

ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СТОВПЕЦЬ ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 130.2 + 347.211(316.74) : 001.9 + 141.3

ДИСЕРТАЦІЯ

ІНСТИТУТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЇ
Й ПОСТМОДЕРНУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ РАКУРС

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. В. Стовпець

Науковий консультант: Борінштейн Євген Русланович,

доктор філософських наук, професор

Одеса – 2017

АНОТАЦІЯ

Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності в епоху інформації й постмодерну: соціально-філософський ракурс. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2017.

В дисертаційній роботі досліджується наукова проблема – особливості розвитку та суперечливі зміни у царині інтелектуальної власності, що породжують певні протиріччя в житті інформаційно-залежного суспільства, яке набуває ознак постмодерності.

Об'єктом дослідження виступає інститут інтелектуальної власності як цілісний комплекс різноманітних соціальних відносин – культурних, економічних, юридичних, політичних, етичних, ідеологічних. Предметом дослідження виступає специфіка функціонування, розвитку і трансформації інституту інтелектуальної власності в сучасних реаліях епохи інформації й постмодерну.

Мета дисертаційної роботи полягає у переосмисленні нинішнього статусу інтелектуальної власності як соціального інституту та аналізі потенціалу його впливу на розвиток інформаційно-залежного суспільства, з урахуванням постмодерних тенденцій.

З метою розв'язання зазначеної наукової проблеми, в рамках даної роботи було використано широкий спектр наукових методів та підходів. Серед основних методів – історико-філософський, метод структурного аналізу, дедуктивний, порівняльно-правовий, юридико-догматичний, діалектичний. Основними застосованими підходами в соціально-філософському дослідженні інституту інтелектуальної власності є соціокультурний, інституційний, структурно-функціональний, синергетичний, системний.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у тому, що вперше в українській соціально-філософській думці ґрунтовно досліджується інтелектуальна власність в якості соціального інституту в постмодерних перспективах, та оцінюється трансформаційний потенціал інституту інтелектуальної власності в інформаційно-залежному суспільстві.

У першому розділі з'ясовуються онтологічні засади інтелектуальної власності. Вивчається проблематика співвідношення інформації, знань та інтелектуальної власності. Розроблено соціально-філософську типологію інтелектуальної власності. Зокрема, пропонується розрізняти інтелектуальну власність: «апріорну» й «апостеріорну»; «генеровану» і «дисеміновану»; «особисту» і «колективну»; таку, що виникла «природним шляхом» і «присвоєну»; таку, що існує у повному обсязі, та «обмежену». Зазначеними різновидами доповнюється існуюча юридична типологія, в основі якої лежить змістовний критерій.

В другому розділі простежено культурну генезу інтелектуальної власності на шляху її перетворення з сукупності розрізнених відносин у цілісний соціальний інститут. Визначаються можливі підстави для обґрунтування буття інституту інтелектуальної власності в реаліях глобалізації культури. Уточнюється статус інтелектуальної власності у відкритому суспільстві. З'ясовано, що на шляху інституціалізації інтелектуальної власності можливо виокремити деякі ключові соціокультурні фактори, що мають соціально-економічний, духовно-культурний, технологічний, юридичний зміст. Реалізація тих факторів на певних історичних етапах створила необхідні передумови до перетворення розрізнених відносин в інтелектуально-правовій сфері у цілісний масив систематизованих, взаємно детермінованих суспільних відносин – соціальний інститут. Стверджується, що глобалізація істотно сприяє інтенсифікації процесів інституціалізації в сфері інтелектуальної власності.

У третьому розділі аналізується специфіка інтелектуальної діяльності в умовах NBIC-конвергенції. Переосмислюється проблема інновації в соціокультурному розумінні у контексті дослідження проблематики

інтелектуальної власності. Розглянуто соціально-філософські аспекти розвитку права інтелектуальної власності в епоху Інтернету. Окреслено ключові точки перетину сфер «інформаційної сили», суспільної моралі, публічної та масової інформації у їхній взаємодії між собою й з інститутом інтелектуальної власності. З'ясовано, що міждисциплінарність сучасної інтелектуальної (зокрема, наукової) діяльності, взаємопроникнення конвергуючих пізнавальних, інформаційних, біологічних, соціальних та інших технологій, різноплановість і гібридність творчості на перетині модерної і постмодерної культурної ситуації, накладають специфічний відбиток на сферу інтелектуальної власності, закономірно сприяючи еволюції всього інституту інтелектуальної власності у бік багатоджерельності, поліморфності, мультифункціональності. Інтернет та інші засоби масової комунікації позиціонуються і як ефективні дистрибутивні інструменти щодо результатів інтелектуальної діяльності, і як найістотніші фактори «застарівання» інтелектуальної продукції, втрати нею оригінальності, що в т.ч. спонукає впроваджувати законодавчі механізми т.зв. «штучної рідкості», основані на створенні інформаційного дефіциту, обмеженні доступу.

У четвертому розділі аналізуються особливості впливу культурних парадигм «премодерн», «модерн», «постмодерн» на еволюцію інституту інтелектуальної власності, позначено загальні тенденції у трансформації даного соціального інституту в постмодерній ситуації. Осмислюються перспективи розвитку інтелектуальної власності у постмодерну епоху. Досліджуються специфічні зміни в різних сферах творчості, таких як образотворче мистецтво, література, кінематограф, музика, архітектура під впливом постмодерних тенденцій та інформаційного фактору. Творчість позиціонується як одне з ключових джерел у виникненні та розвитку постмодерної інтелектуальної власності. Обґрунтовується думка, що суспільні відносини у царині інтелектуальної власності під впливом постмодерних тенденцій поступово набуватимуть таких сутнісних ознак, як постматеріалізм, плюралізм, еkleктизм, агностицизм, інституційний нігілізм. Водночас зауважується, що допоки модерна парадигма «не переможена» остаточно (і поки що в жодному

суспільстві зарано казати про настання постмодерну), інститут інтелектуальної власності в його нинішніх концептуальних рисах залишатиметься впливовим соціальним інститутом. Вплив постмодерної ідеології на різні сфери творчості оцінюється неоднаково: висловлюється думка, що найбільш позитивним його можна вважати застосовно до сфер музики (окремих її жанрів) і архітектури; найбільш негативне бачення постмодерну пов'язується в дисертації зі сферою образотворчого мистецтва.

У п'ятому розділі аналізується діалектична природа «копірайту» та її прояви у житті сучасного інформаційно-залежного суспільства. Виокремлено головні суперечності у розвитку «копірайту» в Україні та світі. Висвітлюються найістотніші протиріччя сучасної антиконтрафактної політики. Сукупність вивчених тенденцій у зазначеній сфері дозволяє констатувати: несправедлива і неадекватна політика у сфері «копірайту» (й інтелектуальної власності в цілому) стає новим фактором соціальної напруженості в інформаційно-залежному суспільстві, та неминуче прискорює руйнацію нинішньої соціокультурної моделі, у якій функціонує інститут інтелектуальної власності.

У висновках дисертаційної роботи проводиться теоретичне узагальнення та пропонується нове вирішення поставленої наукової проблеми. Серед іншого, запропоновано відмінне від юридичного – соціально-філософське розуміння феномену інтелектуальної власності як системи гетерогенних, поліморфних, різновекторних суспільних відносин у будь-яких сферах інтелектуальної, творчої (та суміжної із ними) діяльності, що можуть бути реалізовані шляхом творення, володіння, користування, розпорядження, дистрибуції, охорони і захисту, обміну інформацією, або іншими можливими актами, котрі у своїй сукупності чинять фундаментальний вплив на динаміку розвитку сучасного людства, і на якість життя людини в інформаційно-залежному світі, який до того ж поступово набуває ознак постмодерності.

Інститут інтелектуальної власності постає в якості ключового для сучасної цивілізації соціального інституту, із притаманними йому соціокультурними функціями, реалізація яких істотно впливає на динаміку розвитку

інформаційно-залежного суспільства. Зокрема, проведені дослідження дозволяють виокремлювати функції: закріплення та відтворення суспільних відносин у царині творчості й інтелектуальної діяльності, регулятивну, інтегративну, транслуючу, комунікативну, гедоністичну функції.

Сукупність репрезентованих в дисертації соціальних функцій, ключових ознак, сучасних особливостей розвитку інституту інтелектуальної власності дозволяє визначити його як специфічний соціальний механізм, представлений набором постійно повторюваних та відтворюваних суспільних відносин у сфері творення, володіння, використання, розпорядження, охорони, захисту та всіх інших можливих соціальних практик стосовно результатів інтелектуальної, творчої, інноваційної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що деякі з них сприяють переосмисленню феномену «інтелектуальна власність», надаючи змогу подивитися на неї розширено. Нове розуміння інтелектуальної власності (та її оформлення у вигляді оновленого філософського концепту) виходить за вузькі рамки авторського й патентного права. Соціально-філософський підхід до інтелектуальної власності, на відміну від юридичного, робить наголос на її інтерпретації в якості особливого соціального інституту. Наголошується, що будь-яка політика стосовно інтелектуальної власності надалі не може ігнорувати принцип: приватне без суспільного – несправедливе, суспільне без приватного – неефективне. Зазначені положення, наряду з іншими висновками стосовно перспектив розвитку інституту інтелектуальної власності в епоху інформації й постмодерну, як очікується, допоможуть у формуванні нових, більш обґрунтованих, універсальних та виважених, підходів у розбудові інтелектуально-правових відносин, що зрештою має сприяти зменшенню соціальної напруженості в досліджуваній сфері суспільного життя.

Ключові слова: інститут інтелектуальної власності, інформація, постмодерн, соціум, творчість, інтелектуальна діяльність, інновація, знання, культурогенез інтелектуальної власності, інституціоналізація, кібер-піратство, право, лобізм, копірайт, антиконтрафактна політика.

SUMMARY

Stovpets O. V. Intellectual Property Institution at the age of Information and Postmodernity: social-philosophic view. – Qualifying scientific paper published as manuscript.

The dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophical Sciences in the specialty 09.00.03 “Social philosophy and Philosophy of history”. – State institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”, Odessa, 2017.

The dissertation is devoted to research for scientific problem – the specifics of development and controversial changes in the realm of intellectual property that occur certain contradictions in the life of information-dependent society, which acquires postmodern features.

The object of research is the Intellectual Property Institution as an integral complexity of various social relations – cultural, economic, legal, political, ethical, ideological. The subject of the study is the specificity of the Intellectual Property institutional parts’ functioning, development and transformation in modern realities of the information age and postmodernity.

The main purpose of this thesis is a philosophical explication of the nature and content of contemporary Intellectual Property conception, its features, social functions, main contradictions and possible ways of their resolving in the context of oncoming postmodern epoch for post-industrial information-dependent society.

Methodological grounds in respect of studying for social contradictions inside the Intellectual Property institution are based upon a systemic approach, institutional, structural & functional, synergistic, sociocultural approaches, as well as dialectical, historical & philosophical, structural analysis, deductive, synthetic, legal-comparative, legal-dogmatic methods.

The scientific novelty of the dissertation paper is connected with original studying of Intellectual Property as a social institution in postmodern perspectives,

investigation of its transformational potential inside an information-dependent society, firstly made in the Ukrainian social-philosophic science.

First chapter proposes a social-philosophic view of historic roots of Intellectual Property discourse, its ontological foundation, a correlation between information, knowledge and the intellectual property. It was also presented a possible social-philosophic typology that completes existing juridical classification for the intellectual property objects. While considering the results of intellectual and material activities, the fundamental difference does not arise between these two products. However, there is a difference at the preceding level – while creation of conditions for the conversion of a product into commodity. The difference consists in a strategy of “rarity creation”. This is a main condition for the sale of any goods, as so called “artificial rarity” causes the increased demand. It is naturally impossible to sell the product if society has already possessed it. That’s why legal mechanisms involved in the creativity process. The difference in the socio-economic and legal-philosophic status of the property “in rem” and “intelligent” production was not so obvious in the “pre-computer” era. But situation has changed dramatically with the massive introduction of information technologies into life. Instruments of instant copying and extremely fast long-distance mass transfer of information with minimal costs did the issue of “artificial rarity” for intellectual products extremely acute and vital. Thus, reasoning about the ontological basis of intellectual property, we come to understanding that, above all, the essence of intellectual property is a unique information structure, embodied in a particular physical medium. The intellectual property itself, in the context of social philosophy, could be considered as a special form of public relations arising on the possession, disposal, property enjoyment in respect of objects, which have the unique information structure, which is protected by a patent or a copyright status.

Second chapter contains an attempt of systematic presentation of controversial aspects inside the existing models of intellectual property relations. Some of those contradictions treated as a driving force of development in the intellectual sphere. There were traced some significant episodes in cultural genesis of Intellectual

Property institution, its justificatory problems in the open society. Thinking of the most relevant ways of “justification” for the intellectual property in contemporary conditions, according to the IP interpretation as a specific social institution, as a socio-cultural and legal phenomenon, it’s possible to classify the main ways of the intellectual property’s being justification on the basis of two criteria – institutional and substantial. The institutional approach offers to justify the ownership “legitimacy” for intellectual property, considering the viewpoint of such social institutions as the law, the morality, the tradition. The substantial approach is associated with the existence of such “justificatory schemes” for the intellectual property as follows: 1) due to the personal labour; 2) from the initial appropriation; 3) under the agreement; 4) under the principle of “infrastructure contribution” to the intellectual property creation (so-called “instrumental” justification); 5) according to the public benefits’ maximizing principle.

Third chapter resolves several important questions for this research – the reconsidering of the ethical and informational aspects of intellectual property nature, as well as the meaning of “information power”, public morality, intellectual property law, public and mass information. Also it was considered as significant such phenomena as the creativity, the intellectual activity, and the growing influence of NBIC-convergence, an interconnection between innovations and the intellectual property, an Internet factor in its influence upon the global system of intellectual products’ distribution, other related matters. At first glance, the relationship amidst the “information power”, public morality, public information and mass-media information together is not quite obvious, as well as their relation to the Intellectual Property institution. Synthesis of a socio-philosophical vision for nowadays mutual determination and correlation of mentioned four aspects of social reality gives us an opportunity to make appropriate extrapolation of these links and interdependencies into a social institution of Intellectual Property. The phenomenon of “information power” is functionally associated with the Intellectual Property: domination prospects of countries-innovators in the post-industrial world depend on effective protection of their monopoly. Sometimes we can observe that the use of “information power”

ignores the principles of public morality, leaving the ideas of humanism, equality, freedom of information exchange, free access to knowledge and technologies, and some other declared noble postulates.

Fourth chapter is dedicated to analysis of Postmodernity as a new sociocultural context, that we reckon a particular and extra-important part of this thesis, giving a fundamental research for the realm of Postmodernity and its influence upon the Intellectual Property institution on the whole (comparatively to impacts made by Premodernity and Modernity era). It was also analyzed main postmodern tendencies in the art space, because we think the art (as a materialized creativity) is one of the most substantial sources of intellectual property objects' genesis. We evaluate some of current postmodern changes in the realm of music (meaning some genres) and inside the architecture art as positive. On contrary, we consider postmodern influence as destructive in respect of the fine arts' existence.

Fifth chapter is aimed at research for the copyright conception's transformation under the influence of information imperatives. The dualism of copyright finds its expression in social relations at public and private levels. In our research we've extracted antinomies of modern anti-counterfeit policy in Ukraine and the rest of civilized World. Among the most controversial questions in the space of copyright are lobbying phenomenon, information censorship, free knowledge exchange limitations, monopoly over information, legal overindulgence, cyber piracy that unfolds extraordinary in the context of Intellectual Property institution. We come to the conclusion that most of those antinomies in the realm of intellectual property protection have sociocultural roots and reasoned by copyright's ambivalent nature.

In conclusion it was made an emphasis on the strategic role of the Intellectual Property institution in human progress. It's supposed that future eventual positive dynamics of the Intellectual Property development is connected with global liberalization of intellectual property law, in complex with other essential measures appropriate to their time. Optimal regime for the Intellectual Property securing and protection probably may be found in more flexible legislation, with ensuring of correct implementation of international standards into intellectual-legal relations of

all countries. But it should be done in compliance with the key principle, which is demanded by contemporary post-industrial reality: the greater free access to knowledge and innovations for the Society has to be granted and guaranteed. That is possible to achieve by the wide provision of free licenses, through shortening of terms for exclusive intellectual property rights, by reducing the cost for legal access to intellectual products, more active introduction of open content, streaming services, etc. On the whole it should come to expanding of the “public domain” concept’s meaning, and narrowing the “copyright” total monopoly.

As we consider the Intellectual Property is the crucial institution of postmodern & information society, there's an obvious need to designate its main social functions as follows: fixing and reproduction / stability organizing function, regulatory function, integrative function, translational function, communicative function, hedonistic function.

Thus, in the social philosophy way of thinking, Intellectual Property appears as heterogeneous, differently directed, multidimensional, polymorphic, multifunctional public institution that has a system-making meaning in respect of the contemporary post-industrial, postmodern (in some aspects), information-dependent society.

The practical significance of the dissertation results could be stated as follows: some of them contribute to the rethinking of “intellectual property” phenomenon, giving opportunities to observe it expanded. A new understanding of intellectual property (and its presentation in a new form, as updated philosophical concept) goes beyond the existing narrow scope of copyright and patent law. Main provisions and conclusions given in the Thesis, as expected, will help in the development of new, more substantiated, fair, universal and balanced approaches to the intellectual legal relations, and finally should help to reduce social tenseness and to eliminate stresses and conflicts, detected inside the investigated sphere of social life.

Key words: intellectual property institution, information, postmodernity, society, creativity, intellectual activity, innovation, knowledge, cultural genesis of the intellectual property, institutionalization, cyber piracy, law, lobbyism, copyright, anti-counterfeit policy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Стовпець О. В. Соціально-філософський аспект проблеми трансформації власності // Практична філософія. Київ, 2011. Вип. 2 (№ 40). С. 142-147.
2. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти комерціалізації інституту інтелектуальної власності // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2011. Вип. 1 (26). С. 92-98.
3. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на кібер-піратство як засіб ідеологічного впливу в інформаційному суспільстві // Філософські обрії. Полтава, 2012. Випуск 27. С. 69-79.
4. Стовпець О. В. Соціально-філософські аспекти розвитку права інтелектуальної власності в епоху Інтернету // Нова парадигма: Науковий журнал НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2012. Вип. 105. С. 64-75.
5. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти імплементації проекту змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків, 2012. № 3 (13). С. 52-63.
6. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на культурно-історичні типи глобалізації // Наукові записки «Острозької академії». Серія: Філософія. Острог, 2012. Вип. 11. С. 75-81.
7. Стовпець О. В. Сучасна антиконтрафактна політика як фактор розвитку інформаційного суспільства (соціально-філософський погляд) // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. Донецьк, 2012. № 6 (120). С. 178-182.
8. Стовпець О. В. Соціально-філософські аспекти розвитку інформаційних технологій в контексті проблем інформаційної цензури та захисту інтелектуальної власності // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Житомир, 2012. Вип. 66. С. 16-20.

9. Стовпець О. В. Соціально-філософський зміст концепції «інформаційної сили» та її реалізація в міжнародній політиці // Мультиверсум. Філософський альманах. Київ, 2013. Випуск 9 (127). С. 100-111.
10. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на лобізм як один з факторів впливу на культуру законотворчості в інформаційному суспільстві // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2014. Вип. 2 (33). С. 154-161.
11. Стовпець О. В. Онтологічні засади інтелектуальної власності // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2015. Вип. 1 (34). С. 179-186.
12. Борінштейн Є. Р., Стовпець О. В. Філософська проблематика співвідношення «інтелектуального» і «творчого» в сучасних інформаційних реаліях // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2015. Вип. 2 (35). С. 41-47.
13. Стовпець О. В. Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження інтелектуальної власності в якості соціального інституту // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2015. Вип. 2 (35). С. 114-121.
14. Стовпець О. В. Специфіка інтелектуальної діяльності в умовах NBIC-конвергенції: соціально-філософські аспекти дослідження інституту інтелектуальної власності // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Дніпропетровськ, 2016. Випуск 1 (10). С. 226-236.
15. Стовпець О. В. Соціально-філософські аспекти розвитку сучасної концепції інтелектуальної власності: українські та світові реалії // Актуальні проблеми філософії та соціології. Одеса, 2016. Випуск 10. С. 145-149.
16. Стовпець О. В. Проблема інновації в контексті дослідження інтелектуальної власності: від економіко-правової парадигми до соціокультурної // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. Дніпропетровськ, 2016. № 7 (135). С. 6-12. URL: <https://doi.org/10.15421/171625> ;
<https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/397>

17. Стовпець О. В. Культурогенез інтелектуальної власності: соціально-філософське дослідження історичних передумов трансформації інтелектуально-правових відносин у соціальний інститут // Вісник Харківського національного пед. університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Філософія. Харків, 2016. Випуск 46. С. 204-215. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.58744>
18. Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності в контексті соціально-філософського бачення проблеми співвідношення інформації, знань та інновацій // Філософські обрії. Полтава, 2016. Випуск 35. С. 27-38. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.57499>
19. Стовпець О. В. Постмодерні тенденції у розвитку мистецтва в контексті дослідження інституту інтелектуальної власності // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2016. Вип. 1 (36). С. 98-106.
20. Стовпець О. В. Проблема обґрунтування буття інституту інтелектуальної власності в реаліях сьогодення // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Серія: Філософія. Запоріжжя, 2016. № 66. С. 206-218.
21. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на типологію інтелектуальної власності // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. Чернігів, 2016. № 2 (8). С. 169-180.
22. Стовпець О. В. Соціально-філософська проблематика охорони інтелектуальної власності в умовах глобального інформаційного обміну // Гілея: науковий вісник. Київ, 2016. Випуск 110 (№ 7). С. 211-216. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=134>
23. Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності у відкритому суспільстві: соціально-філософські аспекти // Гілея: науковий вісник. Київ, 2016. Випуск 111 (№ 8). С. 217-221. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=135>
24. Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності в епоху інформації й постмодерну: соціально-філософський ракурс // Схід: Аналітично-

інформаційний журнал. Маріуполь, 2016. № 3 (143). С. 93-100.
URL: <http://skhid.com.ua/article/view/74858> ; [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3\(143\).74858](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3(143).74858)

25. Стовпець О. В. Переосмислення морально-етичних та інформаційних аспектів життя соціуму у філософському дослідженні інституту інтелектуальної власності // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. Маріуполь, 2016. № 6 (146). С. 120-127. URL: <http://skhid.com.ua/article/view/91801>
26. Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності в епоху інформації й постмодерну: соціально-філософський ракурс : монографія. Херсон, 2017. 348 с.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти споживання інтелектуальної продукції // Сучасна цивілістика: тези наукових робіт учасників. VI Міжнародна цивілістична наукова конференція (Одеса, 8 квітня 2011 р.). Одеса, 2011. С. 182-184.
2. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти формування глобального ринку інтелектуальної власності // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених. Матеріали XIII Всеукраїнської наукової конференції (Черкаси, 14-15 квітня 2011 р.). Черкаси, 2011. С. 79-81.
3. Стовпець О. В. Проблеми реалізації правових механізмів забезпечення інформаційних свобод людини у контексті глобальних процесів // Участь України у глобалізаційних процесах. Матеріали Всеукраїнського семінару молодих учених (Сімферополь, 14-15 квітня 2011 р.). Сімферополь, 2011. С. 272-273.
4. Стовпець О. В. Філософсько-правові проблеми співвідношення концепцій «копірайту» і «копілефту» в сучасному праві інтелектуальної власності //

Правова система: вітчизняні та світові виміри. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19-20 квітня 2011 р.). Київ, 2011. Т. 3. С. 119-121.

5. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти охорони інтелектуальної власності у контексті розвитку інформаційного суспільства // Закарпатські правові читання. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Ужгород, 28-29 квітня 2011 р.). Ужгород, 2011. Т. I. С. 69-71.
6. Стовпець О. В. Кібер-піратство як засіб ідеологічного впливу в інформаційному суспільстві // Історико-філософські читання молодих учених Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Суми, 12 квітня 2012 р.). Суми, 2012. С. 205-207.
7. Стовпець О. В. Про практику Європейського Суду щодо захисту суспільної моралі в сфері діяльності ЗМІ // Дослідження проблем права в Україні очима молод. вчених. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Запоріжжя, 24 квітня 2012 р.). Запоріжжя, 2012. С. 130-132.
8. Стовпець О. В. Філософсько-правовий погляд на сучасну антиконтрафактну політику // Від громадянського суспільства – до правової держави. Матеріали VII Міжнародної наукової інтернет-конференції (Харків, 27 квітня 2012 р.). Харків, 2012. С. 475-479.
9. Стовпець О. В. Соціально-філософське осмислення проблеми співвідношення інформації, знань та інтелектуальної власності / Электронный научный журнал Scientific World // Наука в жизни современного человека. Материалы Международного научного интернет-симпозиума (18-25 февраля 2013 г.). URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/c113-11/16368-c113-189>
10. Стовпець О. В. Інформація та інтелектуальний розвиток людства у контексті NBIC-конвергенції (соціально-філософські аспекти) // Вітчизняний та світовий досвід правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної

- інтернет-конференції (Черкаси, 17-18 квітня 2013 р.). Черкаси, 2013. С. 152-156.
11. Стовпець О. В. Концепция «информационной силы» и её реализация в международной политике // Південна Україна в міжнародних відносинах: історія та сучасність. Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Миколаїв, 18 жовтня 2013 р.). Миколаїв, 2013. С. 220-224.
 12. Стовпець О. В. Философские интерпретации категории «культура» в международных отношениях // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (Дніпропетровськ, 22 березня 2014 р.). Дніпропетровськ, 2014. Ч. 1. С. 169-172.
 13. Стовпець О. В. Соотношение категорий «культура» и «цивилизация» в социально-философском дискурсе // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Україна перед глобальними викликами сучасності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 5 червня 2014 р.). Харків, 2014. № 4 (23). С. 331-333.
 14. Стовпець О. В. Постмодернизм в контексте «культурного поворота» (социально-философские аспекты) // Науковий діалог: Схід – Захід. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кам'янець-Подільський, 7 червня 2014 р.). Кам'янець-Подільський, 2014. Ч. 2. С. 116-119.
 15. Стовпець О. В. Деякі світоглядні орієнтири сучасного суспільства в контексті інформатизації (філософські аспекти) // Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рівне, 11 грудня 2014 р.). Рівне, 2014. С. 99-101.
 16. Стовпець О. В. Некоторые философско-правовые противоречия в современном процессе развития «копирайта» // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції з

- міжнародною участю (Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р.). Дніпропетровськ, 2015. Ч. 1. С. 147-150.
17. Стовпець О. В. Лоббизм как один из факторов влияния на культуру законотворчества в информационном обществе (философско-правовые аспекты) // Особливості та тенденції розвитку правотворчості в умовах трансформації суспільства. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої святкуванню 85-річного ювілею ОДАБА (Одеса, 17 квітня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 149-152.
 18. Стовпець О. В., Самойловська В. П. Социокультурные факторы дезинтеграционных процессов в глобализованном мире // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри. Матеріали V Міжнародної наукової конференції (Одеса, 24-25 квітня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 328-332.
 19. Стовпець О. В. Социально-философский контекст в парадигмах современной глобалистики // Політика: теорія та практика в сучасному суспільстві. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Берегове, 29 квітня 2015 р.). Берегове-Дніпропетровськ, 2015. С. 77-81.
 20. Стовпець О. В. Идентичность как социокультурная категория (философско-политические аспекты) // Науковий діалог: Схід – Захід. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Кам'янець-Подільський, 25 травня 2015 р.). Кам'янець-Подільський, 2015. Ч. 2. С. 111-114.
 21. Stovpets O. The phenomenon of lobbyism and its influence upon lawmaking culture of information society // Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Одеса, 26-27 травня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 67-70.
 22. Стовпець О. В. Национальная культурная идентичность как атрибут общества и государства // National Identities in Intercultural Dialogue: Unity through Diversity. International Scientific Conference (Moldova State

- University, Chisinau, 28-31 October 2015). Chisinau, Republic of Moldova, 2015. P. 76-78.
23. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на етнічні й державні проблеми в умовах глобалізму // Стратегія майбутнього: соціально-філософський вимір. Матеріали міжкафедрального круглого столу, присвяченого Всесвітньому дню філософії (Одеса, 19 листопада 2015 р.). Одеса, 2015. С. 152-155.
 24. Стовпець О. В. Ні-Нуме как разновидность социальных манипуляций в глобальных масштабах: негативные последствия // Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії. Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції (Рівне, 10 грудня 2015 р.). Рівне, 2015. С. 58-60.
 25. Стовпець О. В. Деякі соціально-філософські аспекти дослідження сучасної специфіки інтелектуальної діяльності // Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Одеса-Дніпропетровськ, 15-16 квітня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 88-91.
 26. Стовпець О. В. Социально-философский взгляд на онтологию интеллектуальной собственности // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали III Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (Одеса, 27 травня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 158-160.
 27. Стовпець О. В. Соціально-філософські аспекти інституціалізації інтелектуальної власності // Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Дніпропетровськ, 29-30 червня 2016 р.). Дніпро, 2016. С. 263-265.
 28. Стовпець О. В., Стовпець В. Г. Соціально-філософські аспекти розвитку інституту інтелектуальної власності у відкритому суспільстві // Соціальні трансформації: сім'я, шлюб, молодь, середній клас та інноваційний

менеджмент у країнах Нового Шовкового шляху : колективна монографія; [авт. кол.: Руденко С. В., Чен Гуангжин та ін.]. Матеріали І Міжнародної українсько-китайської науково-практичної конференції (Одеса, 15-18 вересня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 124-127.

29. Stovpets O. V. Juridical and legal-philosophic aspects of “intellectual property”, “information” and related categories’ correlation // Legal education in modern University: Project-based approach to the work organization according to the guidelines of the European qualifications framework (experience of the Danubius University). International scientific and pedagogical internship (Sladkovicovo, Slovak Republic. March 22-24, 2017). Sladkovicovo, 2017. P. 119-122.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Стівпець О. В. Філософсько-правові аспекти імплементації Закону України «Про доступ до публічної інформації» // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ, 2011. Випуск 4. С. 118-123.
2. Стівпець О. В. Суперечності системи охорони права інтелектуальної власності в умовах глобалізації // Часопис Київського університету права. Київ, 2011. Вип. 2011/2. С. 180-184.
3. Стівпець О. В. Актуальні правові протиріччя у контексті існуючих моделей розповсюдження масової інформації // Право і суспільство. Дніпропетровськ, 2011. Випуск 1. С. 127-133.
4. Стівпець О. В. Філософсько-правові проблеми державної політики у сфері формування інформаційного суспільства // Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки. Київ, 2012. Том 129. С. 84-87.
5. Стівпець О. В. Проблеми охорони авторського права в інформаційному суспільстві // Альманах права. Правовий світогляд: людина і право.

- Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2014. Випуск 5. С. 512-517.
6. Stovpets O. V. Premodernity and Modernity: prolegomenon to the designation of Postmodernity in the context of research for Intellectual Property institution // ISJ Theoretical & Applied Science. Scranton, USA, 2016. № 12 (44). P. 115-123. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-12-44-22> ; Doi: <http://dx.doi.org/10.15863/TAS.2016.12.44.22>
 7. Stovpets O. V. Postmodernity as the most probable socio-cultural context of Intellectual property institution's development // ISJ Theoretical & Applied Science. Philadelphia, USA, 2017. № 01 (45). P. 145-152. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-01-45-28> ; Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2017.01.45.28>
 8. Stovpets O. V. A philosophic view of the social-cultural roots for Intellectual Property's institutionalization // ISJ Theoretical & Applied Science. Philadelphia, USA, 2017. № 02 (46). P. 173-179. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-02-46-29> ; Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2017.02.46.29>
 9. Stovpets O. V. The Creativity phenomenon in the focus of social-philosophic research for Postmodern Intellectual Property // ISJ Theoretical & Applied Science. Philadelphia, USA, 2017. № 03 (47). P. 200-204. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-03-47-29> ; Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2017.03.47.29>
 10. Stovpets O. V. Social-philosophic view of the Intellectual Property institution: contemporary features, main problems & development prospects // Cogito: Multidisciplinary Research Journal (REVISTĂ DE CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ PLURIDISCIPLINARĂ). Bucharest, Romania, 2017. Vol. IX, no.1 / March, 2017. P. 49-64. URL: <http://cogito.ucdc.ro/cogito-march2017.pdf> ; <http://cogito.ucdc.ro/arhiva.html>

ЗМІСТ

ВСТУП	24
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПІДВАЛИНИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	38
1.1. Онтологічні засади інтелектуальної власності	38
1.2. Проблематика співвідношення інформації, знань та інтелектуальної власності	52
1.3. Типологія інтелектуальної власності в соціально-філософському контексті	65
Висновки до розділу 1	75
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ЦАРИНІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	78
2.1. Культурогенез інтелектуальної власності	78
2.2. Проблема обґрунтування буття інституту інтелектуальної власності в реаліях глобалізації культури	91
2.3. Статус інтелектуальної власності у відкритому суспільстві	112
Висновки до розділу 2	123
РОЗДІЛ 3. ЗМІСТ І СПЕЦИФІКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕАЛІЯХ	126
3.1. Специфіка інтелектуальної діяльності в умовах NBIC-конвергенції	126
3.2. Проблема інновації в контексті дослідження інтелектуальної власності: від економіко-правової парадигми до соціокультурної	141
3.3. Соціально-філософські аспекти розвитку права інтелектуальної власності в епоху Інтернету	152
3.4. Концепція «інформаційної сили», суспільна мораль, публічна і масова інформація у сучасній політиці щодо інтелектуальної власності	162
Висновки до розділу 3	194

РОЗДІЛ 4. ПОСТМОДЕРН ЯК НОВИЙ ПРОСТІР ІСНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	198
4.1. Інститут інтелектуальної власності на зламі культурних парадигм «премодерн» – «модерн» – «постмодерн»	198
4.2. Перспективи інтелектуальної власності у постмодерну епоху.....	223
4.3. Постмодерні тенденції в різних сферах творчості як ключового джерела у виникненні та розвитку інтелектуальної власності.....	234
Висновки до розділу 4	264
РОЗДІЛ 5. ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ «КОПІРАЙТУ» В УКРАЇНІ ТА СВІТІ ПІД ВПЛИВОМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ІМПЕРАТИВУ	269
5.1. Дуалізм «копірайту» в реаліях інформаційного суспільства	269
5.2. Суперечності розвитку «копірайту» в Україні та світі в контексті проблем інформаційної цензури та зловживання правом	286
5.3. Антиномії сучасної антиконтрафактної політики	303
Висновки до розділу 5	338
ВИСНОВКИ	342
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	357
ДОДАТКИ	
Додаток 1. Список публікацій здобувача за темою дисертації	412
Додаток 2. Відомості про апробацію результатів дисертації	422

ОСНОВНА ЧАСТИНА ДИСЕРТАЦІЇ

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Доцільність соціально-філософського дослідження обраної наукової проблеми обумовлено суперечливим характером соціальних відносин навколо інтелектуальної власності. Так, з одного боку, в постіндустріальну епоху спостерігається зростання цінності інформації й, відповідно, підвищується вартість інтелектуальної власності. Водночас, попри колосальне значення даного різновиду власності для подальшої стимуляції інновацій, висловлюються серйозні сумніви щодо адекватності оцінок категорії «інтелектуальна власність» в сучасних соціокультурних реаліях.

Окреслена контроверсійна ситуація має конфліктогенний характер. Прибічники глобальних проектів популяризації знань та свободи інформаційного обміну стверджують, що в постмодерному контексті в інтелектуальної власності взагалі немає достатнього обґрунтування. Не принижуючи значення інтелектуальної власності в епоху інформації, все ж варто визнати очевидним і той факт, що ситуація постмодерну вносить свої корективи в розуміння інтелектуальної власності як феномену і як соціального інституту. Ці корективи, звісно ж, потребують філософського осмислення.

Актуальності зазначеній проблематиці додає ще й та ситуація, що в більшості випадків предмет дослідження інтелектуальної власності завужується розумінням її або виключно як правового інституту, або як економічної категорії. І хоча сам феномен інтелектуальної власності неодноразово ставав об'єктом наукової уваги філософів, соціологів, юристів, економістів, проте до сьогодні поки що відсутнє фундаментальне соціально-філософське дослідження інтелектуальної власності в якості соціального інституту в постмодерних перспективах.

Тому, не заперечуючи цінності всіх існуючих на сьогодні філософських пошуків стосовно феноменів інтелектуальної власності, інформації,

постмодерну та інших пов'язаних явищ, в рамках даного дисертаційного дослідження здійснено спробу синтезувати власне бачення основних протиріч у функціонуванні соціального інституту інтелектуальної власності, а також можливих шляхів їхнього розв'язання. Отже, **науковою проблемою** постають особливості розвитку та суперечливі зміни у царині інтелектуальної власності, що породжують певні протиріччя в житті інформаційно-залежного суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках планової науково-дослідницької теми кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» – «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (державна реєстрація теми № 011U010462), одним з виконавців якої є дисертант. Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 1 від 30.08.2016 р.).

Об'єктом дослідження є інститут інтелектуальної власності як цілісний комплекс різноманітних соціальних відносин – культурних, економічних, юридичних, етичних, ідеологічних.

Предметом дослідження виступає специфіка функціонування, розвитку і трансформації інституту інтелектуальної власності в сучасних реаліях епохи інформації й постмодерну.

Мета і завдання дослідження. *Мета роботи* полягає у переосмисленні нинішнього статусу інтелектуальної власності як соціального інституту та аналізі потенціалу його впливу на розвиток інформаційно-залежного суспільства, з урахуванням постмодерних тенденцій.

Досягненню поставленої мети сприятиме поетапна реалізація наступних *завдань*:

- з'ясувати онтологічні засади інтелектуальної власності;
- вивчити проблематику співвідношення інформації, знань та інтелектуальної власності;

- розробити соціально-філософську типологію інтелектуальної власності;
- простежити культурну генезу інтелектуальної власності на шляху її перетворення з сукупності розрізнених відносин у цілісний соціальний інститут;
- визначити можливі підстави для обґрунтування буття інституту інтелектуальної власності в реаліях глобалізації культури;
- зрозуміти статус інтелектуальної власності у відкритому суспільстві;
- проаналізувати специфіку інтелектуальної діяльності в умовах NBIC-конвергенції;
- переосмислити проблему інновації в соціокультурному розумінні та з огляду на дослідження проблематики інтелектуальної власності;
- розглянути соціально-філософські аспекти розвитку права інтелектуальної власності в епоху Інтернету;
- окреслити ключові точки перетину сфер «інформаційної сили», суспільної моралі, публічної та масової інформації у їхній взаємодії між собою й з інститутом інтелектуальної власності;
- позначити загальні тенденції впливу культурних парадигм «премодерн», «модерн», «постмодерн» на розвиток інституту інтелектуальної власності;
- осмислити перспективи розвитку інтелектуальної власності у постмодерну епоху;
- дослідити соціально-філософські аспекти творчості як ключового джерела у виникненні постмодерної інтелектуальної власності;
- здійснити аналіз діалектичної природи «копірайту» в житті сучасного інформаційно-залежного суспільства;
- виокремити головні суперечності у розвитку «копірайту» в Україні та світі;
- висвітлити найістотніші протиріччя сучасної антиконтрафактної політики.

Методологічна база дослідження. Враховуючи багатоплановість поставленої проблеми, у дисертаційному дослідженні використано широкий спектр наукових методів та підходів. Серед основних методів – історико-

філософський, структурного аналізу, дедуктивний, порівняльно-правовий, юридико-догматичний, діалектичний.

Зокрема, застосування історико-філософського методу дало змогу простежити поворотні моменти в культурогенезі інтелектуальної власності. В результаті було виокремлено ключові історичні передумови, реалізація яких на певному етапі створила необхідний потенціал для якісної зміни інтелектуально-правових відносин, тобто для інституціалізації.

Метод структурного аналізу дозволив здійснити репрезентацію інституту інтелектуальної власності в якості соціокультурної підсистеми, представленій сукупністю соціальних субінститутів (в рамках інтелектуальної власності), включаючи сфери «копірайту», промислової (патентної) власності, засоби індивідуалізації товарів та послуг, тощо.

Застосування дедуктивного методу сприяло вивченню онтологічних засад інтелектуальної власності, оскільки даний метод передбачав спочатку проведення дослідження феномену власності як такої, із поступовим переходом від загального до конкретного, від власності у широкому екзистенційному спектрі до власності інтелектуальної.

Прийоми аналізу і синтезу використовувалися впродовж усього дослідження для вивчення природи інтелектуальної власності та особливостей її розвитку в умовах стрімкого підвищення ролі інформації, для фіксації нових ознак у царині інтелектуально-правових відносин в умовах формування постмодерного тренду, для переосмислення проблематики «копірайту» та інших пов'язаних питань.

Порівняльно-правовий метод одержав широке застосування під час дослідження сутнісних відмінностей між різними видами інновацій – науковими відкриттями, винаходами, корисними моделями, промисловими зразками, тощо. Відмінності ці найбільш вдало артикульовані в законодавстві про інтелектуальну власність, що й зумовило звернення до відповідних нормативних джерел в процесі нашого соціально-філософського дослідження різних об'єктів права інтелектуальної власності.

Юридіко-догматичний метод було застосовано при здійсненні характеристики виокремлених нами «апріорної» та «апостеріорної» різновидів інтелектуальної власності, щоб позначити принципову відмінність у механізмі виникнення виключних прав стосовно зазначених різновидів. Застосування юридіко-догматичного методу пов'язане зі зверненням до аналізу ознак (визначених на законодавчому рівні) стосовно окремих об'єктів інтелектуальної власності.

Діалектичний метод у дослідженні інституту інтелектуальної власності застосовано повсюдно. Однак особливу роль цей метод відіграє у вивченні суперечливої природи «копірайту». Сама специфіка інтелектуальної власності, її дуальна природа закладає передумови до широкого застосування діалектичного методу в даній дисертаційній роботі.

Також у дослідженні застосовуються наступні підходи: соціокультурний, інституційний, структурно-функціональний, синергетичний, системний.

Соціокультурний підхід до аналізу окремих аспектів досліджуваної в дисертації наукової проблеми найбільш органічно було реалізовано в процесі осмислення трансформацій інституту інтелектуальної власності на зламі культурних парадигм «премодерн» – «модерн» – «постмодерн».

Інституційний підхід у дослідженні інтелектуальної власності має особливе значення для вирішення поставленої наукової проблеми, адже його застосування дозволило подивитися на феномен інтелектуальної власності з позицій інституціоналізму. Зокрема, відносини в інтелектуально-творчій царині розглядалися з урахуванням таких ключових для інституціоналізму факторів: наявність певної групи осіб, котрі поділяють спільні етичні, правові, світоглядні цінності, і на яку покладається підтримання належного функціонування інституту інтелектуальної власності (включаючи компетенцію щодо застосування легальних стимулюючих та репресивних інструментів, з метою забезпечення інституційного порядку); наявність системи установ і матеріальних засобів, котрі дозволяють уповноваженим індивідам виконувати відповідні регулятивні й охоронні функції; встановлення ієрархії соціальних

ролей, зв'язків і відносин, що є важливими для даної сфери життя суспільства; використання певних організаційних і нормативних форм, які сприяють нормальному функціонуванню інституту інтелектуальної власності, в тому числі наділяють даний інститут ознакою легітимності (за допомогою ціннісно-ідеологічної, правової та соціально-групової легітимації).

Застосування структурно-функціонального підходу уможливило визначення основних соціальних функцій, які виконує інститут інтелектуальної власності в сучасному суспільстві. Віддзеркалення цих функцій знайшло місце у підрозділі, що присвячений з'ясуванню статусу інтелектуальної власності у відкритому інформаційно-залежному суспільстві.

Синергетичний підхід допоміг у здійсненні аналізу феноменів NBIC-конвергенції, Ні-Нуме та інших, що позначаються на специфіці інтелектуальної діяльності в нинішніх соціокультурних умовах. Дослідження проблематики співвідношення інформації, знань та інтелектуальної власності також тяжіє до застосування синергетичного підходу.

Системний підхід послужив методологічною основою для осмислення і фундаментального аналізу інтелектуальної власності в якості цілісного соціального інституту. Його особливе значення для даного наукового дослідження обумовлюється тим, що в дисертації було здійснено спробу подолання фрагментарності у вивченні такого складного соціокультурного явища, як інтелектуальна власність. Беручи до уваги її амбівалентність, гетерогенність, поліморфність, багатогранність та суперечливість, застосування системного підходу було продиктоване необхідністю реалізації принципів міждисциплінарності й повноти у дослідженні соціального інституту інтелектуальної власності.

Методологічним підґрунтям даного дослідження можна вважати ідеї та концепції, викладені в роботах українських і зарубіжних дослідників. Так, якщо вести мову про окремі аспекти аналізу проблеми інтелектуальної власності, то для нашого дослідження можна вважати корисними, насамперед, праці В. Базилевича і В. Ільїна, Є. Андроса, Ю. Бакуліної, Д. Барлоу, Д. Бойла,

А. Безмолитвенного, І. Валлерстайна, В. Кушерець, Л. Лессіга, К. Мея, Н. Оконської, А. Орехова, В. Петрушенко, О. Підпригори, О. Святоцького та інших. Крім того, методологічно цінними для даного дослідження є роботи вчених, які займалися аналізом різних аспектів соціокультурних трансформацій в сучасному українському суспільстві, зокрема, Є. Борінштейна, В. Воронкової, А. Добролюбського, Ю. Добролюбської, Е. Гансової, Н. Гедікової, О. Долженкова, О. Лісеєнко, І. Мисик, О. Надибської, М. Пальчинської, В. Плавича, В. Попкова, О. Пунченка, І. Скловського, О. Скубашевської, О. Халапсіса, М. Цибри.

Серед дослідницьких робіт щодо проблематики постмодерну особливу методологічну цінність для даного дисертаційного дослідження мають праці П. Абрамсона, Д. Белла, Ж. Бодрійяра, В. Вельша, О. Висоцької, Ж. Дельоза, Ф. Джеймсона, Ч. Дженкса, П. Дракера, О. Дугіна, У. Еко, Р. Інглхарта, В. Іноземцева, М. Кастельса, Н. Кириллової, Ю. Кристевої, Ж. Ліотара, Ю. Наріжного, К. Поппера, Д. Рашкоффа, Х. Сільвермана, О. Соловйова, М. Фуко, Ф. Фукуями, І. Хассана, Д. Хелда та деяких інших дослідників. Нарешті, враховуючи наше прагнення дослідити інтелектуальну власність в якості соціального інституту, на шляху до вирішення цієї задачі нами було використано окремі роботи класиків інституціоналізму й структурного функціоналізму (М. Вебера, Т. Веблена, Е. Дюркгейма, Ф. Енгельса, О. Конта, К. Маркса, Р. Мертона, Д. Норта, Т. Парсонса, П. Сорокіна, Г. Спенсера, тощо).

Наукова новизна одержаних результатів та висновків полягає у тому, що вперше в українській соціально-філософській думці ґрунтовно досліджується інтелектуальна власність як соціальний інститут у постмодерних перспективах, та оцінюється трансформаційний потенціал інституту інтелектуальної власності в інформаційно-залежному суспільстві.

Вперше:

– представлено інститут інтелектуальної власності в якості ключового для сучасної цивілізації соціального інституту, із притаманними йому специфічними функціями, реалізація яких впливає на динаміку розвитку інформаційно-залежного суспільства;

– дано визначення інститутові інтелектуальної власності, котрий пропонується розуміти як специфічний соціальний механізм, представлений набором постійно повторюваних та відтворюваних суспільних відносин у сфері творення, володіння, використання, розпорядження, охорони, захисту та всіх інших можливих соціальних практик стосовно результатів інтелектуальної, творчої, інноваційної діяльності;

– запропоновано – на відміну від юридичного – соціально-філософське розуміння феномену інтелектуальної власності як системи гетерогенних, поліморфних, різновекторних суспільних відносин у будь-яких сферах інтелектуальної, творчої (та суміжної із ними) діяльності, що можуть бути реалізовані шляхом творення, володіння, користування, розпорядження, дистрибуції, охорони і захисту, обміну інформацією, або іншими можливими актами, котрі у своїй сукупності чинять фундаментальний вплив на динаміку розвитку сучасного людства, і на якість життя людини в інформаційно-залежному світі, який до того ж поступово набуває ознак постмодерності;

– виділено ряд нових критеріїв для можливої класифікації інтелектуальної власності, на підставі яких побудовано соціально-філософську типологію інтелектуальної власності; зокрема, пропонується розрізняти інтелектуальну власність: «апріорну» й «апостеріорну»; «генеровану» і «дисеміновану»; «особисту» і «колективну»; таку, що виникла «природним шляхом» і «присвоєну»; таку, що існує у повному обсязі, та «обмежену»;

– осмислено з соціально-філософських позицій системоутворюючі складові інституту інтелектуальної власності та виділено ознаки інтелектуальної власності у постмодерній культурній ситуації: гетерогенність, еkleктичність, поліморфність, багатогранність, мультифункціональність, різноспрямованість, постматеріальність. Погляд на інтелектуальну власність як на систему уніфікації суспільних взаємодій стосовно інтелектуальної, творчої, інноваційної продукції, надав можливість виокремити наступні функції інтелектуальної власності (як соціального інституту): функція закріплення та відтворення суспільних відносин у царині творчості й інтелектуальної

діяльності; регулятивна функція; інтегративна функція; транслююча функція; комунікативна функція; гедоністична функція.

Уточнено:

– онтологічний статус інтелектуальної власності у відкритому інформаційно-залежному суспільстві. Ми приходимо до розуміння, що в нинішніх постіндустріальних реаліях сутністю об'єкта інтелектуальної власності є, перш за все, унікальна інформаційна структура, втілена в певному матеріальному носії. Сама ж інтелектуальна власність в такому контексті являє собою особливу форму суспільних відносин, що виникають з приводу створення, володіння, користування, розпорядження, інших екзистенційних станів об'єкту, котрий містить ту унікальну інформаційну структуру, захищену патентом або авторським свідоцтвом;

– розуміння феномену знання в контексті еволюції інституту інтелектуальної власності. З огляду на це, пропонується розуміння знання як форми соціальної, культурної та індивідуальної пам'яті, заснованої на інформації, що має практичну цінність, сприяє отриманню конкретного результату, і має здатність до верифікації емпіричним шляхом;

– ключові соціокультурні фактори для інституціоналізації інтелектуальної власності. Зокрема, простежено поворотні соціально-економічні, культурні, технологічні, юридичні передумови до перетворення розрізнених відносин в інтелектуально-правовій сфері у цілісний масив систематизованих, взаємно детермінованих суспільних відносин – соціальний інститут;

– сутність головних протиріч у сфері авторського права (копірайту) в інформаційно-залежному суспільстві, що рухається до постмодерності. Виявлено негативні прояви практики лобізму в сфері «копірайту». Досліджено феномени інформаційної цензури і зловживання правом (щодо інтелектуальної власності та інформації). Простежено відповідні соціокультурні наслідки зазначених феноменів для розвитку відкритого інформаційно-залежного суспільства: а) посилення нігілістичної ідеології по відношенню до права інтелектуальної власності, б) послаблення інституційної основи функціонування

сьогоднішньої інтелектуально-правової системи, в) поступова деградація нинішньої концептуальної моделі інтелектуальної власності; г) посилення руху за свободний / відкритий контент та доступність знань.

Дістало подальшого розвитку:

– дослідження проблеми співвідношення інформації, знань, інновацій, ідей, результатів інтелектуальної діяльності. Між «інформацією» та «знанням» можливо виділити закономірні взаємопереходи: інформація у процесі своєї суб'єктивізації за допомогою когнітивного механізму перетворюється на знання; в свою чергу, знання може вдосконалюватися й піддаватися подальшій трансляції та, у випадку об'єктивізації, «перевтілюється» у соціокультурну інформацію. Часто об'єктивоване знання, яке знайшло своє матеріальне вираження (і, як правило, має затребуваність, користується попитом) у духовній, науковій, виробничій, комерційній сферах, трансформується в інтелектуальну власність (за умови застосування відповідних юридичних алгоритмів);

– аналіз феномену NBIC-конвергенції, яка має істотний трансформаційний потенціал в інтелектуально-творчій царині. Міждисциплінарність сучасної наукової діяльності, взаємопроникнення конвергуючих пізнавальних, інформаційних, біологічних, соціальних та інших технологій, різноплановість і гібридність творчості на перетині модерної і постмодерної культурної ситуації, врешті-решт, все це накладає відбиток на сферу інтелектуальної власності, а саме – призводить до перетворення окремих її складових (в нашому дослідженні увагу було сфокусовано на «копірайті») та закономірно сприяє еволюції всього інституту інтелектуальної власності;

– розгляд проблематики кібер-піратства. Зокрема, було дещо розширено інтерпретацію даного феномену, який пропонується розуміти не тільки як вчинок, спрямований на порушення «копірайту» чи інших прав інтелектуальної власності в інформаційному просторі (в т.ч. віртуальному), і не лише як дію (або сукупність дій) щодо несанкціонованого доступу до даних. Не менш важливим вважаємо погляд на кібер-піратство як на засіб ідеологічного впливу

в інформаційно-залежному суспільстві, як на прояв «інформаційної сили», що спрямовується проти абсолютної монополії інтелектуальної власності, котра нерідко входить у суперечність із суспільною мораллю та новою ідеологією постіндустріальної постмодерної епохи;

– осмислення головних протиріч сучасної антиконтрафактної політики. Сукупність вивчених тенденцій у зазначеній сфері дозволяє констатувати: несправедлива і неадекватна політика у сфері «копірайту» (й інтелектуальної власності в цілому) стає новим фактором соціальної напруженості в інформаційно-залежному суспільстві, та неминуче прискорює руйнацію нинішньої соціокультурної моделі, у якій функціонує інститут інтелектуальної власності.

Особистий внесок здобувача. Дана дисертація є самостійною роботою. Основні положення дисертаційної роботи й абсолютну більшість її висновків синтезовано дисертантом в процесі самостійного наукового дослідження різних аспектів визначеної наукової проблеми. Основні результати дисертаційного дослідження віддзеркалені в наукових публікаціях здобувача, серед яких 62 роботи виконані дисертантом одноособово (без співавторів), і ще 3 роботи містять положення, отримані на підставі спільної наукової праці. Зокрема, у науковій статті [38], опублікованій у співавторстві в журналі «Наукове пізнання» Вип. 2 (35), особистий внесок здобувача полягає у репрезентації сучасного мистецтва як специфічної сфери творчої діяльності, що потрапляє у фокус уваги інституту інтелектуальної власності; проаналізовано конвергенцію мистецтва, науки й технологій, що позначається на розвитку інтелектуально-правових стратегем сучасності. У тезах наукової доповіді [304], опублікованих у співавторстві в Матеріалах V Міжнародної наукової конференції (ОНМУ, Одеса, 24-25 квітня 2015 р.), особистим внеском здобувача є аналіз феномену дезінтеграції як індикатору критичності соціокультурних, соціально-економічних та інших взаємопов'язаних проблем, які досягли свого піку і вийшли з-під контролю; у дисертаційній же роботі згадуваний феномен розглядається в якості однієї з постмодерних ознак розвитку інституту

інтелектуальної власності, що виражається у занепаді окремих ланок нинішнього інституційного механізму досліджуваного соціального інституту. У тезах наукової доповіді [305], опублікованих у співавторстві в Матеріалах I Міжнародної українсько-китайської науково-практичної конференції (ОНМУ, Одеса, 15-18 вересня 2016 р.), особистий внесок здобувача пов'язаний із осмисленням феномену соціальної конкуренції в якості базового принципу відкритого суспільства, у просторі якого можливий повноцінний розвиток інституту інтелектуальної власності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що деякі положення та висновки дисертації сприяють переосмисленню феномену «інтелектуальна власність», надаючи змогу подивитися на неї розширено, в розумінні її як власності на новітнє знання, на кожен нову ідею, на будь-які інноваційні досягнення або творчі результати. Водночас, акцентується на тому, що не завжди це – власність приватна. Нове розуміння інтелектуальної власності (та її оформлення у вигляді оновленого філософського концепту) має вийти за вузькі рамки авторського й патентного права. Соціально-філософський підхід до інтелектуальної власності, на відміну від юридичного, робить наголос на її інтерпретації в якості особливого соціального інституту. Отже, й будь-яка політика стосовно інтелектуальної власності надалі не може ігнорувати принцип: приватне без суспільного – несправедливе, суспільне без приватного – неефективне. Зазначені положення, наряду з іншими висновками стосовно перспектив розвитку інституту інтелектуальної власності в епоху інформації й постмодерну, можуть посприяти формуванню нових підходів у підготовці юристів (та інших спеціалістів, які матимуть справу з досліджуванним різновидом власності), а також бути використані при складанні підручників, монографій, інших наукових й навчальних матеріалів у сферах юриспруденції, філософії права, соціальної філософії.

Апробація матеріалів дисертації відбулась на наступних науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система: вітчизняні та світові виміри» (Київ, 2011 р.),

III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Закарпатські правові читання» (Ужгород, 2011 р.), Всеукраїнському семінарі молодих учених «Участь України у глобалізаційних процесах» (Сімферополь, 2011 р.), VI Міжнародній цивілістичній науковій конференції «Сучасна цивілістика» (Одеса, 2011 р.), XIII Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук» (Черкаси, 2011 р.), I Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Історико-філософські читання молодих учених» (Суми, 2012 р.), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Дослідження проблем права в Україні очима молодих вчених» (Запоріжжя, 2012 р.), VII Міжнародній науковій конференції «Від громадянського суспільства – до правової держави» (Харків, 2012 р.), Міжнародному науковому інтернет-симпозіумі «Наука в житті сучасного людини» (2013 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Вітчизняний та світовий досвід правового регулювання сфери інтелектуальної власності» (Київ-Черкаси, 2013 р.), VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Південна Україна в міжнародних відносинах: історія та сучасність» (Миколаїв, 2013 р.), Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (Дніпропетровськ, 2014 р., 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науковий діалог: Схід – Захід» (Кам'янець-Подільський, 2014 р., 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна перед глобальними викликами сучасності» (Харків, 2014 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії» (Рівне, 2014 р., 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Особливості та тенденції розвитку правотворчості в умовах трансформації суспільства» (Одеса, 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політика: теорія та практика в сучасному суспільстві» (Берегове, 2015 р.), V Міжнародній науковій конференції «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» (Одеса, 2015 р.), Міжнародній науковій конференції

«Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства» (Одеса, 2015 р.), Міжкафедральному круглому столі «Стратегія майбутнього: соціально-філософський вимір» (Одеса, 2015 р.), Міжнародній науковій конференції «National Identities in Intercultural Dialogue: Unity through Diversity» (Кишинів, 2015 р.), Міжнародній науковій конференції «Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання» (Одеса-Дніпропетровськ, 2016 р.), III Міжнародній науковій конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (Одеса-Дніпропетровськ, 2016 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (Дніпро, 2016 р.), I Міжнародній українсько-китайській науково-практичній конференції «Соціальні трансформації: сім'я, шлюб, молодь, середній клас та інноваційний менеджмент у країнах Нового Шовкового шляху» (Одеса, 2016 р.), теоретичних і методологічних семінарах кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження наведені у 65 публікаціях, серед яких: 1 монографія; 21 стаття у фахових виданнях, зареєстрованих МОН України (з них 1 – у співавторстві, внесок авторів є рівнозначним); 4 статті у наукометричних міжнародних виданнях за фахом; 10 статей в інших наукових виданнях (з них 5 – в іноземних, 5 – в українських); 29 – тези і матеріали конференцій (з них 2 – у співавторстві, внесок авторів рівноцінний).

Структуру дисертації зумовлено її метою та завданнями, об'єктом і предметом дослідження, визначеними дисертантом у процесі науково-теоретичної розробки обраної теми. Робота складається зі вступу, п'яти розділів (поділених на шістнадцять підрозділів), висновків, списку використаних джерел та двох додатків. Обсяг основної частини роботи складає 333 сторінки, список використаних джерел нараховує 511 найменувань.

Розділ 1

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПІДВАЛИНИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

1.1. Онтологічні засади інтелектуальної власності

В умовах незупинної соціокультурної еволюції людства постають питання щодо зміни багатьох уявлень, які порівняно нещодавно вважалися з'ясованими, консолідованими, однозначними. Уявлення про інтелектуальну власність також змінюються по мірі суспільної еволюції. Однак інституційне середовище цього особливого різновиду власності розвивається доволі суперечливо. Нерозуміння сутності змін, що відбуваються всередині інституту інтелектуальної власності, призводить до соціальних конфліктів, які можуть мати економічний, культурний, ідеологічний, навіть політичний підтекст, та специфічно проєцируються у простори права, етики, політики, в інші соціальні площини. Тож, заради повноцінного переосмислення феномену інтелектуальної власності, не будемо обмежуватися лише дослідженням традиційного для неї юридичного виміру. На наш погляд, соціально-філософський ракурс аналізу інституту інтелектуальної власності надає значно ширші можливості, аніж тільки формально-юридичний або, скажімо, тільки економічний.

Соціально-філософське дослідження інтелектуальної власності варто розпочати, як нам уявляється, саме із розгляду її онтологічних засад. Це обумовлюється необхідністю прояснити, яким можливо вважати співвідношення ідеального (духовного) і матеріального в продукції розумової діяльності. Тобто здійснюється спроба простежити, як це співвідношення «ідей» і «речей» есплікується в природі результатів інтелектуальної, творчої діяльності, котрі в майбутньому стають об'єктами права інтелектуальної власності. Адже нерозуміння первісної природи інтелектуальної власності унеможлиблює об'єктивне визначення соціально-філософських підвалин дослідження інституту інтелектуальної власності як такого.

Відзначимо, що важливі для даного підрозділу аспекти раніше вже було частково висвітлено в інших наших роботах [263; 277]. Істотне значення для об'єктивного вивчення онтологічних засад інтелектуальної власності мають напрацювання цілого ряду мислителів. Окремі з цих джерел можна вважати класичними [7; 56; 106; 107; 174; 341]. Деякі інші теж мали вагоме значення в даному підрозділі [8; 318; 389; 500].

Перш ніж розпочинати соціально-філософське дослідження засад інтелектуальної власності, відзначимо, що феномен власності як такої майже у всі часи займав уми різних мислителів. Серед них – Антисфен, Аристотель, Цицерон, Августин, Юстиніан, Н. Макіавеллі, Е. Роттердамський, М. Бердяєв, Т. Гоббс, Д. Локк, Г. Гегель, К. Маркс, Е. Лавеле, А. Шопенгауер, М. Вебер, Ф. Хайєк, В. Геннекен, тощо. І абсолютна більшість видатних мислителів аналізували феномен власності у нерозривному зв'язку із категоріями «суспільство» і «держава». Із таким підходом, на нашу думку, варто погодитися, адже у відриві від соціуму будь-яка власність (як соціальний концепт) втрачає сенс, оскільки в такому разі відпадає необхідність доказувати приналежність тих або інших речей / прав певній особі, групі осіб, класові. А в умовах відсутності держави неможливий цивілізований захист власності (як речової, так й інтелектуальної), унеможлиблюються її охорона та стабільність.

З іншого боку, власність і сама може виявлятися джерелом нестабільності. Ще у IV ст. до н.е. Аристотель відзначав, що в основі майже усіх соціальних потрясінь лежить майнова нерівність [7]. На рубежі IV-V століть вже нашої ери Аврелій Августин Іппоннійський (також відомий як Блаженний Августин) вже не те що констатує, а обґрунтовує й виправдовує існування майнової нерівності людей і стратифікацію суспільства (варто також згадати, що в іншій частині світу набагато раніше сформувалася релігійна система – індуїзм, в основу якої брахманами було покладено нерівність людей, народжених у різних варнах).

Августин стверджував, що нерівність (і власність – як її матеріальне віддзеркалення) є неминучим явищем життя людини у соціумі, а держава (град земний) – це «покарання людям за первородний гріх». Втім, нерівність – явище

складне і багатоаспектне. «Нерівність» можна назвати також і соціально-філософською категорією. В житті сучасної цивілізації ця категорія набуває нового звучання та специфічних проявів. Адже в постіндустріальних суспільствах майнова нерівність обумовлюється (та підсилюється) ще й такими чинником, як «інформаційна нерівність», під якою ми розуміємо неоднакову можливість людей мати доступ до новітніх знань, до інновацій, до інших різновидів інформації. В свою чергу володіння, засвоєння і вміле використання певних різновидів інформації (серед яких і об'єкти інтелектуальної власності) надає певних конкурентних переваг у сучасних соціокультурних реаліях.

Водночас, повертаючись до стародавніх філософських джерел, хотілося б згадати і такий факт, що той же Августин, розмірковуючи про буття і про пізнання, у своїх теологічних трактатах [1] доходить висновку про самодостатність людського мислення, про особливу роль інтелектуальної та творчої сили індивідууму в перетворенні природного і соціального середовища. Августин із великим сарказмом каже про скептиків: їм здавалося ймовірним, що істину віднайти неможна, а мені ж здається ймовірним, що можна... не абсолютну істину, звичайно ж, однак об'єктивну й правдоподібну, – зауважує мислитель. Можливо, що у цьому плані Августин зазнав певного впливу філософії Антисфена, маючи на увазі вчення останнього про автаркію і самодостатність особи. Так чи інакше, у наведених сентенціях ми бачимо важливі спроби осмислити природу тих різновидів власності, що народжуються в результаті актів мисленнєвої сили, й до того ж містять соціально-трансформаційний потенціал.

Ще однією важливою рисою власності (у всій множинності її різновидів) є те, що здавна вона стає об'єктом права. В VI ст. н.е. візантійський імператор Юстиніан ініціював проведення грандіозної кодифікації римського цивільного права, результатом якої став «Corpus iuris civilis», що містить відомі Інституції Юстиніана. Власне від рецепції назви цієї частини зведення законів римського цивільного права і виник термін «інституційна система». Остання передбачає розділення цивільних кодексів на великі змістовні частини (книги), окремі з

яких присвячені описанню видів майна (власності) та обґрунтуванню способів набуття власності. Серед можливих підстав набуття права власності Юстиніан називає власний труд свободної людини, у тому числі й творчий труд [427, с. 111]. До того ж у зведенні законів римського права остаточно оформлюється тріада [341] володіння, користування, розпорядження, яка відповідає за повноту реалізації можливих інтересів власника (і застосовна до інтелектуальної сфери).

Звичайно, окрім згадуваних трудів Аристотеля, Августина, Юстиніана можна звернутися і до інших не менш вагомих джерел античності, які містять витоки пропрієтарної проблематики, рівно як і до важливих праць наступних історичних епох. Ми так і робитимемо по мірі розгортання даного соціально-філософського дослідження. Однак у цьому підрозділі дисертації головним є висвітлення питання щодо онтологічних засад інтелектуальної власності в умовах сьогодення, тобто з урахуванням колосального масиву факторів – культурних, економічних, політичних, ідеологічних, будь-яких інших, що чинять вплив на соціальний інститут інтелектуальної власності.

Аналіз онтологічних засад інтелектуальної власності передбачає пошук відповідей на коло питань, висвітлення яких дозволяє осмислити з позицій соціальної філософії сутність інтелектуальної власності (що саме відрізняє її від речової власності), та зрозуміти, на чому ґрунтується особливий статус об'єктів інтелектуальної власності серед всіх інших різновидів власності, і як ідеї перетворюються на речі (використання котрих породжує специфічний комплекс прав та обов'язків). Зрештою, відповівши на зазначені питання, ми зможемо вивести соціально-філософську дефініцію інтелектуальної власності.

Різниця між двома підгалуззями – «інтелектуальною власністю» і «речовою власністю» – базується на онтологічній відмінності між «ідеями» і «речами». Дещо спрощуючи, під «ідеями» матимемо на увазі продукти інтелектуального походження, під «речами» – продукцію матеріального виробництва. Такий підхід дозволяє вирішувати поставлені завдання безвідносно до того, на базисі якої філософської концепції формулюється відмінність між «ідеями» і «речами». Так, якщо згадати марксистський підхід, то кожна форма

виробництва породжує властиві для неї правові відносини [138, с. 19], форми управління та інші соціальні конструкти. Стосовно ж до проблематики інтелектуальної власності, відповідно, інтелектуальне виробництво (як продукування ідей) породжує відносини і проблеми, що зумовлені специфікою цієї галузі, й відрізняють його від проблем, які є характерними для «речового» виробництва. Іншими словами, з соціально-філософської точки зору, інтелектуальна власність – це похідна категорія від соціальних відносин, що регламентують звичаї і порядок придбання, володіння, використання, розпорядження продукцією інтелектуальної діяльності.

Характерно те, що і об'єкти інтелектуальної власності, і об'єкти власності речової можуть бути товаром – тобто котируватися на ринку: мати певну вартість, продаватися за визначеною ціною. Це впливає з тієї обставини, що належним чином специфіковані права можна передавати, відчужувати. На думку відомого дослідника соціальних процесів, пов'язаних з інтелектуальним виробництвом, А. Моля, – поняття грошової вартості «встановлює або, принаймні, відкриває можливість встановлення деяких кількісних відповідностей між «світом знаків» та «світом речей» [147, с. 87].

Соціально-філософський аналіз, заснований на постулатах теорії власності, в контексті дослідження процесів становлення товарного обігу плодів інтелектуального виробництва, робить можливим розгляд деяких неочевидних аспектів інтелектуальної власності. Так, товар, на якому і зав'язані відносини власності, будучи в достатній мірі специфікованим, визначеним для всіх агентів соціальної взаємодії, в будь-якому випадку буде об'єктом права власності. З цієї точки зору не має особливого значення, речову або інтелектуальну природу він має. Адже і в тому, і в іншому випадку передається право на певні дії щодо об'єкту.

На рівні розгляду в якості товару продуктів інтелектуальної та матеріальної діяльності принципової різниці між ними не виникає. Однак на рівні, що передуює – тобто, на рівні створення умов для перетворення продукту на товар – різниця існує. І полягає вона у стратегії «створення рідкості». Це

ключова умова для продажу будь-якого товару, і «штучно створена рідкість» обумовлює підвищений попит. Й навпаки, неможливо продавати той продукт, права на який і так вже належать покупцеві, або належать всім одразу і нікому особисто (тобто коли «рідкість» відсутня).

У випадку з речами рідкість товару обумовлена одиничністю самої речі. У певному сенсі сама реальність допомагає забезпечувати дотримання законодавства. Якщо виробник виготовив товар і продав його – у нього не залишилося товару. Відповідно, «пучок» прав у випадку «речової власності» пов'язується із конкретною одиницею товару. Якщо ж композитор склав нову мелодію і зробив її товаром – продав кому-небудь ліцензійні права, пісня все одно залишається у нього, при цьому стаючи законним надбанням тих, ким придбана відповідна ліцензія. Тобто, у випадку з продуктами інтелектуальної праці, рідкість (причому, у багатьох випадках – абсолютна рідкість, як, наприклад, шедеври живопису, оригінал рукопису) має місце тільки на етапі створення, і може втілювати в собі ознаки індивідуальності творця. На етапах, наступних за створенням, – етапі копіювання та етапі поширення – продукт інтелектуальної праці вже не є рідкісним [16, с. 46]. Отже, для того, щоб зробити його товаром, необхідно створити і підтримувати «штучну рідкість» саме на етапах копіювання та розповсюдження.

Ця обставина (відмінність у соціально-економічному й філософсько-правовому статусі продуктів «речового» й «інтелектуального» виробництва) була не настільки очевидною в «докомп'ютерну» еру, оскільки копіювання все ж таки являло собою досить ресурсомістку матеріальну операцію, пов'язану зі значними витратами (типографія, друкарські верстати, інше обладнання для відтворення). Більш того, відтворена копія твору завжди була «відчутно речовою», мала істотну матеріальну форму, що дозволяло забезпечити певну прив'язку до «речового права» власності. Але із масовим впровадженням інформаційних технологій у життя ситуація кардинально змінилася – механізми миттєвого копіювання і надзвичайно швидкої масової передачі інформації на далекі відстані з мінімальними витратами (в останньому десятилітті ХХ ст.)

зробили питання забезпечення «штучної рідкості» продуктів інтелектуальної праці надзвичайно гострим і насущним.

Саме сьогодні, на етапі швидкого і спонтанного поширення продуктів інтелектуальної виробництва, стає вельми значущим питання про онтологічний – і як наслідок – соціально-філософський статус об'єктів інтелектуальної власності, що істотно відрізняє її від власності «речової» (матеріальної). Тут важливо відокремити поняття «собівартості» і «залишкової вартості» інтелектуального продукту, запропоновані А. Модем.

У класичній економічній теорії кожен елемент «світу речей» володіє певною вартісною характеристикою – собівартістю, для визначення котрої необхідно врахувати ряд факторів, як мінімум таких як вартість сировини, устаткування, робочої сили, витраченого часу й енергоносіїв. За аналогією можна ввести й поняття собівартості інтелектуального продукту, що має включати оцінку часу творця і вартість необхідних йому для створення інтелектуального продукту засобів виробництва. Однак окрім понять «собівартість» і «ринкова (продажна) вартість» А. Моль, у відношенні інтелектуальної продукції, вводить важливе поняття «залишкової вартості», яка визначається тією нижньою межею, що її сягає вартість інтелектуального товару із часом, по мірі втрачання новизни.

Зокрема, А. Моль стверджує, що якою б не була собівартість ідеї, тільки-но остання потрапляє в круговорот масової комунікації, як вона отримує певну вартість, що не тотожна її собівартості. Надалі ця вартість поступово зменшується, по мірі того як ідея втрачає свою оригінальність, набуваючи все більшого поширення за допомогою техніки масового копіювання. Відбувається знецінення інтелектуального продукту. Вартість ідеї при цьому прагне до певної нижньої межі, яка і називається «залишковою вартістю». Практично величина цієї залишкової вартості в кінцевому рахунку майже повністю залежить від собівартості її матеріального носія [147, с. 91].

Сьогодні, коли технології зробили вартість матеріального носія і витрати на процес передачі інформації (а отже, і залишкову вартість) фактично

близькими до нуля, потрібно забезпечити якийсь додатковий мотив для обґрунтування інших джерел отримання прибутку для авторів і правовласників – таким чином, щоб залишкова вартість стала принаймні скільки-небудь вищою за собівартість.

Таким чином, аналіз положень теорії власності крізь призму соціально-філософського дослідження А. Моля «Соціодинаміка культури» дозволяє експлікувати деякі положення у сфері проблематики інтелектуальної власності. І тут виникає наступне питання: як можна надати продуктам інтелектуального виробництва статус товарів? Тобто яким чином створюється та інституціалізується (втілюється в суспільних інститутах) «рідкість» продуктів інтелектуального походження?

Звісно, надати статус «товару» продукції інтелектуального виробництва можливо різними способами. Однак нині всі альтернативи, окрім однієї, є не більшими за фантазії. Реальність в тому, що сьогодні законодавчо закріплене поняття «інтелектуальна власність» і весь звід законів, що витікає з цього поняття, базується на спробі продовжити використання моделі, яка сягає своїм корінням XVIII століття: залишкова вартість піднімається та підтримується за допомогою штучно впроваджуваних позаринкових законодавчих механізмів.

Згадана модель побудована за образом «речової власності», тобто апелює до властивості залишкової «речовності» (залишкової матеріальності) продуктів інтелектуальної власності (по аналогії з книгами і пластинками, які все ж таки мають речову складову). Це призводить до того, що де-факто доводиться законодавчо впроваджувати принцип «штучної рідкості» (за образом і подобою матеріальної копії) стосовно тих явищ і механізмів передачі інформації (зокрема, цифрових), котрі від початку є вільними од його диктату. А оскільки онтологічний статус «ідей» і «речей» різний, ця спроба призводить до систематичної пробуксовки правового механізму, який дедалі менше відповідає постійно оновлюваному технічному і соціально-економічному реаліям. З плином часу можливості поширення соціально-затребуваних ідей стають все менш сполученими із проблемами матеріального втілення (завдяки віртуальному

простору). Таким чином, та зв'язка, на якій тримається все законодавство про авторське і патентне право, стає дедалі слабшою.

У цьому зв'язку варто згадати масштабне філософське дослідження проблематики інтелектуальної власності В. Базилевича і В. Ільїна. Провівши ґрунтовний ретроспективний аналіз феномену власності, враховуючи новітню (постіндустріальну) суспільну специфіку, дослідники відзначають, що в умовах існування сектору, де відтворюються «фіктивні» (віртуальні) блага, – інтелектуально-творча діяльність задовольняє утилітарні потреби особливого роду, продиктовані пануванням ринку й капіталу. Інтелектуальна, творча діяльність піддається деформаціям, та інколи навіть втрачає свій продуктивний зміст, набуваючи рис репродуктивної діяльності [8, с. 347].

Для того щоб розібратися в критеріях, які визначають новий соціально-філософський статус об'єктів інтелектуальної власності, необхідно провести більш ретельний аналіз. Адже існуючі інтерпретації інтелектуальної власності неоднозначні – вони дають підстави для розуміння її то як «власності на ідею», то як «власності на речі, котрі з'явилися завдяки цій ідеї». Спробуємо підійти до аналізу цієї ситуації з точки зору теорії прав власності.

Навіть в тому випадку, коли ми розглядаємо об'єкти «речової власності», все одно йдеться про право – тобто про нематеріальну субстанцію, яка впорядковує майнові та особисті немайнові відносини шляхом регламентації статусів. Отже, проблема полягає не в «матеріальності» або «нематеріальності» об'єкта прав – він однаково нематеріальний в обох випадках (він умовний). Проблема полягає у труднощах специфікації об'єкта інтелектуальної власності: якщо у випадку з правом «речової» власності специфікація задається наявністю самого матеріального товару, і всі права прив'язуються до нього, то у випадку із правом інтелектуальної власності те, що підлягає захисту, має бути попередньо специфіковане.

У випадку з об'єктами «речового права» подібній специфікації сприяє матеріальна втіленість об'єкта (одичність товару, його просторові межі, очевидні корисні властивості, тощо), і в цьому сенсі законодавство фіксує

реально існуючу «природну рідкість». У випадку з об'єктами інтелектуальної власності така «рідкість» повинна бути створена і специфікована штучно. Але якщо не реально існуючі матеріальні об'єкти, тоді що може стати об'єктом, який специфікує «право на нематеріальне»? З одного боку, виникнення інтелектуальної власності неможливе без попередньої матеріальної реалізації «ідеальних» структур (мабуть, саме слово «інтелектуальна» у складі зазначеного словосполучення було б непотрібним, якби не доводилося мати справу з «ідеальними» об'єктами інтелектуальної праці). З іншого боку, – її реальний захист завжди спочиває на фундаменті матеріального втілення. Це протиріччя також необхідно досліджувати більш детально.

Ряд дослідників, як, наприклад, А. Долгін [72], Л. Лессіг [126], пропонують взагалі відмовитися од використання терміну «інтелектуальна власність», котрий поєднує промислову (патентну) власність і авторське та суміжні права (копірайт). Інші вкладають в цей термін тільки нематеріальні блага щодо ідей, образів, творчих і технічних рішень, на які за особою автора (або іншого правовласника) закріплюється виключне право. Серед них – Д. Барлоу [370], відома стаття якого «Продаж вина без пляшок» в журналі «WIRED» починається словами «всі уявлення про інтелектуальну власність невірні».

Інтелектуальна власність (як правовий інститут) встановлює по суті правовий режим охорони нематеріальних об'єктів (прав). При такому підході інтелектуальна власність виявляється ніяк не пов'язаною із правом власності на матеріальний об'єкт, в якому результат інтелектуальної діяльності виражений: передача права власності на матеріальний об'єкт або права володіння об'єктом сама по собі не призводить до передачі будь-яких виняткових прав на результат інтелектуальної діяльності, виражений в цьому об'єкті [457, с. 27]. Це ж саме положення знайшло фіксацію в українському законодавстві про авторське право [184, п. 1 ст. 12].

Це уявне протиріччя між «ідеями» і «речами» знімається, якщо проаналізувати філософські передумови логіки, на якій ґрунтується сенс законодавства про інтелектуальну власність. Сенс цей полягає в тому, що сама

по собі «ідея» (в платонівському розумінні) не може бути об'єктом продажу. В той же час конкретна річ, що несе в собі інформацію інтелектуального, творчого порядку (тобто містить матеріалізовану ідею) не може бути об'єктом інтелектуальної власності в повному сенсі. Вона – лише матеріальний носій, і тому є об'єктом власності «речової», яка несе на собі печатку «копірайту» і накладає на власника (набувача речового права власності) визначені законом зобов'язання по відношенню до автора або іншого суб'єкта власності інтелектуальної.

Якщо ж взагалі абстрагуватися від юридичного підходу, але використовувати підхід кібернетичний, тоді будь-яке зображення, текст або звук (як об'єкти копірайту) можна представити у двоїчному коді. Інформація, з точки зору кібернетики, – це структура коду, за допомогою якого ідея може бути реалізована. Носій (конкретне матеріальне втілення) перестає грати в такому випадку скільки-небудь значущу роль. Відповідно, в подібному контексті інтелектуальна власність може бути представлена як «власність на інформаційну структуру», втілену на будь-якому носії. Поняття структури дозволяє уникнути дихотомії «ідей» і «речей», водночас стаючи підставою для специфікації.

Тоді об'єкт інтелектуальної власності в своїй сутності – не ідея і не річ, а інформаційна структура. Вона, зрозуміло, повинна бути реалізована на якомусь носії, і тим самим стати спостережною, об'єктивною (щоб забезпечити необхідну специфікацію для юриспруденції), але при цьому до самих носіїв вона не зводиться. У такому випадку саме інформаційна структура речі є тим критерієм відмінності, який дозволяє визначити – чи підпадає той або інший товар під специфікацію, що захищається патентом або копірайтом, чи не підпадає.

Оскільки охорона, що надається правом, не може виникати раніше того моменту, коли ідеальний результат буде виражений у якій-небудь об'єктивній (тобто матеріальній) формі, немає сенсу говорити про «інтелектуальну власність» до моменту такої об'єктивації. Будь-яка структура, що є результатом

інтелектуальної діяльності, не може існувати для суспільства без тих матеріальних форм, в яких вона втілюється. Тому до об'єктів інтелектуальної власності слід відносити лише результати інтелектуальних зусиль людини, які матеріалізувалися на будь-якому носії (нехай навіть на жорсткому диску комп'ютера), тобто результати, котрі отримали об'єктивну форму існування, зафіксували інформаційну (ідеальну) структуру, зробили її доступною для сприйняття іншою людиною [454, с. 89]. Звичайно, автомобілю в його матеріальному втіленні з необхідністю передує «ідея автомобіля», комп'ютеру – сама «ідея комп'ютера», творові живопису – якийсь ідеальний образ, музичному творові – мелодія, тощо. Однак ідею, що спалахнула в свідомості автора, неможна віднести до об'єктів права інтелектуальної власності; а ось творчу думку, відбиту символічно – у вигляді тексту, формули, креслення, нот, програмного коду, ескізу, апробованого методу, в інших доступних для стороннього сприйняття формах – можна. Таким чином, «опредметнена», специфікована (а в деяких випадках – ще й запатентована) ідея може розглядатися як об'єкт інтелектуальної власності.

Відмінність стадій від зародження ідеї до її реалізації розглянуто і проблематизовано П. Сорокіним в його аналізі генезису соціальних систем, що проходять три взаємопов'язаних етапи. Перший являє собою фазу логічного синтезу, коли у свідомості творців зароджуються задуми нових соціальних явищ, якими є не тільки і не стільки речі (засоби праці, предмети споживання), але організаційні форми суспільного життя – будь то програма створення нової релігії, партії або навіть цілого суспільного ладу. Дана стадія, на думку мислителя, аналогічна процесові зачаття нової людини. Цей ідеальний проект П. Сорокін вважає «базисом» будь-яких соціальних явищ.

Незалежно від того, що являє собою логічний базис нової системи – чи то ідею нової поеми, картини, технічного винаходу, чи то цілий синтез ідей, здатних створити нову наукову теорію, релігійне вчення, зведення законів, економічну або політичну систему, – подібна інтеграція завжди є логічно першою фазою виникнення нового в соціокультурній реальності [241, с. 47].

І коли Будда, чи Зороастр, чи Рафаель, чи Шекспір, чи Бетховен, чи Кант створювали свої релігійні, художні, філософські системи – всі вони відкривали приховану можливість, існуючу в реальності. Вони відшукували її та перетворювали з потенційної можливості на актуальну дійсність. Вони розкрили нам те, що було приховано, показали нам те, чого ми не бачили і не знали. В цьому сенсі будь-яка творчість є пізнанням, а творення може втілюватися або у відкритті нових гармонійних звукових комбінацій, або нових архітектурних форм у небувалому сполученні ліній і матеріалів, або нових аспектів іншої реальності, яку дають нам живопис, музика, література, релігія, наука, етика [241, с. 867]. Упродовж тисячоліть такі види енергії, як електрична і радіохвилі лежали буквально поруч із нами, й тим не менш ці сенсорні форми реальності було неможливо ані побачити, ані почути, ані торкнутися їх. В той самий час більшість емпіричних закономірностей природи були в принципі доступні нашим очам та вухам, але ми були не в змозі уловити їх. Чуттєве пізнання було нездатне відкрити всі ці явища без використання інших джерел пізнання – логіки та інтуїції [241, с. 870].

Другий етап становлення соціальної системи пов'язаний із об'єктивацією ідей, їхнім переходом у предметну форму існування шляхом поєднання з деякими матеріальними провідниками. Ця стадія уподібнюється П. Сорокіним до появи новонародженого на світ. Тільки починаючи з цього моменту можна говорити про виникнення об'єктів інтелектуальної власності як «юнітів» соціокультурної реальності постіндустріального постмодерного суспільства. Наявність інформаційної структури вже можливо констатувати на цій стадії. В результаті система ідеальних смислів перетворюється на сукупність реально представлених матеріально втілених об'єктів – рукописів, пісень, картин та іншого, за допомогою інформаційної структури, завдяки якій стає можливою передача сенсу від людини до людини.

Нарешті, третя фаза становлення систем взаємодії (яку П. Сорокін порівнює з уведенням дитини в суспільство) – це фаза соціалізації, коли ідеї починають поширюватися в суспільстві, тому що знаходяться люди, які беруть

їх на озброєння, будують свою поведінку відповідно до них. Згідно із описаною закономірністю, запозиченою зі сфери соціокультурної динаміки П. Сорокіна, в цілому й будується «життєвий шлях» будь-якого твору: спостережуваним для громадськості – і як наслідок, таким що породжує сукупність прав, обов'язків, майнових і немайнових інтересів – твір стає не на стадії ідеї, що зберігається в голові автора, а лише при досягненні другої фази – матеріальної об'єктивації. Тут, правда, слід зробити застереження, що у рамках радикально іншої онтології (скажімо, гегелівської) можна прийти до інших висновків, наприклад, про те, що «ідея» являє собою «поєднання суб'єктивного і об'єктивного; ідея показує, яким чином реальність визначена поняттям» [56, с. 94]. Однак аналіз українського та міжнародного законодавства у сфері інтелектуальної власності ясно показує, що за критерієм практичності гегелівський підхід значно поступався би підходові П. Сорокіна пристосовно до соціальних систем (однією з яких, безсумнівно, є інститут інтелектуальної власності). Саме тому останній підхід фактично і був покладений в основу більшості законів про копірайт і патенти.

Отже, сутність феномену інтелектуальної власності зумовлює, що її об'єктами можуть бути тільки матеріально втілені ідеї. Думка, яка інколи впливає з «ідеалістичного» трактування інтелектуальної власності, про те, що нібито монополія на ідею комп'ютерної програми або ідею наукового відкриття (в платонівському розумінні ідеї) може належати тому, хто перший відкрив їх, є або хибною, або помилковою. За висловом деяких дослідників, така думка за своєю безглуздістю рівносильна твердженню, що супутники Юпітера належать Галілею, раз він перший побачив їх через свій телескоп [483]. Більш того, в ході реалізації авторського права ця концепція все одно неминуче трансформується на практиці в метод виявлення структури матеріального об'єкта, оскільки матеріально непідтверджений задум не є підставою для виникнення правових відносин.

Для підтвердження «авторського права» в будь-якому випадку необхідні матеріальні продукти інтелектуальної праці, які засвідчують громадськість в

самому факті авторства. Такий підхід на перший погляд може здатися нелогічним – адже для інформації головним є не форма, в якій вона існує, а той ступінь цінності відомостей, що в ній містяться. Однак без об'єктивно спостережуваного матеріального носія неможливо було б ані довести, ані спростувати сам факт несанкціонованого доступу, використання або викрадення інформації. Як зазначає А. Моль, «патентні закони або соціальні санкції в світі мистецтва та інших сферах гарантують лише право власності на реалізацію ідей, а не на самі ідеї» [147, с. 96]. І хоча в преамбулах всіх патентних конвенцій основний упор робиться на «право власності на ідеї», але в конкретних текстах суть справи щоразу зводиться до визначення авторства на цілком матеріальні образи, пристрої та механізми.

1.2. Проблематика співвідношення інформації, знань та інтелектуальної власності

В даному підрозділі предметом соціально-філософської рефлексії мають стати закономірності співвідношення інформації, знань та інтелектуальної власності через аналіз процесів суб'єктивізації інформації (її перетворення на знання) й об'єктивізації знань (що трансформуються в соціокультурну інформацію). Осмислення взаємозв'язку зазначених процесів в різних видах пізнання й комунікативних актах, що мають місце в природному середовищі та культурі, має покращити розуміння місця й тієї ролі, яку відіграє інститут інтелектуальної власності в сучасному суспільстві.

Важливі для даного підрозділу аспекти раніше вже було частково висвітлено в інших наших роботах [254; 275; 276; 300]. Також важливими для осмислення окресленої проблематики вважаємо роботи інших дослідників, які стали в нагоді в даному підрозділі [4; 95; 105; 108; 124; 172; 359].

Одним з аспектів, що, на наш погляд, має бути досліджений в першу чергу, є питання про співвідношення інтелектуальної власності з іншими видами інформації, а також взаємна детермінація понять «знання», «інформація».

Осмилення феномену інтелектуальної власності, можливо, було б нездійсненним без аналізу феномену інформації. Проте інформація як така не є предметом нашого дослідження, до того ж вона вже неодноразово ставала предметом інших наукових праць (результати деяких з них можна вважати методологічним підґрунтям для даної дисертації, коли інтелектуальна власність розглядається в якості різновиду інформації). Тому обмежимося стислим оглядом існуючих наукових поглядів на сутність й атрибутивні характеристики інформації.

Зміна онтологічного статусу інформації, багатоманітність й неоднозначність підходів до розуміння даного поняття, трансформація суспільних стереотипів передачі інформації тощо, вимагають, перш за все, дослідити саму категорію «інформація» та виокремити її найбільш значущі особливості. Постнекласичний етап розвитку науки й філософії дозволяє побачити, що світ є багатомірний і такий, що безупинно саморозвивається. Різноманітні способи сприймання навколишньої складності світу поступово змінюють моделі його усвідомлення, пропонують безліч інтерпретацій, сіють сумніви, організують та руйнують, і, врешті-решт, призводять до самоорганізації буття й свідомості.

Постмодерна концепція стверджує, що світ більше не є абсолютно зрозумілим і раціонально визначеним. Те, що раніше представлялося самоочевидним, насправді виявляється не таким вже очевидним. Використання постнекласичних теорій дозволяє будувати різні моделі дійсності. Втім, це тільки моделі, а не сама дійсність. Але в чому ж полягає складність, заплутаність, суперечливість сучасного світу культури людства, в якому, як стверджують, панує новий стратегічний ресурс – знання? Нам стали вже звичними словосполучення «інформаційне суспільство», «епоха інформації», «інформаційний підхід» й таке інше. Часте вживання предикату «інформаційний» інтуїтивно зрозуміле. Залишається пізнати природу того, що ж являє собою інформація, і як воно сполучається з інтелектуальною власністю.

Нормативно-правове визначення інформації як «будь-яких відомостей та даних, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [200] абсолютно не дає нам жаданого уявлення про сутність інформації та її вплив на суспільний розвиток. Отже необхідно звернутися до інших підходів у дослідженні даного феномену.

Деякими дослідниками пропонується наступне визначення: «Феномен інформації є багатостадійний, необоротний процес становлення структури у відкритій нерівноважній системі, який починається з випадково запам'ятовуваного вибору, що робить ця система під час переходу від хаосу до порядку, та який завершується цілеспрямованою дією відповідно до алгоритму або програми, котрі відповідають семантиці вибору» [142, с. 116]. Таким чином, інформація розуміється як процес, що складається з певних стадій.

Ідея про інформацію як процес визначає методологію застосування інформаційного підходу в дослідженні динаміки комунікативного простору (для вживання даного підходу недостатньо розуміння інформації як сукупності відомостей, а інформаційного процесу – як простої передачі даних). Нетривіальний зміст словосполучення «інформаційний процес» розкривається тільки тоді, коли очевидним стає суть процесуального підходу. У чому ж його конструктивність? Він дозволяє на основі аналізу багатостадійних інформаційних і соціокультурних процесів встановлювати певні межі для інтерпретацій різних теорій і концепцій інформації.

Процесуальний підхід, зокрема, дозволяє будувати концептуальну модель інформаційного процесу, в якій поєднуються трактування інформації як результату випадкового вибору [112]; як плану, алгоритму [392]; як обсягу передаваних сигналів [345]; як інструкції до самоорганізації в процесі створення структур [417] тощо.

Положення синергетики про конструктивність хаотичних станів одержує новий сенс та несподівано по-новому виявляється в контексті інформаційних процесів. Цей новий зміст розкривається у визначенні інформації Г. Кастлером:

інформація є випадковий вибір варіанту, що запам'ятовується серед багатьох можливих і рівноправних [112]. Дане положення потребує конкретизації.

Інформація створюється, передається, сприймається, кодується, зберігається, використовується тощо, і всі ці акти є лише якимись елементарними фрагментами, стадіями процесу. Елементарність ця відносна, тому що механізми відповідних процесів є досить складними. При переході від однієї стадії процесу до іншої інформація щоразу з'являється в «новому обличчі». Результат, одержуваний при завершенні однієї стадії, уможливорює початок наступного етапу. Побачити це, тим більш ідентифікувати окремі стадії із тими або іншими дефініціями інформації, не поринаючи у сферу уявлень постнекласичної науки, представляється неможливим, оскільки науці класичній невластиве процесуальне описання становлення. Такий метод був властивий філософії А. Уайтхеда, яка випередила переорієнтацію наукової думки на системний підхід до розуміння процесу.

Інформація в концепції А. Уайтхеда [314] – складний процес, що утворюється з певних стадій. Долаючи хаотичний стан, система обирає один з багатьох можливих шляхів подальшого розвитку, тобто генерує інформацію. Генерація інформації відбувається в моменти біфуркацій. Ця інформація фіксується, об'єктивується системою, та кодується у зрозумілі (якщо не для більшості, то для багатьох суб'єктів) знаки – вербальні або невербальні.

Сутність феномену інформації можливо пізнати за допомогою аналізу її атрибутивних характеристик. Узагальнення результатів різноманітних наукових досліджень, у фокусі яких знаходиться феномен інформації, дозволяє констатувати, що окрім «класичного набору» властивостей інформації (об'єктивність, достовірність, повнота, актуальність, цінність, дискретність і безперервність, відчужуваність і невідчужуваність), існування її також можливо пов'язати із такими властивостями: інваріантність й варіативність, мультиплікативність (здатність до зростання, до помноження), транслюваність, поліпотентність, знецінюваність та ризик псування або втрати, реплікованість. І це, мабуть, не вичерпний перелік ознак інформації.

Зовсім інакше буде звучати визначення інформації в контексті когнітивного підходу. У рамках останнього інформація розглядається як необхідний початковий зовнішній фактор процесу пізнання, що існує у двох видах: а) первинна інформація, якою змістовно «наповнене» навколишнє (натуральне) середовище, та до якої належать впорядковані структури у розмаїтті живої та неживої природи; б) вторинна інформація, що є змістовним наповненням всієї соціокультурної дійсності, та знаходить своє втілення як у мові (вербальній та невербальній), так і в різних артефактах (знаряддях праці, технологіях, творах мистецтва, тощо). І тут ми підходимо до проблеми переходу «інформації» в «знання».

З точки зору І. Пригожина [180], знанням є різноманіття результатів цілеспрямованої конструктивної пізнавальної діяльності суб'єкта, здійснюваної як на рівні емпіричного досвіду (відчуттів, сприйнятів), так і на рівні абстрактного теоретичного мислення (теорій, концепцій), коли відбувається т.зв. «витяг-обробка» з реальності інформації у вигляді інваріантних структур-паттернів, або ж переробка (осмислення) суб'єктом вже наявних знань.

Існує чимало теорій про межі та природу знання. Сократ вважав, що єдина функція знання – це самопізнання, тобто інтелектуальне, моральне і духовне зростання людини. Його опонент, Протагор, стверджував, що ціль знання – зробити діяльність людини більш успішною та ефективною. Для Протагора основою знань були логіка, граматики й риторика; згодом саме вони склали «трівіум» – три основні дисципліни середньовічної школи, котрі, власне, й до сьогодні в цілому відповідають поняттю широкої освіти (те, що у німців зветься *Allgemeine Bildung*, «загальна освіта»).

Дві теорії знання, що виникли на Сході, можна вважати аналогічними західним. Так, з точки зору конфуціанства, знання – це розуміння того, що і як треба казати, щоб досягнути своїх цілей та успіху в земному житті. Для даоських та дзен-буддистських монахів знанням є самопізнання, шлях до просвітлення та мудрості. І хоча між цими двома теоріями є очевидні відмінності стосовно самого змісту знання, між ними нема суперечностей

відносно того, що не є знанням. Тут мається на увазі, що знання у попередні часи не означало здатності до дії. Корисність не ототожнювалася із знанням. Корисність є вміння, навичка – те, що грецькою зветься «*techne*». І Сократ, і Протагор, варто підкреслити, із повагою ставилися до «*techne*». Саме ж поняття «технологія» сформувалося за якісь п'ятдесят років, починаючи з 1700-х рр. У семантиці терміну поєднуються «*techne*», тобто секрети ремесла, та «*logos*», тобто організоване, систематизоване, цілеспрямоване знання.

Між інформацією та знанням встановився циклічний взаємозв'язок: інформація переходить у знання, коли вона «перетравлюється» суб'єктом на ментальному рівні (процес суб'єктивізації); знання трансформується суб'єктом за допомогою мови й інших знакових форм у соціокультурну інформацію (процес об'єктивізації). У ході цих процесів мають місце неминучі втрати у змісті: при суб'єктивізації, в силу фізичної обмеженості органів чуття і пам'яті, суб'єкт не в змозі сприйняти всю інформацію; при об'єктивізації особистісне, персональне знання незрівнянно глибше й багатше відповідної знакової інформації, оскільки емпіричний досвід, пов'язаний з тілом, лише частково піддається вербалізації.

Якщо розглядати інформацію як властивість всіх матеріальних об'єктів, тобто як атрибут матерії (атрибутивний підхід), а знання – як інформацію суб'єктивовану (і «прагнучу» до подальшої об'єктивізації з перетворенням у соціокультурну інформацію), тоді, нарешті, виникає питання про місце категорій «інновації», «інтелектуальна власність» у даній системі.

Протягом останніх двох століть інновації (та інтелектуальна власність – як наслідок юридичної інституціоналізації відповідних соціальних відносин навколо цих інновацій, з урахуванням як немайнових, так і прагматичних інтересів) стали одним з найважливіших факторів суспільного розвитку та зростання високотехнологічних галузей виробництва. Варто зауважити, що динаміка розвитку багатогранного інституту інтелектуальної власності чинить вплив і на культурну, і на соціально-економічну сфери життя людства. Одна тільки індустрія «копірайту» (авторських прав) сама по собі здатна створювати до

7 % ВВП. Приблизно такий же внесок в економіку розвинених країн з боку т.зв. «промислової власності» (патентів, товарних знаків, комерційних найменувань, тощо). Із розвитком Інтернету, електронної комерції, міжнародного співробітництва й товарообміну в умовах нових технологічних реалій в усе більшому числі країн інтелектуальна власність «формує» близько 1/6 частини їхніх бюджетів, і ця частка продовжує приростати. Соціальна зайнятість в інноваційному секторі розширюється.

Вирішити завдання щодо визначення реального статусу інтелектуальної власності неможливо без проведення соціально-філософського дослідження комплексу пов'язаних з нею проблем. Упродовж історії людства не було майже жодного філософа, який би тією чи іншою мірою не цікавився проблемами інтелектуальної діяльності. Однак основна увага приділялася або юридичним питанням, або організаційно-технічним проблемам доступності досягнень культури для різних класів суспільства. Самим же процесам виникнення результатів інтелектуальної діяльності, осмисленню підстав їхнього перетворення у товар (і особливий вид інформації) приділялося значно менше уваги.

Основна причина недостатньої наукової зацікавленості проблемами інтелектуальної власності протягом тривалого часу полягала в тому, що власне ця цивільно-правова підгалузь в юриспруденції постійно зводилася до простої сукупності авторського і патентного права, й до проблем їхньої класифікації. Таке, неприпустимо вузьке в нинішніх реаліях, розуміння інтелектуальної власності поступово потрапило в соціально-гуманітарні науки, і в підсумку обумовило незрілість існуючої парадигми, недосконалість загальноприйнятої вихідної концептуальної моделі, яка застосовується для постановки проблем і пошуку їхніх рішень у сфері т.зв. «духовного виробництва» [429, с. 213].

Перш ніж намагатися відповісти на запитання – «що є інтелектуальна власність?» – варто розглянути пов'язані проблеми: як з'являється інтелектуальна власність, із чого вона утворюється? М. Мамардашвілі [133] пропонує застосовувати метод Р. Декарта, крок за кроком зводячи заплутані й

темні положення до більш простих, а потім намагатися, виходячи з розуміння найпростіших, піднятися тими ж сходами до пізнання всіх інших.

Для позначення сукупності інтелектуальних досягнень замість терміну «інформація» (зміст якого викликає завзяті дискусії й трактується по-різному: як засіб передавання сигналу, як процес, як відомості, як ідеальне невловиме і неспоживане благо, як ототожнювані з носієм ресурси, як вектор, як функція, як атрибут матерії, як міра визначеності у повідомленні, тощо) пропонується використовувати термін «знання». Погляд на співвідношення даних категорій було висловлено вище, і хоча сам термін «знання» також допускає досить широке тлумачення, уникнути термінологічної плутанини з ним представляється дещо легшим.

Втім хочеться зробити тут застереження, що знання не розглядається як самостійна субстанція, і що, ймовірно, ніякого знання в «чистому» виді за межами суб'єкта, поза ним не існує. Виходитиме з того, що знання завжди існує лише у свідомості індивіда. Однак, при розгляді процесу мислення окремого індивіда, всю сукупність інтелектуальних цінностей, власниками яких є інші суб'єкти, цілком правомірно розглядати як окрему, абстраговану, незалежну від даного індивіда субстанцію.

Оскільки «ніщо не виникає з нічого», варто визнати, що вся інтелектуальна діяльність в основі своїй, насамперед, спирається на попередній досвід людства, накопичене знання й культурне середовище, в якому росте і «харчується» особистість. Тому складно не погодитися з думкою К. Поппера про те, що люди не можуть починати із чистого аркуша та створювати світ думки з нічого: їхні думки – у загальному й цілому – є продуктом інтелектуальної спадщини [177].

Іншими словами, усяка творчість, будь-які інновації мають первісну потребу в інформаційному забезпеченні, у знанні й розумінні багатьох речей, про які мислило людство протягом свого існування – від Гомера до Ремарка, від Прометея до Раскольникова, від Хаммурапі до Тетчер. Адже щоб на землі щось виростило, теж необхідний культурний шар ґрунту.

Найбільш очевидні приклади залежності ефективності інтелектуальної діяльності від ступеню інформаційного забезпечення характерні для науково-технічної творчості. Наприклад, логічним та закономірним результатом сполучення накопиченого знання й розуміння існуючих потреб суспільства можна вважати винахід. У сучасному складному й наукомісткому виробництві появі винаходів передує значний період акумулювання знань, без яких нереально вийти за межі вже відомого рівня.

У цьому відношенні абсолютно єдині наука, що дозволяє використовувати багатства й сили природи в інтересах людини, і мистецтво, яке формує духовний світ особистості та дарує людству культурні здобутки. Всі відомості про світ людство одержує в результаті розумової діяльності. Їх можливо умовно позначити як «доступне знання» (це може бути знання, доступне всім, багатьом або ж окремим). Наявність такого знання є передумовою подальшого пізнавального процесу.

Творчості передує прилучення до світу культури, що складається, насамперед, у накопленні знання безпосередньо майбутнім творцем, у розвитку мислення, створенні так би мовити «всесвіту усередині нас». Культурний матеріал ми переробляємо, використовуючи накопичене знання, і робимо його придатним до вживання для власних цілей [229]. І особливе значення тут має гуманітарне знання. Воно ніколи не дає моментальної й видимої практичної користі, миттєвої економічної віддачі, але є необхідною передумовою опанування будь-якого іншого знання й формування самої людської індивідуальності, особистості. Власне, такі науки, що «олюднюють», Цицерон колись і назвав гуманітарними.

Будь-які практичні навички приходять тільки після теоретичної готовності до їхнього сприйняття. Убогий лінгвістичний репертуар, наприклад, різко обмежує кількість категорій, на які його «власник» поділяє зовнішній світ. «Межі моєї мови – це кордони мого світу...» – відзначав Л. Вітгенштейн. – Розширити цей «світ» можливо тільки ціною постійно поновлюваних зусиль [51]. Навіть у тих областях мистецтва, де немає «поступального руху»,

де кожен художник суверенний і має починати практично з нуля, саморозвиток можливий лише з опорою на внутрішній духовний досвід. Творчості завжди певною мірою передує ремесло, а творенню – «дотик» до чужих творів: щоб перевершити, доводиться починати з імітації.

Результатом пізнавального процесу є придбання індивідом «накопиченого знання», котре з різним ступенем точності зберігається в глибинах людської пам'яті й може бути свідомо або несвідомо затребуване людиною. З. Фрейд колись висловив думку про те, що у психіці ніщо, одного разу з'явившись, не може зникнути. Усе десь залишається й за певних умов може виплисти на поверхню життя [321]. Пізнавальний процес безупинно поповнює пам'ять, а вміст пам'яті дозволяє періодично генерувати нові думки на підставі раніше придбаного досвіду. «Старе» знання породжує «нове», із читання одних книг народжуються інші, відбувається процес «генерації»: на підставі раніше відомого виникає нововідкрите. Знання досягає своєї практичної мети, й тоді з'являється витвір, а саме це дійство являє собою не що інше, як творчість – процес новаторський і таємничий. Мислячий суб'єкт – творець духовних цінностей – збагачує свій внутрішній світ, індивідуальний досвід, «інтелектуальний родовід» за допомогою продукованого ним «нового знання».

З погляду ж класичної економічної теорії сутність інтелектуальної власності полягає в тому, що інтелектуальний власник «приватизує» публічне знання, створює «інформаційний дефіцит», обмежуючи доступ до певних інформаційних продуктів. Це дає можливість авторові винаходу чи твору (або іншому правовласнику) контролювати споживання відповідного продукту й одержувати винагороду за «інвестиції в людський капітал», що, ймовірно, спонукає до подальших винаходів. З точки зору інституціональної економіки, сутність інтелектуальної власності полягає в обміні «пучками прав» на інтелектуальні блага [3], що здійснюється відповідно до системи правил, які регулюють приналежність інтелектуальних продуктів певним суб'єктам.

Отримуючи необхідні виробничі засоби, працівники інтелектуальної сфери залишають лави «традиційних» працівників: тепер вони все частіше

пропонують на ринку не свою висококваліфіковану робочу силу, а індивідуальний та унікальний інформаційний (в т.ч. творчий) продукт, що має ознаки суспільної корисності. У цій новій ситуації суб'єкти «інтелектуального виробництва» вступають в економічні й правові відносини з іншими суб'єктами господарювання не до початку процесу виробництва, як в умовах купівлі-продажу робочої сили, а по його завершенні. Все це радикально змінює образ життя сучасного суспільства. Починаючи з другої половини 1970-х років соціологія фіксує відхід від традиційних форм організації великого виробництва. В одних тільки США ще до 1995 р. нараховувалося вже понад 21 мільйон автономних спеціалістів і підприємців [311, с. 38]. Динаміка розвитку ринку праці в кінці ХХ ст. визначалася тенденцією загального приросту робочих місць у високотехнологічних секторах економіки, де інтелектуали вважають за краще «працювати із компанією, наприклад, у галузі обробки й оцінки даних, але не на компанію, не як її працівники» [390, с. 29].

Розвиток особистої власності (як попередньої умови розвитку власності інтелектуальної) стає найважливішим фактором неминучих соціальних змін. Підрив усталених відносин у сфері власності, із подальшою трансформацією останньої, відбувається як наслідок появи у людей нових спонукальних мотивів діяльності [276, с. 144]. Ці мотиви, на думку В. Іноземцева, зумовили формування і становлення нових різновидів власності. І хоча всі найважливіші атрибути власності зберігаються, проте сам інститут власності переживає фундаментальні зміни: якщо раніше права власності слугували економічним базисом наростання індивідуалізму і визначали відносини між індивідами, то сьогодні вони не пов'язані настільки жорстко з окремими особистостями, стаючи все більш «невидимими», та не визначаючи соціального статусу людини і соціальної відмінності настільки безпосередньо, як це робило багатство в традиційних суспільствах» [99, с. 12].

Становлення постіндустріального і, в певному ступені, постмодерного суспільства породжує нові, так би мовити «постматеріальні» цінності сучасної людини. Її прагнення до максимального саморозвитку є важливим джерелом

прогресу, і передбачає не насичення безмежних матеріальних потреб, а розширення потреб духовних (звісно, за умови достатнього рівня забезпеченості матеріальних основ існування людини). Задовольнити духовні потреби можливо різними способами, і один з найбільш доступних – споживання інформаційних благ. Інформація – єдиний ресурс, доступ до якого упродовж усієї історії, і навіть власність на який не означає неодмінної можливості володіти ним. Чи не вперше в історії умовою належності людини до панівного класу стає не право володіти благом, а здатність ним скористатися. З огляду на це, соціальний статус людини визначається насамперед її освітнім рівнем, здатністю перетворювати інформацію в знання, самостійно здійснювати продуктивну діяльність в умовах технологічно досконалого господарства. Приблизно таку думку висловлює й Ф. Фукуяма у своєму творі «Кінець історії й остання людина», зазначаючи: «...соціальні (класові) відмінності в постіндустріальному суспільстві зумовлені, насамперед, відмінностями в освіті» [324, с. 301].

Трансформація власності містить у собі нові проблеми соціально-економічного, правового та культурного характеру. Будучи породженим не відносно умовними і зовнішніми характеристиками, а сутнісними відмінностями внутрішнього потенціалу членів суспільства, новий соціальний поділ може стати значно більш жорстким, ніж в епоху панування речової (нецифрової та, здебільшого, не-інтелектуальної) приватної власності.

Інтелектуальна власність – це духовна форма існування власності. Таке перетворення відбувається під впливом радикальних змін у самій концепції знання. Про це, зокрема, каже П. Дракер, наголошуючи, що перехід від капіталізму до «суспільства знань» відбувається в різних частинах світу. І на Заході, і на Сході знання завжди ототожнювалося зі сферою буття, екзистенції. І раптом, у якийсь момент, знання стали розглядати як сферу дії. Воно стало і одним з видів ресурсів, і однією зі споживчих послуг. Знання стрімко перетворюється на визначальний фактор виробництва, дещо відсуваючи і капітал, і робочу силу з ключових позицій, які вони займали в індустріальну

епоху. Неможна сказати, що нині непотрібний капітал, а всіх людей можна замістити робототехнікою. Однак ціннісна доля інноваційної складової в загальній структурі засобів та інструментів виробництва в більшості сфер переважає цінність інших складових [74]. Мабуть, нинішнє суспільство ще передчасно розглядати як «суспільство знань», і зараз ми можемо вести мову лише про створення економічної системи на основі знання. Однак суспільство, в якому ми живемо, в окремих відношеннях, напевне, варто характеризувати як «посткапіталістичне».

Застосування знання в організації праці забезпечило бурхливе зростання її продуктивності. Особливо істотно це відчувалося у момент переходу від загального знання до спеціалізованих галузей знань. В основі всіх етапів підвищення ролі знань – промислової революції, збільшення продуктивності праці та революції в управлінні – лежить корінна зміна значення знання. Ми пройшли шлях від «знання» (в однині) до «знань» (у множині), тобто до багатьох галузей знання, яке в силу необхідності стало глибоко спеціалізованим. Раніше освічені люди, як особи широкої ерудиції, володіли достатніми знаннями, щоб вести наукові розмови або писати трактати на найрізноманітніші теми, але вони, у більшості своїй, не могли займатися практичною діяльністю у конкретній області [332, с. 34].

Те, що ми тепер зevamo «знаннями», постійно доводить свою значимість та перевіряється емпірично. Знання сьогодні – це інформація, що має практичну цінність, служить для отримання конкретних результатів. Саме у такій концептуальній зміні розуміння категорії «знання», ймовірно, і коріняться передумови до трансформації власності з матеріального виміру до інтелектуального. При цьому не стверджується, що інтелектуальна власність заміщує матеріальну (речову). Можна вести мову про їхній паралельний розвиток, а також про соціальну інституціалізацію інтелектуально-правових відносин та розширення типології інтелектуальної власності. Даний аспект (типологія) досліджується в наступному підрозділі дисертації.

1.3. Типологія інтелектуальної власності в соціально-філософському контексті

Перш за все, відзначимо, що існує загально визнана, класична типологія інтелектуальної власності, створена в рамках юриспруденції. І ми цілком поділяємо існуючу класифікацію, що склалася історично і здебільшого підтвердила свою правомірність. Якщо бути максимально лаконічними, то слід визнати існування поділу інтелектуальної власності за змістовним критерієм на такі види, як: об'єкти авторського права і суміжних прав, об'єкти права промислової власності, засоби індивідуалізації товарів та послуг, і т.зв. нетрадиційні об'єкти права інтелектуальної власності (ноу-хау, комерційна таємниця, тощо). І тут немає протиріччя.

Однак варто нам лише абстрагуватися від юридичної класифікації об'єктів інтелектуальної власності, як стає очевидним існування значно більшої кількості можливих критеріїв для здійснення іншої класифікації даного специфічного різновиду власності. Зокрема, в рамках соціальної філософії можливо доповнити існуючу юридичну типологію такими підставами, як класифікація інтелектуальної власності за походженням, за сутністю і за деякими іншими, менш очевидними критеріями.

Важливі для даного підрозділу питання раніше вже було частково висвітлено в інших наших роботах [284; 298; 479]. Істотне значення щодо винайдення нових підстав для розширення існуючої типології інтелектуальної власності, на нашу думку, мають роботи ряду дослідників, на які ми в тій чи іншій мірі спираємося в даному підрозділі [125; 167; 213; 376].

Соціально-філософський ракурс погляду на проблематику інтелектуальної власності дозволяє доповнити її типологію класифікацією за критерієм новизни та розповсюдженості. За цим критерієм пропонується розрізняти інтелектуальну власність «генеровану» (нововідкриту) та «дисеміновану» (обнародовану, введена в цивільний обіг) – від цього вона не перестає бути об'єктом права інтелектуальної власності, однак набуває здатність до

комерціалізації, використання, тощо. Розглянемо зазначені різновиди детальніше. Щоб поринути у їхню сутність, необхідно проаналізувати процеси, реалізація яких покладена в основу даної класифікації.

Генерація – це процес творення та еманції знання, тобто появи нововідкритого знання із загальновідомого. Знання у процесі генерації набуває ознак «оригінальності» та «новизни», які, в кінцевому рахунку, й слугують критерієм, що відрізняє нововідкрите знання від загальновідомого. Особу, що створює нове й оригінальне знання, можна визначити як «генератора» або «творця» («генератор ідей», інноватор, митець, автор). Тут проблема «генерації» нового знання перебуває у тісному зв'язку з проблемою творчості, досліджуваною соціальними науками в самих різних аспектах – психологічному, філософському, культурологічному тощо.

Процес, відмінний від генерації, можна позначити як «дисемінація» (від англ. disseminate – поширювати, розсіювати). Дисемінація, в контексті інтелектуальної власності, – це трансформація нововідкритого знання у загальновідоме. Вона супроводжується устаріванням знання (втратою абсолютної новизни) й одночасно поширенням його до того рубежу, коли ним починають володіти всі або якась одна професійна група, котра при цьому не перекриває доступ до знання іншим. Якщо генерація веде нас від загальновідомого знання до нововідкритого, то дисемінація, навпаки, сприяє перетворенню нововідкритого знання у загальновідоме [284, с. 172].

За критеріями походження та сутності, використовуючи кантіанський підхід, можливо, на нашу думку, розрізнити інтелектуальну власність «апріорну» й «апостеріорну». Під «апріорною» будемо розуміти таку інтелектуальну власність, об'єкти якої виникають автоматично, за фактом свого створення внаслідок творчих, інтелектуальних зусиль. Класичний приклад – авторське право («копірайт»), що розповсюджується на будь-які твори. Так, відповідно до Цивільного кодексу України, твори є об'єктами авторського права без виконання будь-яких формальностей щодо них та незалежно від їхньої завершеності, призначення, цінності тощо, а також способу чи форми їх

вираження [339, ч. 2 ст. 433]. Схоже положення містить і Закон України «Про авторське право і суміжні права»: авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей [184, ч. 2 ст. 11].

Т.зв. «апостеріорна» інтелектуальна власність – така, виникнення якої обумовлюється не лише інноваційним внеском, а ще й вимагає відповідного юридичного оформлення. Наприклад, набуття новоствореним об'єктом статусу корисної моделі, або винаходу, або промислового зразку пов'язано із трьома одночасно існуючими необхідними ознаками: наявність відповідності встановленим критеріям патентоздатності (тобто законодавчо визначеним умовам придатності для фіксації права інтелектуальної власності на відповідні об'єкти); отримання патенту; необхідність підтримання цього патенту. Отже, сам факт створення патентоздатного новітнього рішення ще не означає, що воно стане об'єктом права інтелектуальної власності. Для виникнення останнього необхідне належне юридичне оформлення.

За критерієм суб'єктного складу доцільно розрізняти «особисту» і «колективну» інтелектуальну власність. Соціально-філософський контекст дослідження типології інтелектуальної власності вимагає певного уточнення, що саме розуміється під особистою та під колективною власністю у сфері духовного, інтелектуального виробництва, та яке їхнє співвідношення із категоріями «приватна власність», «суспільна власність».

Певну неясність можна спостерігати у розумінні співвідношення приватної та особистої власності. Взагалі-то сам феномен власності має вкрай неоднозначну суспільну оцінку. Історії філософської думки відомі якщо не антагоністичні, то дуже різні погляди на власність. Так, у А. Сміта власність – «основа стабільності суспільства» та «основа системи природної свободи» [237]. Інше бачення, що «розділення праці й приватна власність – явища тотожні», демонструє К. Маркс, виводячи сентенцію: власність – це розпорядження чужою робочою силою [139]. Водночас, П. Прудон у першому

ж розділі свого трактату «Що таке власність?» формулює головний мотив усього твору: «власність – це крадіжка» [213]. За Ф. Енгельсом, власність – необхідна передумова і одна з першопричин виникнення держави [355]. Таке розмаїття поглядів на сутність власності не покращує розуміння феномену власності інтелектуальної, рівно як і не сприяє розв’язанню суперечностей щодо її типології. Однак деякі зі згаданих мислителів, мабуть, підійшли до осмислення власності та її можливих різновидів значно ближче за всіх інших.

Досліджуючи співвідношення приватної та особистої власності, К. Маркс наводить наступний приклад: приватна власність є власністю не на будь-які засоби та знаряддя виробництва, а лише на такі, котрі не можуть бути приведені до руху виключно зусиллями власника і членів його сім’ї. Так, трактор, що належить фермерові, є його особистою власністю, як і корови, а от молокозавод, що переробляє їхнє молоко і виготовляє молочну продукцію – це вже приватна власність, оскільки стабільне функціонування такого заводу неможливе без використання найманої праці [139, с. 31]. Звісно, це філософське розуміння наведеного прикладу. Юриспруденція інакше дивиться на подібний стан речей, оскільки не вбачає ніякого протиріччя між особистою та приватною власністю.

Цивільне законодавство України, як і абсолютної більшості країн світу, виходить з можливості існування власності як у формі приватної особистої (що належить одному власникові – персонально людині або її родині), так і у формі приватної колективної власності (корпоративної, кооперативної, будь-якої іншої спільної – не державної). Більш того, якщо використовувати формально-юридичний підхід, необхідно буде констатувати, що Глава 26 Цивільного кодексу України оперує категоріями «право спільної часткової власності» та «спільної сумісної власності». При цьому зрозуміло, що це класифікація права власності за кількісно-суб’єктним складом, і кожен різновид застосовує свій характерний механізм реалізації прав співвласників. А ось в якій формі існує спільна (часткова, сумісна) власність – у приватній, державній або комунальній

– вже зовсім інше питання, як і те, що саме є предметом права власності (рухоме майно чи нерухоме, матеріальний інтерес або нематеріальний, тощо).

Таким чином, – з огляду на проаналізовані матеріали, і дещо абстрагуючись від формально-юридичного підходу та концентруючись на соціально-філософському, – можна дійти висновку, що за критерієм суб'єктного складу в типології інтелектуальної власності доцільно розрізняти: 1) особисту інтелектуальну власність (індивідуальну: чи то створену без співавторів, чи то права на яку придбані одноособово, персонально, без партнерів, а отже – існуючу без співвласників, закріплену за одним власником – фізичною особою); 2) колективну інтелектуальну власність, існування якої бачиться у двох можливих формах: або це первинне спільне право інтелектуальної власності авторів – фізичних осіб на об'єкт, створений у співавторстві; або – похідне право на об'єкт, що належить юридичній особі (наприклад, якийсь корпоративний продукт, спеціально придбаний, або створений на замовлення, або ноу-хау, комерційна таємниця – будь-що, використовуване в діяльності певної юридичної особи, яка домовилася про таке використання із творцем, тобто первинним правовласником).

У більшості випадків трапляється так, що інтелектуальна власність є власністю приватною (хоча і державна форма власності на об'єкти, створені творчою, інтелектуальною працею, – теж не рідкість). Як зазначають в своєму дослідженні В. Базилевич, В. Ільїн, історично термін «приватна власність» виник тоді, коли з'явилася необхідність відокремити державне (суспільне) майно від усього іншого майна. В сучасному розумінні поняття «приватна власність» оформилося в XVII столітті, у період швидкого поширення ідей природного права [8, с. 208]. Ця епоха породила два напрями розвитку наукової думки, яка досліджувала феномен власності. Юристи і філософи, погляди яких можна пов'язати із одним напрямом, обґрунтували відокремлення власності, яка походила з комерційної діяльності громадян, від власності суверена, котра позначалась як *publicus* і в середньовічні часи виступала як універсальна форма власності. Таким чином, визначення «приватна» з'явилося поза зв'язком із

терміном «власність» і слугувало для протиставлення самостійної економічної активності людини, її діяльності в рамках політичних структур [99, с. 4].

В рамках іншого напрямку були здійснені намагання відокремити власність людини, яка виникла природним чином – із самого акту створення тієї чи іншої речі або придбання її в інших людей, від власності, котра за своєю природою перебувала в колективному володінні громадян. Поняття власності розглядалося тут в абсолютному розумінні. Саме в цьому контексті Дж. Локк вказував, що «...кожна людина має власність у своєму особистому володінні», підкреслюючи: «...ми можемо сказати, що результати праці людини, роботи її рук належать їй. І що б людина не видобувала з того стану, в якому природа певний предмет створила і зберегла, людина поєднує його зі своєю працею і долучає до нього щось належне особисто їй, тим самим роблячи його своєю власністю» [131, с. 277]. Дана теза має безпосереднє відношення до можливих підстав обґрунтування інтелектуальної власності, дослідженню яких в рамках даної роботи буде присвячено окремий підрозділ.

Аналізуючи зміст власності, П. Прудон в своєму трактаті [213] звертає увагу, що римське право визначало власність, як *jus utendi et abutendi re sua, quatenus juris ratio patitur*, – тобто «право вживати речі та зловживати ними, наскільки це допускає смисл права». Далі П. Прудон зауважує, що були намагання виправдати слово «зловживати»; говорилося, ніби воно означає не безглузде і аморальне зловживання, а лише принцип абсолютної влади. Це, на його думку, – марна відмінність, вигадана для того, щоб сакралізувати власність. «...Власник вільний залишити свої плоди гнити на дереві, сіяти на полях сіль, перетворювати виноградник на пустир. Чи можна вважати це зловживанням?», – ставить питання П. Прудон у Главі II «Власність, що розглядається як природне право. Про захоплення і про цивільне право як справжні причини панування власності».

Специфіка вищезгаданої роботи П. Прудона, побудованої на викладенні тез і антитез, істотно допомагає зрозуміти діалектичну природу власності та побудувати соціально-філософську модель типології інтелектуальної власності.

Наприклад, у Главі III трактату «Що таке власність? або Дослідження про принцип права і влади» ми знаходимо наступні цікаві роздуми: «...Власність, дочка праці, може користуватися сьогоднішнім і майбутнім тільки під егідою законів; вона веде своє походження від природного права, силу свою отримала від права цивільного, і з комбінації двох понять – труд і заступництво – виникло позитивне законодавство». А далі наводиться антитеза: «...Власність – дочка праці? Тоді що ж таке право придбання, право успадкування, право дарування, і таке інше, якщо це не право стати власником шляхом простого заволодіння? Що таке всі ці закони про повноліття, про опіку та звільнення від неї, про позбавлення прав, – усе це ніщо інше, ніж умови, на підставі яких той, хто вже працює, набуває або втрачає право окупації, тобто власності» [213].

Далі П. Прудон зауважує, що «...сучасні юристи, прийнявши на віру слова економістів, усі майже залишили теорію первісного заволодіння, як занадто невігідну, і прийняли виключно теорію, згідно з якою власність породжується працею. Це означає, перш за все, вдаватися до ілюзій... Варто визнати: для того щоб працювати, потрібно заволодіти. Але захисники теорії праці не помічають, що їхня система явно суперечить кодексові (1804 року), усі параграфи та всі постанови якого допускають власність, засновану на факті первісного заволодіння. У разі якщо труд (та присвоєння, яке випливає з нього) визнати єдиним джерелом власності, тоді цивільний кодекс бреше, хартії (1814 і 1830) будуть неправими, і взагалі весь наш соціальний лад являє собою насильство над правом... Втім, – зазначає П. Прудон, – оскільки справа стосується власності, вживання і зловживання неминуче зливаються. Згідно з Декларацією прав людини і громадянина (1789), покладеною в основу Конституції 1793 року, власність є «право свавільно користуватися і розпоряджатися своїм майном, власними доходами, плодами своєї праці й свого промислу». Стаття 544 Кодексу Наполеона 1804 р. говорить наступне: «Власність є право користуватися і розпоряджатися речами абсолютним чином, з тим, однак, щоб цим правом не користувалися всупереч законам». Обидва ці визначення зводяться до принципів римського права: усі вони визнають за власником

абсолютне право на річ. Що ж стосується обмеження, внесеного до кодексу, «щоб цим правом не користувалися всупереч законам», то воно має на меті не обмежити власність, але завадити одному власникові перешкоджати іншому. Воно підтверджує принцип, але не обмежує його» [213].

Для об'єктивності процитуємо одне з першоджерел, на які посилається П. Прудон – саму Декларацію прав людини і громадянина 1789 року: «Власність, як недоторканне й священне право, не може бути ні в кого відібрана, інакше як у випадку, коли цього очевидно вимагає законним чином засвідчена суспільна необхідність, й за умови справедливої попередньої компенсації» [63, п. 17].

В процесі розвитку концепції приватної власності було висунуто ще багато несподіваних ідей. А. Сміт вважав, що приватна власність виникає у стародавню історичну епоху, з'являючись разом із поширенням землеробства, а подальший суспільний розвиток значною мірою стає еволюцією форм забезпечення «безпеки власності» та «захисту багатих від бідних» [237]. Т. Гоббс наполягав на тому, що в «природному стані» неодмінно домінувало колективне володіння суспільним майном [60], тому підстави для приватної власності були відсутні. Однак саме спільна (общинна) власність виступала предтечею приватного володіння. К. Маркс і П. Прудон оцінювали феномен власності (особливо приватної) скоріш негативно.

Важко сперечатися з такими авторитетними мислителями. Проте, у дослідженні феномену власності – як коріння інтелектуальної власності – хочеться висловити солідарність з тими [8; 99; 237], хто вважає, що власність є творчим, охоронювальним і стабілізаційним принципом громадянського суспільства. Вона є одним з тих основоположень, котрі бажано з'ясувати якомога скоріше, оскільки від питання, чи є власність принципом або результатом соціального ладу, чи варто вважати її причиною або ж наслідком, врешті-решт, залежить уся моральність і весь авторитет людських установ.

Повертаючись, нарешті, до проблеми соціально-філософської типології інтелектуальної власності, зазначимо, що окрім вже запропонованих і

проаналізованих різновидів, а також юридично визначених «класичних» типів інтелектуальної власності, на думку окремих дослідників варто розрізняти ще й інші. Наприклад, А. Орехов у своєму дисертаційному дослідженні [167] вводить до типології інтелектуальної власності наступні новітні типи: суб'єктну загальновідому, суб'єктну нововідкриту, об'єктивовану загальновідому, об'єктивовану нововідкриту інтелектуальну власність.

Проте ми не вважаємо можливим погодитися із доцільністю введення у дискурс інтелектуальної власності подібної класифікації. Адже, на наш погляд, деякі пропоновані А. Ореховим типи (як «суб'єктна загальновідома», «суб'єктна нововідкрита») суперечать і загальноприйнятій міжнародно-юридичній концепції інтелектуальної власності, і навіть самій логіці, покладеній у розуміння відносин власності (зокрема, власності інтелектуальної). Так, виділена ним «суб'єктна» інтелектуальна власність, ототожнювана А. Ореховим із думкою, з ідеєю, яка існує лише у свідомості автора і немає ніяких зовнішніх віддзеркалень, не може взагалі розглядатися в якості інтелектуальної власності, оскільки це суперечило б сенсу самих відносин власності: якщо ніхто (окрім самого творця) не знає і не може знати (по причині відсутності будь-якого об'єктивного прояву) про існування новітньої ідеї, тоді неможливо вести мову про якісь відносини стосовно цієї ідеї, яку в майбутньому звісно може бути покладено в основу об'єкту інтелектуальної власності, за певних умов.

Річ у тому, що право власності – це, перш за все, різновид соціальних відносин. Зміст будь-яких відносин в суспільстві передбачає обов'язкову наявність суб'єктів, об'єкту, взаємних прав, обов'язків, певних інтересів, тощо. У випадку із необ'єктивованою (нікому не відомою) ідеєю, про яку йдеться в запропонованій А. Ореховим типології, будь-які відносини власності відсутні, оскільки поки що (до об'єктивації) немає ані предмету цих відносин, ані належного суб'єктного складу. Фактично він каже про розумовий процес, що не охороняється авторським правом. Цією ж логікою керується і міжнародне законодавство про інтелектуальну власність, і національне законодавство

України. Так, Цивільний кодекс України фіксує наступне принципове положення: авторське право не поширюється на ідеї, процеси, концепції як такі [339, ч. 3 ст. 433]. Частина 3 ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» стоїть на схожих позиціях. Подібний висновок опосередковано витікає зі змісту ст. I Всесвітньої конвенції про авторське право [53], і безпосередньо – з положень Бернської конвенції [24, ст. 2]. Дисертаційне дослідження А. Орехова має чимало достоїнств, і основні його результати ми вважаємо дійсно цінними для соціально-філософського осмислення інтелектуальної власності. Однак окремі його положення ми все ж заперечуємо.

Зокрема, висловлюємо принципову незгоду також щодо доцільності та правомірності виокремлення різновидів інтелектуальної власності в залежності від різних суб'єктів, що фактично можуть бути всі віднесені до однієї категорії. Так, запропоновані «інтелектуальна власність викладача», «...вченого», «...митця», «...письменника», тощо – все це по суті належить до категорії «копірайт» (авторське право), і законодавство абсолютної більшості країн світу не вбачає жодної необхідності виокремлювати типи інтелектуальної власності подібним чином. Навпаки, для виникнення авторського права сам критерій суб'єкта, його статуси, здібності, правосуб'єктність є неважливими: відповідно до цивільного законодавства і конституційних принципів, автором може бути будь-яка фізична особа, і при цьому не має значення, які в людини освіта, світогляд, стать, національність, громадянство, вік, стан дієздатності, соціальні та інші статуси автора.

Нарешті, стосовно співвідношення таких різновидів інтелектуальної власності, як «суспільна», «колективна», «приватна», вважаємо важливим акцентувати увагу ось на чому: т.зв. «колективна» інтелектуальна власність не тотожна із «суспільною». Вже було відзначено, що термін «колективна власність» вживається для позначення того стану речей, що виключними правами на об'єкт володіє більш ніж одна особа. Тобто – це не особиста, не індивідуальна, не персональна власність (і комплекс пов'язаних з нею прав), а спільна, групова, сукупна за своїм кількісно-суб'єктним складом, отже –

колективна. Вона цілком може мати приватну форму. Що ж до т.зв. «суспільної» інтелектуальної власності, то ця конструкція має, у певному ступені, абсурдний відтінок. Адже, якщо, наприклад, твір отримав за законом статус «загальносуспільного надбання» (public domain – коли строк охорони виключних майнових прав скінчився), то його вже не можна у повній мірі розглядати в якості об'єкту інтелектуальної власності. Такий твір переходить у розряд загальнодоступних, вільних для будь-якого використання без згоди автора, звісно, із дотриманням загально визнаних принципів – правил цитування, недоторканості твору, презумпції авторства та інших аспектів, що складають комплекс одвічних, безстрокових і невідчужуваних особистих немайнових прав інтелектуальної власності.

Висновки до розділу 1

Розмірковуючи про онтологічні засади інтелектуальної власності, ми приходимо до розуміння, що сутністю об'єкта інтелектуальної власності є, перш за все, унікальна інформаційна структура, втілена в певному матеріальному носії. Сама ж інтелектуальна власність, в контексті соціальної філософії, являє собою особливу форму суспільних відносин, що виникають з приводу створення, володіння, користування, розпорядження, інших екзистенційних форм об'єкту, котрий містить ту унікальну інформаційну структуру, захищену патентом або авторським свідоцтвом.

Оскільки інформація після її опублікування об'єктивно втрачає свою «природну рідкість», а її законний власник не встигає так швидко отримати позитивний ефект від результатів творчості, для підтримки подальшого попиту на неї використовується законодавчо санкціонований механізм «штучної рідкості». Його реалізація пов'язана із обмеженням вільного доступу до унікальної інформаційної структури захищеного об'єкту упродовж тимчасового періоду, позначеного у вигляді термінів правової охорони для різних видів інтелектуальної власності.

Соціально-філософський аналіз взаємозв'язків між категоріями «інформація» і «знання» дозволяє виділити закономірні взаємопереходи: інформація в процесі своєї суб'єктивізації за допомогою когнітивного механізму перетворюється на знання; в свою чергу, знання може вдосконалюватися й піддаватися подальшій трансляції та, у випадку об'єктивізації, «перевтілюється» у соціокультурну інформацію. Часто об'єктивоване знання, яке знайшло своє матеріальне вираження (і, як правило, має затребуваність, користується попитом) у духовній, науковій, виробничій, комерційній сферах, трансформується в інтелектуальну власність (за умови застосування відповідних юридичних алгоритмів).

Поняття інформації за своїм змістом є ширшим за поняття інтелектуальної власності, котру традиційно прийнято розглядати як результати інтелектуальної, творчої діяльності, що характеризуються інноваційною ознакою. Проте інтелектуальна власність завжди в певному ступені є інформацією. Разом з тим, не будь-яка інформація відповідає критеріям інтелектуальної власності (визначальними тут є ознаки новизни та унікальності). Інформація нерозривно пов'язана зі свідомістю: відбита у свідомості людини за допомогою інтелектуальної діяльності інформація утворює інформаційні масиви, з яких в подальшому можуть генеруватися знання.

У контексті еволюції інституту інтелектуальної власності пропонуємо дещо змінити погляд на феномен знання. Не заперечуючи більшість проаналізованих дефініцій, вважаємо також можливим визначати знання як форми соціальної, культурної та індивідуальної пам'яті, заснованої на інформації, що має практичну цінність, тобто сприяє отриманню конкретного результату, і має здатність до верифікації емпіричним шляхом.

Інформація, якщо вона містить новаторський елемент (тобто або є принципово новою, або ж має інноваційний потенціал), відіграє системоутворюючу роль у становленні об'єктів інтелектуальної власності. Сама ж інтелектуальна власність, як соціальний інститут, має істотне значення для

сучасного (інформаційного постмодерного) суспільства – оскільки динаміка розвитку даного інституту в різних суспільствах у значній мірі визначає рівень їхньої конкурентоспроможності, соціально-економічну формацію, культурний потенціал соціуму.

В сучасному цивілізованому суспільстві статус власності змінюється. Зокрема, приватна власність (в т.ч. й інтелектуальної природи) у своєму функціонуванні набуває рис суспільного характеру. Також можливо погодитись, що власники приватного майна несуть економічну і правову відповідальність, задовольняють певні соціальні потреби. Взаємозв'язок різних форм і видів власності дає змогу зрозуміти сутність інтелектуальної власності, а також розвинути її типологію у напрямку розширення.

Соціально-філософську типологію інтелектуальної власності можливо представити сукупністю таких підстав для здійснення її класифікації, як змістовний критерій (підхід, застосований в юриспруденції), критерій новизни та розповсюдженості, критерій походження та сутності, критерій кількісно-суб'єктний, критерій обґрунтованості заволодіння, критерій терміновості.

І нарешті, хочеться завершити Розділ 1 констатацією того, що розмаїття всередині інституту інтелектуальної власності, а також варіативність у класифікації інтелектуальної власності, породжувана можливістю застосування, як мінімум, трьох підходів – юридичного, економічного, соціально-філософського, – ставить нас перед усвідомленою необхідністю більш ґрунтовного історико-філософського дослідження культурної генези інтелектуальної власності. Зазначений аспект отримав висвітлення у підрозділі 2.1, що продовжує дане дисертаційне дослідження.

Розділ 2

ІНСТИТУТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ЦАРИНІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Культурогенез інтелектуальної власності

Дослідження історичних аспектів інтелектуальної власності як особливого явища, зокрема, історії становлення механізму правової охорони інтелектуальної власності, обумовлюється необхідністю простежити ті ключові події, з якими пов'язаний процес трансформації різноманітних інтелектуально-правових відносин у єдиний самостійний соціальний інститут. Відповіді на питання – чому власне людська цивілізація прийшла до усвідомлення необхідності правової охорони інтелектуальної власності, тобто які історико-культурні й соціально-економічні передумови спонукали людство до впорядкування цих специфічних відносин? – означатиме наблизитися до відповіді, чому ж нині виникає чимало протиріч у сфері використання інтелектуальних продуктів, а також у сферах охорони та захисту прав, пов'язаних з реалізацією інтелектуально-правових відносин. Аналіз культурогенезу інтелектуальної власності (тобто соціокультурних підвалин походження феномену інтелектуальної власності) надасть краще розуміння природи самого соціального інституту інтелектуальної власності.

В цьому підрозділі – на основі вивчення та систематизації історичного досвіду охорони інтелектуальної власності – головним нашим завданням буде виявити основні передумови, реалізація яких на певному історичному етапі створила тенденцію до трансформації інтелектуально-правових відносин у специфічний суспільний інститут. Іншими словами, спробуємо здійснити ретроспективний аналіз процесу інституціоналізації – тобто того, яким чином інтелектуальна власність із явища перетворюється на соціальний інститут.

Зазначимо, що для даного підрозділу важливе значення мають деякі раніше опубліковані нами роботи [259; 285; 293; 298; 475]. Істотну роль для

об'єктивного аналізу проблематики даного підрозділу мають роботи інших дослідників, на які ми теж спиралися в певній мірі [22; 29; 70; 73; 75; 91; 132; 149; 165; 173; 226; 234; 402].

Особливе методологічне значення у виконуваному нами дослідженні процесів інституціалізації в сфері інтелектуальної власності мають підходи, свого часу викладені класиками інституціоналізму та структурного функціоналізму. Зокрема, хочеться підкреслити важливу роль окремих робіт М. Вебера [43; 44; 502], Т. Веблена [45], Е. Дюркгейма [78; 79], О. Конта [122], К. Маркса [137-140], Р. Мертона [143; 144], Д. Норта [160; 161; 162; 163], Т. Парсонса [170], П. Сорокіна [240; 241; 242], Ф. Енгельса [139; 355], Г. Спенсера [473; 474], П. Штомпки [348; 349]. Також цікавими бачимо ідеї Д. Віко [47], який, як вважається [48; 101; 472], першим застосував термін «інститут» у соціальних науках.

Філософські передумови формування інтелектуальної власності як явища складаються на зорі західноєвропейської цивілізації, в період античності, коли була здійснена рефлексія накопиченого знання і можливих способів його буття. Відомо, що ще в IV столітті до н.е. Платон сформулював концепцію, в якій обґрунтував відмінність матеріального (світу речей) і нематеріального (світу ідей). За Платоном, «істинне буття – це умосяжні безтілесні ідеї»; доступні ж відчуттям емпіричні тіла, речі і явища – не є істинними, оскільки вони взагалі належать не до «буття», а до чогось рухомого, до «становлення» [174].

Ця концепція, природно, не припускала будь-якого індивідуального права власності на ідеї – оскільки ідеї первинні, вони належать усім (або всі належать їм) в однаковій мірі. Тому в рамках платонівської концепції, де ідея як така не може належати одній людині, говорити про наявність якихось ознак інтелектуальної власності не має сенсу. Виникнення цієї проблематики відноситься до пізнішого періоду.

А ось поняття гонорару як форми оплати творчої праці (наприклад, за створення скульптурного витвору) було відоме ще римському праву. Однак в цілому юридичному оформленню економічної сторони творчості довгий час не

надавалося особливого значення, оскільки можливість торгувати результатами інтелектуальної, творчої діяльності виникла доволі пізно. А до цього продукція творчості поширювалася поза ринком, не будучи предметом економічного обороту, на відміну, наприклад, від аграрної або ремісничої продукції. Стало бути, сама наявність такого явища, як «гонорар», ще не дозволяє вести мову про становлення інституту інтелектуальної власності, оскільки не були ще створені законодавчі передумови для його реалізації, а економічні передумови перебували в зародковому стані.

В епоху, що передувала винаходів Й. Гутенберга близько 1440 року, положення творів творчої праці регулювалося правом «речової» власності. Автор твору (рукопису, скульптури або картини) був власником цього матеріального об'єкта і міг передати або продати його іншій особі. При цьому форми відтворення інтелектуального потенціалу суспільства базувалися, головним чином, на системі меценатства – творчих людей субсидували правителі, духовенство, інші впливові люди свого часу. Леонардо да Вінчі творить чимало зі своїх інженерних винаходів, будучи на службі у правителя Мілану. В. Моцарт і А. Сальєрі, Й. Гайдн і Ф. Шуберт були придворними музикантами. До кінця XVIII століття саме приватна фінансова підтримка і «позаринкове забезпечення» сприяли появі більшості шедеврів мистецтва. Художники, поети, письменники, вчені не мали особливого статусу. Їм платили і як придворним, і як принцам крові – в залежності від їхнього походження і від нравів суспільства, в якому вони жили.

По мірі зростання впливу буржуазії та розвитку ринкових відносин, автори починають більш активний пошук способів отримання винагороди за свою творчість: система середньовічних «привілеїв» поступово заміщується законами, які визнають за авторами право на монопольне використання належних їм творів і технічних новинок упродовж встановленого терміну. Таке «право» винахідників було вперше згадано у Венеціанській республіці, в тексті Венеціанського Патентного Статуту від 19 березня 1474 року – Venetian Statute on Industrial Brevets – в якому вже визнавалися їх «моральне право» і виняткове

право щодо використання свого винаходу протягом обмеженого періоду часу. А перший серед відомих європейській історії патент був виданий ще раніше: в 1421 році архітектор, скульптор і вчений Ф. Брунеллескі, будучи стурбованим вкрай повільними вантажними операціями у перевезенні мармурових плит для своєї майстерні, придумав і встановив на баржі унікальний за конструкцією поворотний корабельний кран. Це дозволило значно прискорити такелажні роботи. З ініціативи винахідника в тому ж році міською управою Флоренції на ім'я Ф. Брунеллескі був виданий патент (від лат. *patens* – відкритий, ясный, очевидний), який засвідчив авторство і закріпив привілеї. Архітектор виявився вельми прозорливим, тому що незабаром германський торговий союз (Ганза) купив у нього першу ліцензію на використання цього винаходу. Через півстоліття було видано згадуваний раніше Венеціанський Статут [498]. Однак своє повноцінне законодавче втілення ідея захисту інтелектуальної власності отримала декілька століть потому вже в Північній Європі.

В XVII ст. одним з найбільших центрів книговидавничої справи в Європі був Амстердам. Про це свідчить, наприклад, Вольтер. У столиці Нідерландів тих часів друкувалися книги, які неможливо було видати в іншому місці (в тому числі й книги Вольтера, вже у XVIII ст.). Разом з тим в Амстердамі друкувалося й чимало піратських копій. Тому Вольтер постійно скаржився на контрафакцію, називаючи голландських видавців «розбійниками». Так, у Главі дев'ятнадцятій одного з його відомих творів знаходимо таку ілюстрацію: «...Нарешті він зупинив свій вибір на бідному вченому, який десять років гнув спину на амстердамських книгопродавців...» [52].

Перші закони про інтелектуальну власність з'явилися в Англії тільки після винаходу друкарства: цей механічний процес кардинально підвищив інтенсивність поширення інформації, в першу чергу, – тиражованість літературних та інших письмових творів. Технологія друкарства покликана до життя особливі професії – друкарів і книготорговців, яких в Англії називали «stationers» (торговці друкованою продукцією, книговидавці).

З соціально-економічної точки зору виникнення цих видів професійної діяльності стало першим поворотним моментом у розвитку соціального інституту інтелектуальної власності. Книговидавці стали першими лобістами у сфері інтелектуальної власності, хоча до її сучасного розуміння тоді ще було дуже далеко. Книготорговці інвестували значні суми в закупівлю паперу, у придбання або виготовлення друкарських машин, а також витрачали кошти на створення (і оплату праці) кваліфікованої робочої сили. Все це передбачало авансування коштів, які лише через певний час могли бути відшкодовані надходженнями від реалізації друкованої продукції, і тільки після цього – дати якийсь прибуток. Висловлюючись сучасною термінологією, розвиток нової для тієї епохи видавничої справи був пов'язаний із необхідністю т.зв. венчурних інвестицій. У цій ситуації без хоч якоїсь законної форми захисту від нечесної конкуренції (наприклад, од виготовлення та продажу незаконних копій) інвестування в друкарську справу було доволі ризикованим й погрожувало книготорговцям повним банкрутством.

З соціально-філософської точки зору важливо відзначити, що на зорі розвитку інтелектуальної власності знайшли реалізацію наступні економічні, соціокультурні й правові тенденції: 1) зростання духовної культури отримало об'єктивізацію (фіксацію) в таких матеріальних джерелах, як книги; 2) затребуваність в поширенні знань та їхніх носіїв – книг – стимулювала розвиток технічної думки, що, в кінцевому рахунку, призвело до технологічних інновацій (була винайдена технологія друкарства, яка, по мірі вдосконалення, перетворилася на цілий комплекс виробничих процесів – з усіма наступними соціально-економічними й духовними дивідендами); 3) друкарська справа як нова сфера діяльності стала тим середовищем, в якому зародилися нові соціальні відносини, зі своїм специфічним суб'єктним складом – авторами (в широкому розумінні), видавцями, книготорговцями, – кожен із власними інтересами, які були далеко не тотожними; 4) ускладнення соціально-економічних відносин у творчому, інтелектуальному середовищі зажадало відповідного юридичного регулювання, покликало до життя нові правові

принципи й механізми, і сформувало нові правові інститути; 5) зміна правового статусу творчих інтелектуалів, переосмислення ними своїх можливостей, свого соціокультурного та економічного значення – все це вплинуло на подальший розвиток цивілізації, призвело до реінтерпретації цінності інформації (та інтелектуальної власності як особливого різновиду інформації, значення якої вельми актуальне вже в постіндустріальну епоху).

Іншими словами, інтелектуальна продукція в цілому (вірніше сказати, соціальна потреба в її тиражуванні): а) простимулювала розвиток винахідництва (як різновиду інтелектуальної діяльності) та цілої нової соціально-економічної сфери (видавничої справи), б) стала передумовою відокремлення нового прошарку інтелектуалів у тогочасній структурі соціуму (автори, винахідники, та обслуговуючі їх видавці, розповсюджувачі), і в) сформувала соціальний запит на розвиток нового правового інституту – права інтелектуальної власності (яке тривалий час – протягом кількох століть – еволюціонувало аж до перетворення у відносно самостійну приватноправову структуру, і тепер в більшості правових систем розглядається в якості підгалузі цивільного права).

Однак повернемося до історичних витоків інституту інтелектуальної власності. Ризик значних економічних збитків у поєднанні з привабливістю самого видавничого бізнесу привів до посилення лобіювання законопроекту про інтелектуальну власність в англійському парламенті, і натиску на монархічну верхівку з метою забезпечення правового захисту від незаконного копіювання. Першим британським документом, який регламентує питання інтелектуальної власності, вважається Статут королеви Мері I (Англія, 1557 р.). Він закріплював за видавцем монопольне право і надалі видавати вже одного разу випущену ним книгу (неважливо, нову або давно відому) – за умови, що її було схвалено офіційною цензурою. Так виникає система т.зв. «привілеїв», які суверен видавав окремим видавцям. Ця система привілеїв використовувалася верховною владою для цензури масової інформації. З кінця XV і до початку XVIII століття історія друкарства в основному пов'язана із видачею привілеїв,

закріплених в королівських законах і указах. Слід зауважити, що «права авторів» в Статуті Мері І не згадуються зовсім.

На рубежі XVII - XVIII століть старий порядок похитнувся. На зміну британській абсолютній монархії приходить система парламентаризму. Термін дії останнього закону, який регулював діяльність видавців, – Акту про ліцензування 1662 року – закінчився в 1695 році. Цей акт надавав окремим видавцям монополію на публікації таким чином, щоб спростити королівським властям контроль над видавничою справою. Після закінчення строку його дії ніякого спеціального закону, що наділяв би видавців та книготорговців ексклюзивним правом друкувати і продавати книги, не залишилося [126, с. 104].

В обставині хаосу, викликаного занепадом системи королівських привілеїв, видавці та книготорговці – в першу чергу, члени видавничої групи «Вугор», що контролювала майже всю книготоргівлю в Англії XVIII ст., – прагнучи зберегти отримані ними ексклюзивні права, знову посилюють лобіювання в парламенті. Вони претендували на вічне право контролювати «копіювання» книг, одного разу придбане у авторів. І потрібно сказати, що їм тоді вдалося значно подовжити життя своєї книговидавничої монополії: так, в 1774 році, майже через 180 років після написання Шекспіром «Ромео і Джульєтти», виключне право видання цього твору в Англії все ще належало правонаступникам Д. Тонсона в лондонській видавничій групі «Вугор» [400, с. 1313]. Але все це було пізніше.

А раніше, в результаті тиску видавничого лобі на монархічну верхівку, 11 січня 1709 року в Палаті громад було заслухано проект закону «Про заохочення освіти шляхом закріплення за авторами чи набувачами копій друкованих книг прав на останні протягом часу, що встановлюється відтепер». 10 квітня 1710 року проект став законом, відомим під назвою «Статут королеви Анни» (Statute of Annae Reginae, або Copyright Act 1709). То був перший в історії закон про авторське право в сучасному розумінні зазначеного терміну.

Він уперше закріпив приватне, особисте право на охорону опублікованого твору [497, с. 40].

Основною функцією цього закону, Статуту Анни, було закріплення за автором (або іншим правовласником) виключного права на друкування та опублікування книги протягом чотирнадцяти років з дати першої публікації. Це право, звісно, могло бути передане за певну винагороду книготорговцю – в цьому випадку правовласником (набувачем виключних прав) ставав він. Закон також передбачав, що в кінці першого чотирнадцятирічного терміну розпочинався другий термін охорони, яка знову-таки надавалася першочергово авторові, якщо він ще був живий. Таким чином, загальний сенс Статуту Анни полягав у створенні терміну охорони авторського права, що тривав максимум упродовж двадцяти восьми років від дати першої публікації. Стосовно книг, вже надрукованих на момент прийняття закону (1710), передбачався єдиний термін охорони – двадцять один рік.

В цілому, Статут Анни був призначений для охорони вже опублікованих літературних творів од несанкціонованого копіювання, і на практиці найбільшу вигоду від нього отримали видавці й книготорговці (ті самі «stationers») – оскільки автор, не будучи підприємцем, як правило, не володів можливістю закупівлі й установки дорогого устаткування, і тому був не в змозі самотійно організувати тиражування своїх творів. А саме масове поширення було джерелом збагачення.

Іншою особливістю даного закону було привнесення в сферу «копірайту», що тільки-но народжувався, ряду формальностей, а саме: необхідності реєстрації творів авторами в Stationers Hall під своїм власним ім'ям, і депонування дев'яти примірників твору для університетів і бібліотек. Незважаючи на очевидний впорядкувальний характер, поява Статуту Анни створила дещо дискримінаційний ефект по відношенню до інтересів самих авторів. Адже бурхливий розвиток відносин, заснованих на тиражуванні творів авторів за допомогою друкарства, на певному етапі дав видавцям можливість

ефективно відчужувати результат авторської праці й надалі поширювати його фактично без необхідності узгоджувати дану дію з самим автором.

До виникнення Статуту Анни в 1709 році, як тільки твір було написано і вперше видано (випущено в світ), автор взагалі втрачав будь-яку владу над його подальшим поширенням. Але ця обставина не була особливо значущою, адже – доки ринок задовольнявся авторськими екземплярами творів або послугами переписувачів – відносини між авторами, книготорговцями, читачами не носили комплексного економічного характеру. У цій сфері було занадто мало грошей, щоб викликати інтерес у буржуазії та держави.

З появою технологічної можливості тиражування творів за допомогою друкарства зажеврила перспектива перетворення книговидання на індустрію, яка приносить великі прибутки. Це призвело до усвідомлення в суспільстві необхідності регламентації нового типу відносин, зокрема, захисту прав «порядних» видавців (які уклали з автором договір і виплачують йому визначений відсоток з продажів) од дій підпільних видавців, що займаються контрафакцією (всупереч інтересам і автора, і легального видавця). Тобто фігура автора, котрий дійсно набував певного захисту відповідно до Статуту Анни, була необхідна ще й для того, щоб формалізувати і чітко визначити відмінність між «порядним» видавцем, у якого є контракт із автором, та правопорушником нового типу – «нелегальним» видавцем, що намагається отримати дивіденди від реалізації плодів чужої творчості без будь-яких дозволів або угод із автором.

У той же час, даний закон вивів на сцену й нові фігури постраждалих – в першу чергу, самого автора, для якого видавець з моменту першого видання ставав нерозлучним супутником. Тобто упродовж найближчих 14 років з моменту першої публікації певного твору автор наче «прикріплювався» до конкретного видавця, який набував монополію на друк даного твору. І було б все гаразд, якщо б видавець завжди виявлявся порядним і справно платив пристойні роялті.

Однак, важливим соціальним наслідком Статуту Анни 1709 року можна вважати те, що вперше на державно-правовому рівні позначилася принципова відмінність інтелектуальної власності та матеріальної. Відтепер самого факту володіння примірником книги стало недостатньо для того, щоб робити з її змістом все, що заманеться. Принциповим ставало питання: а чи є договір з автором? Тиражування (що на той час було єдиним беззаперечно вигідним способом донесення думки автора до великої кількості людей), починаючи з 1710 року, може легітимно здійснюватися тільки за згодою автора і на визначених умовах [145, с. 53].

Обмеженість «Статуту королеви Анни» було пов'язано з тим, що він в якості охоронюваних творів розглядав тільки книги, і вимагав дотримання лише обмеженого права на використання спеціальної машини для реплікації того або іншого твору. За рамки цього вузького поняття – «копірайт» (від англ. *copyright* – в дослівному перекладі «право копіювати» чи, за більш пізньою версією, «легальна копія») – авторське право в той час не поширювалося. Тобто крім копіювання за допомогою друкарського пресу, закон не контролював в якомусь більш широкому сенсі будь-які інші можливі способи використання інтелектуальної продукції. Тому, наприклад, навіть якби «копірайт» (в розумінні Статуту Анни) на шекспірівські твори діяв вічно, це в буквальному сенсі означало б, що ніхто не має права передруковувати твори Шекспіра без дозволу його агента. Всі інші форми використання – публічні виконання на основі авторського сюжету, переклади на інші мови, переписування тексту автора від руки, – словом, будь-які способи відтворення окрім друку, можливі в ту епоху, ніяк не регламентувалися авторським законодавством початку XVIII століття. Порядок реалізації зазначених аспектів авторського права був скоригований вже пізніше.

Незважаючи на недосконалість раннього законодавства про інтелектуальну власність, для авторів і видавців незабаром стало очевидним, що Статут 1710 року відкрив новий тип суспільних відносин, в якому розділялися матеріальне втілення твору (і відповідне речове право як об'єкт охорони) й право на

використання унікального інформаційного змісту (авторське право). Саме навколо останнього правовласники і почали вибудовувати підтримувану законом монополію, термін дії якої, втім, було обмежено, як вже зазначалося раніше.

Поступово виникає уявлення стосовно того, що недостатньо наділити автора книги (або його видавця) правом на друкування та розповсюдження твору. Відкритими залишалися питання щодо публічних виконань (згодом вони стали об'єктом охорони т.зв. суміжних прав), щодо картин, пісень та музики, щодо творів зі сфер хореографії, скульптури і архітектури, щодо репродукцій, перекладів та ін. Кілька років потому англійський художник, ілюстратор, гравер і теоретик мистецтва У. Хогарт, малюнки якого неодноразово підроблялися, очолив боротьбу з метою узаконити охорону інтересів «граверів, малювальників і живописців». Боротьба ця успішно завершилася в 1735 році прийняттям «Закону про граверів». Від того моменту законодавство про інтелектуальну власність розгортає значну експансію щодо об'єктів свого регулювання. І подібні процеси відбувалися не тільки в Англії.

У Франції поняття інтелектуальної власності було законодавчо розроблене в другій половині XVIII ст. У 1777 році Людовик XVI видав шість ордонансів, які встановили нові принципи в галузі видавничої справи і визнали за автором виняткове право на опублікування і продаж свого твору. В цьому ж році з'явилося перше бюро по драматичному законодавству, реорганізоване дещо пізніше в Спілку драматичних авторів і композиторів. Значну роль у створенні першого товариства відіграв французький драматург П. Бомарше, автор п'єс «Весілля Фігаро», «Севільський цирульник» та інших.

Велика французька революція 1789 р. скасувала всі середньовічні «привілеї» і в Декреті Установчих зборів проголосила: «Все, що автор відкриває для публіки, стає суспільною власністю». Але незабаром навіть новий режим переглянув своє рішення. Два наступних закони (1791 р. і 1793 р.) гарантували захист всіх форм творчості (літературної, драматичної, музичної, образотворчої) при відтворенні усіма відомими тоді методами. У 1838 році

стараннями О. де Бальзака і В. Гюго було засновано Товариство французьких літераторів, котре організувало збори гонорарів в інтересах авторів, які публікувалися в пресі.

У США перші закони штатів про авторське право з'явилися ще до французької та американської революцій. Так, в Законі штату Массачусетс від 17 березня 1789 року вказувалося, що «...немає власності, яка належала б людині більше ніж та, що є результатом її розумової праці». Незабаром і в США була усвідомлена необхідність прийняти федеральний закон про авторське право. Конституція Сполучених Штатів надала Конгресові право «заохочувати розвиток наук і ремесел», забезпечуючи на певний термін авторам і винахідникам виключне право на їхні твори (writings) і відкриття. У розвиток цієї статті Конституції в 1790 році було прийнято перший федеральний закон про охорону книг, карт і схем. Пізніше законодавство розповсюдило охорону також і на спектаклі, фотографії, тексти пісень та інші форми творчості [16, с. 62].

Закон США 1790 року передбачив охорону авторських прав на термін у чотирнадцять років з дати першої публікації, який міг бути подовжений на наступний термін, якщо автор все ще був живий після закінчення перших 14 років, за умови дотримання ним строгих вимог стосовно реєстрації та депонування. Ці риси зберігалися в праві Сполучених Штатів до 1976 року, коли був прийнятий чинний нині Закон про авторське право, який збільшив термін охорони на весь час життя автора. Закон 1976 р., втім, зберіг вимоги щодо реєстрації твору і депонування його примірників (як бачимо, джерелом свого походження ці вимоги мають Статут королеви Анни 1710 року).

У Німеччині поняття «літературна власність» було вперше введене указом, виданим у Саксонії 27 лютого 1786 року. Він надав авторам захист від незаконного використання їхніх робіт, зокрема, право автора на охорону творів, придбаних у нього видавцем. Пруське цивільне укладення 1794 року встановило, що «коли підданий короля отримав право видання книги, ніхто не може порушити авторські права на неї» (і тут ми знову-таки спостерігаємо

принцип охорони інтересів переважно видавців й книготорговців, але не авторів). Перший загальногерманський закон схожого змісту був виданий тільки в 1834 році. Розвиток законодавства про інтелектуальну власність в інших країнах Європи в більшості випадків відбувався за схожою схемою.

Нарешті, українське національне законодавство про «копірайт» знайшло найбільш концентроване відбиття в Законі України «Про авторське право і суміжні права» 1993 року [184], а також у Книзі IV Цивільного кодексу України [339], що діє з 2003 року. Ці нормативно-правові акти – у комплексі із законодавством про право промислової власності, про торгові марки й комерційні найменування, про селекційні досягнення та інші результати інтелектуальної, творчої діяльності – віддзеркалюють правову сторону функціонування інтелектуальної власності як багатогранного соціального інституту.

З огляду на досить широке коло різноманітних соціальних відносин в інтелектуально-правовій сфері, і враховуючи необхідність дослідити й інші аспекти сучасного інституту інтелектуальної власності, доведеться обмежитися наведеним аналізом історичних закономірностей розвитку лише однієї з граней інтелектуальної власності – авторського права (копірайту). Але картина, отримана в ході такого аналізу, є дуже показовою, зважаючи на наше прагнення простежити культурогенез інституту інтелектуальної власності, тобто прийти до розуміння – на якому історичному етапі суспільного розвитку «інтелектуальна власність» перетворюється з поняття на соціальний інститут. Можна сказати, що процес цей активно розвернувся із зародженням індустріального типу суспільства, та неймовірно інтенсифікувався із переходом до постіндустріалізму.

2.2. Проблема обґрунтування буття інституту інтелектуальної власності в реаліях глобалізації культури

Незважаючи на незаперечне колосальне значення інтелектуальної власності для подальшої стимуляції інновацій в епоху інформації, в різних суспільних колах різних країн світу висловлюються серйозні сумніви щодо легітимності категорії «інтелектуальна власність» (в її нинішньому вигляді) у новітніх соціокультурних реаліях. Звертається увага на можливу переоціненість ролі даного інституту в розвитку сучасного людства. Окремі дослідники, прибічники глобальних проєктів популяризації знань та свободи інформаційного обміну, навіть стверджують, що в постмодерному контексті в інтелектуальної власності взагалі немає достатнього обґрунтування.

Проблема, позначувана в англійських джерелах як «justification for the intellectual property», – проблема «виправдання», «обґрунтування» – має істотне значення в теорії власності (в т.ч. й у сфері власності інтелектуальної). Сутність її полягає в наступному питанні: заради чого існує інтелектуальна власність? і як «виправдати» факт індивідуального володіння тими або іншими об'єктами інтелектуальної власності? З огляду на поставлені питання, в рамках даного підрозділу спробуємо надати соціально-філософське визначення актуальних для сучасності, найбільш застосовних схем (форм) обґрунтування буття інтелектуальної власності як феномену та специфічного соціального інституту.

Ряд важливих аспектів, що стосуються даного підрозділу, було частково висвітлено в наших попередніх роботах [269; 274; 291; 301]. Деякі питання щодо обґрунтування інтелектуальної власності, а також стосовно глобалізаційної проблематики відбито у роботах інших дослідників, на які ми в тій чи іншій мірі спиралися в даному підрозділі [4; 40; 59; 80; 125; 131].

Одразу зробимо наступне застереження: слово «виправдання» в контексті даного дослідження вживатимемо у значенні «обґрунтування», «підтвердження легітимності, обґрунтованості володіння». Тобто вважатимемо «виправдання» і

«обґрунтування» тотожними термінами пристосовно до інтелектуальної власності та інтелектуально-правових відносин.

Одну з перших найбільш повних класифікацій форм «виправдання власності» запропонував французький антрополог Е. де Лавеле. У своїй праці «Первісна власність» він виділяв п'ять основних форм «виправдання власності» [125, с. 362]: 1) за допомогою праці: той, хто доклав до об'єкта власну працю, вважається його власником; 2) за допомогою «заволодіння»: хто перший заволодів власністю, той і є власником; 3) за допомогою договору: власність переходить від одного власника до іншого відповідно до договору; 4) за допомогою закону: власність створюється законом за допомогою оформлення виняткових прав індивіда на який-небудь об'єкт; 5) за допомогою визнання прав індивіда на що-небудь.

Приймаючи в цілому цю класифікацію, хотілося б позначити вельми істотну різницю між моральним, юридичним і традиційним способами виправдання інтелектуальної власності. Чи не все, що можливо виправдати з точки зору моралі, може бути виправдано юридично, і навпаки. Протиріччя між моральним і правовим началами в придбанні інтелектуальної власності – найважливіший факт, який діалектично фіксує всю складність розвитку цього соціального інституту.

Почнемо з самого простого питання: навіщо взагалі потрібно «виправдовувати» інтелектуальну власність? Представляється, що найкращою відповіддю на це питання буде той аргумент, що значна частина правопорушень у сфері інтелектуальної власності обумовлена ідеологічним неприйняттям даного інституту, запереченням права встановлювати монополію на знання. Навіть в структурі кібер-піратства – тільки частина хакерів переслідують суто комерційні цілі (нелегальний доступ до об'єктів інтелектуальної власності та іншої інформації з метою неправомірного збагачення), у той час як інша частина займається нелегальним оприлюдненням інформації (в т.ч. й тієї, яка складає інтелектуальну власність) з ідеологічних мотивів. Відповідно, останні своїми демонстративними діями явно ставлять під

сумнів легітимність й моральну обґрунтованість існування монополії на нові (і не дуже нові) ідеї, знання, технології, твори тощо.

«Обґрунтованість» інтелектуальної власності – це найважливіший доказ виправданості, законності, легітимності володіння нею. Якщо суб'єкт здатний виправдати наявну у нього інтелектуальну власність, він доводить всьому суспільству, що володіє нею правомірно, що вона по праву належить йому. До тих пір, поки цього не відбудеться, суспільство через свої соціальні інститути (право, мораль, традиції) та їхніх представників (користувачів, законодавців, суддів, журналістів тощо) може оскаржувати право володіння інтелектуальною або будь-якою іншою власністю. Але, на відміну, наприклад, від речової власності, проблема виправдання інтелектуальної власності найчастіше виходить за часові та просторові межі, в яких існує сама особа-правовласник (або претендент на правоволодіння) даної інтелектуальної власності. Ця особа взагалі вже може не існувати фізично або організаційно, але питання щодо претензій її правонаступників на конкретну інтелектуальну власність залишається актуальним та нагальним [167, с. 135].

Проблема виправдання інтелектуальної власності зовсім не обов'язково може ставитися тільки стосовно нововідкритої власності. У багатьох випадках не менш актуальною стає проблема виправдання загальновідомої інтелектуальної власності.

Монополізуючи програмні продукти та право використовувати елементи творів минулого для творчих запозичень з тим, щоб мотивувати їхніх авторів, інститут інтелектуальної власності – одночасно з цим – створює т.зв. «штучну рідкість» (про що вже йшлося в підрозділі 1.1), свого роду дефіцит, не тільки змушуючи нового (тільки-но вступаючого на творчий шлях) автора силою закону платити за те, що він міг би отримати безкоштовно в силу технічних особливостей продукту, але й безпосередньо гальмуючи процес розвитку його власних інтелектуальних продуктивних сил. Адже у сфері інтелектуальної власності вплив на формування структур особистості самого творця чинять всі твори, з якими він ознайомлений.

З цього приводу Д. Бойл, фахівець в області авторського права, інформаційного права і суспільного надбання, каже: «Складно уявити собі, який вигляд мала б сучасна цивілізація, винайди яке-небудь плем'я за багато років до нашої ери «копірайт» на колесо, закривши, таким чином, можливість використання колісної техніки решті людства. Однак щось подібне відбувається в сучасному світі» [374, с. 89].

Л. Лессіг у своїй книзі «Free Culture» наводить наступний характерний випадок із режисером Д. Ельзе, ілюструючи становище автора відносно доступу до інтелектуальних засобів виробництва в сучасному світі: в 1990 році Д. Ельзе знімав документальний фільм про постановку вагнерівського «Циклу про кільце». В основі сюжету фільма були робочі сцени в Оперному театрі Сан-Франциско. На одній з вистав режисер знімав якихось робочих, що грали у шашки. В одному з кутів кімнати стояв телевізор, по якому (поки робітники сцени грали, а оперна трупа репетувала Вагнера) транслювали мультсеріал «Сімпсони». Д. Ельзе розсудив, що нюанс із передачею в телевізорі допоможе надати епізодові фільму потрібного характерного забарвлення.

Роки по тому, коли, нарешті, знайшлися кошти на завершення картини, режисер спробував владнати питання з авторськими правами на ті декілька секунд «Сімпсонів». Оскільки, зрозуміло, ті декілька секунд були під охороною «копірайту». І, звичайно ж, щоб використовувати захищений авторським правом матеріал, потрібно отримати на це дозвіл правовласника. Д. Ельзе подзвонив до офісу творця (автора) «Сімпсонів» М. Гренінга, і той схвалив безкоштовне використання кадрів з мультфільму. Навіщо йому було перешкоджати епізодичному використанню чотирьох з половиною секунд зображення на крихітному телевізорі в кутку кімнати? Навпаки, М. Гренінг був щасливий, що кадри з його твору потрапили до документального фільму, проте про всяк випадок адресував Д. Ельзе до компанії «Грейсі Філмз», яка продюсувала мультфільм «Сімпсони».

У «Грейсі Філмз» теж були не проти, але вони, як і М. Гренінг, проявили обережність, тож порадили Д. Ельзе зв'язатися із нинішнім правовласником –

студією «Fox». Режисер подзвонив до «Fox» і повідомив їм про уривок мультфільму на екрані телевізора в кутку кімнати, який потрапив у кадр епізодично, і про те, що автор «Сімпсонів» М. Гренінг вже надав свою згоду. І тоді з'ясувалися дві речі: спочатку виявилось, що М. Гренінг вже давно не володіє власним творінням (бо студія «Fox» викупила його майнові авторські права). По-друге, «Fox» зажадала десять тисяч доларів у якості ліцензійних відрахувань за використання цього, менш ніж п'ятисекундного, абсолютно неістотного уривку «Сімпсонів», який потрапив у кут кадру. У Д. Ельзе не було грошей на те, щоб придбати право на демонстрацію кадрів з мультфільму, і перед випуском свого фільму за допомогою цифрової техніки він замінив «Сімпсонів» на кадри з іншого мультфільму [126, с. 112].

У випадку, описуваному Л. Лессігом, у згаданого режисера спочатку були певні ілюзії щодо можливості застосувати концепцію «добропорядного використання» твору. Однак, як показала юридична практика, навіть зйомки документального фільму з кількома секундами демонстрації кадрів з мультфільму, сам автор якого надав згоду на відповідні дії, не є, з формально-юридичної точки зору, випадком, що допускає добропорядне безоплатне використання. Хоча, якщо документальний фільм був некомерційним, то, ймовірно, тут можна було б застосувати принцип «вільного використання твору в інформаційних, наукових, навчальних або культурних цілях».

Варто також згадати, що, наприклад, перший мультфільм з Міккі-Маусом компанії «Walt Disney» (до речі, одного з головних лобістів подовження термінів копірайту в 1998 році), який приніс їй популярність, під назвою «Steamboat Willie», був заснований на сюжеті фільму відомого коміка Б. Кітона «Steamboat Bill», а саму технологію виробництва мультфільму із музичним супроводом було попросту скопійовано У. Діснеєм у компанії «Lee DeForest's Phonofilm». Тобто запозичення сюжету іншого твору, а також чужих технологій стало основою першого успіху диснейвського Міккі-Мауса. Але якби на початку ХХ століття діяли сучасні закони про копірайт, то диснейвський

мультфільм в тому вигляді, в якому ми його знаємо, цілком ймовірно, ніколи не з'явився б на світ [126, с. 120].

В результаті, сьогодні автор, який намагається базуватися на досягненнях культури минулого (що, по-перше, неминуче – тому що культурний контекст завжди так чи інакше впливає на творчість, а по-друге, – продуктивно, оскільки ідея кумулятивності знань і досягнень прогресу завжди посилювала потенціал цивілізації), вимушений або платити неймовірні гроші – навіть не творцеві – правовласнику продуктів інтелектуальної власності, або ж зовсім відмовитися од їхнього використання. Яким може бути найбільш раціональне обґрунтування даної ситуації?

Сам процес «виправдання» і його результат («обґрунтованість») є дуже важливими в сфері інтелектуальної власності. Тому слід розглянути питання про основні форми виправдання. З суто формальної (інституційної) сторони, тобто з боку основного інституту, що їх регулює, основні форми обґрунтування інтелектуальної власності – це традиційне, моральне і юридичне виправдання.

Т.зв. традиційний тип виправдання інтелектуальної власності, або, кажучи більш точно, «виправдання за традицією», визнає інтелектуальну власність «виправданою», якщо її привласнення повністю відповідає нормам, що задаються традицією. Тобто форма присвоєння інтелектуальної власності на об'єкт в такому випадку повністю узгоджується з інститутами традиції, зі звичаями, що діють в даному соціумі.

Обґрунтування інтелектуальної власності за допомогою права вносить ще один найважливіший штрих у процес привласнення інтелектуальної власності: цей процес робить присвоєння права інтелектуальної власності легітимним і легальним, тобто законним за формою і за змістом. Ось чому для суб'єкта, який володіє тими чи іншими об'єктами інтелектуальної власності, важливо домогтися не тільки визнання цього володіння з позицій традиції та моралі, але й з боку права. Той ідеальний випадок, коли право суб'єкта володіти інтелектуальною власністю визнається виправданим і з боку традиції, і з боку

моралі, і з боку права, будемо йменувати «повним обґрунтуванням» інтелектуальної власності (з інституційних позицій).

Далі звернемося до змістовної сторони процесу «виправдання» інтелектуальної власності та ще раз уточнимо основні форми такого виправдання. Перший і, як бачиться, головний спосіб «виправдання» інтелектуальної власності – «трудовий» – навряд чи слід ставити під сумнів. Обґрунтування буття інтелектуальної власності через працю полягає у визнанні «легітимним» володіння нею (неважливо – за традицією або за законом), якщо суб'єкт доклав до її створення свою інтелектуальну, творчу працю.

Ідея «виправдання» власності через працю йде ще від Д. Локка. У своїй роботі «Два трактати про правління» (1689) він зазначав: «...Праця додає до плодів землі щось зверх того, ніж Природа, спільна Мати всього, створила, і, таким чином, плоди стають об'єктами приватного права; праця затверджує мою власність на них...» [131, с. 277]. Володіння інтелектуальною власністю може бути обґрунтовано через працю самого власника: цей спосіб визнається і традицією, і мораллю, і правом. Але методи підтвердження у цих трьох інститутів абсолютно різні: традиційний підхід пропонує просто довіряти суб'єктові, який стверджує, що він за допомогою праці (творення) опанував певний об'єкт інтелектуальної власності; моральний підхід вимагає свідчень добропорядних осіб; а правовий – наполягає або на свідченнях, наданих у встановленому законом порядку, або на речових доказах стосовно інтелектуальної праці, підтверджених висновками експертів (наприклад, наявність чернетки, нарису, ескізу та інших оригінальних матеріальних «слідів» творчості).

Обґрунтування буття інтелектуальної власності через «заволодіння» передбачає визнання легітимним (за традицією, правом або законом) володіння по праву першості. Прикладом «заволодіння» через принцип «першості» можна вважати випадок «знахідки»: якщо суб'єкт знайшов (винайшов) певну річ (у нашому контексті – ідею, котра може бути втілена), щодо якої ніхто не пред'явив виняткових прав, тоді він вправі оголосити її своєю. Але як – у

випадку з інтелектуальною власністю – ставитимуться до цього традиція, мораль і право?

Швидше за все, найбільш позитивне ставлення тут продемонструє інститут традиції: зазвичай він вважає за аксіому, що знання належить тому, в кого воно перебуває. А ось ставлення моралі й права скоріш буде скептичним: вони напевно зажадають, щоб виправдання за допомогою заволодіння було підкріплено іншими способами обґрунтування – за фактором праці, за договором, тощо. Принцип першості все ж знайшов відображення в юриспруденції, зокрема, у Законі України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі». Так, у його тексті знаходимо положення про те, що об'єктом правової охорони може бути не тільки принципово новий продукт (пристрій, процес, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослин і тварин тощо), а ще й принципово нове застосування вже раніше відомого продукту чи процесу [204, ст. 6]. Проте в останньому випадку абсолютна новизна буде відсутньою – комусь вперше прийшла ідея по-новому застосувати раніше відоме досягнення, і в реалізації цієї ідеї він був першим (право пріоритету, право першості – за своєю суттю наближається тут до знахідки, адже по-новому реалізована технологія до того вже була кимось винайдена, однак використовувалася з іншою метою, іншими способами). Тому домогтися тут «повного обґрунтування» інтелектуальної власності (одночасно – з позицій права, моралі й традиції) завжди досить складно.

Обґрунтування інтелектуальної власності за допомогою закону, договору, визнання права з формально-юридичних позицій надає найбільшій легітимачії всьому інституту інтелектуальної власності в сучасному суспільстві. При цьому, наприклад, сам термін «договір» може трактуватися у двох розуміннях. У широкому сенсі – це будь-яка угода між суб'єктами, де оговорюються їхні взаємні зобов'язання та інтереси; у вузькому сенсі – це санкціонована нормами права письмова угода, в якій визначені права і обов'язки контрагентів, інші аспекти передачі певної речі (майна) або надання послуги будь-яким законним способом.

«Легітимним» у контексті інтелектуальної власності може вважатись її буття (в т.ч. й володіння нею), якщо термін «договір» використовується у вузькому, суто юридичному розумінні. Володіння інтелектуальною власністю, передане будь-кому на умовах юридичного договору, вважається виправданим з правової точки зору, навіть якщо таке володіння не може бути обґрунтовано критерієм вкладеної праці (творчої, інтелектуальної або хоча б якоїсь). Виправдання інтелектуальної власності може бути легітимним, але не повним: тобто мораль або традиція не завжди санкціонують юридичне обґрунтування за договором. Наприклад, якщо авторові твору було нав'язано кабальний договір, за яким він втратив авторські права на свій твір, то виключні майнові права нового власника виправдані тільки юридично, однак не морально. Також не зовсім обґрунтованими з моральної точки зору можуть здаватися виняткові комерційні права особи, що успадкувала інтелектуальну власність (оскільки знову ж таки відсутній елемент особистого творчого вкладу, елемент труда), проте з позицій юриспруденції таке володіння об'єктами інтелектуальної власності абсолютно легальне і легітимне.

Що стосується виділення двох інших форм обґрунтування інтелектуальної власності – за допомогою закону і через визнання прав індивіда на цю власність – у окремі категорії, ми дозволимо собі не погодитися із Е. де Лавеле. Адже з огляду на свого роду генетичну спорідненість таких категорій, як «закон», «договір» (заснований на нормах закону), «визнання права», ми не бачимо особливого сенсу розділяти ці форми обґрунтування – всі вони інституційно належать до правового підходу, про який вже говорилося раніше. Що ж стосується обґрунтування інтелектуальної власності через працю, то дана форма уявляється найбільш універсальною, тому що може бути у рівній мірі співвіднесена з інститутами права, моралі й традиції (остання також виправдовує ще одну форму привласнення – заволодіння, яке, втім, має відповідати законіві).

В цілому ж, інтелектуальна власність – це або власність, якою суб'єкт заволодіває від самого початку, за фактом її «народження» (наприклад,

замовник, роботодавець – в силу договору чи згідно із законом), або ж та, до створення якої індивід від початку докладає своєї інтелектуальної, творчої праці. Отже, поки що ми з'ясували для себе існування трьох основних форм обґрунтування буття інтелектуальної власності: 1) власний труд / творення, 2) заволодіння, 3) договір / закон / визнання права.

Однак, існує ще позиція К. Мея, що пропонує інші форми (принципи) виправдання інтелектуальної власності – «інструментальний» і «принцип саморозвитку». Саму ж інтелектуальну власність він інтерпретує як спосіб контролю й розподілу ресурсів інтелектуального характеру. Крім того, він розуміє власність почасти феноменологічно – власність, як і будь-який інший соціальний інститут, конструюється індивідами та суспільством: «...Як інституціолізована мережа правил, власність соціально конструюється, й таким чином суб'єкт не тільки має владу над матеріальними ресурсами (й їхнім розподілом), але, що особливо важливе, він має владу над конструюванням знання, над легітимацією специфічного розуміння того накопичувального руху, що існує в самій власності» [436, с. 28].

Далі розглянемо запропоновані К. Меєм «виправдовувальні схеми власності» («justificatory schemas of property»), котрі також можуть бути визначені як конструювання «здорового глузду» в розумінні інтелектуальної власності. Всього К. Мей говорить про три основні «виправдовувальні схеми» інтелектуальної власності: перші дві – «інструментальну» й «принцип саморозвитку» – він позначає як «етичні». Про третю – «економічну» – в його роботах згадується інколи.

«Інструментальне» виправдання інтелектуальної власності, на думку К. Мея, також йде ще від Д. Локка. Якщо раніше ми розглядали «трудоу» концепцію Д. Локка (труд виправдовує володіння власністю), то для К. Мея характерне інше розуміння Д. Локка: «власність» є «інструмент покращення природи» людиною, й саме той, хто таким чином використовуючи цей інструмент (власність), «покращує» природу, має право на володіння інтелектуальною власністю як засобом. Або ж буквально по К. Мею:

«...Власність для Д. Локка є винагородою за перетворення (conversion) чи «поліпшення» природи, що має місце всередині того суспільства, де індивід народжений. Це включає й індивідуальне використання якогось одного аспекту природи з метою покращення іншого, і, що більш важливе, цей пункт допускає погляд на власність як соціальний феномен, за допомогою якого відносини перетворюються на вимоги. Право власності виступає проти інших претендентів: процес розгортання труда встановлює виключну індивідуальну власність усередині кожного окремого суспільства. Ті люди, хто не перетворює індивідуальні фрагменти природного середовища, вилучаються з числа осіб, які отримують вигоди від цієї праці» [436, с. 23].

Іншими словами, «виправдовувальна схема» у рамках інструментального підходу виглядає наступним чином: претендувати на легітимне володіння інтелектуальною власністю може будь-яка фізична або юридична особа, що використовує цю власність як «інструмент вдосконалення» природи чи суспільства, роблячи свій внесок до її створення або розвитку за допомогою праці або інших чинників: капіталу, природних ресурсів, підприємницької або організаційної здібності. Таким чином, при безпосередній (через власний труд) або навіть непрямої участі у створенні інтелектуального, творчого продукту К. Мей пропонує вважати володіння легітимним, якщо така власність використовується у якості «інструменту покращення природи або суспільства» (хоча сам термін «покращення» є доволі неоднозначним, і в епоху постмодерну набуває величезного спектру тлумачень).

У той же час, інструментальний підхід сам по собі не дає відповіді на питання про розподіл комерційних прав у залежності від так званого «інфраструктурного вкладу» у створення об'єкту інтелектуальної власності. Наприклад, винахідник (А) створив якийсь новий механізм, працюючи у будинку, що належить домовласникові (В) і господареві майстерні (С). Чи мають право суб'єкти (В) і (С) претендувати на приєднання до патенту винахідника (А) як співавтори? Крім того, існують ще суб'єкт (D), який надав особі (А) капітал для фінансування роботи, і (Е), що вирішував замість (А)

організаційні проблеми? Чи є в них усіх право стати співвласниками патенту? І в яких пропорціях? Якщо є – то яке право – моральне або юридичне?

Законодавство про інтелектуальну власність в більшості країн однозначно визначає «співавторство» як інтелектуальний, творчий внесок у створення нового продукту. Відтак, дане визначення виключає з числа претендентів на співавторство будь-яке нетворче сприяння (будь-то організаційне, фінансове, технічне, тощо). Проте мова йде тільки про немайнові невідчужувані права (авторство). Всі комерційні аспекти, з найбільшою ймовірністю, заздалегідь оговорюються у передбаченій законом (договірній) формі між самим автором (творцем) та всіма зацікавленими суб'єктами, котрі сприяють у створенні об'єкту інтелектуальної власності.

По суті, закон затверджує принцип пріоритету фактора «особистої праці» перед усіма іншими можливими чинниками – «капіталом», «природним ресурсом», «підприємницькою здатністю», тощо – у справі генерації інтелектуальної власності. Підхід же К. Мея, що викладається у рамках «інструментальної» виправдовувальної схеми інтелектуальної власності, вимагає урівняти труд з іншими (економічними, організаційними) ресурсами. Представляється, що прийняти цей спосіб виправдання інтелектуальної власності можливо скоріш як виняток, аніж правило, та слід обов'язково оговорити принцип пріоритету «інтелектуальної праці» по відношенню до інших ресурсів. Хоча принцип «інфраструктурного вкладу» у створення інтелектуального продукту теж істотно впливає на розподіл *майнових* прав інтелектуальної власності.

Ще один спосіб виправдання інтелектуальної власності, запропонований К. Меєм, «принцип саморозвитку» (self-developing), на його думку, походить від Г. Гегеля: «...Гегель доводив, що легітимація власності первісно була пов'язана з існуванням вільного індивідуума та визнанням свободи цього індивідуума іншими людьми. Він був вільний регулювати та підпорядковувати собі природу, і це виражалось за допомогою права власності на плоди його господарювання, що віддзеркалює його індивідуальність. Свобода індивідуума

знаходила своє виявлення через здатність тримати під контролем свої відносини з природою, у той час як право власності надавало захист від необґрунтованих претензій інших приватних індивідів, та від державного втручання у ці відносини» [436, с. 25].

Іншими словами, у рамках «принципу саморозвитку» К. Мей формулює таку думку: обґрунтування інтелектуальної власності може бути аргументовано тим, що власність є «продовженням» самої особистості, однією з граней віддзеркалення сутності вільної, автономної особистості. Звичайно, намагатися виправдати приналежність індивідові тієї або іншої інтелектуальної власності за допомогою посилення тільки на те, що це – вільний, автономний індивід, було б логічною помилкою. Вільних індивідів багато, але інтелектуальна власність має належати конкретно комусь із них, однак не тому, що він вільний, а тому що він доклав до створення цієї власності труд, придбав її за договором або в силу інших юридичних фактів.

«Свободу» і «власність» взагалі варто трактувати як дві координати, котрі не обов'язково збігаються між собою, та шлях до однієї з цих координат зовсім не гарантує, що індивід одночасно рухається й до іншої. Свобода цілком можлива і без власності, а власність – без свободи (врешті-решт, закон абсолютно не перешкоджає особі займатися творчою діяльністю навіть у місцях позбавлення волі, і створивши там твір, автор автоматично, без виконання будь-яких формальностей, набуває прав інтелектуальної власності щодо нього). На думку А. Орехова, робити висновок про те, що володіння інтелектуальною власністю завжди засноване на свободі, а тим більше, що саме володіння можна виправдати тим, що «інтелектуальна власність належить вільному індивідові», означало б явно змішувати між собою у доказуванні тезу й посилку [167, с. 148].

Що ж стосується третьої можливої виправдувальної схеми серед вище зазначених – «економічної» – на її рахунок К. Мей пише наступне: «Тим часом, як перші два аргументи виправдання власності базуються на етичних підставах, третій шлях виправдання інтелектуальної власності – шлях, який пов'язує її з

економічними результатами. Лише будучи цінністю, вміщеною у певний економічний контекст, власність (у нашому випадку може йтися про знання, інновації, унікальну інформацію, що має об'єктивну форму) одержує найкраще просування й подальший благодотворний для неї розвиток. Це, у свою чергу, спонукає до найбільш ефективного використання ресурсів й тісно пов'язаних із ними інновацій. Завдяки постійному підживленню економічного прогресу й зростаючій ефективності, суспільство в цілому отримує тут користь» [436, с. 6]. Фактично, в рамках т.зв. «економічного підходу», К. Мей пропонує обґрунтування інтелектуальної власності за допомогою максимізації суспільної вигоди: володіння інтелектуальною власністю визнається «достатньо легітимним», якщо воно несе в собі максимальну користь для більшості індивідів, які проживають в суспільстві.

Щоб оцінити ступінь об'єктивності даного підходу, уявімо собі таку ситуацію. Припустимо, хтось винайшов ефективні ліки від якоїсь невиліковної, смертельної хвороби. Однак, в силу своїх переконань, винахідник не бажає ні за яку винагороду пускати цей секрет у суспільний або комерційний оборот. Тобто він приховує інновацію від суспільства, не хоче ані оприлюднювати її, ані комерціалізувати, ані реалізовувати будь-яким іншим чином. Однак суспільство, знову ж таки припустимо, явно потребує реалізації даної інновації! Чи має право у такому разі суспільство силою відібрати цей секрет в автора, з тим щоб нові ліки стали суспільним благом?

За загальним правилом, приватну власність неможна відібрати в законного власника проти його волі [121, ч. 4 ст. 41]. Але, беручи до уваги критерії загальнолюдської моралі (зокрема, аргумент, який «виправдовує» володіння інтелектуальною власністю, якщо у даного власника вона приносить максимальну суспільну користь), як виняток, зробити інтелектуальну власність суспільним надбанням все ж таки можливо. Так, наприклад, законодавство України передбачає випадки примусового відшкодувального відчуження прав на винахід [204, ст. 30].

Цікаво також, що саме на цьому аргументі (максимізації суспільної користі) базується й законодавче обмеження термінів володіння копірайтом, патентом, ліцензією: тут суспільство (й держава як представник суспільства) свідомо обмежує строк володіння виключними майновими правами на нововідкриту (інноваційну) інтелектуальну власність, оскільки більш тривала монополія (понад 20 років) явно б перешкоджала поширенню оригінальних й інноваційних продуктів у суспільстві. Це немов аргумент на користь «суспільної вигоди», прогресу, економічної ефективності, й обґрунтування обмежень щодо володіння інтелектуальною власністю йде саме звідти.

Постіндустріальні реалії сучасного глобалізованого суспільства змушують філософів, соціологів, правознавців, економістів, істориків, політологів, культурознавців, інших дослідників провести значну ревізію класичних поглядів на власність в цілому, та інтелектуальну власність зокрема. Перетворення знань, інформації на провідний економічний ресурс, послідовна інтелектуалізація праці й капіталу, ключова роль інформаційних технологій, – всі ці процеси у сукупності змінюють сутність інституту власності як такого. Інформація (однак не знання) як об'єкт власності – на відміну від речовини, матерії – є легко реплікованим (здатним до легкого копіювання), багаторазово відтворюваним об'єктом, що практично не несе на собі «клейма» самого власника. Звичайні, традиційні рамки права власності, – ті, що корінням своїм сягають ще античних часів, – надто тісні для нього. Звідси виникає потреба у перегляді інституційних характеристик відносин власності. В цьому контексті як раз і було доречним звернення до філософських досягнень ряду згадуваних дослідників, зокрема, К. Мея та М. Кастельса.

Інтелектуальна власність, безсумнівно, передається й обмінюється іншими способами, ніж здійснюються передача та обмін речової власності. Якщо для останньої характерними є т.зв. «передача без залишення» й процес оволодіння, то власність інтелектуальна передається шляхом т.зв. «передачі із залишенням», і процес її трансферу переважно супроводжується пізнаванням (осмисленням). Особливості передачі та обміну інтелектуальною власністю

визначають й специфічні шляхи «виправдання» даного різновиду власності. Нами підтримується думка, згідно із якою, щоб «виправдати», підтвердити з найбільшою переконливістю своє володіння інтелектуальною власністю, необхідно засвідчити той факт, що в основі її виникнення закладений власний інтелектуальний труд. Менш переконливими є інші моделі «виправдання» інтелектуальної власності (по аналогії з речовою власністю) – за принципом первісного привласнення, за договором, за принципом максимізації суспільної вигоди, за принципом інфраструктурного внеску в створення об'єктів інтелектуальної власності. Докладному висвітленню зазначеного питання було присвячено раніше опубліковану наукову статтю [269].

Як відзначалося раніше, один з найбільш важливих підходів для вирішення проблеми «виправдання» інтелектуальної власності з позицій соціальної філософії започаткований в одній з робіт К. Мея [436] у вигляді філософського концепту «виправдовувальних схем власності» (*justificatory schemas of property*). Інтерпретуючи це питання вже з позицій філософії права (як «виправдання легітимності»), в іншій своїй роботі К. Мей пропонує розрізняти три основних принципи обґрунтування легітимності володіння інтелектуальною власністю – «інструментальний», «принцип саморозвитку» та «етичний принцип» [437, с. 61].

Ми підкреслюємо доцільність розуміння «інструментального» підходу до «виправдання» інтелектуальної власності наступним чином: претендувати на володіння інтелектуальною власністю може кожна фізична чи юридична особа, котра використовує цю власність як «інструмент покращення природи або суспільства», вносячи свій творчий або ж матеріальний вклад (у формі праці, капіталу, підприємницьких здібностей тощо). В такому контексті правомірною бачиться теза, що інтелектуальна власність може існувати в «маніпулятивній» формі, і це стосується, перш за все, аналітичної роботи з інформаційними джерелами (наприклад, в діяльності журналістів, юристів, економістів, інших фахівців). «Принцип саморозвитку» у виправданні інтелектуальної власності вказує на можливість такої аргументації, відповідно до якої «знання як

власність» є свого роду «продовженням особистості» (що й спростовувалося вище). Та, нарешті, «етичний» принцип виправдання інтелектуальної власності в якості головного критерію використовує категорію «суспільної користі».

Не менш цікавою виглядає й теза, що інтелектуальна власність матиме у перспективі мережевий характер. Подібний висновок можна вивести з теорії «мережевого суспільства» М. Кастельса, тобто «суспільства, заснованого на такій формі розподілення знання й речовини, де засоби виробництва нових ресурсів складаються шляхом перетинання сегментів автономних систем» [378]. Інакше кажучи, мережеве суспільство будується за принципом децентралізованої мережі, де кожна одиниця наче функціонує сама по собі, проте, утворюючи спільну з іншими одиницями структуру, здатна надавати відповідній мережі функції інтегрального цілого. Класичний приклад серед існуючих мереж подібного роду – Інтернет. «Глобальна павутина» не має власника як такого, та будь-який елемент Мережі здатен функціонувати як автономно, так і у взаємодії з іншими елементами.

А тепер спробуємо зазначене вище інтегрувати до контексту глобалізації культури. Глобалізація (особливо в її культурному вимірі) є процесом суперечливим, інтерактивним та нелінійним. Сучасні дослідники трактують історію культурної глобалізації по-різному, але майже всі точки зору можна звести в цілому до трьох основних позицій: 1. глобалізація культури почалася ще на «зорі історії»; 2. вона розпочалась одночасно із зародженням капіталістичних відносин (у середині XVI ст.) або ж в процесі експансії капіталізму (у XVIII столітті); 3. глобалізація – унікальне явище новітньої історії, пов'язане зі становленням інформаційного суспільства.

На наш погляд, глобалізація культури не представляється абсолютно новим явищем, властивим лише сучасній епосі. Адже жоден історичний етап розвитку людства не стає повною протилежністю попередньому, і жодне явище або процес не виникають із нічого, але завжди несуть ознаки попереднього історико-культурного досвіду [282, с. 77].

Нові культурні явища найчастіше виникають не замість, а паралельно із попередніми, якісно їх трансформуючи. Такий погляд на глобалізаційні процеси в культурі дозволяє більш об'єктивно оцінювати динаміку розвитку феномену глобалізації. Що ж стосується моменту зародження цього процесу, ймовірно, глобалізація власне культури в певному ступені почалася в епоху стародавніх імперій. Природно, що в різних регіонах Землі й у різноманітних культурних середовищах глобалізаційні процеси протікали нерівномірно. Однак погодимося із закономірністю [169, с. 64], що кожен наступний період культурного розвитку охоплює все коротший період часу – це пояснюється загальною тенденцією до прискорення суспільного розвитку (головним чином, в науковому і техніко-технологічному аспектах).

Глобалізація як культурний процес супроводжує значну частину історії людської цивілізації. Окремі дослідники вбачають глобалізаційні передумови чи ще не з часів неолітичної революції. К. Ясперс, наприклад, використовує термін «осьовий час» (нім. *Achsenzeit*) для позначення періоду в історії людства, під час якого на зміну міфологічному світоглядові прийшов раціональний, філософський, що сформував у людини новий тип мислення. При цьому К. Ясперс датує осьовий час 800 – 200 роками до нашої ери [361]. Тобто глобалізація постає явищем зовсім не молодим. Схожі позиції ми бачимо і в інших дослідженнях [169; 227; 228; 338; 342; 343; 344].

У дослідженні взаємних зв'язків між феноменами глобалізації та інтелектуальної власності нам би хотілось акцентувати увагу на тому моменті історії, коли ці зв'язки стали спостережні. Уявляється, що у період XVIII – XX ст.ст., коли світ вступив у фазу інтенсивної індустріалізації, виникли нові (техніко-технологічні й соціальні) передумови для розвитку інституту інтелектуальної власності на якісно іншому рівні, ніж у попередні століття. Даний етап закономірно супроводжувався розвитком транспорту, зв'язку, виробництва і будівництва: пароплав, залізниця, літак, електрична лампочка, телефон, конвеєр, двигун внутрішнього згорання, бесемерівський конвертер, перші хмарочоси – ось символи епохи. А право інтелектуальної власності є

незмінним супутником всіх цих досягнень – вони активно патентуються та комерціалізуються. Об'єктивовані інноваційні задуми стають промисловими зразками, корисними моделями, винаходами. Немов їхня тінь, інтелектуальна власність супроводжує технологічний прогрес та закріплюється в патентах, в інших правовстановлюючих свідоцтвах щодо інновацій. Перехід людства з індустріальної епохи в постіндустріальну, в основі якого лежить науково-технічна революція кінця 1970-х, та подальший інтенсивний розвиток інформатики й телекомунікацій, наповнили сферу інтелектуально-правових відносин новим змістом.

Глобалізація істотно сприяла не тільки розширенню спектру відносин, що регулювалися правом інтелектуальної власності, але й універсалізації даного соціального (перш за все, правового) інституту. Глобалізація як системний й різновекторний процес, разом з її новітніми інструментами – інформатизацією, віртуалізацією та іншими – прискорила процес інституціалізації інтелектуальної власності в цивілізованому світі. Можна сказати, що інтенсивний розвиток інституту інтелектуальної власності – важливий симптом глобалізації в інформаційну епоху. Можливо, варто вести мову про початок якісно нової хвилі глобалізації.

У столітті XXI культурна ситуація принципово змінюється. Глобалізація набуває нових рис, а передумовою до цього виступає технологічний фактор (зі всіма його економічними та соціокультурними наслідками). Зокрема, фактори інформатизації й віртуалізації, що неодмінно супроводжують сучасну хвилю глобалізації, істотно впливають на динаміку соціокультурних трансформацій, оскільки ті фактори чинять принциповий вплив на світогляд цивілізованого людства.

Окремі дослідники підкреслюють, що становлення нового типу соціального устрою – інформаційного, пов'язане з глобалізацією, яка стимулює ряд процесів обміну інформацією у масштабах світової спільноти. Розвиток систем глобального інформаційного обміну та соціальні трансформації, що корелюють з ними, знаходять своє відображення в діяльності практично всіх

елементів соціальної структури [168, с. 85]. Погоджуючись із наведеною тезою, хотілося б зазначити, що дана ситуація є цілком характерною для такого ключового елемента сучасної глобальної (постіндустріальної) соціальної структури, яким є інститут інтелектуальної власності. Феномени інформатизації та віртуалізації чинять системний вплив на даний інститут. Невідворотні зміни, які несуть зазначені феномени для інтелектуальної сфери – інтенсифікація інформаційного обміну, транскордонність, анонімність потенційних користувачів, інтерактивність, багатоджерельність та реплікованість, тощо – призводять до поступового змінення статусу інтелектуальної власності. Враховуючи її ключове значення для постіндустріального (а в певному відношенні, й постмодерного) суспільства, правомірно припустити, що зміни в інституті інтелектуальної власності позначаються на загальній динаміці соціокультурних трансформацій.

Світові релігії, історичні типи держав, універсальні стилі в мистецтві належать до споконвічних проявів культурної глобалізації. Розвиток новітніх соціокультурних реалій супроводжується новими «симптомами» глобалізації, перш за все – в сфері масової культури. Популярна продукція зі світу музики, літератури й кіно, медіавіруси та інтернет-меми, інші подібні явища, циркуляція котрих в культурному просторі цивілізованого людства стала можливою завдяки інтернаціоналізації, інформатизації, віртуалізації, – час від часу вони ніби спалахують на теренах масової культури та захоплюють свідомість цілих соціальних груп (найчастіше, молоді) у різних куточках земної кулі. За своїм естетичним значенням та духовним потенціалом, звісно, такий дивакуватий «винахід», як «покемони», на наше переконання, не здатні конкурувати із надбаннями класичної культури минулого. Однак, важко не погодитися, що вони мають не менш глобальний характер сьогодні, ніж, скажімо, згадуване вище бароко, або готика, або конструктивізм у свої часи. Втім, їхня глобальна розповсюдженість ще не означає, що такі явища (як, наприклад, «покемони») мають хоч якийсь шанс пройти випробування часом. Найбільш ймовірно, що вони будуть назавжди забуті з такою ж швидкістю, із

якою так фесрично розповсюджувалися ще вчора у головних просторах масової культури – в Інтернеті й на телебаченні.

Однак, в контексті даного дисертаційного дослідження, для нас важливо підкреслити, що всі ці швидкоплинні явища – популярні образи масової культури, комп'ютерні ігри, аніме, кліпи, інша медіапродукція – мають вражаючий грошовий вимір, оскільки з точки зору юриспруденції вони є об'єктами ексклюзивного права інтелектуальної власності. Ті ж «покемони» (англ. Pokémon) – це медіафраншиза і товарний знак, що належить японській компанії Nintendo, розробки якої вчинили істотний вплив на формування цілої ігрової субкультури всесвітнього масштабу. Медіафраншизи (від англ. media franchise) є різновидом інтелектуальної власності з персонажами, антуражем (вигаданим всесвітом) і торговою маркою оригінального медійного твору, такого як повнометражний фільм, серіал, літературний твір, телевізійна передача або відеогра.

Медіафраншизи зазвичай виникають, коли твір з однієї форми переходить в іншу. Наприклад, літературні твори часто екранізуються. Телесеріали іноді перетворюються в художні фільми, або повнометражні фільми отримують продовження у вигляді телесеріалу. Деякі книги також засновані на сюжетах відомих фільмів, серіалів, телешоу, коміксів, а їхні герої можуть ставати діючими особами комп'ютерних ігор, прообразами іграшок, тощо. Іншими словами, масова культура поліморфна, і це розмаїття знаходить відповідне віддзеркалення в законодавстві про інтелектуальну власність. Проблем із юридичною класифікацією зазначених об'єктів зазвичай не виникає. Протиріччя з'являються тоді, коли захищені з формально-юридичної точки зору об'єкти потрапляють в цивільний обіг (особливо – у віртуальний інформаційний простір), і починається їхнє неконтрольоване глобальне розповсюдження.

2.3. Статус інтелектуальної власності у відкритому суспільстві

Проблема інтелектуальної власності вимагає певного переосмислення в контексті реалій відкритого суспільства. Подібне переосмислення можливо здійснити в ході порівняльного аналізу т.зв. «відкритих» та «закритих» суспільств, і тих передумов, котрі створюються різними типами суспільств для розвитку й функціонування інституту інтелектуальної власності.

Даний підрозділ дисертації зосереджений, головним чином, на дослідженні соціального контексту існування інституту інтелектуальної власності, а саме на питанні: чому в одних країнах даний різновид власності отримав колосального розвитку та найвищого рівня захисту, а в інших – майже не захищений? Які соціальні – культурні, економічні, ідеологічні, політичні та інші – фактори визначають основний контекст розвитку суспільних відносин навколо інтелектуальної власності? Дати відповіді одразу на всі ці запитання в рамках одного підрозділу, звісно, не вдасться. Однак істотно наблизитися до розуміння тих соціальних чинників, які визначають контекст розвитку інституту інтелектуальної власності, бачиться цілком можливим.

Важливі для даного підрозділу аспекти раніше вже було частково висвітлено в інших наших роботах [255; 305]. Істотне значення для об'єктивного вивчення змін у статусі інтелектуальної власності в різних типах суспільств мають також роботи інших дослідників, на які в певному ступені спиралися в даному підрозділі [57; 130; 153; 155; 175; 176; 340; 415].

Абсолютизація інституту інтелектуальної власності у високорозвинених країнах пов'язана із закономірним рухом передових суспільств від премодерну до модерну. Розвиток соціального інституту інтелектуальної власності – це один з проявів того глобального соціокультурного тренду, що супроводжував суспільну еволюцію на історичному етапі переходу в Новий час (до епохи модерну). Однак подальший рух, на думку багатьох філософів, істориків, соціологів, культурологів, ймовірно призводить до нового фундаментального зрушення – поступового переходу до постмодерну. Як і модерн, постмодерн

також не є можливим за відсутності суспільства відкритого типу. Втім нинішня, вже дещо інша (порівняно із модерном) реальність вимагає переоцінки значення інституту інтелектуальної власності. Здійснити таку ревізію уявляється неможливим без аналізу концепції відкритого суспільства.

Природно, що методологічним базисом дослідження (в зазначеному контексті) проблематики відкритого суспільства служать роботи цілої плеяди філософів, соціологів, економістів різних епох, серед яких Т. Адорно, Д. Белл, А. Бергсон, К. Маркс, К. Поппер, Ф. Хайек тощо. Їхні твори мають велике значення для усвідомлення специфіки буття інтелектуальної власності у різних типах суспільства, та істотно допомагають у здійсненні соціально-філософського аналізу даного різновиду власності з огляду на концепцію відкритого суспільства.

Сам термін «відкрите суспільство» і поділ суспільств на «закриті» та «відкриті» було запроваджено А. Бергсоном в 1932 році у роботі «Два джерела моралі та релігії» [20]. Під «закритим суспільством» розумілося табуйоване суспільство, у якому домінує т.зв. «статична мораль» – система звичаїв, стійких стереотипів соціальної інстинктоподібної поведінки, доведених до механічного автоматизму навиків спілкування, жорстко заданих та незмінних у часі ритуалів і норм, авторитарно підтримуваних заради збереження суспільної дисципліни та ієрархічно субординованого керованого порядку. Закрите суспільство перебуває в еволюційному глухому куті, оскільки воно існує лише заради самозбереження, тобто збереження своєї повної самототожності, абсолютного гомеостазу.

Під «відкритим» же А. Бергсон має на увазі суспільство, в культурі якого виникає та одержує свій природний розвиток т.зв. «динамічна мораль». Первинним джерелом динамічної моралі служить «інтуїтивно-емпатичний досвід внутрішнього переживання екзистенційного духовного пориву», що породжує релігійно-містичне відчуття співпричетності зі світовим цілим, почуття світової гармонії. Такі першопричини бачив А. Бергсон.

У динамічній моралі втілюються принципи людської свободи, індивідуальності, креативності. На відміну від статичної деперсоніфікованої моралі традиційного суспільства, динамічна мораль, за А. Бергсоном, істотно особистісна. Вона реалізується в суспільстві в тій мірі, у якій вона втілюється в його конкретних харизматичних особистостях, які стають носіями високих моральних образів, вищої життєвої мудрості, ідеалів справедливості, любові та милосердя. Динамічна мораль залежить від того, якою мірою члени певного суспільства здатні вільно, на самому глибинному рівні своїх життєвих орієнтації, сприйняти та виростити в собі ці зразки та ідеали не в якості нав'язаних ззовні, а як пережиті ними самими. Розуміння принципів свободи, творчості, людської солідарності та інших – як абсолютно необхідних для самого існування відкритого суспільства у якості органічної складової частини загальнокосмічного еволюційного процесу – робить онтологію відкритого суспільства А. Бергсона співзвучною із паттернами самоорганізованих всесвітів, змальованих синергетичним пізнанням наших днів.

Подальша теоретична розробка теорії відкритого суспільства належить К. Попперу, який будує відповідну теорію через «ворогів» даного типу суспільства (в ряду т.зв. «ворогів» не тільки Платон, але й усі історицисти, що ставлять перед суспільством певну, наперед сформульовану конкретну мету). Члени відкритого суспільства критично налаштовані по відношенню до табу, вони приймають свої рішення, спираючись на власний інтелект й суб'єктивне мислення, а також виходячи з домовленостей, досягнутих у процесі дискусії. Таке суспільство, за К. Поппером, не є необмеженим капіталізмом, але й не ґрунтується на марксизмі, і тим більше на анархії: це самостійний варіант демократії [177; 178].

Закрите суспільство, за К. Поппером, – це суспільство, характерне для племінного ладу, відносини всередині якого регулюються системою табу. Дана система описується як набір законів, що мають схожість із законами природи – мається на увазі їхня абсолютна застосовність й неможливість їх порушити. У такому суспільстві індивід завжди знає, що «правильно», а що «неправильно»,

й у нього немає моральних труднощів із вибором правильної поведінки. Закриті суспільства характеризуються жорстким поділом на класи і касты. Цей поділ обґрунтовується членами закритого суспільства його «природністю». Однак із розвитком міжнародних відносин і, разом з тим, – розуміння, що суспільні закони не абсолютні, а також у міру усвідомлення істотної різниці між законами природи й соціальними законами, відбувається поступова трансформація «закритих» суспільств у «відкриті». У відкритому суспільстві, в якому припустима соціальна конкуренція, індивід спирається на своє розуміння правильності вчинків.

В умовах існування комуністичної альтернативи теорія відкритого суспільства будувалася на основі його протиставлення соціологічному детермінізму К. Маркса. При цьому К. Поппер критикує теорію марксизму за те, що той засновує історичистський прогноз на твердженні про нездатність індустріальної системи до подальшого функціонування без колективістського планування й створення тоталітарних форм організації життя [178, с. 97]. На противагу «закритому» суспільству, що дотримується доктрини диктаторської влади, К. Поппер називає «відкритим» суспільство, в якому індивідууми змушені приймати особисті рішення, обумовлені їхньою індивідуальною волею й морально-етичними орієнтирами [177, с. 118].

Інститут інтелектуальної власності не характерний для закритих суспільств, оскільки в таких суспільствах перевага віддається колективізму, а будь-яка приватна власність (включаючи інтелектуальну) містить в собі потенційні загрози для диктатури – індивідуальну автономію, свободу творчості, свободу поглядів і думок, соціальну конкуренцію, тощо. Головним власником в інтелектуальній сфері у закритих суспільствах є держава в особі представників вузького кола правлячої еліти.

Прихильник соціальної інженерії, К. Поппер не ставить питань про історичні тенденції або призначення. Він відстоює позицію розумного впливу на історичні події через різні соціальні інститути (такий вплив можливо екстраполювати, на наше переконання, і на інститут інтелектуальної власності,

зокрема, заохочуючи створення нових творів культури, організаційних ідей, інноваційних технологій і техніки). Метод соціальної інженерії полягає у відборі фактичної інформації, необхідної для побудови або змінення соціальних інститутів відповідно до визначених цілей. Соціальна інженерія – це така соціальна технологія, на основі якої реформуються інститути суспільного життя. Вона відкидає такі історичистські поняття, як «вимога Бога», «повеління Доли», «історична необхідність» й інші подібні [177, с. 5].

Пояснюючи принципи соціальної технології, заснованої на доцільній людській діяльності, К. Поппер говорить про те, що соціальні інститути з'являються не прямим шляхом як точно заплановані: більшість з них (як і досліджуваний нами – інститут інтелектуальної власності) «виросли» поступово. Сила відкритого суспільства полягає у створенні інститутів демократичного контролю над владою, що одночасно були б й інститутами захисту громадян від жорсткої економічної експлуатації. Державне регулювання, відповідні інститути захисту економічно вразливих верств соціуму, не суперечать принципам відкритого суспільства. Відповідаючи на питання «чи має історія якийсь сенс?», К. Поппер стверджує, що тільки той, якого ми самі їй надаємо [178, с. 299]. Історію спланувати неможливо, але суспільні інститути планувати необхідно.

Філософ і економіст Ф. Хайек також аргументовано критикує закриті суспільства, головним чином, засновані на ідеях планової економіки. Ще на початку своїх досліджень Ф. Хайек назвав соціалізм «дорогою до рабства» [330]. На його думку, суспільство, що базується на інституті приватної власності, і де найвищою цінністю є свобода особи, більш відповідає людським бажанням.

Якщо К. Поппер протиставляє тоталітарному суспільству філософію відкритого суспільства, то Ф. фон Хайек – «суспільство розширеного порядку», ринкове суспільство, що виникає не в результаті втілення спланованого задуму або свідомого наміру людей, а спонтанно. На відміну від К. Маркса із його вченням про суспільно-економічні формації, що послідовно вибудовуються

одна за одною, Ф. Хайєк стверджує, що цінності й соціальні інститути не просто визначаються якимись минулими подіями, але формуються у процесі несвідомої самоорганізації. Розвиваючи теорію культурної еволюції, відмінну від раціоналістично детермінованої, Ф. Хайєк пише, що кожна еволюція, будь то культурна або біологічна, все ж таки являє собою процес безперервного пристосування до випадкових обставин, до непередбачуваних подій, які неможливо було спрогнозувати. У цьому, на думку дослідника, полягає ще одна причина, чому еволюційна теорія в принципі не може дозволити нам раціонально прогнозувати і контролювати майбутню еволюцію, й чому «непорушні закони історичного розвитку» попросту не існують [333, с. 48]. Ф. Хайєк взагалі називає «пагубною самовпевненістю» переконання, що людина нібито здатна «ліпити» навколишній світ у відповідності зі своїми бажаннями. Він в цілому відкидає теорію соціальної інженерії відкритого суспільства К. Поппера.

У згаданій роботі «Пагубна самовпевненість» розвивається точка зору, згідно із якою не можна повністю зрозуміти, в чому ж сутність традиційних моральних норм і як вони діють, і що їхнє дотримання призводить до наслідків, котрі не спостерігаються безпосередньо [333, с. 124]. Посилюючи свої роздуми про еволюційне, трансцендентне впорядкування життя, Ф. Хайєк заперечує, що розум чи воля когось одного в змозі здійснювати контроль або встановлювати порядок. Зрештою дослідник робить висновок, що еволюція не може бути справедливою. Ф. Хайєк детально описує процес еволюційної адаптації в ринковій системі, але представляє його як культурно-історичний процес адаптивно-спонтанного характеру, тому й «...не може бути свідомо спланованої заміни такому самовпорядкованому процесові пристосування до заздалегідь невідомого» [333, с. 134]. Він існує тільки як процес гнучкого розосередження ресурсів багатьох індивідів, що володіють особистою свободою та індивідуалізованою власністю.

Ф. Хайєк звинувачує К. Маркса у підміні терміну «суспільство» терміном «держава» і персоніфікацією останньої, приписуючи їй волю, наміри або

свідомі замисли, які поволі перетворюються на приписи. У природно-історичному процесі формування суспільства «розширеного порядку» з його диверсифікацією та спеціалізацією праці з'являються нові можливості зайнятості населення. Однак за відсутності вищої суспільної цінності – свободи особистості (яка передбачає і свободу труда, і свободу творчості), що базується на інституті приватної власності, соціум занурюється у диктатуру. Ф. Хайек не вживає понять «відкрите» та «закрите» суспільство, замість них він пише про «ліберальне» і «тоталітарне» суспільства. Комунікативність, заснована на примусовій організації діяльності, посилення організованого керівництва призводять до одноманітності замість розмаїття. Такою є розплата за обрання планової економіки та авторитарного принципу організації життя.

Про наслідки спокуси регламентації економіки зазначав ще А. Сміт, оскільки колективізм і планування, щоб утриматися, повинні вдаватися до пригнічення й свавілля, до нехтування будь-якими приватноправовими інтересами (включаючи, звісно, і право інтелектуальної власності). Противники планової економіки переконані, що найкращим інструментом організації людської діяльності є ефективна конкуренція – оптимальний засіб взаємної координації індивідуальних дій всередині соціуму відкритого типу, без примусу або свавільного втручання влади. Колективістські ж системи, принципом яких є свідомо організації продуктивних сил з метою досягнення певної поставленої перед суспільством мети, можна в цілому, слідуючи К. Попперу, назвати закритим суспільством. Однак таке суспільство веде до контролю не лише в економічній діяльності. Керівництво нашим життям за єдиним планом передбачає, що для кожної нашої потреби вже відведено відповідний розряд у загальній системі наперед визначених суспільних цінностей. Таким чином, колективістське суспільство закрите директивним плануванням навіть у етичній царині, де власний особистісний вибір фактично унеможливлений «суспільною» точкою зору на те, як слід діяти. В подібних умовах навряд чи можна було б реально вести мову про такий специфічний різновид приватної власності, як інтелектуальна.

Економічний контроль (зокрема, над способами праці й сферою споживання), на думку Ф. Хайєка, – це контроль аж ніяк не однієї з областей людського життя, тому що той, хто має владу над засобами досягнення цілей, має в своєму розпорядженні владу і над самими цілями, та, врешті-решт, над тим, у що індивідові вірити й до чого прагнути. Це і називається у Ф. Хайєка «дорогою до рабства»: усе під владою того, хто встановлює ієрархію важливості тих або інших потреб людей.

Централізоване управління економікою найчастіше призводить до диктату й у царині творчості, й у сфері інтелектуальної діяльності. Це доволі закономірний наслідок тотального координування усіх цілей та прагнень індивідів, оскільки не буває чисто економічних мотивів особи; адже вони – лише матеріальні передумови для досягнення інших, заздалегідь не встановлених цілей. Відтак, економічний контроль – це контроль над усіма мотивами комунікативних дій, які забезпечуються грошима як умовою отримання відносної свободи та автономії. І творча сфера – тут, нажаль, не виняток.

Встановлення вичерпного переліку моральних приписів, у яких дії індивідуума обмежувалися б раз і назавжди встановленими правилами, означало б повернення до табуйованого (закритого) суспільства. У сучасному суспільстві «розширеного порядку» жоден розум не міг би уявити всі можливі варіанти вибору, так само як і винайти всеохоплюючу шкалу цінностей.

Однак, правда і у тому, що в умовах нового (інформаційного) витку глобалізації світової економіки тепер і сама ринкова економіка потребує корекції. Пропаганда ринкових принципів у сфері інтелектуальної власності, мабуть, зайшла занадто далеко і сама набуває рис певного економічного тоталітаризму (тільки не в інтересах суспільства або держави, а в інтересах приватних суб'єктів «копірайту» – і далеко не завжди цими суб'єктами є самі автори). Хоча «ринкові фундаменталісти» й вірять у те, що найкращим засобом досягнення загального блага є нічим не обмежене прагнення до особистого блага і невтручання влади, все ж вимога про дотримання розумного балансу

інтересів не втрачає своєї актуальності. Якщо у «золотий вік» капіталізму доктрина Ф. Хайєка про невтручання держави в економіку та нічим не обмежене переслідування своєкорисливих інтересів, мала повні права на існування, то зараз, в умовах глобалізації й постмодерного зсуву, вона бачиться такою, що страждає надмірним індивідуалізмом, а тому має бути скоригована визнанням суспільних інтересів.

На підтвердження цієї думки, але пристосовно до інституту інтелектуальної власності, наведемо цитату з монографії В. Базилевича, В. Ільїна: «...Володіння інтелектуальною власністю забезпечує активну участь у житті суспільства. Розвиток повинен здійснюватися зусиллями людей, в інтересах людей. Тільки усвідомлення своєї активності дає змогу брати участь у процесі прийняття рішень, які визначають життя людини. Розширення інтелектуальних можливостей означає одночасно підвищення відповідальності за долю країни і людства в цілому. Право, вибір і можливості особистості не підлягають будь-якому обмеженню. Розуміння своєї свободи – за умови володіння власністю, ставить перед необхідністю залучати соціально відповідальні форми розвитку ринкових відносин. Суспільний добробут, добробут особистості – взаємопов'язані поняття, тому процес розвитку людського потенціалу вимагає наявності почуття єдності та механізму справедливого розподілу благ...» [8, с. 385].

Іншими словами, мова йде про необхідність лібералізації у сфері законодавства про інтелектуальну власність, окремі норми якого вступають у протиріччя із базовим принципом відкритого суспільства – соціальною конкуренцією. Що стосується самої конкуренції – це, звичайно, не ідеальний стан суспільства, а лише вироблений соціальною комунікативністю механізм для засвоєння розосередженої інформації. Збереження ринкових механізмів саме по собі аж ніяк не є предметом найвищого інтересу. Учасники ринку конкурують не тому, що прагнуть зберегти сам дух конкуренції, а виключно щоб домогтися домінування. Якби це було у їхніх силах, вони б напевне залюбки покінчили із усякою конкуренцією. Однак у сфері інтелектуальної

власності взагалі зовсім інше ставлення до монополій і до конкуренції. Сама природа відносин інтелектуальної власності побудована на охороні та захисті монопольного володіння інформацією (або правами на її використання в різних формах) протягом законодавчо встановленого періоду часу. Таким чином, це – єдина приватна монополія у світі, яка, на відміну від усіх інших, законом не переслідується, а оберігається. Парадокс полягає ось у чому: 1) відкрите суспільство немислиме без конкуренції; 2) інтелектуальна власність є законною монополією на інформацію, знання й інші об'єкти творчого характеру, і відповідно, стосовно неї говорити про конкуренцію не доводиться; 3) повноцінний розвиток інтелектуальної власності, тим не менш, є можливим виключно у відкритих суспільствах.

Втім, не враховуючи зазначеного парадоксу, розвиток інституту інтелектуальної власності виглядає досить обґрунтованим та в цілому органічним саме у рамках відкритого суспільства. Про це, наприклад, свідчить властивість комерціалізації інтелектуально-правових відносин.

Визначаючи відкрите суспільство, Д. Сорос називає його «суспільством, відкритим для покращень». Ф. Хайек звертає увагу, що у такому суспільстві завжди існує багатоманітний та різнорівневий обмін. На його думку, ефективний обмін та використання ресурсів можуть здійснюватися тільки через ціновий механізм на свободних ринках. У статті «The Use of Knowledge in Society» Ф. Хайек стверджує, що «ціновий механізм служить для того, щоб розділити й синхронізувати загальне і особисте знання, дозволяючи членам суспільства досягти різноманітних та складних результатів через принцип безпосередньої самоорганізації» [331, с. 519]. Приватний комерційний інтерес, який повноцінно реалізується у рамках відкритого суспільства, є найважливішим стимулом у розвитку інституту інтелектуальної власності.

Статус інтелектуальної власності у відкритому суспільстві визначається її соціально-функціональним навантаженням. Як і будь-якому соціальному інституту, інтелектуальній власності притаманні певні соціальні функції. Інституційна «оболонка», у якій ці функції наведені нижче, виглядає доволі

типово (адже для вирішення наукових завдань даного підрозділу дисертації ми керуємося одним з класичних підходів у дослідженні соціальних інституцій – структурним функціоналізмом). Водночас, змістовне наповнення використаних «типових форм» стосується безпосередньо специфіки інституту інтелектуальної власності. Основними функціями досліджуваного соціального інституту є:

1) функція закріплення та відтворення суспільних відносин – забезпечує реалізацію певних алгоритмів, на підставі яких конструюються стабільні моделі соціальної взаємодії стосовно різних видів і форм інтелектуальної власності;

2) регулятивна функція – відповідальна за розбудову взаємовідносин між членами суспільства шляхом створення певних зразків поведінки, встановлення рамок і забезпечення порядку, за якого учасники відносин у сфері інтелектуальної власності (в абсолютній більшості) демонструють передбачуваність і стандартну поведінку, виконують ролеві вимоги та задовольняють очікуванням;

3) інтегративна функція – забезпечує сполученість, сталий зв'язок, детермінованість та взаємну відповідальність учасників інтелектуально-правових відносин, з опорою на створені соціальні норми, цінності, правила, систему ролей і санкцій;

4) транслуюча функція – оскільки суспільство не в змозі розвиватися без передачі соціального досвіду, то й інтелектуальна власність як соціальний інститут для свого нормального функціонування потребує постійного залучення нових людей, які засвоїли загально визнані правила поведінки у цій сфері; таким чином, соціальні кордони інституту інтелектуальної власності змінюються по мірі зміни поколінь, чим забезпечується наступність й подальша соціалізація;

5) комунікативна функція – реалізується через засвоєння інформації, виробленої в процесі функціонування інституту інтелектуальної власності, та розрахованої на споживання різними соціальними групами, до яких можуть належати суб'єкти права інтелектуальної власності або їхні агенти;

б) гедоністична функція – пов’язана зі здатністю об’єктів інтелектуальної власності виконувати роль «символічного капіталу», володіння яким надає певні постматеріальні переваги – повагу, статусність, престиж, підвищення самооцінки, задоволення від володіння ексклюзивним продуктом або ж брендовою річчю; психологічний комфорт від монополії на інформацію, що може породжувати почуття власної переваги в даному суспільстві.

Висновки до розділу 2

Соціально-економічні, культурні, технологічні, юридичні передумови до трансформації й інституціалізації інтелектуально-правових відносин можливо простежити приблизно з середини XV століття, коли був винайдений друкарський станок як засіб ретрансляції творів, а також видані перші патентні грамоти як засоби охорони винаходів.

Оформлення інституту інтелектуальної власності (і в соціологічному, і в економічному, і в юридичному розумінні) є закономірним результатом культурного, технологічного й соціально-економічного розвитку суспільства. Про повноцінну трансформацію інтелектуальної власності у соціальний інститут можна говорити в епоху постіндустріальної економіки, коли виник новий клас людей, що працюють винятково в інноваційній сфері й мають справу переважно з інформаційними технологіями. Оскільки саме в постіндустріальному суспільстві інформація стає особливою сферою і особливим предметом суспільних відносин, то й інтелектуальна власність стає одним з ключових соціальних інститутів.

Культурний простір у всі часи відчуває на собі глобалізаційні імпульси різної якості та інтенсивності. Глобалізація культури – процес перманентний, однак різні історико-культурні епохи мають неоднакову ідеологію. Звідси, можна зробити припущення, що і способи та підходи до обґрунтування буття інтелектуальної власності в різні епохи мотивуються, оцінюються й застосовуються по-різному, в залежності від світоглядних орієнтирів соціуму. Інформаційний контекст чинить істотний вплив на світогляд цивілізованого

людства, і це не може не позначатися на суспільних відносинах у сфері інтелектуальної власності.

Основні способи «виправдання» буття інтелектуальної власності можна розділити на підставі двох критеріїв – інституційного та змістовного. Перший пропонує обґрунтовувати «легітимність» володіння інтелектуальною власністю з позицій таких соціальних інститутів, як право (закон), мораль, традиція. Другий (змістовний) підхід пов'язаний з існуванням таких «виправдовувальних схем» інтелектуальної власності: 1) за результатами праці; 2) за первісним заволодінням; 3) за договором; 4) за принципом «інфраструктурного вкладу» у створення інтелектуальної власності (т.зв. «інструментальне» виправдання); 5) за принципом максимізації суспільної користі.

Суспільство і держава із максимально можливим ступенем гарантії визнають морально і юридично обґрунтованим право суб'єкта володіти, користуватися і розпоряджатися інтелектуальним майном у тому випадку, якщо в якості аргументу правовласник пред'являє докази власного інтелектуального труда. У той самий час, з урахуванням реалій громадянського суспільства, глобальної інформатизації, постіндустріалізму і постмодерну, а також приватноправової специфіки самого інституту інтелектуальної власності, обґрунтування згідно із законом, за договором і за принципом «інфраструктурного вкладу» також мають право на існування.

Що ж стосується взаємної детермінації глобалізаційних та інтелектуальних відносин, то можна констатувати, що глобалізація істотно сприяла універсалізації інтелектуальної власності та інтенсифікувала процес її інституціалізації в цивілізованому світі.

Соціально-філософський і порівняльно-історичний аналіз «відкритих» й «закритих» суспільств, зокрема, тих передумов для функціонування і розвитку інституту інтелектуальної власності, котрі продукуються різними типами суспільств, дозволяє зробити ряд висновків стосовно специфіки і перспектив досліджуваного соціального інституту в різних соціокультурних умовах.

По-перше, видається, що в «закритих» суспільствах (табуйованих, общинно-релігійних, колективістських, тоталітарних – не вільних у різних відношеннях) інтелектуальна власність, як різновид приватної, індивідуальної власності, втрачає будь-який сенс. На передній план висувуються категорії «історична необхідність», «державний інтерес», «загальносуспільне надбання», «державна власність» тощо.

По-друге, стає очевидним, що повноцінний розвиток інституту інтелектуальної власності можливий лише у відкритому суспільстві, де заохочуються ідеологічне, економічне та інше різноманіття, де присутні конкуренція і соціальна мобільність, гарантуються індивідуальні права і свободи, непорушність та недоторканість власності. Сам же феномен інтелектуальної власності цілком правомірно розглядати у якості однієї з істотних цінностей відкритого суспільства.

Перспективи подальших досліджень відносно можливостей та обмежень інтелектуальної власності у відкритому суспільстві пов'язані з тим, що, не заперечуючи очевидну цінність інтелектуальної власності для зміцнення інноваційного потенціалу, ми все ж бачимо досі невирішеною проблему дотримання балансу інтересів власників, авторів, користувачів та інших суб'єктів – учасників різноманітних відносин, що складаються у просторі відкритого суспільства навколо інтелектуальної власності. Водночас, відкрите суспільство – це простір компромісу, тому незважаючи на всю складність й багатоаспектність інтелектуально-правових відносин, такий компроміс в цілому можливий. І в наступних розділах дисертації буде показано, якими шляхами може бути досягнута певна консолідація у царині відносин інтелектуальної власності.

Розділ 3

ЗМІСТ І СПЕЦИФІКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕАЛІЯХ

3.1. Специфіка інтелектуальної діяльності в умовах NBIC-конвергенції

Важливі для даного підрозділу дисертації питання раніше вже було частково висвітлено в інших наших роботах [249; 256; 289]. Значну роль для об'єктивного аналізу сучасної специфіки інтелектуальної діяльності відіграють роботи інших дослідників, на які ми теж спиралися в даному підрозділі [2; 68; 134; 141; 244].

Новітні тенденції у розвитку інформаційно-цифрової, науково-технічної, теоретико-пізнавальної та інших різновидів інтелектуальної діяльності принципово впливають на весь інститут інтелектуальної власності. Разом з тим, існують т.зв. «класичні стандарти» права інтелектуальної власності, котрі майже не зважають на зазначені тенденції. Це природно породжує цілий комплекс суперечливих моментів як філософського, так і соціально-економічного та юридичного характеру.

Оскільки в рамках даного дисертаційного дослідження інститут інтелектуальної власності цікавить нас, головним чином, як соціальний інститут (мабуть, один з найважливіших для постіндустріального суспільства), а не як інститут цивільного, господарського або інших галузей права, то проблема інтелектуальної діяльності в окреслених умовах має стати предметом саме соціально-філософської рефлексії. Головним же завданням цього підрозділу дисертації є системний розгляд феномену NBIC-конвергенції як сучасної парадигми розвитку культури інтелектуальної діяльності. На наш погляд, її аналіз сприятиме кращому розумінню об'єктивних факторів трансформації інституту інтелектуальної власності в епоху постіндустріалізму і постмодерну.

Від самого початку необхідно зробити застереження, що в аналізі специфіки інтелектуальної діяльності, а також – значення науки, техніки, технологій у розвитку культури інформаційного суспільства нас, перш за все, хвилюють культурні репрезентації цих феноменів, а не їхні об'єктивні характеристики з точки зору філософії науки або ж самої професійної наукової спільноти. Нашим основним спонукальним мотивом є виявлення того, як зміни в сучасній структурі інтелектуальної діяльності впливають на інститут інтелектуальної власності, що розглядається в якості одного з ключових соціальних інститутів в динаміці розвитку культури постіндустріального суспільства. Однак спершу звернемося до питання про початок «сучасної науки» як основи сучасної інтелектуальної діяльності.

Вважатимемо початком сучасного формату науки та інтелектуальної діяльності в цілому (тобто зміною парадигми індустріальної цивілізації, коли зусилля науки були спрямовані на максимізацію результатів, отриманих в ході дослідження і використання окремих неорганічних і органічних ресурсів навколишнього середовища) момент зміни світогляду мислячого співтовариства. Зазначена зміна призвела до розуміння навколишнього середовища як єдиної біологічної, інформаційної та екологічної системи. У культурному просторі т.зв. інформаційного суспільства (хоча, мабуть, краще казати «інформаційно-залежного суспільства») велике значення мають відомі ідеї В. Вернадського про ноосферу, на яку перетворюється біосфера ХХ століття і котра формується, насамперед, внаслідок якісної зміни характеру інтелектуальної діяльності та обумовлених нею моделей організації праці, й соціальної комунікації в цілому.

«Культурна цивілізація» В. Вернадського, утворюючи ноосферу, всіма коріннями зв'язується з цією земною оболонкою, чого раніше в історії людства в скільки-небудь порівняному ступені ще не було. Описуючи об'єднання людства в «культурну цивілізацію» в термінах «мегасинтезу» і «планетизації людини», П. Тейяр де Шарден стверджує, що зазначені процеси проявляються в розвитку ноосфери, яка прагне стати однією замкнутою системою, де кожен

елемент бачить, відчуває, бажає, страждає так само, як і всі інші, й одночасно із ними. Вся ноосфера представляється як гармонізована спільність свідомостей, еквівалентна свого роду надсвідомості: «Земля не тільки покривається міриадами думок, але й огортається єдиною мислячою оболонкою, що утворює функціонально єдину велику думку в космічному масштабі. Безліч індивідуальних мислень групується і посилюється в акті спільного одноставного мислення» [307, с. 258]. На думку П. Тейяра де Шардена, на шляху розвитку ноосфери постануть серйозні кризи. Можливо, одну з таких криз ми спостерігаємо сьогодні в сфері інтелектуальної діяльності. Вона пов'язана з тим комплексом протиріч, які існують в нинішньому цивілізованому суспільстві у зв'язку із юридичною зарегламентованістю використання результатів інтелектуальної діяльності, що, в свою чергу, обумовлено правовою природою суспільних відносин в сфері інтелектуальної власності. Однак це – тільки один з аспектів кризи.

П. Сорокін віддзеркалює цю кризу в термінах двоїстого соціокультурного процесу, який виражається, з одного боку, в наростаючому занепаді чуттєвої культури, суспільства і людини, з іншого, – у виникненні і поступовому зростанні перших компонентів нового ідеаціонального соціокультурного ладу [241]. На думку П. Сорокіна, в інтелектуальній діяльності цей двоїстий процес знайшов відображення, по-перше, у посиленні руйнівної потужності морально безвідповідальних наукових досягнень чуттєвого типу; і, по-друге, у перетворенні фундаментальних наукових теорій в морально відповідальному (ідеаціональному) напрямку. У цій новій ідеаціональній науковій парадигмі П. Сорокін передбачав і намічав контури нової постіндустріальної техніки, яка ґрунтується на менш матеріалістичній і детерміністській сучасній науці, на відміну від чисто позитивістської науки трьох попередніх століть. Позначаючи важливий момент, котрий став каталізатором розвитку сучасної постіндустріальної техніки, П. Сорокін зазначив, що «...в галузі квантової механіки і на порозі електронної теорії, такі основні поняття матеріалістичної і механістичної науки, як «матерія», «об'єктивна реальність», «час», «простір»,

«причинність» вже незастосовні, а свідчення почуттів багато в чому втрачають своє значення...» [241, с. 885].

Такий підхід відкрив можливості для розвитку технологій віртуальної реальності, «посиленої (розширеної) реальності», колективно керованих і вдосконалюваних мультимедійних баз даних, «відкритого коду» та інших феноменів інформаційного суспільства, що у своїй більшості виходять за рамки «класичних координат» системи інтелектуальної власності. Створений машинами індустриальної епохи добробут розвинених країн, котрий породив тейярівські «незайняті сили», в новій науковій парадигмі напевне буде детермінований постіндустріальною технікою, яка, на думку М. Епштейна, має справу з мисленням і числом, словом і духом – це техніка засобів комунікації та пересування, техніка одухотворення матерії та її зближення з нашим внутрішнім «я» [357, с. 775]. Фактично він декларує початок нової техніки з небаченим раніше творчим потенціалом створення альтернативних реальностей віртуального світу.

Ю. Хабермас розглядає науку і технологію як культурні феномени, поміщаючи їх в ідеологічний вимір. На його думку, наука і технологія стають ідеологією з того моменту, коли М. Вебер ввів поняття «раціональність», й індустріалізація суспільної праці стала підкорятися стандартам раціонального. Це, в свою чергу, призвело до проникнення стандартів інтелектуальної діяльності в інші сфери, такі як урбанізація способу життя, технізація транспорту і засобів комунікації [328]. Це проникнення означає початок нового рівня суспільного розвитку – раціонального інформаційного суспільства (інтелектуальної цивілізації, суспільства знань), в якому наука і техніка у значній мірі перестають бути окремими, замкнутими сферами людської діяльності, й вбудовуються в інституційні сфери суспільства, перетворюючи та змінюючи їх. В умовах наростаючої конвергенції природних і соціальних наук, технологія стає векторною силою культури суспільства постмодерну [485, с. 66].

Раціоналістичне технологічне домінування, що має інтелектуальну природу, є істотним фактором культурогенезу інформаційного суспільства. В такому суспільстві «технологічний проект» розгортається у повний фронт, залучаючи людей і речі в єдиний «синергетичний коктейль»: їх вже важко розділити, їхнє злиття стає незворотнім процесом [181, с. 12]. Таким чином, в інформаційному суспільстві закладено два суперечливих, але взаємодіючих начала: раціональне (підтримується наукою і технікою), та ірраціональне (випадкове і незворотне), значення якого зростає по мірі розширення наших знань. І досі немає однозначної відповіді на питання: творчість – це продукт раціонального або ж «надраціонального», свідомого чи позасвідомого? І як співвідносяться «інтелектуальне» (тобто наукове, раціональне, логічне) і «творче»? Адже на сучасному етапі наше наукове бачення природи і соціуму зазнає радикальних змін у бік множинності та нелінійності: практично в усіх процесах виявляється різноманітність форм, амбівалентність і нестійкість. Значною мірою стосується це й такої субстанції, як «ідея».

Один з видатних мислителів і політиків XVIII століття висловив думку, яка *і* конститує особливий статус ідеї в соціальному еволюційному процесі, однак одночасно *і* створює більше запитань, аніж відповідей стосовно того, чи має взагалі хтось право привласнювати ідею, інформацію, знання? Ця думка була сформульована наступним чином: «...Якщо природа створила щось менш придатне для приватної власності, аніж все інше, то це акт мисленневої сили під назвою «ідея». Людина може володіти нею виключно до тих пір, доки ідея притримується особою для самої себе; але у той самий момент, коли її розголошено, ідея потрапляє у володіння кожного, і кожен, хто її отримав, не в змозі зректися од володіння нею. Інша характерна ознака ідеї: ніхто не обділений через те, що будь-хто ще володіє нею цілковито. Той, хто сприймає від мене ідею, отримуючи знання сам, не применшує мого знання; подібно як той, хто запалює свою свічу від моєї, набуває світла, не залишаючи мене в пітьмі. Те, що ідеї мають свободно розповсюджуватися між людьми по всьому світу заради морального взаємного навчання людей та покращення добробуту,

здається, було навмисно і великодушно передбачено природою, коли вона надала ідеям здатності розповсюджуватися у просторі, наче вогонь, що всюди має однакову густоту, наче повітря, в якому ми дихаємо, рухаємося та фізично існуємо. Адже неможливо ув'язнити ідеї, навіть придбавши їх у виключну власність...» [418].

Звісно, з часів, коли жив автор наведеної вище цитати, світ встиг істотно змінитися декілька разів. Людство приборкало електрику і радіохвилі, розщепило атом, побувало у космосі, мало не розпочало ядерну війну, хлебнуло жахів Чорнобиллю, наштампувало різноманітної «інтелектуальної» зброї (у кількості, якої вистачило б на знищення життя на кількох планетах подібних до нашої), створило альтернативну реальність – віртуальний простір (мабуть, насправді безмежний), побудувало адронний колайдер і занурилося у нанотехнології, навчилося клонуванню й активно впроваджує інші біотехнології (одна – рятує чи подовжує життя, натомість інша – як штучно модифіковані віруси – здатна життя обірвати, однак запатентовані вакцини, за чудовим збігом обставин, дарують зцілення й гарантії захищеності). Бізнес і наука вже давно йдуть синхронним поступом, а право інтелектуальної власності нерідко є просто «юридичною оболонкою» для успішної реалізації наукомістких (та не завжди гуманних) бізнес-проектів у глобальному масштабі. Втім, є сподівання, що у постмодерному і постіндустріальному світі людство нарешті навчиться мислити і жити більш гуманними категоріями.

Сама ідея приналежності твору авторові (презумпція авторства) не заперечується наведеною цитатою Т. Джефферсона. Проте ставиться під сумнів можливість ексклюзивного, одноосібного володіння чимось настільки універсальним, надфізичним, ідеальним, яке може бути на ментальному рівні сприйняте кимось ще, окрім самого автора. Якщо творіння розуму стає загальновідомим (оприлюднюється автором у будь-якій формі), то воно вже «належить» ноосфері й не може бути стримане для подальшого вільного розповсюдження, незалежно від бажань самого творця та відповідних юридичних засобів, спрямованих на задоволення цих бажань.

Вже згадуваний Статут Анни 1709 р. віддзеркалював визнання наявності в автора прав на своє творіння, однак додав ще однієї особливості – закріпив за видавцем монополію на випуск в світ й розповсюдження книг. Саме ця «нова інкарнація» копірайту незабаром спричинить нескінченне протистояння (що дійшло до наших днів) між прибічниками «свободного контенту», розповсюджуваного в обхід монополії видавців всіх мастей, та самими видавцями.

Конфлікт цей зародився у Англії, але пізніше набув всесвітньої реплікації. Вже у 1783 році перший закон про авторське право приймається у США, спочатку в одному штаті – Коннектикуті. Варта уваги назва того нормативного акту – «Закон про заохочення літератури і таланту». Заохочення, а не обмеження у вільному доступі! В кінцевому рахунку на той час був досягнутий суспільний компроміс в досліджуваній сфері, а Конституція США виявилася першим державним документом, в якому зазначалися головні мотиви встановлення копірайту і патентів. То була дуже ясна і прямолінійна сентенція: сприяти розвиткові науки і корисних ремесел.

Пізніше акценти почали зміщуватися у бік монополізації інновацій та різноманітних обмежень, а самі автори (в широкому розумінні, включаючи й винахідників, і будь-яких творців) поступово втрачають своє верховенство у системі відносин з іншими (більш причетними до дистрибуції, аніж до актів творення) учасниками цих поліморфних взаємин інтелектуальної сфери. Однак т.зв. хвилі інформаційної еволюції, зміна наукової картини світу, NBIC-конвергенція у їхній сукупності, в свою чергу, не залишають нині існуючій системі інтелектуальної власності та її головним бенефіціарам шансів зберегти свою монополію на знання у незмінному вигляді.

Характеризуючи специфіку нової наукової парадигми, П. Сорокін писав, що, на противагу застарілим, хоча все ще вживаним штампам механістичної, матеріалістичної та детерміністської біології, психології та соціології, новітні значні теорії в названих дисциплінах ясно показують, що явища життя, організм, особистість, розум, соціокультурні процеси не можуть розумітись як

чисто матеріалістичні, механістичні і чуттєво сприймані реальності, й не зводяться до них [241, с. 886]. Таким чином, вказувалося, хоча й неявно, що прогрес в науці і технології повинен коеволюціонувати із прогресом в теорії соціальних наук, в тому числі – в юриспруденції та в питаннях філософії інтелектуальної власності.

На думку В. Тонна, нові технології призведуть до революційних змін в суспільстві, яке поставить під сумнів цінність і корисність багатьох фундаментальних парадигм гуманітаристики, теорій і моделей, на яких ґрунтуються цілі напрямки соціальних наук [491, с. 309]. Інформатизація суспільства, викликана досягненнями науки і техніки, на соціокультурному рівні призвела до тотальної «інформізації» суспільства. Інформізація означає впровадження в суспільну свідомість і культуру розуміння того, що інформація визначає кожен аспект нашого особистого і соціального життя. Іншими словами, все людське буття, що включає природу і культуру, мікрокосм і макрокосм, – всі реально існуючі сутності та ментально створені конструкти починають розглядатися і сприйматися як інформаційні структури.

Професор механічного інжинірингу Массачусетського технологічного інституту С. Ллойд описує Всесвіт як систему бітів, в котрій кожна молекула, кожен атом та елементарна частинка реєструє біти інформації, и вся історія Всесвіту, таким чином, – величезне й перманентне квантове обчислення, а сам Всесвіт – свого роду квантовий комп'ютер. «На початку був біт» – так починається книга С. Ллойда «Програмування Всесвіту» [434, с. 3]. Значення такого «інформаційного підходу» до культури пов'язане з тим, що він змінює ставлення людини як до природного, так і до штучно створюваного нею світу. Грань між природним і штучно створеним стирається, що призводить до можливості нових експериментів у всіх сферах людської діяльності: виникають нано- та біотехнології, інформаційні й пізнавальні (когнітивні) технології, а також екотехнології, які у комплексі складають основу науково-технічної парадигми сучасності. Ноосфера, синергетика, сингулярність, конвергенція,

коеволюція – основні метанарративи «культури сучасної інтелектуальної діяльності» в цілому, та науки як, мабуть, її авангардної частини.

Якщо описувати процес розвитку науки в найбільш загальних рисах, ймовірно, можна сказати, що починається він із виникненням окремих, спочатку не пов'язаних між собою областей знання. Поступово відбувається їхнє об'єднання в певні комплекси, по мірі зростання яких знову проявляється тенденція до спеціалізації. Говорячи ж про специфіку розвитку технологій, можна відзначити, що вони практично завжди розвиваються взаємозалежно, і, як правило, прориви в одній області пов'язані з певними досягненнями в інших областях, а нерідко й обумовлені останніми.

Разом з тим, протягом тривалого періоду в минулому, динаміка розвитку технологій найчастіше визначалася яким-небудь одним ключовим відкриттям або прогресом у тій чи іншій області (відкриття металургії, використання енергії пару, винайдення електрики, ядерні досягнення тощо). Сьогодні ж, завдяки прискоренню науково-технічного прогресу, ми спостерігаємо перетинання в часі цілого ряду хвиль НТР. Зокрема, мова йде про розпочату на рубежі 1970-80-х рр. революцію в області інформаційних і комунікаційних технологій, про початок дещо пізніше (та нинішній активний розвиток) біотехнологічного й нанотехнологічного прогресу, а також про бурхливий розвиток когнітивістики.

За останнє десятиліття сформувався новий філософський концепт – т.зв. «конвергуючі технології». Ще в середині 1990-х на саме явище «зростаючої конвергенції технологій у високоінтегрованій системі, в якій старі ізольовані технологічні траєкторії стають буквально нерозрізненими», звернув увагу М. Кастельс. При цьому він підкреслював, що «...технологічна конвергенція все більше поширюється на зростаючу взаємозалежність між біологічною та мікроелектронною революціями, як матеріально, так і методологічно» [109, с. 78].

Фіксуючи це явище, згаданий концепт істотно розширює свій зміст, ставлячи в центр уваги синергетичну взаємодію між самими різними областями

досліджень і розробок, такими як нанотехнології, біотехнології, інформаційно-комунікаційні технології й когнітивні науки. Нове, «посткастельсовське» розуміння поняття конвергуючих технологій почало стрімко формуватися приблизно з 2002 року, коли під егідою Національного наукового фонду США було висунуто т.зв. «NBIC–ініціативу». Взаємоперетини та взаємний вплив «nano», «bio», «info» і «cogno» запропонували йменувати акронімічним терміном «NBIC-конвергенція» в 2002 р. М. Роко й У. Бейнбрідж [459], підкреслюючи трансдисциплінарний характер сучасної науки.

Існує думка, що феномен, описуваний концепцією NBIC-конвергенції, являє собою радикально новий етап науково-технічного прогресу, і за своїми можливими наслідками є найважливішим еволюційно-визначальним фактором, який знаменує собою початок трансгуманістичних перетворень [404, с. 61]. При цьому в структурі досліджень NBIC-конвергенції виділяються два цільових фокуси. Перший акцентує увагу на синергетичному об'єднанні вищезгаданих областей досліджень (nano-bio-info-cogno) і розробок у нанометричному масштабі. Ймовірно, вже в недалекому майбутньому реалізується ланцюгова реакція різних технологічних інновацій, котрі у своїй сукупності будуть здатні призвести до глобальної трансформації самого способу розвитку людської цивілізації. Цей фокус можна назвати «економіко-технологічним». Що ж стосується другого, то він акцентує увагу на т.зв. проблемі «вдосконалення людини», «покращення людської функціональності» (improving human performance).

NBIC-конвергенція має не тільки величезне наукове й практичне значення. Технологічні можливості, що розкриваються в ході NBIC-конвергенції, неминуче призведуть до серйозних культурних, ціннісно-світоглядних і соціальних змін. Зокрема, це стосується перспектив перегляду традиційних уявлень про такі фундаментальні поняття, як «життя», «розум», «знання», «людина», «природа», «існування», «цінність», «власність», «право» та ін. Історично ці категорії формувалися й розвивалися в рамках досить повільно

змінюваного суспільства. Тому дані категорії коректно описують тільки явища й процеси, що не виходять за рамки знайомого й звичного.

Можливо, що, на відміну від заснованої на повсякденному досвіді визначеності, людству в майбутньому доведеться зіткнутися із проблемою осмислення того, що реально у світі не існує чітких границь між багатьма явищами, які вважалися дихотомічними раніше. За таких умов раціональних рис набуває концепція «інформаційної інтерпретації життя», відповідно до якої цінність представляє не тільки матеріальний об'єкт (у тому числі – жива істота) як такий, але й інформація про нього. Звідси витікають сценарії т.зв. «цифрового безсмертя» [373, с. 29] – можливостей відновлення (відтворення) живих розумних істот за збереженою про них інформацією.

Якщо розвиток інформаційно-комунікаційних технологій став відносно звичним для суспільної свідомості, то прогрес в областях нанотехнологій та біотехнологій (особливо що стосується їхніх етичних аспектів) спричиняє значний суспільний резонанс. Зокрема, в 2015 році ставлення суспільства до нанотехнологій вивчалоя європейською службою «Єврбарометр» [456]. Також можливі соціальні наслідки розвитку нанотехнологій (і реакції світового співтовариства на них) ще з 2005 року вивчає організована міжнародна робоча група «CRN» [380].

Закономірно, що проблема наслідків розвитку нано-біо-інфо-когно інновацій стає об'єктом філософських та соціологічних досліджень. На перспективах нанотехнологічного суспільного розвитку фокусуються різні дослідники [369; 460; 491]. Конвергуючі технології задають нові траєкторії в загальній стратегії розвитку цивілізації, і в цьому контексті мають потребу в адекватному гуманітарному, філософському осмисленні. Відповідно, виникає необхідність у розробці соціо-гуманітарних проблем конвергентних технологій, з акцентуванням уваги на соціокультурних, антропологічних, економічних, правових, етико-екологічних та інших аспектах цих проблем, породжуваних специфікою NBIC-процесу. Можливо, саме такий підхід дозволить по-новому оцінити й значення інформації в структурі NBIC-моделі, її вплив на характер

інтелектуального розвитку людства, а також співвідношення інформації, знань та об'єктів інтелектуальної власності в нових соціокультурних реаліях.

Важливим є той момент, що у сферу вивчення NBIC-моделі включені майже всі рівні організації матерії: від молекулярно-атомарної природи речовини («нано») до природи життя («біо»), природи розуму («когно») і процесів інформаційного обміну («інфо»). Навколо NBIC-концепту концентруються та інтегруються результати дослідження процесів, пов'язаних із породженням нових змістів у широкому спектрі інтерсуб'єктивних взаємодій, внаслідок яких відбувається рух знань між індивідами та організаціями, трансформація вже наявних знань і генерування нових. Не менш важливим є також дослідження процесів комунікативного перенесення інформації (як одного з основних ресурсів інтелектуального розвитку людства) у просторі й часі з метою мінімізації відповідних витрат часу та енергії. По суті, мова йде про підвищення ефективності наявних і конструювання нових комунікативних інтерфейсів у соціальній системі людства, що стає дедалі більш інтегрованим із навколишнім середовищем за допомогою NBIC-конвергентних процесів (які впливають на розвиток ноосфери).

Із чотирьох згаданих областей у концепції NBIC-конвергенції найбільш розвинена нині – сфера інформаційно-комунікаційних технологій – на даний момент найчастіше надає інструменти для розвитку трьох інших. Зокрема, це можливості комп'ютерного моделювання різних процесів, розробка нових теоретичних основ і новітніх інструментаріїв для біо- і нанотехнологій. Інформаційні технології уможливили істотно більш якісне вивчення матерії. Що ж стосується впливу інформаційних технологій на когнітивну область, він не обмежується використанням комп'ютерів у вивченні людського інтелекту. Комунікаційні технології також в усе більшому ступені доповнюють природні здібності людини до роботи з інформацією.

Однак не тільки із прогресивними тенденціями має справу сучасне людство в контексті конвергентних процесів та інформатизації. Ми також фіксуємо прояви ряду тенденцій, на перший погляд малопомітних, які,

ймовірно, обумовлені зміною самої сутності глобалізації. Постараємося визначити ці тенденції в загальних рисах. Зокрема, звернемо увагу на такий інструментарій сучасного етапу глобалізації, як «high-hume», котрий вже ставав у певному ступені предметом соціально-філософської рефлексії [245], проте й досі викликає питання внаслідок своєї суперечливості.

Відомо, що глобалізація (а це, як вже зазначалося у підрозділі 2.2 дисертації, перш за все, формування загальносвітового культурного, фінансово-економічного та інформаційного простору) по-справжньому стала відчутною в епоху «цифрової революції». Глобалізація виростає з нових технологій. При цьому найголовнішим змістом інформаційної революції стає зміна предмету праці. Якщо раніше людство займалося тим, що змінювало природу, то тепер найвигіднішим бізнесом, завдяки новітнім інформаційним технологіям, стає вплив на свідомість людини – як індивідуальну, так і суспільну. Цей дуже рентабельний і швидкоростучий бізнес, по суті, спричинив іншу революцію, наслідки якої досі належним чином не усвідомлені. З'явився навіть термін на противагу «high-tech» – «hi-hume».

Вже звичне явище «Hi-Tech» визначають як певну сукупність наукомістких і багатофункціональних технологій (що мають інформаційну природу – ІТ, нанотехнології, біотехнології), котрі здатні викликати ланцюгову реакцію нововведень, включаючи процеси самоорганізації систем [84, с. 221]. У той же час «Hi-Hume» – це високі соціогуманітарні технології, в основі яких лежить психологія, менеджмент і маркетинг (PR, управління проектами, реклама), що також мають інформаційний базис та супроводжують хайтек-виробництво.

Інакше кажучи, якщо «Hi-Tech» як і раніше впливає на неживу матерію, то «Hi-Hume» – це маніпулятивний вплив на формування людської свідомості. На думку деяких дослідників [64], PR (public relations) як різновид Hi-Hume-технологій значно відрізняється від звичайної реклами. Так, стандартний маркетинг (тобто, реклама) пристосовує товар до наших потреб, у той час як PR – пристосовує нас до вже наявного товару (наприклад: створює в суспільстві

переконаність, що володіння останньою моделлю смартфона – це необхідність, а придбання тієї чи іншої інформаційної послуги – це безперечне благо, тощо). Саме цим цивілізований світ в дуже широких масштабах займається впродовж останнього десятиліття, однак суспільство в цілому до кінця не усвідомлює цього. Ми нерідко бачимо розвиток інновацій заради інновацій, тобто інтелектуальна діяльність не завжди відповідає реальним соціальним запитам й гуманітарним потребам. І навпаки, дійсно затребувані в суспільстві інновації, справді корисні інтелектуальні досягнення тримаються «за сімома печатками» за допомогою консервативної глобальної системи охорони інтелектуальної власності. Лобісти від «інтелектуальних монополій» прагнуть ізолювати ці досягнення од вільного доступу системою патентів, механізмами «копірайту», тощо. Реальні приклади такої політики (та її соціальні наслідки) будуть продемонстровані в наступних підрозділах дисертації.

Ситуацію ж із «Ні-Німе» можна розглядати як закономірний етап у розвитку людства, коли його вплив на біогеосферу досягнув певної межі, та стає легше змінювати самих себе, аніж навколишнє середовище. Зазвичай в цьому плані говорять про генну інженерію, яка стосовно людини є все ж таки справою майбутнього, але зовсім забувають про формування нової свідомості (в т.ч. через Ні-Німе-технології). Які ж основні потенційно негативні наслідки соціальних маніпуляцій за посередництвом Ні-Німе варто відзначити?

Перша небезпека – т.зв. «самопрограмування»: закономірною стає практика, яка полягає у спробах вирішувати реальні проблеми віртуальними методами, тобто шляхом зміни психології соціуму, його відношення до тих чи інших проблем. Тут можна згадати і «вікна Овертона», й інші технології маніпуляції масовою свідомістю, завдяки яким раніше абсолютно неприйнятні з морально-етичної точки зору явища стають в певному суспільстві предметом більш-менш толерантного ставлення. Така практика стосується всіх систем управління; вона знижує їхню ефективність і навіть може зробити суспільство колективно неадекватним.

Друга небезпека – всередині цивілізованих прогресивних суспільств відбувається відрив «нео-еліти», яка використовує інформаційні технології та займається за допомогою них моделюванням масової свідомості, від решти суспільства, яке є лише об'єктом інформаційного впливу. Це, зокрема, досить сильно підриває можливості демократії та знецінює її ресурси, тому що головний сенс демократії – це дифузія ідей і уявлень про справедливий світоустрій із «низів» суспільної піраміди до самої її вершини – до еліти. Остання ж зобов'язана прислухатися до розумних вимог суспільства, і має санкціонувати їх через законодавчі механізми, в тому числі розповсюджуючи їхню дію на сферу інтелектуальної діяльності. Врешті-решт, якщо керуюча еліта набуває свідомість іншого типу, тоді переривається спочатку ментальний, а потім – й соціальний зв'язок між цією «інформаційною» нео-елітою та основною масою громадян. Між ними фактично губиться «спільний код», незважаючи на збереження всіх формальних інструментів державності, механізмів демократії, тощо. Втім, специфіка даного дисертаційного дослідження не передбачає подальшого занурення в такі роздуми, хоча окремі пов'язані аспекти вже ставали предметом нашого дослідження [279; 280; 304].

Цілком природно, що оскільки користування новітніми технологіями вимагає відповідної освіти, певного рівня добробуту, а реальний доступ мас до високих технологій блокується і соціально-економічними факторами (низькими доходами, або недоступністю хорошої освіти), і юридичними механізмами (наприклад, неадекватністю «копірайтерської політики» щодо результатів інтелектуальної діяльності), – ця нерівність в інформаційному співтоваристві продовжує посилюватися. В результаті «інформаційний сектор» в недостатньо розвинених країнах вимирає природним шляхом, і закономірно концентрується в найбільш успішних країнах світу. Так розрив всередині суспільств поступово переростає в розрив між суспільствами, який стає все більш нездоланим. Адже з'являються технології, які, навіть при великому бажанні, вже неможна просто передати фізично – для їхнього засвоєння необхідне володіння певним масивом технологій нижчого порядку. А глобальна патентна система та агресивний

всюдисущий «копірайт» якщо не загострюють цю «інформаційну нерівність» суспільств, то, щонайменше, консервують такий стан речей.

Новий формат інтелектуальної діяльності та інноваційного розвитку якісно змінює картину сучасного світу. До недавнього часу головним ресурсом розвитку, а відтак – і джерелом добробуту, було виробництво, традиційно закріплене на визначеній території. Прагнучи освоїти ту чи іншу територію, будь-який експансіоніст був змушений розвивати локальну інфраструктуру, підвищувати інтелектуальний потенціал місцевої робочої сили, налагоджувати виробництво, систему освіти та підвищення кваліфікації. В цьому відношенні й довоєнний, і післявоєнний колоніалізм були креативними, виконували гуманітарну, цивілізаторську місію, хоча були одночасно і деструктивними в інших відношеннях. Зараз же, коли головними ресурсами розвитку стають територіально мобільні фінанси й інтелект, тепер вже немає необхідності розвивати той або інший регіон, де вони є.

Як би цинічно це не лунало, легше навпаки – максимально погіршити ситуацію в регіоні, щоб «ресурси» (інтелектуали і робочі руки) самі перебігли звідти, з «периферії», на територію т.зв. країн «ядра» (якщо користуватися термінологією світ-системного аналізу). Але в гонитві за матеріальними вигодами більшість країн авангарду не приймають до уваги важливі деталі, ігнорування яких, – і сьогодні, нажаль, це вже можна спостерігати, – створює загрози їх власній національній безпеці, соціальній стабільності та добробуту. Отже, глобальний «інформаційний розрив» – вкрай небезпечна недуга, вакцини від якої людство досі не виробило.

3.2. Проблема інновації в контексті дослідження інтелектуальної власності: від економіко-правової парадигми до соціокультурної

Осмислення змісту та специфіки інтелектуальної діяльності в нових інформаційних реаліях, на наш погляд, має супроводжуватися соціально-філософським дослідженням генези поняття інновації, та вивченням процесу

становлення інноваційної проблематики в контексті розвитку інституту інтелектуальної власності. Зокрема, в рамках даного підрозділу буде проаналізовано «інновацію» у її кореляції з поняттями «відкриття», «винахід», «нововведення», «новація», з метою виявлення сутності самої інновації – з урахуванням особливого онтологічного статусу останньої для інституту інтелектуальної власності.

Найбільш істотні для даного підрозділу аспекти раніше було частково висвітлено в інших наших роботах [268; 479]. Важливе значення для вирішення задачі щодо простеження процесу зміщення акцентів стосовно феномену інновації, на наш погляд, має знайомство із окремими роботами інших дослідників [93; 236; 308; 335]. Вони сприяли проясненню деяких аспектів, що аналізуються в рамках даного підрозділу.

У сучасних дослідженнях вивчення феномену інновації скуте вузькими рамками техніко-економічного середовища, так само як основний масив досліджень інституту інтелектуальної власності обмежується сферою юриспруденції. Спроби вивчення інновації в просторі культури, котрі з'являються сьогодні, переважно відходять від розгляду інновації як складного цілісного соціокультурного феномену, зводячи його до визначення як «технічної новації», «інструменту розвитку», тощо. Таким чином, стає очевидним, що найбільш затребуваним на сьогоднішній момент й, разом з тим, слабо вивченим напрямком постає дослідження інновації в соціокультурному контексті.

Про зміну пріоритетів побічно свідчить й той факт, що порівняно із ранніми прогностичними концепціями, котрі зосереджувалися на дослідженні тенденцій соціально-економічної та виробничої сфер (як концепція постіндустріального суспільства Д. Белла), концепції останніх років все більше залучають сферу культури, як можна, наприклад, спостерігати в роботах М. Кастельса [109-111], О. Пунченка [214-221]. Про це, зокрема, свідчить і такий культурфілософський тренд, як постмодернізм, що поширився в останні десятиліття, і в даній роботі розглядається в якості пролегомену до

постмодерну. Саме культура на рубежі тисячоліть виступає основною сферою, де відбувається оновлення людського співтовариства. І перш ніж приступати до дослідження феномену інновації, представляється необхідним позначити, як буде трактуватися співвіднесення понять культури, цивілізації, суспільства.

Звертаючись до соціокультурної парадигми П. Сорокіна, М. Вебера, А. Ахієзера, під «культурою» будемо мати на увазі, перш за все, соціокультурну систему в цілому, оскільки жорстке розмежування соціальних та культурних аспектів людської життєдіяльності у сучасних умовах видається малоефективним. Як зауважує засновник соціокультурного підходу П. Сорокін, суспільство та культура являють собою єдність, у якій суспільство – це сукупність індивідів, з їхніми соціокультурними відносинами і процесами, а культура – це й синтез значень, цінностей, норм, й сукупність її носіїв, котрі об'єктивізують, соціалізують та розкривають значення тих норм. Культура, таким чином, постає вирішальною надособистісною детермінантою соціальної поведінки людини, а суспільство – соціокультурним утворенням.

Соціокультурна взаємодія, за П. Сорокіним, являє собою своєрідну матрицю: «Будь-яка велика культура є не просто конгломератом різноманітних явищ, що співіснують, однак ніяк одне з одним не пов'язані, але – єдністю, системою, всі складові частини якої пронизані спільним основоположним принципом та виражають головну цінність. Домінуючі риси витончених мистецтв та науки такої єдиної культури, її філософії та релігії, етики та права, її основних форм соціальної, економічної та побутової організації, більшої частини її традицій та звичаїв, її способу життя та мислення – всі вони по-своєму віддзеркалюють її основоположний принцип, її головну цінність. Саме цінність є основою та фундаментом будь-якої культури. З цієї причини найважливіші складові частини такої інтегрованої культури також частіше за все взаємозалежні: у разі зміни однієї з них – інші неминуче піддаються подібній трансформації» [242, с. 429].

З огляду на детермінантний статус культури в соціокультурній системі, під поняттям «культура» у даному дослідженні розуміється, перш за все,

соціокультурна цілісність, всі явища якої пронизані визначальними базовими принципами та цінностями. «Цивілізація» ж трактується як певна форма існування культури. На думку М. Вебера, культура та цивілізація – це два тісно пов'язані, але різні феномени. Якщо культура є дещо, що виникає тоді, коли люди піднімаються над рівнем вітального буття, то цивілізація найтіснішим образом пов'язана з раціоналізацією буття, оволодінням силами природи, вміннями ефективно застосовувати знаряддя і засоби виробництва. Відмінною рисою цивілізації, за М. Вебером [43], є її універсалізм, адже її плодами користуються люди, які проживають на різних континентах, – носії цінностей різних культур. Використання досягнень цивілізації є передумовою розвитку культури, та неодмінним фактором переходу на вищий рівень буття. Спільність процесу цивілізаційного розвитку, який проходять різні суспільства, є основою для порівняльного аналізу їх в якості соціокультурних утворень [273; 294].

Якщо ми звернемося до генезису поняття «інновація», то побачимо, що воно виникає та вводиться до наукового обігу в сфері культурології. Термін «інновація» походить від латинського слова «innovato», що означає «оновлення» або «покращення», та вперше вживається в наукових дослідженнях західних культурологів XIX ст. в контексті описання «культурних дифузій», маючи на увазі процеси інвазії певних елементів, притаманних одній культурі, до іншої. Зокрема, мова йшла про привнесення європейських звичаїв та способів організації життєдіяльності до азіатських і африканських культур. У XX столітті відбувається суттєва трансформація понятійного змісту інновації, яка задає нову смислову спрямованість. І пов'язано це, перш за все, із такими іменами, як М. Кондратьєв та Й. Шумпетер. Ці дослідники, займаючись вивченням економічного розвитку, обґрунтовують взаємозв'язок феномену інновацій та економічної динаміки суспільства.

Найбільш впливовою для формування сучасної інноваційної теорії стала концепція економіко-технологічного прогресу М. Кондратьєва. Він першим обґрунтовує існування великих циклів економічної кон'юнктури, котрі виявляються «...у глибоких реформах індустрії та революції техніки, у

залученні нових територій, в підготовці нових кадрів кваліфікованої праці» [118, с. 211] та обумовлені, на думку дослідника, освоєнням значних технічних винаходів та відкриттів. Так, у розвитку «першої хвилі» (кінець XVIII ст.) вирішальну роль зіграли винаходи та зрушення в текстильній промисловості та виробництві чавуну; зростання в період «другої хвилі» (середина XIX ст.) було викликане, перш за все, будівництвом залізниць, розвитком морського транспорту; «третьої хвилі» (кінець XIX ст. – початок XX ст.) була пов'язана із винаходами у сфері електрики й радіозв'язку, з масовим впровадженням відповідних технічних засобів, в основі яких лежали зазначені новації.

При цьому М. Кондратьєв розрізняє момент виникнення значних винаходів та відкриттів, і момент їхнього застосування на практиці. Напрямок та інтенсивність науково-технічних відкриттів та винаходів, на його думку, є функцією запитів практичної дійсності та попереднього розвитку науки і техніки. Однак для їх широкого практичного використання потрібні економічні передумови: «...Науково-технічні винаходи можуть бути, проте вони можуть залишатися бездієвими, доки не з'являться необхідні економічні умови для їхньої реалізації. Саме розвиток техніки включений в закономірний процес економічної динаміки» [118, с. 63].

Зазначені ідеї справили величезний вплив на становлення соціально-економічної наукової думки. Вони отримують розвиток в теорії австрійського дослідника Й. Шумпетера [350]. Він, зокрема, відзначає наявність економічних циклів, прогресія яких вже безпосередньо пов'язується з хвилями інновацій. У своїх дослідженнях Й. Шумпетер виходить з безпосереднього взаємозв'язку інновації з прибутком і технологічним прогресом, який веде до збільшення матеріальних благ.

Однак, якщо у концепції М. Кондратьєва [118; 119] інновація ще не отримала свого понятійного обґрунтування, то Й. Шумпетером вперше дається визначення інновації, й термін вводиться до наукового обігу в руслі економічної думки. Під інновацією він розуміє будь-яку зміну з метою

впровадження й використання нових видів споживчих товарів, новітніх виробничих і транспортних засобів, ринків і форм організації у промисловості.

Таким чином, дослідження М. Кондратьєва і Й. Шумпетера закладають основи сучасної інноваційної проблематики та визначають її становлення протягом ХХ ст. переважно у руслі економічної науки. Виявлений ними взаємозв'язок між соціально-економічним прогресом та інновацією стимулює вивчення останньої як комплексного процесу, котрий структурується від початкового етапу – фундаментального наукового дослідження, до кінцевого – практичного впровадження до сфери споживання. У науковому арсеналі з'являються такі поняття, як «інноваційність», «інноваційна діяльність», «інноваційний процес», «інноваційний цикл». Філософські грані даних понять почасти було досліджено порівняно нещодавно в роботі І. Курок [123].

Новий сплеск вивчення теорії інновації спостерігається в 1970-і роки, коли період глобальної економічної кризи змінює хвиля базисних інновацій, та інтерес до інноваційної проблематики зростає. Серед численних дослідників можна виділити П. Дракера, А. Клайхнехта, Б. Санто, чиї наукові пошуки присвячено розгляду процесів становлення та поширення інновації в економічному середовищі, з урахуванням тодішніх соціальних реалій. Вони безпосередньо пов'язуються з соціальним прогресом, що розуміється, в свою чергу, як зростання технологічних можливостей суб'єкта. У цьому сенсі дуже характерний в своєму розумінні інновації Б. Санто, котрий визначає її наступним чином: «Інновація – це такий суспільний, технічний, економічний процес, який через практичне використання ідей та винаходів призводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій» [229, с. 83].

Сьогодні, у зв'язку із хвилею соціокультурних трансформацій, що йдуть від інформаційно-комунікативної революції, поняття «інновація» набуває ще більшого поширення в теоретичній думці та залучається майже до усіх сфер суспільного культурного життя, що призводить до полісемантичності даного поняття та, як наслідок, до зростання числа його можливих дефініцій.

У сучасній науковій літературі, що аналізує інноваційну проблематику, можна виокремити два підходи до визначення інновації. Перший підхід концентрується на науково-технічному аспекті інноваційного процесу (тобто, на етапі створення та виробництва нової продукції, нововведень у сферу технології), й пов'язаний із вузьким розумінням інновації, нерідко акцентуючи її ринкову значущість. У руслі даного підходу інновація трактується як кінцевий результат інноваційної діяльності, що одержав втілення у вигляді нового продукту, представленого на ринку, або ж нового чи вдосконаленого технологічного процесу, використовуваного в практичній діяльності, або у новому підході до надання соціальних послуг. Щось подібне сформульоване і в національному законодавстві України про інтелектуальну власність, а також у міжнародних конвенціях аналогічного змісту.

Другий, більш широкий підхід, представники якого намагаються розширити смислову область поняття інновації, визначає останню як перетворення творчої думки на готовий продукт, як приріст знання з його подальшою реалізацією. При цьому інновацію можна розглядати і як процес, і як результат. З одного боку, інновація – це процес, в ході якого наукова ідея або технічний винахід доводиться до стадії практичного використання і починає давати економічний ефект. З іншого боку, інновація – матеріалізований результат, отриманий від вкладення капіталу в нову ідею або технологію, в новітні форми організації виробництва, праці, обслуговування чи управління, включаючи нові форми контролю, обліку, методів планування, аналізу тощо (тут в законодавстві багатьох країн зустрічаються такі терміни, як «ноу-хау», «раціоналізаторська пропозиція», «винахід», «корисна модель» та інші). Інновація також може бути охарактеризована як продукт науково-технічної діяльності, що поступає на ринок у вигляді товару, застосування якого, наприклад, у виробництві дозволяє удосконалювати технологію, при цьому оновлюючи свою продукцію, зменшуючи ресурсні витрати, скорочуючи час виробництва, підвищуючи якість.

Таким чином, феномен інновації в сучасному науковому дискурсі часто редукується до нововведення або новації, що сприяє розвитку економічної динаміки. Нерідко дане поняття ототожнюють також із поняттями «відкриття», «винахід», що вносить ще більшої плутанини в його смислове розуміння. У цьому зв'язку представляється необхідним здійснити семантичний аналіз поняття «інновація» у його кореляції з поняттями «відкриття», «винахід», «нововведення», «новація», з метою позначення сутності власне інновації.

Поняття «нове», «новація», «нововведення» найчастіше використовуються як синоніми інновації. У науковій літературі, що торкається інноваційної проблематики, найпоширенішими є два типи визначень інновації: або як нового продукту чи послуги, способу їхнього виробництва, новації в організаційній, фінансовій, науково-дослідній та інших сферах, будь-якого вдосконалення, що забезпечує скорочення витрат або створює умови для такої економії; або ж – як «цілеспрямованої зміни, котра вносить нові відносно стабільні елементи до середовища свого впровадження» [179, с. 186].

Однак, подібного роду дефініції, цінні з економічної точки зору, практично ігнорують соціокультурні аспекти інновацій та їх прояви у політичній, соціальній, когнітивній та інших сферах суспільного життя. Адже інновації виступають проявом глобального аспекту людської діяльності взагалі, та за своїм глибинним змістом вони відносяться не тільки до процесу створення і поширення новацій, але й до змін у способі життя, стилі мислення, котрі, так чи інакше, зачіпаються нововведеннями.

У тісній взаємодії з інновацією перебувають поняття «відкриття», «винахід». Підставою такої взаємодії виступають ключові для цього ряду категорії «нове» і «творчість», оскільки всі явища, характеризовані даними поняттями, виступають у тій чи іншій мірі результатами творчості, народжуються і формуються у креативному процесі, та невід'ємною їхньої характеристикою є новизна.

Отже, відкриття, винахід, інновація, у світлі вищесказаного, постають явищами одного порядку, але в одних випадках більшого значення набуває

особистісний контекст, в інших – визначальним виступає соціокультурний. К. Файндлей та Ч. Ламсден, розмірковуючи про природу відкриття та інновації, пишуть: «Ми не накладаємо первісних обмежень на критерії відкриття, окрім тих, що воно має задовольняти критерію новизни та відповідати соціокультурній метриці вибору... Інновація – це будь-яке відкриття, що отримало певного рівня визнання у конкретному суспільстві. Щоб відкриття кваліфікувати як інновацію, воно повинно бути трансльованим, а отже, має допускати саму можливість трансляції» [395, с. 10].

Іншими словами, у порівнянні «відкриття» з «інновацією», відкриття постає як продукт креативного процесу, здійснюваного на індивідуально-особистісному рівні, з високим ступенем новизни, наближеної до абсолютної; інновація ж є продуктом креативного процесу, реалізованого на соціокультурному плані, з наявністю новизни, але не обов'язково абсолютної (йдеться про т.зв. «імітуючі», «покращуючі» інновації). Незважаючи на взаємозв'язок та взаємозалежність цих явищ, не кожне відкриття може стати інновацією: «Нерідко відкриття залишаються лише відкриттями для себе, або ж мають вкрай обмежене коло трансляції та змінюють локальне середовище, необхідне для подальшої пошукової діяльності» [116, с. 77]. І далеко не кожна інновація реалізується у нове відкриття (як, наприклад, згадувані вище т.зв. «імітуючі інновації» – покращена модифікація попередніх, вже відомих).

Відкриття може бути зроблене винахідником-одиначкою, а інновація, як правило, розробляється цілими дослідницькими колективами (лабораторіями, відділами, інститутами) та втілюється у формі інноваційного проекту. Відкриття саме по собі не має на меті першочергового отримання прибутку. Інновація ж найчастіше ставить своєю метою отримати певну відчутну вигоду, зокрема, більший приток грошей, більшу суму прибутку, підвищення продуктивності праці та зниження собівартості виробництва за рахунок застосування якогось нововведення у техніці або технології. Нарешті, відкриття може статися випадково, а інновація завжди є результатом цілеспрямованого

пошуку. Випадково її не досягають. Вона вимагає техніко-економічного обґрунтування.

Винахід, у кореляції з відкриттям та інновацією, перебуває у проміжному положенні. Якщо відкриття пов'язують із виявленням раніше невідомих явищ, або із поясненням закономірностей природи, а інновацію – із продуктами творчої діяльності, які володіють ринковим попитом, то під винаходом зазвичай розуміють різні техніко-технологічні продукти людської креативної діяльності. Дане поняття у співвіднесенні з «відкриттям» підкреслює свій прикладний характер, а у співвідношенні з поняттям «інновація», навпаки, – науково-дослідний (однак не настільки фундаментальний, яким є наукове відкриття). Відповідно, винахід може відбутися на тлі наукового відкриття та перетворитися на інновацію (в частині його застосування).

Для виявлення понятійної основи інновації, теоретичний аналіз варто доповнити також співставленням інновації з таким поняттям, як «зміна». Б. Санто на цей рахунок відзначає: «Інновація – це будь-яка цілеспрямована, позитивна зміна матеріальних і нематеріальних елементів організації, тобто така зміна, що сприяє розвитку й підвищенню організації» [229, с. 100]. За допомогою категорії «зміна» слід визначати тільки атрибутивну якість інновації, однак не саму інновацію.

Більш правомірним вважаємо співвідносити такі поняття, як «зміна» та «нововведення» (тим більше, як вже згадувалося, у ряді досліджень інновації та нововведення виступають синонімами). Однак і тут «нововведення» буде скоріш супідрядним поняттям до «зміни». Так, наприклад, Г. Барнетт, досліджуючи процеси культурної зміни, вважав для неї базисним «механізм нововведення» [371, с. 7]. А. Пригожин відзначає, що «...нововведення як особливий механізм присутне в багатьох цілеспрямованих змінах» [179, с. 185]. Нарешті, законодавство України під інновацією розуміє новостворені або вдосконалені конкурентоздатні технології, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва або соціальної сфери [198].

Теоретичний аналіз поняття «інновація» і розгляд його дефініцій, що вживаються у сучасній науковій літературі, показує, що поняття інновації в культурологічному дискурсі (як механізм зовнішнього привнесення і утвердження нового в культурі), у ХХ столітті актуалізується спершу в техніко-економічній проблематиці як механізм об'єктивації нового, що реалізує інтелектуальний потенціал культури. Семантичний аналіз поняття інновації, в його кореляції з «відкриттям», «винаходом», віддзеркалює креативно-теоретичний аспект інновації; у співвідношенні з поняттями «нововведення», «новація» – відображує предметно-практичний аспект, а із поняттями «зміна» і «нове» – розкриває смислову спрямованість понятійного змісту інновації в цілому.

В результаті, інновація постає продуктом поєднання креативно-теоретичної і предметно-практичної діяльності суб'єкта, головною функцією якого виступає позитивна зміна, що одержує широкий резонанс у соціокультурному середовищі. Таким чином, можна стверджувати, що феномен інновації вже давно подолав вузькі рамки техніко-економічної сфери, і вийшов також за межі сфери юриспруденції, про що свідчить його широке вживання у різних областях культури. Інноваційна діяльність виступає головною умовою розвитку. Наявність освітніх, наукових, соціальних, політичних, економічних, інших інновацій говорить про орієнтацію суспільства у різних площинах життя на нове та різноманітне, що найбільшою мірою характеризує сучасні соціокультурні реалії. Водночас, нерідко під виглядом інновації відбувається реанімація вже відомого. Пережитки минулого, знайшовши новаторську зовнішню форму, лише прийнявши вигляд нового (оновившись), здатні до реактуалізації. Однак в такому випадку вони вже не можуть претендувати на статус «винаходу», оскільки в них будуть відсутні належні кваліфікаційні характеристики – абсолютна новизна, винахідницький рівень – обов'язкові для зазначених об'єктів інтелектуальної власності.

3.3. Соціально-філософські аспекти розвитку права інтелектуальної власності в епоху Інтернету

Функціонування глобальної системи інформаційного обміну, й саме існування віртуального інформаційного простору істотно позначаються на динаміці розвитку інституту інтелектуальної власності. Характер, зміст і структура інтелектуально-правових відносин постійно розширюються та якісно оновлюються. Мабуть, сьогодні вже очевидно, що перехід до інформаційної економіки нерозривно пов'язаний з бурхливим розвитком новітніх електронно-цифрових технологій, які істотно скорочують терміни відтворення інформації, забезпечують можливості її оперативного використання, змінення та швидкого постачання споживачам.

Однак очевидним є й той факт, що перетворення Інтернету на провідний засіб спілкування, обміну інформацією та ведення бізнесу породжує нові явища в системі відносин інтелектуальної власності. Явища ці зумовлені особливою сутністю глобальної мережі, головним чином, її транскордонністю, інтерактивністю й віртуальністю. Остання, проте, зовсім не виключає того, що проблема протиправного, несанкціонованого розповсюдження інтелектуальної продукції за допомогою всесвітньої мережі має цілком реальний характер та матеріальний вимір.

Важливі для даного підрозділу питання раніше вже було частково висвітлено в інших наших роботах [270; 274; 287; 299; 476]. Окремі аспекти проблематики розвитку права інтелектуальної власності в нових інформаційних реаліях також ставали предметом наукової уваги інших дослідників, на роботи яких ми в тій чи іншій мірі спиралися в даному підрозділі [10; 37; 388].

Доволі інформативною виявляється статистика щодо віртуального простору. Наприклад, станом на 2002 рік інтернет-ресурси містили вже понад 10 мільярдів документів (файлів), а показники зростання всесвітньої мережі вимірювались десятками тисяч нових веб-сторінок на добу (і вже на початок 2005 р. кількість веб-сайтів в Інтернеті досягла 60 млн., а темпи приросту їх

кількості перевищували 1,7 млн. на місяць). У 2002 році по всьому світу налічувалося тільки 631 млн. інтернет-користувачів [508], майже в 5 разів менше порівняно із нинішніми 3 мільярдами. Та як свідчить статистика, всесвітня мережа – дуже поживлене місце. І в 2014 році загальна кількість веб-сайтів перевищила показник в 1 мільярд (а ще в 1989 році не існувало жодного загальнодоступного сайту в нинішньому розумінні; перша веб-сторінка стала доступною он-лайн в кінці 1990). За даними сервісу Internet Live Stats, кожної секунди в Google здійснюється близько 50 000 пошукових запитів, на YouTube щосекунди переглядається в середньому 120 000 відео (рахуючи в загальносвітовому масштабі), а електронних листів надсилається майже 2,5 мільйони. У 2016 році приблизна кількість існуючих веб-ресурсів більш ніж в 4 рази перевищила показник 2014 року.

Станом на кінець 2016 року в Інтернеті налічувалося близько 4,75 млрд. веб-сторінок. Однак ця цифра віддзеркалює лиш т.зв. The Indexed Web, і не включає в себе т.зв. «глибинну павутину» (Deep Web), тобто сукупність сайтів, що не індексуються пошуковими системами [486]. Отже, «розмір» Інтернету є значно більший. Охоплення ним також зростає. Нині 40 % населення планети мають підключення до Інтернету, і приблизно чверть всіх інтернет-користувачів – жителі Китаю [413].

Наприклад, в 2009 році об'єм даних, що зберігалися та циркулювали в Інтернеті, наближувався до 500 ексабайтів (більш як 500 млрд. гігабайтів). Таку інформацію наводить аналітична компанія IDC, International Data Corporation [406]. Станом ж на 2016 рік сумарний обсяг контенту всесвітньої мережі збільшився на декілька порядків. Так, до кінця 2016 року річний світовий IP-трафік мережі Інтернет досягне 1,1 зетабайтів (для довідки: 1 зетабайт дорівнює одній тисячі ексабайтів; 1 ексабайт = 10^{18} байтів, 1 зетабайт = 10^{21} байтів; більшість звичайних інтернет-користувачів, що в індивідуальному порядку здійснюють різні інформаційні процеси і операції – зберігання, пересилання, копіювання даних, тощо – мають справу зі значно меншими

обсягами інформації – мегабайтами $1 \text{ Мб} = 10^6 \text{ байтів}$, гігабайтами 10^9 , значно рідше – із терабайтами 10^{12}).

Одна з найбільших у світі компаній у сфері високих технологій, Cisco, яка розробляє і постачає сіткове обладнання для телекомунікаційних організацій, підрахувала, що 1 зетабайт інформації еквівалентний (за тривалістю) періодові у 36 000 років HDTV-відео. І знадобилося би близько 5 років для перегляду того обсягу відео, який щосекунди передається Інтернетом в масштабах світу [488]. Одним зі способів кількісної оцінки інформації, яка циркулює в Інтернеті (ним і користувалися в Cisco), є вимірювання інтернет-трафіку, тобто – ведення глобального обліку обсягів даних, якими обмінюються різні користувачі через різні веб-ресурси. За даними Cisco, до кінця 2016 року по всьому світу сукупно буде передано 1,1 зетабайтів даних, як вже відзначалося вище. А до 2019 року обсяг трафіку подвоїться, сягнувши 2 зетабайтів на рік.

Звісно, частина зазначених обсягів інформації не мають до інтелектуальної власності жодного відношення. Однак значні масиви в структурі інформації, яка циркулює у всесвітній мережі, підпадають під дану правову категорію (музика, фільми, анімації, кліпи, книги та інші тексти, фотографії та інші зображення, комп'ютерні програми і бази даних, та багато інших різновидів інформації). Якою саме є доля інформаційних об'єктів зі статусом «інтелектуальна власність», звичайно ж, невідомо (офіційної такої статистики просто не існує, а будь-які спроби назвати хоч приблизні цифри – навряд чи можна вважати коректними). Однак, враховуючи ті категорії об'єктів, що були наведені вище (і які є вкрай популярними серед інтернет-користувачів), можна припустити, що доля інформації, охоронюваної правом інтелектуальної власності, є вельми істотною. Тому, зі зростанням інформаційної насиченості Інтернету, відповідно підвищується й рівень правопорушень щодо об'єктів інтелектуальної власності. Окремі правопорушення навіть можливо кваліфікувати як кібер-злочини. Їхня доля зростає по мірі розширення інформаційно-інтелектуального контенту.

Існує цілий ряд причин такого стрімкого зростання обсягу інтернет-контенту. Серед них – розвиток соціальних мереж («Facebook», «MySpace», «Вконтакте», «LinkedIn», «ORCID» тощо), мобільного інтернету. До того ж посилюється тенденція поступового переміщення торгівлі у віртуальний простір. Наприкінці 2016 року загальний обсяг продажів інтернет-магазинів по всьому світу сягнув 2 трильйонів доларів США (зростання, порівняно із 2015 роком, склало + 6 %). Майже половина всіх продажів у сфері e-commerce, за підсумками 2016 року, припадає на Китай (47 %). У грошовому вираженні це близько 900 мільярдів доларів. Таким чином, ця країна займає перше місце у світі за торговим оборотом у сфері інтернет-комерції, посунувши США. Північна Америка тепер стає другим за величиною регіональним ринком в області інтернет-торгівлі [406].

Зрештою, наявність інформаційного порталу у віртуальній мережі має не тільки прагматичне значення, а є ще й питанням престижу. Відсутність належно оформленого веб-сайту в компанії, установи, підприємства, інших суб'єктів, які надають послуги або реалізують товари, може викликати певну настороженість в потенційних клієнтів. Відсутність інформації доволі часто є джерелом занепокоєння, адже невизначеність, неясність здатні спричиняти психологічний дискомфорт. Можна припустити, що в епоху інформації недостатня інформативність сприймається ще більш негативно, ніж у «доінформаційну» еру. Хоча феномен «невизначеності» має свою специфіку в постмодерному контексті (однак це питання розглядатимемо дещо пізніше).

Разом з тим, зростання кількості інтернет-даних – в результаті поступового оцифрування інформації, інтеграції мереж, переміщення документообігу та самого бізнесу до віртуального простору – несе певні загрози інформаційній безпеці. У зв'язку із постійним підсиленням хакерської активності та майстерності, до групи ризику належать, перш за все, відомості про банківські рахунки та фінансові інтернет-операції, юридичні документи, об'єкти права інтелектуальної власності. Ситуація погіршилася ще й тим, що внаслідок світової економічної кризи з 2008 р. чимало компаній скоротили свої ІТ-

бюджети. Таким чином, утворився розрив між кількістю створюваної інформаційної продукції й кількістю програмних засобів для охорони даних від несанкціонованого доступу.

З соціально-філософської точки зору, особливо в контексті дослідження проблем охорони інтелектуальної власності в Інтернет-просторі, цікавою представляється дихотомія такого змісту: широке використання Інтернету в сфері інтелектуальної власності породжує як нові можливості – головним чином, у стратегіях популяризації й дистрибуції, так і низку проблем щодо ефективної охорони і захисту прав власників інтелектуальної продукції (авторів та інших суб'єктів). До того ж не менш актуальним є питання «цінності інформації». Оскільки ніхто сьогодні не може сказати, чи насправді обсяг інформації якісно збільшується, або ж можна вести мову лише про кількісний характер змін внаслідок простого дублювання (копіювання, реплікації) інформації? І тут знов-таки постає питання: яка саме доля в загальному обсязі інтернет-контенту належить власне інтелектуальній продукції?

З одного боку, Інтернет як супермедійний засіб комунікації принципово полегшує інформаційний обмін, пришвидшує рух інформації, сприяє подальшому розвитку глобального ринку прав на об'єкти інтелектуальної власності та механізмів узгодження інтересів усіх зацікавлених сторін. Наприклад, у 1998 році Генеральна асамблея ВОІВ, Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO) ухвалила проект WIPONET, спрямований на спрощення операцій у сфері інтелектуальної власності шляхом створення світової мережевої інфраструктури, здатної зробити доступною інформацію щодо інтелектуальної власності для широкого загалу [507].

З іншого ж боку, формування «кіберпростору», який має глобальні віртуальні та цифрові параметри, створює колізію між принципом вільного доступу до інформації та захистом прав інтелектуальної власності. Оскільки останні, з точки зору юриспруденції, мають досить чітко визначені фізичні (географічні) межі та спираються у механізмах своєї реалізації на традиційні (територіальні та часові) параметри [8, с. 589].

Чинні правові норми, як правило, зорієнтовані на регулювання діяльності щодо поширення творів на матеріальних носіях, які охороняються авторськими та суміжними правами. Але застосування спеціальних програм у глобальній комп'ютерній мережі надає змогу здійснювати практично необмежений, неузгоджений і неконтрольований обіг об'єктів права інтелектуальної власності.

Перенесення літературних й аудіовізуальних творів у цифрове середовище породжує реальну загрозу зміни або фальсифікації цих творів, створення неякісних копій, їхнього широкого розповсюдження з порушенням авторських прав. Користувачі у більшості випадків мають технічну можливість запису та перезапису неправомірно зміненої інформації (у тому числі й творів) на портативні зовнішні носії з подальшим відтворенням на будь-якому побутовому пристрої. Інакше кажучи, відстежити цей ланцюг з розповсюдження (без авторського дозволу) інтелектуальної продукції технічно є майже неможливим.

Таким чином, проникнення комерційних відносин у мережу Інтернет породжує якісно нові проблеми, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності. Це зумовлює необхідність перегляду традиційних підходів до охорони та захисту зазначених прав, й усвідомлення того, що інституційне середовище функціонування інтелектуальної власності, притаманне для індустріальної епохи, стає непридатним для інформаційного (постіндустріального) суспільства, в якому питання охорони авторського і суміжних прав у цифровому просторі, недопущення правопорушень щодо використання засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, інші проблеми захисту від недобросовісної конкуренції в електронній торгівлі стають найактуальнішими [81, с. 88].

Окрім традиційних правопорушень, що стосуються несанкціонованого використання об'єктів авторського права та суміжних прав в мережі Інтернет, хочеться також привернути увагу до проблем, що виникли у віртуальному просторі порівняно нещодавно та пов'язані з інтелектуальною власністю. Мова тут йде, перш за все, про невирішеність питань щодо правомірності

використання фірмових найменувань і торгових марок в доменних іменах глобальної інформаційної мережі. Зазначені явища, останнім часом будучи джерелами численних конфліктів, навіть отримали спеціальне визначення – їх стали іменувати загальним терміном «кіберсквотинг». Він походить від англ. слова *squatting*, яким позначається акт самовільного заселення незайнятого або покинутого місця.

Кіберсквотинг (англ. *cybersquatting*) означає придбання доменних імен, співзвучних із назвами відомих компаній, торговельних марок, іменами відомих людей або просто із «дорогими» назвами, з ціллю їх подальшого перепродажу або розміщення реклами. Люди, що практикують такі заходи, зветься «кіберсквотерами». По суті, вони займаються захопленням доменних імен [164]. Реєстрація найменувань доменів, що збігаються із засобами індивідуалізації, у поєднанні з наступним їх недобросовісним використанням як для власних комерційних цілей, так і для перепродажу власникам відповідних засобів індивідуалізації, розцінюється неоднозначно, і в кожному конкретному випадку може розглядатися як протиправне діяння або ж не вважатися таким. Значну роль в подібних питаннях відіграє судова прецедентна практика, яка має сьогодні міжнародний масштаб.

Представляється, що кіберсквотери використовують принципи реєстраційної системи доменних імен, яка ґрунтується на правилі першості, для реєстрації назв торговельних марок, фірмових найменувань, прізвищ, відомих імен без згоди їхніх власників. Користуючись тим, що така реєстрація не потребує значних витрат, порушники прав інтелектуальної власності реєструють величезну кількість доменних імен, з часом пропонуючи власникам відомих знаків для товарів і послуг здійснити викуп за досить значні суми. Тому в найбільших країнах-інноваторах вже давно простежується тенденція до протидії кіберсквотингу на законодавчому рівні.

В Україні ж ані Цивільний кодекс [339], ані чинний Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [194] не містять жодних нормативних положень щодо правил використання доменних імен. Мабуть,

внесення відповідних змін стало б адекватним кроком на шляху розвитку вітчизняної правової бази у сфері інтелектуальної власності. Проте неможна говорити, що Україні взагалі не існує правил стосовно використання доменного імені. Адже існують окремі нормативно-правові акти, які впорядковують процеси застосування домену національного рівня .ua. Зокрема, це Вимоги до доменних імен державних органів в українському сегменті Інтернету, затверджені в 2015 відповідною постановою Кабінету Міністрів України [69], Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів [193]. Ще раніше в національній електронній базі законодавства України з'явився офіційний переклад затверджених Інтернет-корпорацією з призначення доменних імен та номерів (ICANN) «Принципів делегування та адміністрування доменів верхнього рівня кодів країн» [182], а також Розпорядження КМУ «Про адміністрування домену ".UA"» [185].

У Заключній доповіді ВОІВ від 30 квітня 1999 р. про процес щодо назв доменів зазначається: «Незважаючи на те, що доменні імена з самого початку були призначені для полегшення пошуку серверів, вони почали відігравати більш важливу роль ідентифікаторів, які можуть входити у конфлікт із системою ідентифікаторів, яка існувала до появи Інтернету і охороняється через механізм інтелектуальної власності» [8, с. 594]. З метою усунення конфліктів щодо інтелектуальної власності в мережі Інтернет ВОІВ прийняла рекомендації, які були схвалені вже згадуваною Інтернет-корпорацією з присвоєння назв і адрес (ICANN). Відповідно до цих рекомендацій було введено в дію Універсальну стратегію розгляду спорів щодо доменних імен (UDRP), покликану надавати допомогу власникам знаків для товарів та послуг, які постраждали від кіберсквотингової діяльності. Відповідно до UDRP була встановлена уніфікована та обов'язкова система адміністративного врегулювання кіберсквотингових спорів, на основі призначення незалежних експертів ВОІВ з розгляду справ щодо передачі або анулювання доменних імен.

Таким чином, дещо узагальнюючи викладений матеріал стосовно нових тенденцій розвитку окремих інтелектуальних правовідносин у віртуальному

просторі, можна констатувати, що нині система індивідуалізації віртуального, сітьового світу вступила у певну суперечність із системою індивідуалізації реального світу (в нашому випадку, із системою охорони знаків для товарів та послуг, фірмових найменувань, тощо).

Ще один важливий аспект, який стосується динаміки розвитку інституту інтелектуальної власності в умовах інформаційного суспільства, – істотне зростання попиту користувачів Інтернету на електронні книги. Окрім інформаційно-аналітичних, наукових, технологічних, медичних, правових онлайн-публікацій, предметами особливого інтересу є віртуальні колекції: це більш ніж 7300 бібліотек, які надають вільний доступ до текстів сотень тисяч електронних книг. Деякі зі світових музеїв і галерей конвертували свої колекції в цифрову форму і зробили їх доступними для перегляду в Інтернеті. Один із таких сайтів, Artnet, надає користувачам доступ до творів понад 16 000 художників з 1 300 художніх галерей світу [484].

Цікавий коментар стосовно впливу інформаційних технологій на популяризацію образотворчого мистецтва можна знайти в одному з інтерв'ю директора Санкт-Петербурзького Державного Ермітажу, М. Піотровського. Зокрема, на питання В. Познера, – як Інтернет впливає на статистику відвідування музеїв, і чи нема сьогодні побоювань щодо можливого руйнування вражень від перегляду творів мистецтва на екранах комп'ютерів, у неоригінальній (цифровій) формі? – М. Піотровський висловив думку, що, по-перше, в світі вже достатньо давно функціонують цифрові арт-проекти, які надають доступ всім бажаючим до окремих творів мистецтва. І відвідувачі таких сайтів можуть, наприклад, роздивитися шедеври живопису в усіх деталях, що не перешкоджає, а навпаки – доповнює знайомство із витвором мистецтва. По-друге, на статистику реальних відвідувань музеїв віртуальне відвідування майже ніяк не впливає, оскільки це принципово різні речі. Більш того, на думку М. Піотровського, усвідомлення цінності музейних експонатів в силу їхньої автентичності навіть спонукає людей йти до музеїв, оскільки ми сьогодні живемо у «віртуалізованому» світі, де «справжнього», оригінального,

автентичного залишається все менше. Однак, за висловом М. Піотровського, арт-проект Google щодо створення віртуальних музеїв та галерей, й інші подібні інтернет-проекти «...надають максимальну свободу власних розмірковувань навколо речей, котрі мають свою унікальну енергію. До того ж, в музеях зберігаються експонати, що в абсолютній більшості випадків становлять загальнолюдське культурне надбання, тому про жодні порушення авторських прав не може й бути мови» [102].

Сьогодні серед дослідників не склалося єдиної думки щодо вирішення проблем інтелектуальної власності в Інтернет-просторі. Можна виокремити принаймні три різні підходи до розв'язання зазначених проблем.

Прихильники першого підходу вважають, що охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Інтернеті є недоцільною, оскільки інформація за своєю сутністю радикально відрізняється від традиційних благ. Процес поширення інтелектуальних продуктів через мережу Інтернет не піддається контролю та регламентації, відтак усе більшого значення набуватиме система безкоштовного розповсюдження інтелектуальної продукції із подальшим платним обслуговуванням у разі необхідності, тобто якщо споживачі забажають надання різного роду додаткових інформаційних послуг [126, с. 8].

Інший підхід можна висловити думкою, що охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Інтернеті традиційними способами неможлива, відтак виникає об'єктивна необхідність у створенні нового інституційного середовища у цій сфері. Наголошуючи та тому, що власність взагалі втрачає будь-яке значення в інформаційному суспільстві («суспільстві знань»), відомі західні дослідники стверджують, що на відміну від традиційного суспільства, у якому гарантією захисту виступало право, в «інформаційній економіці» основну роль відіграватимуть моральні норми. Прихильники такого підходу [99; 111; 375; 390; 391; 500] звертають увагу на зміни у людській психології, системі мотивацій, нормах поведінки, та акцентують увагу на виникненні нової «інформаційної» моралі, за якої доступ до інформації набуває етичного значення. Згодом кожна особистість, можливо, виявлятиме

зацікавленість не лише у власних знаннях, а й у наданні доступу до цих знань всім членам суспільства.

Зміст ще одного підходу виражається в твердженні, що охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності необхідна. І її все ще можна здійснювати традиційними способами після внесення необхідних змін у національне та міжнародне законодавство. Так, на думку колишнього директора WIPO, К. Ідріса, ми живемо в епоху великих змін, коли творчість людини забезпечує нам величезний потенціал добробуту, дозволяючи робити життя більш тривалим і здоровим у культурному оточенні, що постійно збагачується і забезпечує нам спілкування один з одним на нечуваному раніше рівні. Система інтелектуальної власності робить унікальний внесок у цей потенціал добробуту і, навіть можна без перебільшення сказати, в справу миру, шляхом стимулювання і заохочення постійного творчого розвитку [89, с. 31].

Аналіз останніх соціокультурних та економіко-політичних тенденцій в цілому дозволяє погодитися з тими дослідниками, які вважають, що розвиток глобальної інформаційної мережі спричинятиме подальшу трансформацію інституту інтелектуальної власності. Серед очевидних наслідків тотальної інформатизації можна назвати підсилення інтернаціоналізації інноваційного процесу, порушення чинної системи міжнародного розподілу праці. Сьогодні «світ капіталізму» та «світ знань» (інформації) знаходяться у стані системної кризи. На горизонті мариться нова світ-система, для описання якої ще не існує адекватного інструментарію. Криза вимагає «фундаментального розчищення смислового простору» [500, с. 381].

3.4. Концепція «інформаційної сили», суспільна мораль, публічна і масова інформація у сучасній політиці щодо інтелектуальної власності

Перманентна увага та інтерес різних науковців до інформаційної проблематики обумовлюється неймовірним посиленням статусу інформації та

розширенням змістовності даної категорії в сучасну епоху. Масовий перехід від моделі розповсюдження інформації, заснованої на речовому відтворенні копії, до принципово іншої моделі, що заснована на глобальному цифровому обміні, є багатограним й суперечливим процесом.

До актуальних соціально-філософських аспектів даного процесу можна віднести зміну онтологічного статусу інформації, трансформацію суспільних стереотипів передачі інформації й, врешті-решт, деформацію існуючої моделі міжнародної політики в цілому та її істотної складової – інформаційної політики – зокрема. Закономірно й те, що інформація «розподіляється» між суб'єктами світової політики нерівномірно, і даний факт спонукає до подальшого аналізу окремих сторін інформаційної проблематики, що стосуються сфери інтелектуальної власності.

Важливими для даного підрозділу можна вважати деякі раніше опубліковані нами роботи [246; 258; 267; 278; 296; 297]. Також вважаємо доцільним прийняти до уваги різні результати вже наявної чималої кількості наукових напрацювань стосовно цієї області суспільного життя в роботах інших дослідників, на окремі матеріали яких посилатимемось в даному підрозділі [31; 32; 50; 151; 152; 442; 443].

Грунтовне теоретичне осмислення рівня впливу інформаційного фактору на міжнародні відносини було здійснено Д. Найєм в період 1990-2004 рр. В результаті його досліджень оформилась концепція т.зв. «інформаційної сили». Власне і сам термін належить Д. Найю. Однак в зазначеній концепції автор зацентрував увагу на політологічних аспектах. Проте нас цікавлять, насамперед, соціально-філософські проблеми реалізації фактору «інформаційної сили» в міжнародних відносинах стосовно інтелектуальної власності. Отже, саме в такому ракурсі концепція «інформаційної сили» актуалізує дослідження даного феномену в його зв'язку з інститутом інтелектуальної власності.

Аналіз окремих культурологічних аспектів інформаційної політики в реаліях безперервного розвитку масових комунікацій знаходимо в іншого

дослідника – Д. Томпсона – в його роботі «Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication» (1990). Цікавими є також дослідницькі роботи стосовно розвитку кіберполітики: Г. Шульца «Diplomacy in the information age» (1997), Д. Роткопфа «Cyberpolitik: The changing nature of power in the information age» (1998), М. Лібікі «Information war, information peace» (1998), тощо.

Спробуємо розібратися, які ж саме проблеми формують соціально-філософський зміст концепції «інформаційної сили». Очевидно, що інформація має велику вагу в міжнародній політиці й величезне значення для розвитку культури та, звичайно ж, для світової економіки, представляючи собою універсальний і відносно доступний людству ресурс. Показово, що долар, вкладений в інформацію, сьогодні дає (на стадії реалізації відповідної «інфо-місткої» продукції) в десять разів більші прибутки ніж долар, вкладений у нафту. Однак не кожен суб'єкт інформаційних відносин здатний ефективно використовувати цей «віртуальний капітал» як у міжнародній політиці, так і в соціально-економічній сфері.

Інформація існує у світових політичних процесах як об'єктивна реальність і проявляється у двох іманентних формах: як сукупність індивідуальних характеристик кожного міжнародного суб'єкта (не тільки держав та їхніх альянсів, а й міжнародних організацій, в нашому випадку – таких як ВОІВ) – «інфоструктура», і як віддзеркалення взаємодій акторів у міжнародному середовищі – «інфопотоки» [86]. У процесі комунікативного обміну сторони чинять одна на одну інформаційний вплив, який у концепції Д. Найя одержав визначення «інформаційної сили» (англ. information power) [443; 444].

Виникнення нового виду силової взаємодії – інформаційного – змушує переглядати й доповнювати свої знання про силу як одну з найдавніших категорій в політиці й міжнародних відносинах. У політичній науці поняття «інформаційна сила» стало похідним від термінів «інформаційний вплив», «інформаційна залежність», «інформаційне середовище» та інших [320]. Тому, вводячи до термінології соціальної філософії аналогічну категорію, будемо

розглядати її як похідну від зазначених вище. Тобто, за основу візьмемо політологічне розуміння природи поняття «інформаційна сила».

Аналіз сутності інформаційної сили розкриває глибокий дуалізм досліджуваного феномену. З позиції інформаційно-кібернетичного підходу, заснованого на роботах К. Дойча [386], інформаційна сила з'являється в якості нескінченного, але керованого потоку інформаційних ресурсів у сфері глобальної політики й міжнародних відносин. Якщо ж спиратися на комунікативний підхід Ю. Хабермаса [327], то інформаційна сила визначається як сукупність зв'язків і відносин, що формуються навколо встановлених інфопотоків, пов'язаних із розв'язанням певних політичних завдань, у тому числі й глобальних проблем.

Сам автор терміну «інформаційна сила», Д. Най, у своїх дослідженнях вказує, що інформаційна сила є різновидом так званої «м'якої сили» (англ. soft power) як здатності держави, союзу або коаліції досягти бажаних результатів у міжнародних справах через переконання, а не примусовими заходами [442]. Послідовники Д. Найя пов'язують досліджувану концепцію з виникненням асиметричних погроз, і відзначають, що інформаційна сила є наслідком феномену «віртуальної дипломатії», за якої політична інформація стає такою ж цінністю, як й інші ресурси [471; 509].

Опоненти Д. Найя схильні вважати, що інформаційна сила стала можливою завдяки зростанню жорсткої залежності суб'єктів міжнародних відносин від автоматизованих інформаційно-комунікаційних систем. Присутність фактору інформаційної сили призводить до децентралізації державної влади, дезінтеграції суспільства, прискорення індивідуального розвитку, віртуалізації життя, до асиметричної динаміки в розвитку економічної, культурної й політичної складових соціуму, а також до еволюції в засобах захисту національної безпеки [433; 464].

Використовуючи концепцію комунікаційних процесів канадського дослідника Д. Томпсона [489], представляється можливим умовно виділити рівні «інформаційної сили» у суб'єктно-об'єктній парадигмі: семантичний,

технологічний, інфлюентальний. Це, в свою чергу, дозволяє виявити найбільш істотні компоненти інформаційно-комунікаційних процесів, простежити основні закономірності застосування інформаційної сили на міжнародній арені й, нарешті, визначає умови ефективної взаємодії суб'єктів інформаційної політики з їхніми партнерами та із суперниками.

Семантичний рівень розкриває залежність процесів передачі політичної інформації від використовуваних знаково-мовних форм. З цієї точки зору до уваги приймається здатність використовуваних людьми засобів (знаків, символів, тексту, тощо) зберігати автентичність або ж спотворювати зміст розповсюджуваної інформації, та забезпечувати її адекватну інтерпретацію реципієнтами.

Технологічний рівень можна представити як механізм збирання, аналізування, впорядкування, зберігання, виймання й передавання політичної інформації по специфічних каналах комунікації за допомогою інформаційно-технічних структур і систем (комп'ютерних мереж, засобів мобільного зв'язку, баз і банків даних суб'єкта). На даний історичний момент існує близько десятка різноманітних показників інформаційної діяльності суб'єктів міжнародних відносин: індикатор прозорості (транспарентності), індикатор інтерактивності, індекс інформаційного суспільства, індекс технологічного розвитку, індекс комунікаційного потенціалу засобів зв'язку та ін.

Інфлюентальний рівень передбачає можливість впливати на свідомість і поведінку суб'єктів за допомогою маніпулювання політичною інформацією. Найпоширенішими формами інформаційного впливу в інфлюентальному аспекті є дезінформування, лобіювання, маніпулювання, пропаганда, кризове управління й шантаж.

Розглядаючи фактор «інформаційної сили» з дещо іншого погляду, а саме – у просторовій парадигмі, можна дійти до твердження, що за сукупністю наведених раніше ознак категорія «інформаційна сила» являє собою модель-антитезу до категорії «інформаційна безпека»: якщо інформаційна сила – це певна векторна дія (завжди в інтересах одних суб'єктів та при цьому майже

завжди – потенційно небажана або явно шкідлива для інших), тоді інформаційна безпека – це відповідна протидія.

Дещо резюмуючи все вищевикладене в даному підрозділі стосовно концепції «інформаційної сили» Д. Найя, акцентуємо увагу на тому, якими ж є її прояви у площині інтелектуальної власності.

По-перше, можна констатувати, що зазначена концепція корелює з основними принципами теорії інформаційного суспільства, розробленої Д. Беллом, М. Кастельсом, Ю. Хабермасом та ін. Разом з тим, соціально-філософський аналіз окремих аспектів даної концепції дозволяє зробити припущення, що джерела «інформаційної сили» слід шукати не тільки в сутності глобального інформаційного середовища, але й у самих формах і рівнях інформаційного буття. Розглянута концепція «інформаційної сили» багато в чому підтверджує свою актуальність щодо сучасних міжнародних відносин.

По-друге, у площині інтелектуально-правових відносин дана концепція реалізується у повному спектрі – починаючи від здійснення (за ініціативою окремих країн) повсюдного інтенсивного моніторингу ситуації з інтелектуальною власністю силами спеціально створених органів (наприклад, американським урядовим агентством USTR), до явного лобіювання глобального впровадження більш жорстких антиконтрафактних законів, виконання яких може підтримуватись різними санкціями. Звісно ж, такі санкції у відношенні порушників «копірайту» зазвичай інспіруються найбільш впливовими країнами-інноваторами, які одночасно і є суб'єктами, що концентрують в своїх руках «інформаційну силу» і тримають головні важелі її вибіркового застосування – санкції (різного роду обмеження, блокади, мораторії, штрафи, тощо).

Водночас, враховуючи неоднорідність людства і розмаїття суспільств, що історично склалися на планеті, та зважаючи на інтенсивну динаміку інформаційного розвитку людства й суперечливість національних інтересів, приходимо до розуміння, що одностороннє застосування «інформаційної сили»,

навіть коли мова йде про порушення права інтелектуальної власності, тим не менш, не сприяє зменшенню конфліктності. Сам правовий інститут інтелектуальної власності – у багатьох аспектах застарілий, негнучкий і в цілому недостатньо адекватний сучасним інформаційним реаліям – є в певній мірі генератором правопорушень в досліджуваній сфері суспільних відносин. Тому сподівання світових лідерів на одну тільки «інформаційну силу» та занадто часте її застосування не досягає очікуваних результатів.

Проблематика «інформаційної сили» та правомірності її використання логічно підводить нас до необхідності аналізу ще однієї етичної категорії, яка має пряме відношення до проблем інтелектуальної власності, – доволі неоднозначної категорії «суспільна мораль».

Актуальність дослідження даного питання обумовлено неоднозначною дискусією, що час від часу ведеться в українському суспільстві навколо Закону України «Про захист суспільної моралі» та внесення змін до його змісту. При цьому суспільну мораль будемо розглядати і в якості одного з базових соціальних інститутів, і як категорію, що має безпосереднє відношення до національної інформаційної безпеки. Тому актуалізується необхідність пошуку ефективних шляхів дотримання балансу між правовим захистом суспільної моралі та, разом з тим, мінімізацією можливості необґрунтованого втручання держави у діяльність ЗМІ (під приводом захисту суспільної моралі), безпідставного обмеження принципів свободи творчості, свободи інформаційного обміну, нарешті – свободи користування об'єктами права інтелектуальної власності.

В окресленому контексті уявляється важливим навести й проаналізувати різні точки зору стосовно особливостей реалізації Закону України «Про захист суспільної моралі» [196] з позицій соціальної філософії, юриспруденції та філософії права. Висвітлення суперечливих аспектів розвитку інституту суспільної моралі та її захисту в інформаційну епоху є необхідним ще й тому, що інститут суспільної моралі охоплює весь масив відносин у соціумі.

Публічна дискусія в українському суспільстві розпочалася у січні 2010, коли ще існувала Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі (далі – НЕК). Нині вона розформована [201]. Але свого часу НЕК оприлюднила для громадського обговорення проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі». Оскільки питання про правові межі втручання держави в «моральну сферу» в сучасному вітчизняному законодавстві чітко не визначені, виникає очевидна необхідність філософсько-правового осмислення змісту поняття «суспільна мораль» для інформаційного суспільства, що перебуває в Україні на стадії розбудови. Аналіз різноманітних підходів до визначення «суспільної моралі» надасть можливість з'ясувати її сутність як категорії юриспруденції та філософії.

Перш за все, звернемося, власне, до Закону України «Про захист суспільної моралі», в якому визначено суспільну мораль як систему етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [196, ст. 1]. Проте існує чимало альтернативних дефініцій досліджуваної категорії. Так, деякі науковці визначають суспільну мораль як особливий тип нормативного регулювання, що має універсальний характер та існує у формі сукупності норм і принципів, які поширюють свій вплив на всіх і кожного, втілюючи у собі моральні цінності. Це правила поведінки, засновані на уявленнях суспільства чи окремих соціальних груп про добро і зло, справедливе і несправедливе, чесне і безчесне, з акцентуванням уваги й на інших етичних вимогах і принципах [183, с. 496].

Також слід враховувати, що для різних суспільств (тобто у різних народів, в різних культурах) прийнятні неоднакові онтологічні й аксіологічні установки. З огляду на це, можна погодитись із дослідниками, які розглядають суспільну мораль як історично змінну форму суспільної свідомості, своєрідну систему неписаних законів, що складається з сукупності суспільних цінностей і норм, здатних дати відповідь на питання: в яких соціально допустимих формах

людина може задовольняти свої потреби, не ставлячи під сумнів існування визначених суспільних меж задоволення таких потреб [230, с. 150].

Суспільна мораль, будучи безпосередньо пов'язаною з базовими цінностями національної культури, є основним неписаним регулятором людської поведінки та практики соціального процесу. Вона є взаємно детермінованою з усіма репрезентантами культури, що утворюють складну багатовекторну систему соціальних зв'язків. Суспільна мораль виступає посередницьким механізмом у процесі гармонізації відносин людини й суспільства. Проте, поряд із нормами моралі, суспільні відносини регулюються і нормами права. На їхньому перетині виникає складна взаємодія. Законодавство розглядає суспільну мораль не тільки в якості регулятора суспільних відносин, але і як об'єкт правового захисту.

Очевидно, що в регулюванні суспільних відносин мораль і право обумовлюють, доповнюють та забезпечують один одного. Однак в науковому середовищі співіснують різні погляди стосовно співвідношення цих фундаментальних складових та їхньої ролі (функціонального навантаження) в механізмі суспільної самоорганізації. Так, окремі філософи розглядають право як «мінімальну дефініцію моральності», тобто – як юридично оформлену мораль, як «примусову вимогу здійснення мінімального добра та порядку, що не допустить відвертого прояву зла» [97]. Інші – навпаки, вважають, що право виступає лише засобом реалізації морально-гуманістичних ідеалів суспільства [117; 135; 235]. Так чи інакше, справедливою виглядає теза, що «...суспільна мораль – це завжди мораль упорядковуючої дисципліни. При цьому суспільна мораль, на відміну від індивідуальної, уявляється як така, в якій адаптивність домінує над бездоганністю» [6, с. 12].

Беручи до уваги, що в теорії й філософії права прийнято розрізняти право «природне» і «позитивне», аналогічний поділ (у контексті дослідження співвідношення права інтелектуальної власності та моралі) є застосовним й у відношенні до категорії «суспільна мораль». На думку ряду дослідників, правомірно припустити, що існує пара споріднених, але не тотожних понять –

«природна моральність» і «позитивна мораль». Природна моральність являє собою систему заборон і приписів, що стоять на сторожі таких універсальних цінностей буття, як життя, воля і гідність кожної людини, незалежно від її статусу в системі соціальної ієрархії. Позитивна ж мораль – сфера досить жорсткої детермінованості людської поведінки зовнішніми соціальними чинниками. Приписи позитивної моралі виключають серйозні розбіжності між тим, чого бажає індивід, і тим, що потребує спільнота [15, с. 114]. Схожу думку висловлює І. Припхан, зазначаючи, що в інтересах об'єктивності дослідження варто розглянути питання моралі з огляду на її суб'єктний склад. У цьому аспекті можна виділити мораль як «індивідуальну», так і «суспільну» (громадську, колективну). Те, що якась конкретна людина вважає для себе моральним, не обов'язково має бути таким і для інших людей (індивідуальна мораль). Однак те, що вважають моральним більшість членів суспільства, вже є суспільною мораллю, і тому повинно поважатися навіть тими членами суспільства, які не поділяють цієї позиції [183, с. 498].

Окремі дослідники [76] акцентують увагу на тому, що крім моментів, які визначають єдність права й моралі, дане співвідношення містить у собі також ще один надзвичайно істотний аспект – їхнє протиріччя. Воно, зокрема, стосується генези, змісту, мотивацій та засобів забезпечення. Так, мораль «замкнута» на духовному житті людей і не завжди потребує обов'язкового зовнішнього вираження, а право – інституційний регулятор, що потребує в розвиненому суспільстві об'єктивації у вигляді нормативних джерел. Зміст суспільної моралі сфокусовано на справедливості, совість, гідність, громадські обов'язки, відповідальність людей за свої вчинки. Право ж зосереджене, в першу чергу, на суб'єктивних правах окремих осіб та юридичному забезпеченні статусу суб'єктів різноманітних правовідносин, їх можливостей і обумовленої правом свободи їхньої поведінки. В своєму виникненні та історичному розвитку мораль є значно старшою за право, будучи згенерованою у надрах первісного ладу. Право ж виникає пізніше як засіб легітимації державного ладу. Стосовно мотивацій та механізмів забезпечення: суспільна мораль спирається

на внутрішній авторитет (голос совісті) та підтримується суспільною думкою, право ж тримається на зовнішньому авторитеті й апелює до легального (державного) примусу в формі різного роду санкцій, що застосовуються до правопорушників.

Іншими словами, причини діалектичних протиріч між правом і суспільною мораллю полягають у специфіці цих соціальних інститутів, у різних методах регуляції, в особливостях підходів та застосовуваних аксіологічних критеріїв. Так, з юридичної точки зору, правомірність виключної монополії на певний результат інтелектуальної, творчої діяльності у спадкоємців автора не викликає жодного сумніву. Однак з погляду суспільної моралі володіння правом інтелектуальної власності не-автором (особливо, якщо спадкоємець автора взагалі немає ніякого іншого відношення до твору, окрім, зрозуміло, родинних зв'язків з автором) нерідко викликає суспільне нерозуміння, супроводжуване вимогами щодо скорочення строків цієї монополії або ж повного її скасування.

Тоді постає закономірне питання: чим повинна керуватися держава у своїй правотворчій діяльності? які оціночні критерії слід приймати за базові, щоб мінімізувати протиріччя між інститутами права та суспільної моралі?

З одного боку, ідеальна модель сучасного суспільства (в якій трилогія «правове, демократичне, соціальне» в нових умовах доповнюється ознакою «інформаційно-розвинене») вимагає реалізації принципів свободи, законності та пріоритету особистості перед державою. З іншого боку, не менш важливим імперативом сучасності, в прямій залежності від якого знаходяться перспективи розвитку будь-якого політично-організованого суспільства, є національна (тобто, державна) інформаційна безпека. Зазначена категорія уявляється багаторівневою, і суспільна мораль належить до її складу в якості одного з системоутворюючих елементів.

Таким чином, тут ми маємо справу із ще одним суперечливим філософсько-правовим питанням: які мають бути межі державного впливу на основний інструмент інформаційного обігу – систему засобів масової інформації – щоб цей вплив не шкодив свободі слова, не знищував політичну

конкуренцію і, разом з тим, був би достатній для ефективної протидії зовнішнім й внутрішнім посяганням на інформаційну безпеку в цілому та суспільну мораль зокрема? Зміст цього протиріччя, мабуть, найкращим чином може бути продемонстрований аналізом тривалої суспільної дискусії між владою, «медійниками», письменниками, педагогами, громадськими діячами та іншими політично-активними і творчими суб'єктами, з приводу внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі».

Слід зауважити, що інтелектуальна власність (як і будь-яка власність) – зобов'язує. Об'єкти права інтелектуальної власності недопустимо використовувати на шкоду суспільству й окремим індивідам. Отже, якщо творча продукція, незважаючи на її інтелектуально-правову природу, за своїм змістом або формами зовнішнього прояву ігнорує норми суспільної моралі, прийнятні для певного соціуму, то цілком обґрунтовано, коли розповсюдження такої продукції може бути, за рішенням компетентних державних інституцій, обмежено або ж взагалі заборонено. Тоді, напевне, все ж мають існувати відповідні державні регулятори, які б слідкували, щоб інформаційна продукція (в т.ч. й творча) відповідала вимогам законів щодо недопущення пропаганди етнічної, расової або релігійної ворожнечі, ксенофобії, тероризму, фашизму, будь-яких форм насильства чи приниження людей та національних і культурних святинь, а також щодо протидії пропаганді алкоголю, тютюнопаління, наркоманії, сексуальних перверсій, тоталітарних сектантських ідеологій та інших антисоціальних явищ, котрі визнані на законодавчому рівні шкідливими або явно небезпечними в більшості розвинених країн. Однак не більше того. Держава має залишатися ідеологічно нейтральною стосовно політичних переконань своїх громадян, ієрархії їхніх культурних та інших цінностей, що не перетинають етичних і одночасно юридичних меж.

Попри контроверсійний характер відносин у сфері захисту суспільної моралі, в Україні спостерігаються й тенденції до діалогу і співробітництва. Наприклад, в 2009 році ряд телекомпаній, за посередництвом Кабінету Міністрів України, Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, і

НЕК, уклали між собою «Хартію про партнерство заради інформаційних прав і свобод та захисту суспільної моралі» [337]. За своєю формою і змістом ця Хартія є суспільним договором, що укладений суб'єктами інформаційного процесу та представниками державних органів України з метою запровадження саморегулювання в дотриманні суб'єктами інформаційної діяльності законодавства про захист суспільної моралі.

Висвітлюючи ще один суперечливий аспект досліджуваної тематики, варто звернути увагу на проблеми розповсюдження літературних творів та іншої інформації у віртуальному просторі. Наприклад, постає питання, чи має право державний регулятор обмежувати доступ до веб-ресурсів, що містять твори, відношення соціуму до яких є неоднозначним? Так, «Mein Kampf» А. Гітлера перевидавалася сотні разів різними тиражами в багатьох країнах світу, не кажучи вже про розміщення в Інтернеті. Навіть в Росії, де ця книга нині є офіційно забороненою як екстремістська література, вона перевидавалася чотири рази в період 1992-2003 рр. Існують прецеденти блокування доступу до російських інтернет-ресурсів, які розміщували «Mein Kampf» на своїх сайтах, безвідносно до мотивів, тобто як в провокаційних цілях, так і в історично-пізнавальних.

Продовжуючи роздуми стосовно доступності інформації в Інтернеті, мабуть, також не можна однозначно сказати, чи потрібно обмежувати доступ малолітніх дітей до таких ресурсів, як, наприклад, «Вільна енциклопедія Wikipedia». З одного боку, це істотне та універсальне джерело різноманітних популяризованих знань (до того ж, на безоплатних умовах і без усякої реклами). З іншого боку, ніщо не заважає допитливій дитині знайти у «Вікіпедії» детальне (інколи ще й ілюстроване) описання всіляких парафілій, сексуальних перверсій та девіацій. І невідомо, який вплив чинитиме подібна інформація на дитячу психіку. Отже, як і будь-яке благо, навіть «культурний» сегмент Інтернету має свою зворотну сторону. Водночас, і у світовій історично-архітектурній скарбниці можна знайти зображення подібних парафілій: барельєфи та інший скульптурний декор всесвітньо відомих храмів Кхаджурахо

в індійському штаті Мадхья-Прадеш, створених понад тисячоліття тому правителями з династії Чандела, серед іншого містять і згадувані мотиви, однак їхнє споглядання зазвичай не вважається аморальним.

Вся наведена вище інформація, цей калейдоскоп поглядів та переконань, наводить на думку, яку, здається, дуже вдало висловив М. Вебер: в свободному суспільстві виявляється, що єдиної загальноприйнятої моралі не існує – моральні проблеми можуть мати більш ніж один «правильний варіант» вирішення. Тому соціально-філософську і правову дискусію на цю тему можна продовжувати нескінченно, екстраполюючи її доводи на різні сфери суспільного життя, в т.ч. й на інтелектуальну власність.

Однак спробуємо дещо резюмувати викладене вище стосовно проблеми захисту суспільної моралі у відкритому суспільстві, де інформація, знання та інтелектуальна власність мають неабияке значення.

По-перше, сам факт громадської дискусії про суспільну мораль свідчить про те, що українське суспільство (включаючи й провладні інститути) нині знаходиться у пошуку оптимальної інформаційної моделі, в якій були б враховані інтереси національної (державної) безпеки, основоположні права і свободи людини, принцип заборони цензури в різних її формах, та яка сприяла би впровадженню саморегуляції на засадах діалогу між ЗМІ, державою й суспільством.

Що ж стосується суспільної моралі, важливо пам'ятати, що гідність народу визначається, врешті-решт, морально-етичними якостями окремих його особистостей. Мораль як така пропонує добровільне визнання вимог совісті, певну внутрішню поведінку особи, засновану на персональному відношенні до всього оточуючого. Така «персональна» мораль залежить від ряду факторів – ментальності, національної культури, виховання, соціального статусу тощо. Морально-етичні установки переважної більшості індивідів у своїй сукупності формують «суспільну мораль» – багатогранну світоглядну категорію, що є прийнятною для абсолютної більшості членів даного суспільства у певний історичний момент. Суспільна мораль не є чимось «законсервованим» – вона

здатна трансформуватися, складаючи в сучасному громадянському суспільстві фундамент колективної правосвідомості (яка, в свою чергу, зв'язує мораль і право воєдино, сприяючи переходу моралі в моральність).

По-друге, незважаючи на плюралізм поглядів у баченні того, якими мають бути функції держави у питаннях захисту суспільної моралі, представляється, що в умовах агресивної геополітики та інтенсивної інформаційної еволюції людства в цілому, та українського суспільства зокрема, існування певних соціальних інститутів, що здійснюють моніторинг «стану» суспільної моралі, можна вважати доцільним. Однак ці регуляторні інституції мають проводити вельми делікатну політику в справах суспільної моралі – бути публічним майданчиком, на якому вестиметься справедливий, конструктивний та рівноправний діалог між всіма суб'єктами інформаційних відносин (державою, ЗМІ й представниками медіа-спільнот, громадськими організаціями, іншими), та прийматимуться виважені, збалансовані рішення в інтересах «духовного здоров'я» суспільства і збереження споконвічних культурних цінностей. Інакше існує ризик зсувів або у площину цензури, або до анархії, всездозволеності й хаосу. А в останньому випадку немає сенсу вести мову про право як таке, і право інтелектуальної власності зокрема.

Амбівалентність інтелектуальної власності, можливість її об'єктів одночасно містити як приватноправові, так і публічно-правові аспекти, створює потребу дослідити ще одне важливе нормативне джерело – Закон України «Про доступ до публічної інформації» [191]. Новий об'єкт – «публічну інформацію» – було введено в юридичну термінологію (а отже, і в систему інформаційних правовідносин) не так вже давно: на початку 2011 року. Проте і зазначений закон, як виявляється в процесі його аналізування, не дає однозначних відповідей на ряд питань: чи існують єдині критерії визначення належності інформації до категорії публічної? А якщо так, то чи означає належність інформації до категорії «публічна» безумовний режим її відкритості й загальної доступності? Нарешті, яким є співвідношення понять «публічна інформація» і

«загальносуспільне надбання» в контексті інтелектуально-правової проблематики?

За оцінками деяких дослідників, травень 2011 став для українського «інформаційно-залежного» суспільства початком нової ери [312, с. 10]. Адже саме тоді набрав чинності Закон України «Про доступ до публічної інформації». З того часу суспільні відносини, регламентовані даним законом, увійшли у стадію становлення, оскільки саме на практиці виявляються всі недоліки документу, а також труднощі під час його впровадження, зумовлені неоднозначністю розуміння базових категорій.

Аналізуючи особливості правового режиму публічної інформації та її місце в загальній структурі суспільних відносин, необхідно виходити з того, що право на доступ до інформації є одним з ключових інститутів не тільки інформаційного права, а ще й конституційного і цивільного (а в системі останнього й розвивається підгалузь права інтелектуальної власності). Воно сформувалося в результаті еволюції прав людини, першооснову яких тривалий час становила свобода слова. Такий підхід було започатковано в Загальній декларації прав людини (1948), яка передбачає, що кожна людина має право шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [85, ст. 19]. Однак зазначений міжнародний акт закріпив загальне право на доступ до інформації як такої, не конкретизуючи її видів. Між тим, активний розвиток інформаційної сфери потребував більш чіткого юридичного розмежування і встановлення різних правових режимів для окремих видів інформації. Людство еволюціонує, тому закономірно, що на певному історичному етапі розвитку інформаційних відносин знадобилося виокремити із загального «права на інформацію» право на доступ до окремих її різновидів.

Діяльність держави та її інститутів у центрі й на місцях супроводжується інформаційними процесами, в результаті яких в системі державного механізму концентруються значні обсяги інформаційних ресурсів [360, с. 39]. Доступ до цих ресурсів дає суспільству можливість здійснювати контроль за діяльністю

органів державної влади та місцевого самоврядування, оцінюючи ефективності їхньої роботи.

Україна не є піонером у справі впровадження механізмів суспільного контролю над владою. В більшості західних країн спеціальні закони, що забезпечували доступ до офіційної інформації, були затверджені ще в другій половині ХХ століття. При цьому правове регулювання доступу до інформації державних органів в різних країнах світу здійснювалося не однаковими правовими засобами. В окремих країнах інформаційна відкритість державних інституцій закріплюється на законодавчому рівні доволі давно. Так, парламент Швеції ще в 1766 році ухвалив закон «Про свободу преси», в якому закріпив принцип доступності документів державних установ для громадян. Посадові особи зобов'язувалися надавати інформацію про свою діяльність, звітувати перед суспільством [468, с. 122]. В багатьох європейських країнах законодавці визначають в якості об'єкту загальної доступності саме «офіційну державну інформацію». Так, в Бельгії діє закон «Про гласність у сфері адміністрації», у Великобританії – «Про свободу інформації», в Німеччині – «Про ознайомлення з офіційними документами та про доступ до інформації», у Литві – «Про право на отримання інформації від державних установ та органів самоврядування», тощо [104, с. 26]. В нормативних актах Ради Європи, які встановлюють стандарти інформаційної відкритості органів державної влади та місцевого самоврядування, домінуючим є термін «офіційна інформація» [190]. В документах ЮНЕСКО застосовується термін «інформація, що є суспільним надбанням». До такої відносять інформацію «яскраво вираженого суспільного значення», яка створена органами державної влади в процесі виконання ними своїх повноважень, а також інформацію, що повинна бути легкодоступною і захищеною від незаконного привласнення [319].

Прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» цілком відповідає інтересам реалізації законодавчо закріпленого прагнення розбудови в Україні інформаційного суспільства [203]. Аналіз публічної інформації як об'єкта правових відносин вимагає уточнення її місця в юридичній концепції

стосовно класифікації інформації. Очевидно, що системоутворюючим нормативно-правовим актом у національній системі інформаційного законодавства є Закон України «Про інформацію» [200], в чинній редакції якого за основу класифікації інформації взято її зміст. У ст. 10 Закону наведено перелік видів інформації за критерієм змісту.

Відсутність в переліку «публічної інформації», мабуть, означає, що така характеристика інформації, як «публічність», не зовсім збігається з її змістовним критерієм, але накладається на нього, адже публічною може бути будь-яка інформація (і довідкова, і статистична, і рекламна, і правова, і екологічна, й інші). Разом з тим, диспозиція зазначеної статті є відносно визначеною: вона містить пункт «інші види інформації», серед яких цілком можуть матися на увазі будь-які неназвані види, в т.ч. і «публічна», і «масова». Однак «публічність» визначається самою природою інформації. Наприклад, інформація про стан довкілля за самою своєю суттю не може бути приватизована, засекречена, обмежена у доступі для суспільства (на відміну від інформації, покладеної в основу об'єкту права інтелектуальної власності, яка в певних випадках може становити комерційну таємницю, секрет виробництва, ноу-хау й таке інше). Що ж до поняття «масова інформація», ця характеристика стосується не змістовного критерію, а скоріш самої технології розповсюдження даних, та аудиторії, на яку вона розрахована (тобто, на необмежене коло осіб).

Власне Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає, що «публічною» є інформація, відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях, якщо вона отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації [191, ч. 1 ст. 1]. Досить тривалий час інформаційне законодавство України оперувало термінами «офіційна інформація органів державної влади та органів місцевого самоврядування» та «інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого самоврядування». Однак в 2011 р. ця термінологічна плутанина була дещо поліпшена, оскільки

Закон України «Про інформацію» був викладений у новій редакції [186], і формулювання «інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого самоврядування» було виключене зі згаданого переліку видів інформації. Натомість поняття «офіційна інформація» збереглося в іншому законі [209]. Тому дослідження юридичної природи публічної інформації об'єктивно потребує вивчення її співвідношення з «офіційною інформацією органів державної влади та органів місцевого самоврядування» (далі скорочено – «офіційна інформація» – щоб надати аналізу законодавства певної лаконічності).

Ст. 1 Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» містить наступне визначення «офіційної інформації»: це офіційна документована інформація, створена в процесі діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яка доводиться до відома населення в порядку, встановленому Конституцією України та іншими законами [191; 200; 209]. Деякі дослідники, аналізуючи співвідношення публічної та офіційної інформації, доходять висновку, що ці два поняття не є тотожними та співвідносяться як загальне і часткове – тобто, публічна інформація охоплює значно ширше коло відомостей [360, с. 42].

Офіційна державна інформація, що виникає в процесі здійснення державними інститутами своїх функцій, є результатом інтелектуальної діяльності державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, інших осіб, що здійснюють владні повноваження або приймають участь в законотворчості. Однак, оскільки створення такої інформації пов'язане із реалізацією службових обов'язків і повноважень, і сама продукція такої інтелектуальної діяльності підпадає під особливу категорію (адже головний зміст подібної діяльності – регулювання суспільних відносин, а головна умова легітимізації результатів, набрання ними чинності – обов'язкове оприлюднення, доведення до загального відома), то на подібну інформацію не поширюються авторські права в їхньому комерційному, виключному майновому вимірі.

У розвитку інформаційного законодавства можна виділити дві суміжні тенденції. З одного боку, встановлюються певні обмеження доступу до окремих видів інформації, з метою забезпечення недоторканості приватного життя людини, державної таємниці, іншої конфіденційної інформації. З іншого, – впроваджуються в життя норми, які покликані конкретизувати право на доступ до інформації, що має загальносуспільне значення і забезпечує реалізацію публічних інтересів.

Якщо вважати «публічність» синонімом офіційності та відкритості, логічно припустити, що основною характеристикою публічної інформації є загальнодоступність. Про «відкритість» (крім випадків, встановлених законом) каже сам Закон України «Про доступ до публічної інформації» [191, ч. 2 ст. 1]. Разом з тим, належність інформації до категорії публічної не означає автоматичний режим її відкритості і доступності. Такий висновок можна зробити, виходячи з положень зазначеного закону, частиною 1 ст. 6 якого встановлено, що існує публічна інформація з обмеженим доступом трьох категорій – конфіденційна, таємна і службова. Далі в Законі викладено підстави можливого обмеження доступу до інформації, а також визначено, до якої інформації доступ громадськості обмежуватися не може [191, ст. 6].

Так, відповідно до принципу відкритості публічної інформації, в жодному випадку не може бути обмежено доступ до інформації: про використання бюджетних коштів; про володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном; декларації про доходи осіб (та членів їхніх сімей), які претендують або займають виборну посаду в органах влади чи обіймають посаду державного службовця, службовця органу місцевого самоврядування, тощо. Іншими словами, мова йде про таку інформацію, володіння якою забезпечує громадський контроль над владою.

Ще один вид публічної інформації, яка підлягає обов'язковому оприлюдненню в інтересах суспільства, – це інформація про органи влади: організаційна структура, функції та повноваження; основні завдання, напрями діяльності та фінансові ресурси; нормативно-правові акти та проекти рішень,

що підлягають обговоренню, нормативно-правові засади діяльності; перелік та умови отримання послуг, що надаються цими органами; форми і зразки документів, правила їх заповнення; плани проведення та порядок денний відкритих засідань; загальні правила роботи установ, правила внутрішнього трудового розпорядку, тощо.

Однак, як вже було відзначено, коло публічно-інформаційних відносин є значно ширшим. У філософсько-правовому ракурсі досить цікавим бачиться співвідношення окремих нормативних положень ЗУ «Про інформацію» та ЗУ «Про доступ до публічної інформації». Так, відповідно до ст. 29 Закону «Про інформацію», предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадян в оману, про шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (чи бездіяльності) фізичних або юридичних осіб, тощо. Згідно до цієї ж статті, навіть інформація з обмеженим доступом може бути поширена, якщо вона є «суспільно необхідною», тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадян знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення [200, ч. 1 ст. 29]. Водночас, Законом України «Про доступ до публічної інформації» встановлено, що доступ до інформації публічного характеру може бути обмежено, якщо шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [191, п. 3 ч. 2 ст. 6].

Дещо узагальнюючи та резюмуючи викладений стосовно публічної інформації матеріал, можна зробити певні висновки. По-перше, прийняття Україною спеціального закону в цій сфері розширює інформаційну свободу, тим що надає суспільству можливість захищати свої законні інтереси, беручи більш активну участь в управлінні державними справами. Отже, у разі коректної імплементації, цей закон стимулюватиме владу дотримуватися принципів законності, прозорості, раціонального використання бюджетних коштів, тощо. Адже тепер фактично кожен охочий може «нагрянути» із

перевіркою. До того ж, аналізуючи весь масив запитів від громадськості, державні органи не просто надаватимуть інформацію, а й краще розумітимуть, що саме цікавить українців. Однак це загальне бачення.

Що ж стосується зв'язку категорій «публічна інформація» й «інтелектуальна власність», тут приходимо до чіткого розуміння, що будь-які результати інтелектуальної діяльності суб'єктів, котрі в більшості випадків генерують інформацію, яку законом віднесено до «публічної», в силу їхнього загальносуспільного призначення не підпадають під поняття інтелектуальної власності у повному розумінні. Тобто, не виникає жодних виключних, майнових прав на подібні інтелектуальні результати. Водночас, безумовно, можна вести мову про автоматичне виникнення немайнових прав (перш за все, права авторства), що втім не передбачають якихось монополій або ж пріоритетів на доступ до інформації, якщо звісно таку інформацію не було віднесено законодавством до спеціальних категорій (службової, таємної, конфіденційної).

Нарешті, очевидною представляється потреба у більш чіткому нормативно-правовому регламентуванні критеріїв, за якими слід відносити публічну інформацію до «суспільно необхідної» і такої, поширення якої є предметом суспільного інтересу і одночасно не є занадто шкідливим. Осмислення такого балансу є перспективним завданням вже для філософії інформаційного права.

Останнім аспектом, що цікавить нас в рамках даного підрозділу дисертації, є питання про співвідношення публічної та масової інформації.

З одного боку, держава має захищати свою інформаційну безпеку і дбати про збереження конфіденційності відомостей, що становлять виключний національний інтерес. З огляду на це, доступ до таких відомостей має бути обмеженим або взагалі закритим від переважної більшості людей, в тому числі, від власних громадян. Разом із тим, виникає ряд неоднозначних питань щодо існуючих концепцій розповсюдження інформації. Нові технологічні реалії (зокрема ті досягнення ІТ, що спрямовані на забезпечення віртуальної

анонімності, або ж навпаки – на оприлюднення закритої інформації) підтримують перманентну актуальність даної тематики.

Розв'язання проблем регулювання розповсюдження масової інформації вже отримало істотного розвитку в українському законодавстві [185; 187; 188; 190-193; 195; 196; 199; 200; 203; 209]. Започатковане воно і в окремих наукових роботах [62; 87; 120; 246], проте ці проблеми неможна вважати вирішеними, особливо якщо вести мову про соціально-філософські аспекти використання сучасних інформаційних технологій у справі поширення інформації.

Для розуміння сутності проблем розповсюдження масової інформації необхідно хоча б у загальних рисах проаналізувати досвід регулювання інформаційних відносин, що виникають при виробництві й розповсюдженні масової інформації в світовій практиці. Ряд дослідників говорять про існування чотирьох моделей суспільно-правового положення преси в різних державах, яким відповідають наступні концепції розповсюдження масової інформації: авторитарна, лібертарна (лібертаріанська), «радянська» й теорія соціальної відповідальності преси [347].

Авторитарна концепція преси віддзеркалює централізовану ієрархічну доктрину державного устрою, якому вона служить. В основі цієї теорії лежить авторитарний підхід до розповсюдження інформації: преса є об'єктом державної монополії на інформацію і має підтримувати представників верховного керівництва. По суті, в цьому випадку ЗМІ стають інструментом у досягненні власних цілей вищого керівництва країни, які не завжди співпадають з національними інтересами. Історія знає чимало подібних прикладів. Так, в Англії в XVII ст. застосовувалася система видачі патентів на книговидання й друкарську справу. Природно, що видавалися такі патенти про виняткову монополію на друкарство лише «благонадійним особам». У ряді інших європейських країн в різні історичні періоди держава також прагнула «правильно» орієнтувати читача щодо проваджуваної владою політики. Так, за часів авторитарної преси у Франції, Німеччині, Іспанії, Росії, США в певний

період застосовувалася цензура, спрямована на попередній перегляд матеріалу й видачу дозволу на його публікацію за умови відсутності критики влади.

Отже один з істотних аспектів інституту інтелектуальної власності – ліцензування – на зорі розвитку індустрії книговидавництва виконувало функцію цензури. При цьому не слід розуміти застосування слова «патент» у наведених прикладах в його сучасному значенні. То був саме дозвіл, погодження, ліцензія, видача т.зв. «привілеїв» на друкарство від верховної влади. Тобто – різновид цензури.

Варіацією авторитарної концепції вважають радянську модель преси, основу на принципі, що засоби масової інформації мають функціонувати в якості пропагандистського інструменту комуністичної партії та держави, й покликані забезпечувати «єдність всіх членів суспільства» [347, с. 44]. Звісно, в таких умовах про ідеологічний плюралізм вести мову не доводилося. Відповідно, відбувалося так би мовити «одержавлення» інтелектуальної власності.

Як відомо, контроль над радянською пресою здійснювався цензурою в особі Головного управління у справах літератури та видавництва (Головліт). Штамп Головліту був обов'язковий для виходу в світ будь-якого видання або окремого твору. Всі періодичні друковані видання, типографії й видавництва знаходилися в державному віданні [347, с. 46]. Приблизно те ж саме в різні часи мало місце в багатьох країнах. Однак виникнення Інтернету зламало державну інформаційну монополію, і навіть т.зв. «Велика китайська інформаційна стіна», або «Великий китайський файрвол» (англ. Great Firewall of China) не дозволяє здійснювати КНР абсолютний контроль свого інформаційного простору, адже є Tor. Так, дійсно, близько 80 % IP-адрес публічних серверів Tor в КНР було включено до «чорного списку» [505] загальнодержавного китайського проекту The Golden Shield Project (金盾工程). Однак залишаються ще 20 %, державою не контрольованих, і прибічники віртуальної анонімності теж не зупиняють своєї активності.

Саме існування та особливості функціонування мережі Tor є дуже цікавими для розуміння проблем сучасності, в оточенні яких й розвивається інститут інтелектуальної власності. Tor (скор. від англ. The Onion Router) – це вільне та відкрите програмне забезпечення для реалізації так званої «цибулевої маршрутизації». Tor є системою проксі-серверів, яка дозволяє встановлювати анонімне мережеве з'єднання, захищене від прослуховування, перегляду або інших форм доступу сторонніх осіб (включаючи й державні спецслужби). Іншими словами, Tor можна розглядати як анонімну мережу віртуальних тунелів, по яких передавання даних здійснюється в зашифрованому вигляді. Якщо зазвичай інтернет-користувач застосовує для проведення своїх операцій (наприклад, для банківських платежів, або для покупок в інтернет-магазинах, або просто для інтернет-броузіngu) стандартні проксі-сервери, то для звичайного провайдеру є доступною інформація і про те, хто є користувач (адже він ідентифікується за IP-адресою), і про те, що він шукає в Інтернеті. Будь-який провайдер бачить зміст трафіку користувача, оскільки цей трафік проходить через проксі-сервер. В окремих випадках, провайдери навіть можуть побачити інсайдерський зашифрований трафік своїх клієнтів, у процесі посередництва у трансляції користувацької інформації на сайт відповідного банку або платіжної системи, або на сайт електронної торгівлі. Користувачеві лише залишається просто вірити, що провайдер не стане нищпорити в доступній йому інформації клієнта, зокрема, не буде інфільтрувати власну рекламу в його трафіковий потік, і не буде записувати персональні дані клієнта [504].

За допомогою Tor користувачі можуть зберігати анонімність в Інтернеті при відвідуванні сайтів, веденні блогів, відправленні миттєвих і поштових повідомлень, при здійсненні розрахунків у криптовалюті Bitcoin за допомогою електронних гаманців, а також при роботі з іншими додатками, що використовують інтернет-протокол TCP (Transmission Control Protocol). Анонімізація трафіку забезпечується за рахунок використання розподіленої мережі серверів – різноманітних вузлів (вхідних, посередницьких, вихідних,

сторожових, мостових, тощо). Технологія Tor також забезпечує захист від механізмів аналізу трафіка, котрі ставлять під загрозу не тільки принцип приватності у Всесвітній мережі як такий, але й конфіденційність конкретних комерційних таємниць, приватних ділових контактів, і тайну зв'язку в цілому. Тому приватні особи використовують можливості Tor для захисту недоторканості приватного життя та з метою отримання доступу до інформації, заблокованої інтернет-цензурою в «звичайному» сегменті віртуального простору.

Використання анонімної мережі Tor нерідко є доволі виправданим, особливо з огляду на повсюдну тенденцію до посилення контролю Інтернет-простору. Тоталітарні посування спостерігаються не тільки в традиційно нелояльних до Інтернету Китаї, Ірані, Туреччині та ряді інших країн. Вони стають реальністю навіть в таких (як прийнято вважати) демократичних країнах, як США та Великобританія. Королева останньої в листопаді 2016 підписала вкрай суперечливий закон «Про повноваження слідства» (The Investigatory Powers Act). Цей закон зобов'язує інтернет-провайдерів і операторів мобільного зв'язку не видаляти інформацію про активність абонентів за останні 12 місяців. Зокрема передбачається, що протягом року мають зберігатися відомості про телефонні дзвінки британців і відвідувані ними веб-сайти. Доступ до такої інформації отримають урядові організації й спецслужби. При цьому ордер для подібних дій знадобиться їм тільки в окремих випадках. Йдеться про ситуації, коли поліція, наприклад, вимагатиме розкрити джерело інформації журналістів. Крім цього, до повноважень британських правоохоронців увійде і прямий «злам» комп'ютерних систем і мобільних гаджетів громадян. Однак для таких заходів вже буде потрібний спеціальний ордер, який видаватиме орган, що складатиметься з призначеного урядом комісара і колеги суддів [306].

Раніше повідомлялося про ухвалену (наприкінці 2015 року) угоду між Євросоюзом і США під назвою «Персональний щит», яка дозволяє зберігати інформацію європейських громадян на американських серверах. Це сталося

після того, як в жовтні 2015 р. Європейський суд у Люксембурзі визнав недійсним укладений у 2000 р. між ЄС і США договір під умовною назвою «Безпечна гавань». І ось тепер Парламент Великобританії прийняв закон «Про повноваження слідства», що наділяє спецслужби і правоохоронні органи безпрецедентно широкими можливостями щодо стеження за мільйонами підданих Сполученого Королівства, збирання даних щодо їхньої активності «оптом» і без якихось істотних фактичних підстав для цього. Д. Кіллок, керівник Open Rights Group – некомерційної організації, що займається питаннями додержання прав людини в цифровому просторі, захисту інтелектуальної власності та протидії цензурі в Інтернеті, – охарактеризував новий закон як один з найбільш екстремальних нормативних актів щодо спостереження, що будь-коли був прийнятий в «світі демократії». Закон цей матиме, на його думку, вплив, що виходитиме далеко за межі берегів Великобританії. Інші правозахисники вже прозвали The IP Act «смертельним вироком для журналістських розслідувань у Британії», адже він стосується і розкриття таємних інформаторів.

Зазначений закон, також відомий як «Хартія сищиків» (Snooper's charter), дійсно може стати одним з найжорсткіших законів щодо стеження за власними громадянами в новітній практиці західних держав. Законопроект спочатку був представлений міністром Т. Мей в листопаді 2015 року, коли вона ще займала посаду глави МВС Британії. Однак ця ініціатива тоді провалилася. Прийняти документ вдалося лише після т.зв. «Брекзиту», коли Т. Мей очолила уряд Сполученого Королівства. Єлизавета II закон підписала, тож він набув чинності вже наприкінці грудня 2016, коли припинив свою дію прийнятий в 2014 році Data Retention and Investigatory Powers Act [494].

Ось і відповідь, чому анонімні мережі стають все більш популярними та затребуваними в інформаційно-залежному суспільстві. Приховані сервіси Tor надають своїм користувачам можливість створювати власні веб-сайти і електронні ЗМІ, не розкриваючи при цьому інформацію про їхнє реальне місце розташування, не видаючи своїх таємних інформаторів, тощо. Саме такими

сервісами активно користуються в своїй діяльності WikiLeaks, Anonymous, інші суб'єкти інформаційних відносин, що працюють на анонімних началах.

Є й оборотна сторона функціонування мережі Tor – можливість використання її в злочинних цілях. Це і торгівля наркотиками, і розповсюдження дитячої порнографії та активність т.зв. «груп смерті» серед підлітків, і здійснення кібер-диверсій проти окремих установ і національної безпеки в цілому, і координація терористичної діяльності. Наприклад, в 2007 році Національна поліція Швеції заарештувала відомого експерта з комп'ютерної безпеки Д. Егерстада за обвинуваченням у неправомірному доступі до комп'ютерної інформації. Він, будучи працівником компанії Deranged Security, опублікував на своєму робочому сайті паролі до електронної пошти посольств, неурядових організацій, комерційних компаній і державних агентств різних країн. Як пояснив обвинувачуваний, в якості експерименту він створив декілька вихідних серверів Tor і перехоплював через них незашифрований трафік. В результаті Д. Егерстаду вдалося заволодіти паролями до близько 1000 облікових записів, що належали дипломатам, зокрема, працівникам російського посольства у Швеції, а також співробітникам дипмісії Казахстану, Індії, Узбекистану, Ірану, Монголії, Гонконгу, Японії, директорів індійської Організації оборонних досліджень, а також британському представництву в Непалі [453].

Про нові можливості безкарного порушення прав інтелектуальної власності з використанням Tor годі й казати. Це самоочевидне. Тому знов-таки доводиться констатувати дуальність інформаційних технологій: вони можуть бути і осередком зла, і джерелом блага; здатні як посилювати протиправні тенденції, так і нести звільнення од тоталітарної цензури. Однак ми ще неодноразово повертатимемося до роздумів про діалектику інформації та протиріччя сучасного інформаційно-залежного світу в рамках даного дисертаційного дослідження. Тепер же варто завершити розгляд згаданих вище чотирьох концепцій розповсюдження масової інформації. Авторитарну теорію преси вже було висвітлено, отже, настав час для аналізу лібертаріанської.

Т.зв. лібертарна теорія преси ґрунтується на філософії лібералізму. Ліберальна концепція, як відомо, розглядає свободу й добробут особи у якості головних цілей діяльності держави. В цьому контексті на пресу покладається, якщо можна так висловитися, «функція дзвону», звук від якого безперешкодно лунає навкруги й доноситься до всіх мислячих громадян незалежно від волі держави. Ліберальні принципи діяльності ЗМІ знайшли відображення у Першій поправці до Конституції США, у французькій Декларації прав людини і громадянина, та ряді інших історичних правових джерел.

Основний зміст лібертарної концепції преси можна звести до твердження, що навіть в демократичній країні, де уряд підпорядкований та підзвітний громадськості, йому все одно не настільки довіряють, щоб ототожнювати його політичні цілі з громадськими. Тому всі засоби масової інформації мають знаходитися у приватній власності й конкурувати між собою на свободному ринку.

Лібертаріанська теорія фіксує ряд важливих задач преси: обслуговування суспільно-політичної системи на основі забезпечення об'єктивного інформаційного обігу та полеміки по соціально значущих питаннях; просвіта публіки з тим, щоб підтримувати здатність соціуму до самоврядування; забезпечення реалізації права на критику уряду; можливість виконувати сполучну роль між покупцями й продавцями товарів та послуг за допомогою реклами; розвага публіки; розвиток самофінансування ЗМІ як економічного методу забезпечення захисту від придушення свободи інформації з боку впливових політичних й фінансових груп [347, с. 61].

Незважаючи на позитивний в цілому, «людяний» характер ліберальних ідей, світова рецепція яких серйозно вплинула і на розвиток моделей розповсюдження масової інформації, й на інститут інтелектуальної власності, все ж варто погодитись із думкою тих дослідників, котрі небезпідставно вказують, що лібертарна концепція преси не витримала випробування, пов'язаного із бурхливим розвитком масових інформаційних технологій [65, с. 166]. Як виявилось, нічим не обмежена торгівля ідеями може призводити до

фальсифікацій, розповсюдження необ'єктивної інформації та, як слідство, до дезінформації суспільства. На підтвердження цієї тези, варто лише подивитися на різницю в тональностях, із якими висвітлюються події в Сирії, політична ситуація в Україні, тощо, з боку ЗМІ різних країн. Тональності ці істотно змінюють семантику інформаційних повідомлень. І таких прикладів достатньо. Тому доволі закономірним результатом в еволюції моделей розповсюдження масової інформації можна вважати відступ від лібертарної та авторитарної моделей преси на користь моделі «соціально відповідальної преси».

Зазначена теорія преси становить свого роду наступний етап у розвитку лібертаріанської теорії. «Повна свобода» лібертарної моделі преси доповнюється певними обмеженнями, в основі яких лежать правові й етичні принципи. Мова йде, насамперед, про захист інтересів суспільства від зловживань свободою преси. Україна теж впроваджує подібні стандарти. Так, Закон України «Про інформацію» закріплює принципове положення про неприпустимість зловживання правом на інформацію. Зокрема, Законом визначено, що інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини [200, ст. 28]. – Неймовірно актуальне нормативне положення для нашої країни, у світлі тих подій, що розгорнулися з листопада 2013 року (і всіх наступних). Аналогічна норма права міститься і в ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», однак у дещо розгорнутому вигляді.

На позиціях моделі «соціально відповідальної преси» стоять різні країни світу, де існує громадянське суспільство (або триває активний процес його становлення). Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод (1950, Рим), до якої наша країна приєдналася в 1995 році (набувши членства у Раді Європи), встановлює принципи для соціальної концепції преси положення. Так, кожна людина має право на вільне

вираження своєї думки. Воно передбачає свободу притримуватися своєї думки й можливість вільно отримувати і розповсюджувати інформацію без будь-якого узгодження з державою незалежно від державних кордонів. Означене право не перешкоджає державам здійснювати ліцензування радіомовних, телевізійних, інших медійних організацій. Разом з тим, Конвенція закріплює й положення, зміст якого вказує на те, що здійснення інформаційних прав і свобод накладає певні обов'язки та відповідальність, й може бути сполучено із формальностями, умовами, обмеженнями і санкціями. Вони встановлюються законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, територіальної цілісності, громадського спокою, в цілях запобігання безладам й злочинам, для охорони здоров'я, моральності, захисту репутації та прав інших осіб, для запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно, забезпечення авторитету й неупередженості правосуддя [82, ст. 10].

Щоб краще зрозуміти особливості соціального регулювання проблем розповсюдження масової інформації (в контексті реалізації моделі «соціально відповідальної преси»), вбачається доцільним звернути увагу на опубліковану в США «Концептуальну доповідь про право ЗМІ», підготовлену Американською асоціацією юристів в рамках програми «Правові ініціативи в країнах Центральної та Східної Європи». На що ж звертають увагу провідні фахівці, що підготували згадану доповідь? Вони виокремлюють п'ять груп відносин, котрі у сукупності, з одного боку, виражають основні умови реалізації принципів свободи масової інформації, та, разом з тим, обмежують цю свободу, передбачаючи відповідальність за можливі правопорушення. Умовно назви зазначених груп формулюються наступним чином: 1) свобода самовираження; 2) дифамація (відповідальність ЗМІ за сумнівну, образливу або недостовірну інформацію); 3) права та обов'язки ЗМІ з позицій державної (національної) безпеки; 4) можливість журналістів захищати свої джерела інформації; 5) межі контролю й регулювання діяльності засобів масової інформації з боку державних органів.

Під «вільним самовираженням» мається на увазі забезпечення права особи мати власні переконання або вірування, права на вільний обмін інформацією стосовно будь-якого предмету, права не відповідати на питання, права на отримання інформації від інших осіб, права запитувати й отримувати інформацію з усіх без виключення джерел. За американською правовою доктриною, свобода слова допомагає встановити істину, надає можливість суспільству збудувати справжнє демократичне правління, сприяє самореалізації громадян і несиловому розв'язанню багатьох суперечок. Тому право на свободу слова дароване усім громадянам без винятку. Воно є невід'ємним не тільки для тих, хто підтримує уряд, але й для тих, хто його не підтримує [148].

Показовою є також висловлена у Доповіді думка, основний зміст якої зводиться до наступного: від свободи слова та інформаційного обміну залежить життєздатність громадських та політичних інститутів. Головною відмінністю свободних суспільств від тоталітарних режимів є право говорити вільно й висловлювати найрізноманітніші думки, а в реаліях інформаційного суспільства – ще й вільно їх поширювати всіма доступними засобами. Жоден політичний виступ не можна забороняти тільки на тій підставі, що він виступає у підтримку однієї сторони, а не іншої. Навпаки, політична конкуренція – необхідна передумова свободи слова і незалежності правосуддя. В одному з дисертаційних досліджень знаходимо посилання на рішення Верховного Суду США, який буквально підкреслює наступне: «Згідно із Першою поправкою до Конституції США, не існує «помилкових» висловлень або думок. Яким би зловмисним не вбачалося нам те чи інше висловлювання, але для його спростування ми маємо покладатися не на свідомість суддів й присяжних, а лиш на змагання з іншими думками та висловлюваннями» [61, с. 218].

Ймовірно, мірою справжньої свободи слова служить те, у якому ступені не регламентовано право кожного громадянина відкрито обговорювати суспільні порядки та публічно висловлювати свої критичні зауваження. В цьому відношенні Закон України «Про інформацію», принаймні формально-юридично, демонструє демократичний стандарт: ніхто не може бути

притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень [200, ч. 1 ст. 30]. Проте, фіксація даного принципу не виключає, що право на свободу слова (що й лежить в основі принципів свободи розповсюдження інформації, в т.ч. й продукції творчості, інтелектуальної діяльності) інколи може вступати у колізію з інтересами як суспільства, так і приватних осіб.

Висновки до розділу 3

Соціально-філософський аналіз питання щодо специфіки інтелектуальної діяльності в умовах NBIC-конвергенції визначає необхідність акцентувати увагу на деяких моментах. По-перше, цивілізоване суспільство змінює свої підходи до пізнавальної діяльності. Сам факт фіксації такого явища, як «NBIC-конвергенція», свідчить про трансформацію культурних і смислових дискурсів, що вже відбувається. Інтелектуальна діяльність, як ми бачимо, змінює свою специфіку не тільки в контексті NBIC-конвергенції, але й, почасти, під впливом Ні-Нуме. В цілому ж зазначимо, що інтелектуальний фактор здійснює потужний вплив на ідеологію, економіку, політику, правову систему, на культуру в цілому, а відтак – і на спосіб життя, систему цінностей, суспільну психологію, тощо. Інтелектуальна діяльність завжди була тією ключовою складовою, що надавала імпульсу людському розвитку. А сьогодні її значення зростає ще більше.

По-друге, маємо, нарешті, усвідомити, що право інтелектуальної власності в тому форматі, в якому воно існує нині, з огляду на проаналізовані тенденції щодо зміни специфіки інтелектуальної діяльності – це ультраконсервативний юридичний соціальний інститут, що має глобальний масштаб. Ситуація із правовим регулюванням охорони та захисту результатів інтелектуальної діяльності, за своїм впливом на динаміку розвитку сучасної культури і науки, часто може бути охарактеризована як контрпродуктивна, майже «середньовічна». Цей контраст особливо відчутний в контексті NBIC-конвергентної концепції. Адже саме для середньовічних часів і був притаманний той безкомпромісний характер норм, що складають догматику

нині існуючого інтелектуально-правового законодавства. Між тим сучасна постіндустріальна цивілізація потребує більш гнучкого законодавства щодо права власності у сфері інтелектуальної діяльності.

Необхідно робити поправку на те, що світ в «епоху інформації» змінюється незрівнянно динамічніше аніж тоді, коли надавалися середньовічні авторські «привілеї» або навіть тоді, коли було ухвалено Статут Анни і «копірайт» розпочав свій властолюбний поступ теренами цивілізованого світу. Неможливо нескінченно підтримувати стандарти тих часів. А конвергентні процеси у сфері технічних, природознавчих, гуманітарних наук, інформатики – все, що було позначено терміном «NBIC-конвергенція», – вимагають лібералізації у сфері регламентації інтелектуальної діяльності.

Аналіз інноваційної проблематики у сучасному науковому дискурсі показує, що осмислення феномену інновації рідко виходить за межі техніко-економічної парадигми. Проте, інновація – це, перш за все, соціокультурний феномен, актуалізація якого зумовлена самою специфікою соціокультурного середовища. Закономірно, що вектор соціальних перетворень, пов'язаних із впровадженням інформаційно-комунікативних та інших визначальних інновацій, нині просувається з техніко-економічної та правової сфер у соціокультурну площину. Слідом за виробничою, й інші сфери культури стають об'єктами свідомої цілеспрямованої інноваційної діяльності, що дозволяє констатувати перехід цивілізованого людства до інноваційної моделі розвитку, та відповідне збільшення значення інституту інтелектуальної власності у постіндустріальному світі.

В основі інтелектуальної, творчої активності ми бачимо саме інновацію. Однак ступінь інноваційності у різних об'єктів права інтелектуальної власності не є однаковим. Очевидно, що найбільш високі вимоги щодо наявності відповідного ступеню інноваційності висуваються до наукових відкриттів, які характеризуються майже абсолютною новизною. В свою чергу, наукові відкриття (які мають фундаментальне значення), будучи специфічним об'єктом інтелектуальної власності – із загальногуманітарним змістом, і тому – в статусі

загальносуспільного надбання, дозволяють реалізувати новітні технічні задуми. Так з'являються об'єкти права промислової власності (які мають прикладне значення) – винаходи, до яких в даній інтелектуально-правовій категорії висуваються найжорсткіші вимоги в частині інноваційності, та корисні моделі – із дещо меншою інноваційною складовою, ніж винаходи. Що ж стосується решти об'єктів права інтелектуальної власності (і в сфері «копірайту», і в патентній, і в інших) – творів, промислових зразків, виконань та їхніх записів, раціоналізаторських пропозицій, селекційних досягнень, засобів індивідуалізації осіб, товарів та послуг, тощо – всі вони можуть володіти різним ступенем інноваційності, але не меншим за такий, що дозволить кваліфікувати їх в якості «оригінальних», «нових».

Будучи соціальним і культурним явищем, така категорія як «інновація» не тільки віддзеркалює новітні тенденції сучасної культури, але й цілком правомірно може бути названа ядром інтелектуальної власності. Отже, інновацію можливо визначити як соціокультурну модель об'єктивації нового на етапі постіндустріальності, що знаходить своє специфічне відображення в практичній діяльності соціуму, і має особливе обґрунтування у рамках досліджуваного соціального інституту – інтелектуальної власності.

Соціально-філософський та правовий аналіз проблем інтелектуальної власності в епоху Інтернету дозволяють висловити думку, що нові умови життя вимагають принципового реформування інституційної та правової систем охорони об'єктів права інтелектуальної власності з урахуванням новітніх технологічних і соціокультурних (в т.ч. ментальних) реалій. У зазначеному контексті необхідними вбачаються такі кроки, як: розширення участі у міжнародному співробітництві з питань інтелектуальної власності країн, що розвиваються; підсилення їхньої ролі у формуванні глобальної політики, спрямованої на покращення можливостей вільного використання ресурсів інтелектуальної власності; сприяння трансформації організаційно-правової структури з метою полегшення використання інтелектуальної продукції в інтересах суспільства; розробка принципів, які б лягли в основу запровадження

на міжнародному рівні єдиних правил щодо відповідальності провайдерів онлайн послуг у сфері інтелектуальних відносин, та інші можливі форми співпраці з питань інтелектуальної власності.

Пошук сучасних ефективних рішень, спрямованих на вдосконалення механізмів користування представленим у цифровому вигляді культурним надбанням, пов'язаний із розвитком глобального ліцензування таких об'єктів і впровадженням процедур сертифікації веб-вузлів на предмет відповідності певним правовим нормам і стандартам у сфері інтелектуальної власності. Водночас, ці норми і стандарти самі мають бути значно лібералізовані та адаптовані не лише під нові інформаційні технології, але й мають відповідати змінам у масовій психології сучасних споживачів інформації.

Нарешті, досліджені в даному розділі чотири сфери соціального буття – т.зв. «інформаційна сила», суспільна мораль, публічна інформація та масова інформація – на перший погляд, не пов'язані безпосередньо. І їхнє відношення до інституту інтелектуальної власності є не зовсім очевидними. Проте, всі вони в інформаційно-залежному суспільстві є доволі тісно детермінованими, а осмислення їхніх взаємних кореляцій стає важливою справою на шляху дослідження інтелектуальної власності як одного з фундаментальних соціальних інститутів сучасності. До того ж, розуміння інформаційної та етичної природи інтелектуальної власності надає можливість в наступних підрозділах дисертації підійти до аналізу проблем трансформації даного різновиду власності в ситуації постмодерну.

Розділ 4

ПОСТМОДЕРН ЯК НОВИЙ ПРОСТІР ІСНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

4.1. Інститут інтелектуальної власності на зламі культурних парадигм «премодерн» – «модерн» – «постмодерн»

Контемпоральність суспільств, приналежність людей до одного і того ж хронологічного моменту, їхнє паралельне співіснування на планеті зовсім не означає, що вони живуть в однаковому соціальному вимірі. Про це говорили ще К. Маркс, вводячи в дискурсивне поле термін «суспільно-економічна формація», і А. Тойнбі з його цивілізаційною теорією, а також П. Сорокін і Р. Мертон [240]. Щоправда, інформатизація, глобалізація, інші технологічні та соціальні фактори внесли (і продовжують привносити) свої корективи в соціокультурну динаміку історичного процесу.

Іншими словами, люди, що живуть в один і той самий фізичний час, за одним хронологічним календарем, – живуть не в один і той самий «соціальний» час, або, якщо можна так висловитися, різні контемпоральні суспільства живуть в неоднаковий «культурний» і «філософський» час, із переважанням різних соціокультурних парадигм. Якщо брати за основу такий підхід, тоді стратегію вивчення змін в інституті інтелектуальної власності слід будувати з урахуванням трансформації соціуму за парадигмальною віссю «премодерн – модерн – постмодерн».

Деякі істотні для даного підрозділу аспекти раніше висвітлювалися в інших наших роботах [266; 478]. Неабияку роль у дослідженні генези та смислів постмодерну мають роботи інших дослідників, до яких ми у різному ступені зверталися в даному підрозділі [5; 66; 68; 334; 364; 372; 390; 391; 410; 416].

У дослідженні парадигми постмодерну, перш за все, як культурного контексту й ідеологічного фону існування інтелектуальної власності, звісно, дуже важливим є розуміння генези і смислів постмодерну. Говорячи про

семантичні розбіжності фізичного (хронологічного) і «соціального» часу, ми припускаємо, що постмодерн – категорія, яка належить саме до виміру «соціального» часу.

Постмодерн – це не тільки можлива прийдешня епоха, це властивість, що структурно, змістовно, семантично залежить від тієї цивілізації, в житті якої відбувається комплекс явищ, з котрими пов'язують ситуацію постмодерну. Але навіть для авангардної частини західної цивілізації постмодерн ще посправжньому не настав, тобто соціум перебуває на стадії переходу з епохи модерну в постмодерну еру. Тож, перш ніж говорити про постмодерн, а тим більше – про трансформацію інституту інтелектуальної власності в умовах постмодерну, ми приходимо до необхідності спершу дещо з'ясувати про епоху модерну.

Без осмислення модерного концепту, в орбіті якого все ще перебуває значна частина західної цивілізації й переважна більшість представників інших прогресивних цивілізацій, марно вести будь-які розмови про епоху постмодерну. Аналіз змін в динаміці розвитку суспільства модерну, на наше переконання, слід вважати методологічною платформою для будь-яких спроб розпочати дослідження ситуації постмодерну.

Ймовірно, серед інших визначень, можна сказати, що модерн – це фаза соціокультурного розвитку, що настала після «премодерну». Для різних суспільств модерн має різні часові параметри. Але саме з модерну й веде своє походження сама ідея постмодерну. Епоха модерну прийшла на зміну традиціоналізмові в результаті розпаду феодалного ладу й утвердження капіталістичного ладу в Європі. Цей складний і тривалий соціальний процес супроводжувався безліччю подій, які сукупно спричинили значні соціокультурні трансформації.

Переходові європейців у модерн сприяли такі ключові передумови, як Ренесанс (XIV-XVI ст.), Великі географічні відкриття (XV-XVI ст.) і створення колоніальних імперій, Реформація (XVI-XVII ст.) і секуляризація, буржуазні перевороти (XVII-XVIII ст.) в Європі й прихід парламентаризму, урбанізація,

наукова (XVI-XVIII ст.) і промислова (XVIII-XIX ст.) революції з подальшою індустріалізацією, розвал традиційних імперій і розбудова національних держав із новою інституційною системою та іншою ідеологією (наприклад, націоналізмом, який є частиною програми модерну), і багато інших чинників. Все це відбувалося в історії європейській цивілізації приблизно протягом 500 років, і на початку XX століття будівництво модерну в Європі було завершено.

Тобто модерн став результатом розпочатої в XVI столітті модернізації, символічною точкою відліку якої можна назвати розширення географічних горизонтів європейців: відкриття і нових торгових шляхів, і нових знань про решту світу (розширення культурної ойкумени). Сутнісною ж точкою відліку початку модернізації в Європі, мабуть, слід назвати Реформацію в XVI-XVII ст., тому що саме з неї починається розвиток концепту нації, національної держави (зі своєю національною церквою), бюргерства (і буржуазного класу як верхівки «третього стану»). Адже Реформація призвела не тільки до секуляризації та перерозподілу церковної власності на користь буржуа. Вона представляла собою дещо більше, ніж трансформацію релігійного світогляду.

Реформація привнесла докорінні зміни в соціально-політичну та економічну ідеологію європейців: створила передумови для розбудови громадянського суспільства, накопичення капіталу та розвитку промисловості, формування т.зв. протестантської етики (в результаті протестантські країни стали випереджати в економічному розвитку і католицькі, і православні), сприяла підвищенню загальноєвропейського культурного та освітнього рівня, заклала ідеологічний фундамент для розвитку науки і нових технологій. І хоча підсумки реформаційного руху складно охарактеризувати однозначно, оскільки раніше єдина, католицька Європа під духовним керівництвом Папи Римського зазнала релігійної децентралізації, все ж зазначені вище процеси у своїй сукупності сприяли заміні феодальних економічних порядків на більш прогресивні – капіталістичні.

Серед ключових аспектів «премодерну» можна назвати середньовічну ідеологію (зокрема, колективізм, релігійність, ідеалізм), феодалну залежність (і кріпосне право як її основу), католицизм, ієрархію сословного суспільства, аграрну основу господарювання та інші. Суспільство епохи модерну живе зовсім іншими (нерідко, прямо протилежними) категоріями: буржуазна ідеологія (зокрема, індивідуалізм, прагматизм, секулярність, матеріалізм); ідеї рівності, гуманізму і лібералізму; протестантська етика; заміна сословного суспільства класовим; капіталізм, індустріалізація, науковий підхід; перехід від концепції «циклічного» часу до «лінійно-осьового»; поява концепцій прогресу та сталого розвитку, тощо.

Ця зміна парадигм – від премодерну (традиціоналізму) до модерну (раціоналізму), – доволі ясно осмислена європейськими інтелектуалами в епоху Просвітництва XVII-XVIII ст., безумовно, стала тим фактором, що в подальшому дозволив «західній цивілізації» зробити технологічний, соціально-економічний і культурний ривок вперед, і забезпечити собі глобальне стратегічне домінування з середини XX століття й донині. Сам концепт раціоналізму, найбільш розквітавши в епоху Просвітництва і будучи ідеологічним базисом модерну, став властивий (у різному ступені) для всіх фаз Нового часу. Період цей, як відомо, був неймовірно ємкий, і фактично наступив із системною соціокультурною трансформацією, котра спершу віддзеркалилася у сфері європейської естетики, і позначається в культурно-історичній термінології як епоха Відродження, з її гуманізмом й антропоцентризмом.

Модерн – безпрецедентно містка епоха, яка панувала в Європі з періоду Нового часу (тривав приблизно з кінця XV ст. – до поч. XX ст.) і до приходу «четвертої хвилі» інформаційної революції 1970-х, коли було винайдено мікропроцесорну технологію. Остання зробила можливим створення в 1989 р. концепції Всесвітньої павутини, що народилася в стінах CERN (Європейської ради з ядерних досліджень) та принципово змінила наш світ в цілому, й окремі його соціальні інститути.

Модернові притаманні такі знакові явища й процеси, як соціальна мобільність, автономія особистості й егоцентризм, економічне зростання як показник успіху, інститути громадянського суспільства, державний суверенітет, непорушність приватної власності, комерціалізація творчості й поширення масової культури, мінімальний загальнообов'язковий стандарт освіти, свобода совісті, й величезна кількість інших понять, які природно виростають із концепції «прав людини». Із переходом від премодерну до модерну, людина західної цивілізації отримує свого роду набір базових культурних кодів, які стають визначальними для її розвитку. Особа здобуває освіту модерну, свідомість модерну, мову модерну, технології модерну, соціальні практики та інститути модерну.

Окремо хочеться сказати про інформаційний чинник. Фактично інформаційна еволюція червоною ниттю проходить крізь всю цивілізовану історію, а принципів – революційні за своїм змістом – стрибки, які мали місце в зазначеному еволюційному процесі, увійшли в історію як «4 хвили інформаційної революції»: 1) розвиток писемності, 2) винайдення друкарства, 3) відкриття електрики (телеграф, телефон) й радіо, 4) створення штучного супутника, мікросхеми й віртуального простору. Мабуть, наступне революційне зрушення в інформаційному плані очікує людство у царині генетики, біотехнологій, або в інших сферах. І майже всі вони потенційно охоплюються інтелектуально-правовими категоріями.

Також варто звернути увагу на існуючу культурно-історичну закономірність у зміні епох: докорінні соціально-економічні переміни завжди знаходили відображення в сфері культури (літературі, мистецтві, архітектурному вигляді міст, тощо). Наприклад, такий потужний культурно-ідеологічний тренд у мистецтві, як модернізм, передував розвитку стилю модерн у мистецтві, й багато в чому послужив пролегоменом до концептуалізації модерну (а пізніше поняття «Модерн», «епоха Модерну» стали ототожнювати із поняттям «Новий час», хоча ці градації вельми умовні, а їхні часові рамки розмиті). Як свого часу модернізм, будучи ранньою сходиною

авангардизму, позначив процес остаточного перегляду класичних, премодерних традицій, так і тепер говорять про те, що постмодернізм – це початок перегляду традицій модерну в культурі, початок переосмислення модерних установок у житті в цілому (що за тією ж логікою має вести до поступового настання постмодерної епохи).

Таким чином, в логіці історичного розвитку культури вимальовується наступна послідовність:

ПРЕМОДЕРН, ТРАДИЦІОНАЛІЗМ (ера класичної традиції): а) епоха архаїки – Античність, б) епоха Середньовіччя, в) епоха Відродження =>

МОДЕРН (ера некласичної традиції в мистецтві та філософії, а також життєва концепція, в якій сьогодні перебуває величезна частина, більшість цивілізованого людства) => Модернізм (як звільнення від пережитків традиціоналізму в модерні, що отримало найбільш яскраву маніфестацію в сфері мистецтва і літератури) => Постмодернізм (як перехід від некласичної традиції до постнекласичної; на цій стадії, як нам мислиться, знаходиться сьогодні лише найбільш передова частина «західної цивілізації») =>

ПОСТМОДЕРН (ера ймовірного майбутнього, окремі риси якого спостережні нині; враховуючи існуючий масив суперечливих характеристик і самих різних прогнозів щодо перспектив людства, пов'язаних з епохою модерну, поки що найбільш явно констатуються такі властивості постмодерної парадигми, як плюралізм, еkleктичність, поверхневність, невизначеність).

Невизначеність панує і в періодизації окреслених етапів розвитку людства (зокрема, західної цивілізації). Як вже зазначалося, ми можемо лише умовно ототожнювати поняття «епоха модерну» і «Новий час», і лише умовно визначати темпоральні рамки їхнього настання і згасання. Історики пов'язують настання Нового часу чи то із фактом Ренесансу, чи то із відкриттям Америки (1492), чи то із початком Реформації. Мистецтвознавці, культурологи і філософи кажуть, що модернізм і модерн (як світогляд, і як сукупність напрямів і стилів у мистецтві кінця ХІХ – початку ХХ століть), вже з другої

половини ХХ століття поступаються місцем постмодернізму в усьому розмаїтті його проявів.

Отже, ми спостерігаємо явне неспівпадіння між ймовірним моментом настання епохи Нового часу близько ХVІ століття, і розквітом модерну (усвідомленням його як стилю та ідеології) близько ХІХ століття. Напевне, в такому контексті буде правомірно говорити лиш про те, що епоха модерну повноцінно позначається і конститується в житті західного суспільства у самий розпал того періоду, який історики називають Новим часом. Тобто передумови для переходу в модерн було закладено після початку Нового часу (тобто завершення європейського Середньовіччя), однак становлення модерну відбувалося поступово і завершилося істотно пізніше, ніж розпочалася ера Нового часу. Руйнація ж проекту «модерн», крах його метанарративів (про який так багато сказано філософами-постмодерністами) обумовлені світовими війнами і системною культурною кризою. А пік розчарування в модерних цінностях припадає вже на той умовний період, який історики йменують Новітнім часом.

Якщо ставити концепцію модерну на центральне місце в культурній історії, тоді дві інші соціокультурні парадигми, «премодерн» і «постмодерн», створюються для позначення всього того, що «модерном» не являється [77]. При цьому всі «не-модерні» явища розподіляються за часовою шкалою «до модерну» і «після модерну». Однак більшість дослідників все ж не схильні говорити про більшу чи меншу значимість кожної з цих культурних матриць, а лише констатують їхню наявність і послідовність.

В цілому ж, для привнесення відносної ясності в розуміння хронології зміни цих трьох фундаментальних культурних парадигм, будемо виходити зі схеми, що склалася в теорії культури, філософії історії, соціальній філософії (перш за все, застосовної до європейської цивілізації): 1. ПРЕМОДЕРН (традиційне суспільство); 2. МОДЕРН (Новий час, ХVІ-ХХ ст., маючи на увазі, що про остаточне формування парадигми модерну можна говорити із затвердженням цієї ідеології в мистецтві, на рубежі ХІХ-ХХ століть, а

величезний масив соціально-економічних, наукових, технологічних, політичних передумов для приходу модерну відноситься до куди більш раннього періоду, що почався близько XVI століття; не випадково, що *модернізм* виникає як певний пік модерну в кінці XIX століття, як процес «очищення модерну» від усіх елементів премодерну); 3. ПОСТМОДЕРН (початок якому дає ідейна течія постмодернізму, що виник в другій половині XX століття і одержав продовження в наші дні). Ці три соціокультурні матриці визначаються безліччю нюансів, і розпадаються на значну кількість версій і варіацій.

Для кожної з цих трьох фундаментальних соціально-філософських парадигм характерний свій специфічний тезаурус. Основна ідея «премодерну» – це тип суспільства, заснований на традиції, на релігійних принципах сакрального, надприродного, з філософією платонізму і аристотелізму. Саме у премодерну епоху формуються всі основні релігійні типи, давні культури, світові релігії. Премодерн – це не тільки темпоральне поняття, це концептуальне поняття. Будь-яка глибоко релігійна людина належить до суспільства премодерну. Його представники – це ортодоксальні носії іудаїзму, індуїзму, буддизму, християнства, ісламу й усіх інших консервативних типів релігійної свідомості. Новий час – модерн – заперечує ключові пункти ідеології «старого часу». Премодерн «затверджує» Бога, модерн – Людину, премодерн означає трансцендентність, ідеалізм, дух, віру, креаціонізм, а модерн – іманентність, гілозоїзм, розум, науку, експеримент, еволюціонізм. Тезаурус постмодерну розглянемо пізніше.

Говорити про постмодерн може лише те суспільство, яке вибудувало проект модерну до кінця, тобто пройшло весь шлях модернізації, «очистило» всю свою культурну матрицю від елементів премодерну (від архаїки, від традиціоналізму), а пізніше – з огляду на відомі катаклізми – розчарувалося в ідеалах модерну. І тільки перебуваючи в точці «завершеного модерну», суспільство починає задаватися питанням: «а що ж далі» ?

Протягом десятиліть у філософії, соціології, культурології Західної Європи ведуться дискусії про *ситуацію* постмодерну, про *явище* постмодернізму – про

сутність цих понять, про час їхньої появи, про причини, що їх породили, про їхні зв'язки із модерном й модернізмом. По багатьох зазначених питаннях єдності немає. Спробуємо, однак, виділити ті тенденції в культурі, на основі яких аналізується постмодерний концепт.

При цьому зробимо застереження, що під «постмодернізмом» будемо мати на увазі *реально існуючу, актуальну й багатоаспектну тенденцію* у західній культурі другої половини ХХ – початку ХХІ століття, *котра* нерідко вступає у протиріччя з ідеологією епох модерну й премодерну. Під «постмодерном» же будемо мати на увазі *потенційно прийдешню культурно-історичну епоху*, котра з найбільшим ступенем ймовірності утвердиться спочатку в західному світі, а потім прагнутиме до експансії на решту людства. Іншими словами, постмодернізм (як комплекс тенденцій «західної сучасності») передує настанню епохи постмодерну.

Поняття «постмодерн», «постмодернізм», «постмодерний» багатозначні. Нерідко їх помилково ототожнюють. Вони використовуються і для позначення своєрідного напрямку в сучасному мистецтві, і для характеристики певних тенденцій в політиці, релігії, етиці, способі життя, світосприйнятті, але також і для періодизації культури та відокремлення відповідної філософської концепції. А такі пов'язані явища, як постіндустріалізм, споживацьке суспільство, масова культура та деякі інші є, скоріше, передумовами для зміни соціокультурних парадигм. Так, більшість постмодерних феноменів виникли як специфічна реакція на усталені культурні форми попередніх поколінь в провідних країнах Європи та Америки. Однак, на думку Х. Сільвермана [470], у постмодернізму немає батьківщини.

Вперше поняття «постмодерн» у сенсі, наближеному до сьогоденного, вжив у 1946 році А. Тойнбі [309], де ним позначений певний етап у розвитку західноєвропейської культури, ознаменований переходом від політики, що спиралася на мислення в категоріях національних держав, до політики, яка враховує глобальний характер міжнародних відносин. В. Вельш [46], досліджуючи генеалогію цього поняття, фіксує ряд випадків його

«передчасного» вживання: в 1917 році у книзі німецького філософа-есеїста Р. Паннвіца «Криза європейської культури» [450], де мова йде про «постмодерну людину», сутність якої є доволі невизначеною; в 1934 році у іспанського літературознавця Ф. Оніса [445], де «постмодернізм» розглядається як проміжна фаза у розвитку літератури між модернізмом і т.зв. «ультрамодернізмом».

За влучним висловом В. Вельша, спершу слово «постмодерн» зустрічається спорадично і виключно випадково: не простежується ані причинного взаємозв'язку між вживаннями цього терміну, ані змістовного. Навіть області, де він з'являється, дуже різні: то сфера загальної культури, то одна лише література, то політика. Хронологія також коливається: від чисто майбутньої перспективи до віднесення нібито початку постмодерну до рубежу XIX і XX століть. І, нарешті, оцінки масштабів також розходяться досить істотно: під постмодерном мають на увазі то нову вершину розвитку культури у прагненні подолати декаданс і нігілізм модернізму, то коротку інтермедію, то ідеологічне явище у політиці, то новітню тенденцію у розвитку масової культури. Тобто наведені раніше випадки свідчать про неоднозначність трактування поняття «постмодерн», і лише згодом воно починає набувати більш чітких обрисів, наповнюючись фіксованим змістом.

Більшість постмодерних теоретиків, серед яких найвідомішими є Р. Барт, Ж. Батай, Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ф. Джеймісон, Ф. Гваттарі, Ю. Кристева, Ж. Лакан, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, І. Хассан, У. Еко, схиляються до того, що спочатку в руслі художньої культури виник постмодернізм. Ця ідейна течія від початку може бути віднесена, насамперед, до таких областей, як література, кіно, архітектура, образотворче мистецтво, музика. Однак в подальшому, під впливом різних факторів – від розвитку постнекласичного типу філософствування до глобальної інформатизації – постмодернізм поступово поширився і на сфери політики, науки, філософії, релігії, побуту.

Доволі обґрунтованим, враховуючи специфіку даного дисертаційного дослідження, було б почати розгляд постмодерної тематики зі сфери, задля

процвітання якої (в тому числі) і був колись задуманий концепт інтелектуальної власності – зі сфери творчості. Однак, з огляду на доволі ємний зміст цієї сфери, її вивченню присвячено спеціальний підрозділ дисертації. Дещо забігаючи вперед, скажемо тут лише про таку постмодерну тенденцію у творчості, як «деелітаризація». Прийнято вважати, що постмодерністський твір адресується одночасно і до «маси», і до «еліти», тобто до абсолютно різних соціальних й інтелектуальних груп. На відміну від модернізму, постмодернізм сприяє демократизації та дисемінації культури, пошукам нових ходів у творчості (іноді, щоправда, на грані абсурду), уніфікації соціальних адресатів. На думку М. Хайдеггера, це «зниження вищих цінностей» [329] сталося не від бажання сліпого руйнування, не з пристрасті до безкомпромісного оновлювання, а від необхідності надати світові якийсь сенс.

Ступінь відмови від культури модернізму різними дослідниками бачиться по-різному. Різке протиставлення модернізму постмодернізмові характерне для У. Еко, який відзначає, що настає момент, коли модернізму далі вже нема куди йти, оскільки він «руйнує образ, скасовує образ, доходить до абстракції, до чистого полотна, до дірки в полотні. Ось чому постмодернізм виникає як відповідь модернізмові: якщо вже минуло неможливо знищити, бо його знищення веде до німоти, його потрібно хоча б переосмислити, іронічно, без наївності» [351]. У. Еко також вводить в теорію культури і мистецтвознавства поняття, яке ініціювало інтерес до тексту та його інтерпретації. Йдеться про модель «відкритого твору», що фіксує двозначність нашого буття в світі [354]. І тут неможна не пригадати, що саме двозначність, неоднозначність можливих трактувань породжує дискусії про сучасний статус інституту інтелектуальної власності на фоні постмодерних тенденцій.

Для творчості ж самого У. Еко (якого також вважають постмодерним митцем) характерною є унікальна структура: його твори містять декілька смислових пластів, доступних одночасно для різної читацької аудиторії. Когось може захопити тільки детективний сюжет, а комусь набагато цікавішою буде

історична специфіка описуваної епохи, інший же взагалі волів би зосередитися на філософсько-культурологічному підтексті творів У. Еко.

Постмодернізм (як предтеча постмодерну) відторгає, перш за все, модерністські цінності, що ж стосується «класичної» культури (премодерну), то тут бачимо процес переосмислення, запозичення, експлуатації вже відпрацьованих форм. Саме в цьому ключі варто розуміти виникнення таких прийомів в художній творчості, як «інтертекстуальність», «нонселекція», «ремінісценція» та інших, що склалися в постмодерністський період і знайшли своє теоретичне обґрунтування у Р. Барта, М. Бахтіна, Ю. Кристевой, Ж. Ліотара.

Ідея використання попередніх форм в художній творчості (оскільки все вже було знайдено, майже все застосовано) ставить художника, на думку Ж. Ліотара, в положення філософа, який винаходить нові правила гри [129]. Саме ця здатність сучасної художньої творчості використовувати різні стилі, жанри, співіснування різних форм дала підставу В. Вельшу назвати мистецтво «школою плюралізму», та виділити найбільш очевидні риси постмодернізму – *плюралізм та еkleктичність*.

Ще одним з «розпізнавальних знаків» нової філософії є її *міфологічність*. Класичний раціоналізм, який панував в європейській філософії до XIX ст., мав різні недоліки: він страждав на гносеологізм, нерідко ігнорував онтологію, був неуважний до живого чуттєвого суб'єкту, відрізнявся самовпевненістю автономної думки, тощо. Проте в одному йому не можна було відмовити – в умоглядному ствердженні гідності людини. Яка б роль не відводилася індивідові в системі Цілого, все ж людина апріорі вважалася причетною до вищого, розумного, свідомого буття. І саме буття, історія, культура також вважалися співпричетними із якимось вищим розумним смислом.

Принципово інше світорозуміння було запропоновано з підміною розумної основи світу іншою, яка заперечувала примат розуму, наприклад, ірраціональною Волею (у А. Шопенгауера), або заміною суверенного розуму імморальним свавіллям суб'єкта – волею до влади (у Ф. Ніцше). І хоча

А. Шопенгауер повністю не заперечує І. Канта, ще оперуючи термінами філософської класики, але по суті він кидає виклик всій попередній логіці мислення. Його темна, несвідома Воля виступає антагоністом традиційному філософському осмислюючому та просвітлюючому Розумові. За цією логікою філософ має відмовитися від свого первісного покликання, від традиційного завдання – відшукати та утвердити сенс існування та граничні основи буття. Історія і саме життя проголошуються мало не безглуздими та безцільними. Коли установка на *розуміння* замінюється вольовим ставленням до світу, відкривається необмежена можливість для всіляких умоглядних маніпуляцій.

Якщо у минулі часи філософська установка була пов'язана з метою пошуку істини, то тепер мислитель шукає вже не стільки істину про реальну світобудову, а сюжет для власного конструювання світобудови – як мотив, придатний для довільного обігрування. На місце напруженого роздуму про світ стає творча уява. Тому коли філософ стає «автором», його пізнання стає винаходом, а філософія – в якомусь ступені «міфом». І пролог до цієї нової епохи «влади міфу» створили згадувані раніше А. Шопенгауер [346], Ф. Ніцше [441], які проголосили, на противагу «звироднілій» істині пізнання, привабливість та нову «істинність» міфу.

З одного боку, міфологічність постмодерної філософії обумовлена тим, що в ній йдеться не про пошуки істини (адже істина тепер варіативна, відносна, тощо). Як і будь-який міф, вона нерідко апелює до підсвідомих, дораціональних, інтуїтивних загальних структур. До того ж, постмодерна філософія міфологічна, оскільки призначена для колективного користування: вона поєднує доволі широкі соціальні групи, конструює субкультури.

З іншого боку, постмодерна філософія не є «міфом» в класичному розумінні. По-перше, немає всезагальної віри в незаперечність «постмодерних істин». По-друге, тут навряд чи можна стверджувати про наявність спонтанної колективної творчості. Таким чином, мова йде про міф нового типу. Розворотові філософії у цей бік істотно сприяла творчість З. Фрейда, Й. Хейзинги, К. Юнга, О. Шпенглера, Х. Ортеги-і-Гассет, М. Хайдеггера та

інших мислителів кінця XIX – першої половини XX століття. Представники неklasичного типу філософствування висловили цілком правомірний протест проти однобокості раціоналізму, проти раціоналістичної гармонізації світу і панлогічного усікання буття. Однак філософи *пост*неklasичного покоління пішли набагато далі, інколи вдаючись до справжньої війни проти розуму.

Якщо раніше істину намагалися шукати у розуму, то тепер її стали відшукувати в протилежному місці: у досвідомому, несвідомому, підсвідомому. На зміну «філософії думки» прийшла «філософія життя», котра стала основним руслом новітніх культурфілософських ідей. Епоха «пост-», тобто «час після...» – це теперішній час, у якому виник новий спосіб осмислення дійсності – постмодернізм, що за останні десятиліття вже став визнаним способом мислення.

Постмодернізм фіксує *ментальну специфіку* сучасної епохи в цілому. Постмодерна філософія є своєрідним відображенням фундаментальних зрушень у сучасній культурі, тому знайомство з основними постмодерними ідеями, незалежно від того, приймаємо ми їх або не приймаємо, в будь-якому разі має сприяти глибшому розумінню нашого суперечливого світу. Однією з особливостей постмодернізму є те, що створені в його руслі концепції не обмежуються якоюсь окремою областю реальності, а розглядають багатовимірне буття людини через призму складної системи взаємопов'язаних категорій: «психіка» - «мова» - «знак» - «комунікація» - «соціум» - «культура» - «влада» - «ментальність».

Переміни в сучасному світі, як відомо, відбуваються з такою швидкістю, що аналітики, в тому числі й філософи, за ними не завжди встигають. А тим більше відстають в їх осмисленні законодавці. Сфера інтелектуальної власності – не виняток. Протягом століть розроблялася складна, багатокомпонентна концепція інтелектуальної власності. Розвивалося суспільство, змінювався вигляд цивілізації, і створена правова концепція переосмислювалася в окремих відношеннях.

Створюваний століттями соціальний інститут інтелектуальної власності був цілком адекватний в реаліях епохи премодерну, та навіть – достатньо адаптивний до реалій епохи модерну (коли, як ми з'ясували раніше, й відбулася його тотальна інституціоналізація і формування знайомого нам вигляду). Проте він виявився надто незграбним, негнучким та обмеженим у нових, постмодерних реаліях, передумовами поступового настання яких є технологічні чинники (глобальна інформатизація, віртуалізація) й відповідні ідеологічні зрушення.

Озираючись на минуле століття, можна виділити знакові явища і події, якими воно було забарвлене. Якщо початок політичної історії ХХ століття пов'язують із Першою світовою війною і всіма витікаючими з неї наслідками, то «інтелектуальна» історія минулого століття розпочалася зі створення нового символу, що став домінуючим вже у культурі початку ХХІ століття. Цим символом стала «відносність» (релятивність), пов'язана, звичайно ж, із ім'ям А. Ейнштейна, який опублікував у 1905 р. статтю «До електродинаміки рухомих тіл», що дала початок спеціальній теорії відносності (загальна ж була створена пізніше), зробивши переворот в науці [159]. «Теорія відносності» А. Ейнштейна реалізувала у фізиці принцип, проголошений трохи раніше Ф. Ніцше, що погрожував «моральним ідолам» Європи поки ще лиш «філософським молотом» [441]. Моральний релятивізм, розмивання меж добра і зла, відносність етичних ідеалів й принципів стане чи не головним знаменням ХХ століття.

Наступним знаком епохи, що відзначив першу половину ХХ століття, були різноманітні розмірковування на тему «кінця», деякого граничного кордону. Ці роздуми обіграються в різних варіаціях як «смерть», «занепад», «захід», «сутінки», «фінал», «декаданс», «розсіювання». Все це вказувало на певний перелом в основних традиціях західного філософського мислення. Початком тематики «кінця» була, перш за все, «смерть Бога», проголошена Ф. Ніцше. Багато в чому цей образ був нав'язаний Першою світовою війною і встановленням радянської влади в Росії. Ці події руйнували підвалини старого

буржуазного суспільства. Тематика «кінця» неодноразово відбилася у філософських творах та концепціях: «Сумерки ідолів» (1888) Ф. Ніцше, «Закат Європи» (1918) О. Шпенглера, ідея «подолання метафізики» у М. Хайдеггера, «смерть автора» у Р. Барта, «смерть суб'єкта» у М. Фуко, «кінець історії» у Ф. Фукуяма, «кінець філософії» у Б. Рассела і Р. Рорті, – все це відображає певний фундаментальний перелом в європейській самосвідомості.

Постмодерністський світогляд і світовідчуття знайшли своє наочне втілення у художній творчості. З одного боку, мистецтво було генератором багатьох постмодерністських ідей, з іншого ж – воно стало формою кодування, трансляції та маніфестації цих ідей. Чимало рис, властивих постмодерністському мистецтву, характеризують не стільки його саме, скільки виражають загальний зміст культурної парадигми сучасності.

Саме в цьому ключі викладена узагальнююча класифікація основних характеристик постмодерністського мистецтва, запропонована І. Хассаном [403]. Вона, на його думку, віддзеркалює культурну парадигму сучасності: 1) невизначеність, відкритість, дискусійність, незавершеність; 2) фрагментарність (кліповість), еkleктичність, гібридизація, тяжіння до колажу, до цитат; 3) прагнення до деконструкції (руйнації стереотипів, включення у новий контекст), деканонізація (відмова від традиційних канонів, від авторитетів, карнавалізація, маргінальність, іноді на межі з абсурдом); 4) втрата «Я» і глибини, поверхневність, багатоваріантне тлумачення; 5) інтерес до езотеричного, до надприродного; 6) звернення до гри, алегорії, діалогу; 7) іронічність, пародійність, репродукування, імітації, які збагачують можливості репрезентації реальності; 8) антиутопія, крах метанарративів; 9) перформанс (вистава), звернення до тілесності; 10) сконструйованість, з використанням іносказання, фігуральної мови; 11) іманентність (на відміну від премодерну, що прагнув до прориву в трансцендентне, постмодерністські пошуки спрямовані на людину, на внутрішньо властиве їй).

Далеко не всі теоретики постмодернізму виявляють благодушне ставлення до запозичень і конструктивістських новацій в культурі. Так, Ж. Бодрійяр

оцінює сучасний стан культури як «стан симуляції, в якому ми приречені перегравати всі сценарії саме тому, що вони вже були одного разу розіграні – все одно реально або потенційно... Ми живемо серед незчисленних репродукцій ідеалів, фантазій, образів і мріянь, оригінали яких залишилися позаду нас... Зникла ідея прогресу, але прогрес триває. Пропала ідея багатства, що колись виправдувала виробництво, а саме виробництво продовжується, і з ще більшою активністю, ніж раніше. У політичній сфері – ідея політики зникла, але триває політична гра» [28].

Епоха постмодерну, що наближається поступово (і найближче підійшла до західної цивілізації), спростовує модерні постулати, які здавалися ще недавно непорушними, стосовно того, що нібито традиція вичерпала себе, і мистецтво має шукати іншу форму. Постмодернізм як сучасна тенденція в мистецтві демонструє еkleктику будь-яких форм традиції, ортодоксії й авангарду. Цитування, симуляція, ре-апропріація – все це не просто терміни сучасного мистецтва, але його сутність. Ж. Бодрійяр, реінтерпретуючи марксистське поняття «надбудова», запровадив поняття «гіперреальність».

Основа гіперреальності – симуляція. Атрибутами гіперреальності є симулякри – семіотичні одиниці, знаки, що не мають позначуваного об'єкта в реальності; уявні копії, котрі в реальності не мають оригіналу. Симулякри формуються в суспільній свідомості за допомогою ЗМІ, і є важливим конструктивним елементом віртуальної реальності, яка часто не залежить від справжньої реальності й довільно конструює сенс тих або інших подій. По суті, симулякри є новим різновидом міфу, однак, на відміну від класичного міфу, складаються вони не стихійно, а в результаті цілеспрямованого інформаційного впливу на масову свідомість. Наприклад, з метою сформувати необхідну або бажану громадську думку.

Особливу «цінність» симулякр, як інструмент впливу, має в міжнародній інформаційній політиці, у геополітиці. Наприклад, хто бомбардує цивільні об'єкти і мирне населення в Алеппо (станом на сьогодні, на початку 2017 року)? Тут пропонуються, як мінімум, три версії «правди»: антиурядові сили,

включаючи терористів усіх мастей; російсько-сирійська коаліція; сили НАТО. І для підтримання кожної з цих версій використовуються різні симулякри (як то відео-імітації авіаударів начебто сирійської урядової армії по цивільних об'єктах, змонтовані силами прозахідного лобі, із подальшим розповсюдженням у мас-медіа; або неправдиві інтерв'ю «очевидців», які нерідко заявляють про взаємовиключні «факти» кореспондентам різних ЗМІ; або активність професійних протестувальників в антиурядових маніфестаціях, знов таки, з метою створення «бажаної картини подій» із подальшим її ретрансляванням в медійному просторі, тощо). Нажаль, подібних прикладів створення і використання симулякрів у великій політиці – безліч, і більшість з них є доволі цинічними й антигуманними, оскільки вони викликають деструктивні соціальні реакції в різних куточках планети. Які саме ці реакції (явні або латентні, активні чи пасивні, агресивні або лояльні) – це вже залежить від особливостей історичної ситуації, од рівня розвитку різних суспільств, та від інших соціокультурних і матеріальних факторів.

Ж. Бодрійяр розвинув вчення про три порядки симулякрів: копії, функціональні аналоги і власне симулякри. До третього порядку симулякрів він відносить, зокрема, такі феномени, як гроші, громадська думка і мода. Всі ці феномени функціонують за принципом символічного обміну. Сучасну ж епоху Ж. Бодрійяр називає «ерою гіперреальності», коли базис визначається надбудовою, коли труд не виробляє, а соціалізує, коли представницькі органи влади нікого не представляють. Сучасному суспільству він приписує відчуття втрати реальності. Останнім бастионом реальності стає смерть.

Смерть сучасного мистецтва для Ж. Бодрійяра відбувається не як кінець мистецтва взагалі, але як смерть творчої сутності мистецтва, його нездатність створювати нове і оригінальне; однак як нескінченне самоповторення форм мистецтво продовжує існувати [27]. Аналіз ідей даного філософа представляється важливим для кращого розуміння нинішнього стану творчості. Адже саме творчість лежить в основі функціонування всіх інститутів

інтелектуальної власності, які неминуче стикаються з реаліями прийдешнього постмодерну.

В цілому ж, концепція Ж. Бодрійяра ґрунтується на твердженні про незворотну хибність всієї західної культури. Він висловлює апокаліптичний погляд на перспективи мистецтва: ставши похідним від сучасних технологій, мистецтво безповоротно втратило зв'язок із реальністю, стало незалежною від реальності структурою, перестало бути автентичним, копіюючи свої власні твори і створюючи копії копій, копії без оригіналів, та стаючи перекрученою формою колись справжнього мистецтва.

На дещо інших аспектах постмодерної реальності фокусується Ж. Ліотар. Він трактує постмодернізм як спосіб утвердження можливості так званого «хепенінгу» в філософії, мистецтві, літературі, політиці. Хепенінг (англ. happening) – форма сучасного мистецтва, що представляє собою дії, події або ситуації, які відбуваються за участю художника, але не контрольовані ним повністю. Хепенінг зазвичай включає в себе імпровізацію і не має, на відміну від перформансу, чіткого сценарію. Одне із завдань хепенінгу – подолання кордонів між художником і глядачем.

На відміну від багатьох вищезгаданих мислителів, Ж.-Ф. Ліотар не поділяє думку про різке відокремлення постмодернізму від модернізму. Він вважає вельми невдалою періодизацію у формах «пост-», оскільки це привносить плутанину і затьмарює розуміння природи того або іншого феномену. Тож мислитель пропонує взагалі відмовитися від використання приставки «пост-», а для позначення процесів перегляду і редагування попереднього культурного періоду – ввести термін «редагований модерн». Він вважає зазначений термін більш прийнятним, ніж «постмодерн» або «постмодернізм», бо так усувається можливість розглядати постмодерн як історичну антитезу модернові. Постмодернізм, переконаний Ж.-Ф. Ліотар, вже імпліцитно присутній у самому модерні. Тому постмодернізм – це не кінець модернізму, і не нова епоха; це модерн у стадії чергового оновлення. Справжньою ж антитезою модерну є зовсім не постмодерн, а класика (традиціоналізм). Модерн містить «обіцянки»

щодо подолання себе самого, після чого можна буде констатувати кінець нинішньої епохи, і датувати початок наступної [127].

В одній зі своїх робіт [128] Ж.-Ф. Ліотар визначає постмодерн як результат «краху метанарративів» (наслідок кризи великих модерних проектів). У якості метанарративів епохи модерну мислитель називає такі керівні й організуючі (епохальні) ідеї модерної культури, як загальна рівність і свобода, прогрес, раціональне пізнання, гуманізм та інші ідеали Просвітництва. Постмодерн (за Ліотаром) й уособлює собою недовіру щодо подібних метанарративів, які втратили свою легітимуючу силу, що колись за допомогою «соціальної міфології» підтримувала функціонування всіх звичних механізмів управління.

Філософ відзначає, що після занепаду «епохи великих наративів» з характерним для неї жорстким «дискурсом легітимації», що виключав саму можливість гри, тепер існує багато т.зв. мікро-наративів, й для їхнього аналізу він вводить поняття «мовні ігри». Однак найкраще, на наш погляд, цей термін пояснює не Ж.-Ф. Ліотар, а Х.-Г. Гадамер. За твердженням останнього, «...форми протікання будь-якої розмови можна описати поняттям гри» [54]. Ідея мовних ігор лежить у самій основі постмодерної концепції «читача» як джерела смислу, оскільки в процесі читання «всі троє» (читач, текст і автор) являють собою єдине й нескінченне поле для «гри письма».

За оцінкою Ж.-Ф. Ліотара, постмодернізм обрав «мовні ігри» в якості своєї загальної методологічної установки: вони є мінімальними відносинами для існування суспільства. Наводиться такий приклад, що навіть дитина, ще до свого народження, хоча б лише внаслідок даного їй імені вже поміщена (як референт) в історію, що оповідається її майбутнім оточенням, та до якої ця дитина пізніше неминуче муситиме себе вписати. Більш того, питання соціальних зв'язків (за Ліотаром) саме по собі є мовною грою – взаємодією «того, кого питають» із «тим, хто питає», та із «предметом запиту», що у своїй сукупності вже є соціальною відносиною.

Мовні ігри, в силу різномірності їхніх елементів, дають можливість своєї постановки за допомогою збирання і розподілу інформації. По мірі входження

суспільства в епоху, яку називають постіндустріальною, а культури – в епоху постмодерну, змінюється і статус знання. Перебуваючи у формі інформаційного товару, необхідного для посилення продуктивної потужності, знання вже є (і буде залишатися) важливою, а може, і найзначнішою ставкою в світовому суперництві за владу.

По мірі розвитку постмодерної ситуації стає ясно, що постмодернізм важко назвати шуканим типом свідомості для людства. Швидше, це *пошук* нових форм відносин людини зі світом, нових цінностей і критеріїв в усіх сферах культури. Постмодернізм несе у собі не тільки проблематику *вичерпаності культури*, а й проблеми пошуку того, що буде далі, *пошуку нових смислів і принципів* грядущої культури.

Напевне, сила постмодерного мислення саме у визнанні культурної поліфонії, що відкриває простір для справжнього діалогу, у відкритості історичного пізнання, у звільненні його від догматизму. Постмодерн, з огляду на його еkleктичність, стимулює інтеграцію різних культур. Можливо, це сприятиме виробленню цілісного погляду на світ. Постмодернізм же (як ми вже з'ясували раніше) можна розглядати як свого роду пролегомен до постмодерну.

Однією з найбільш масштабних теоретичних робіт, присвячених постмодернізму, стала книга Ф. Джеймісона «Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму» [416]. На думку дослідника, останні роки були відзначені «крахом ідеологій», і не тільки марксизму-ленінізму, комунізму, а й суспільства «загального добробуту», «соціальної демократії» та ін. Це стало вбачатися вже на рубежі 1950-х – 1960-х років, та пов'язано було, перш за все, зі «згасанням» інтенсивного столітнього періоду «епохи модерну», із поступовою ідеологічною та естетичною відмовою від нього.

У цьому зв'язку імпресіонізм і постімпресіонізм у живопису, модерністська школа поезії, екзистенціалізм у філософії та культурі, граничні форми зображення у літературі й кіно виглядають, за Ф. Джеймісоном, як «останнє вигадливе цвітіння модерністського пориву», який розтратив та вичерпав себе. Постмодернізм же вбирає у себе все те, що символізує згасання високої

культури: кітч й гламур, масову культуру телесеріалів, кліпів, телешоу, реклами, одноразових голлівудських фільмів, сучасної популярної літератури – від стандартних детективів й любовних історій до кривавих жахів й містерій. Іншими словами, сталося те, що «естетичне виробництво» сьогодні вбудувалося у товарне виробництво (у цьому сенсі показовою є масова істерія навколо iPhone та інших візуальних атрибутів престижу в його сучасному розумінні).

Правомірно, з точки зору Ф. Джеймісона, виділити такі визначальні характеристики постмодернізму: нову відсутність глибини, що знаходить своє продовження як у сучасній «теорії», так і в новій культурі іміджу й симулякрума (те ж саме у І. Хассана визначається як «поверхневість»); послідовне ослаблення історичності (фрагментарність свідомості); абсолютно нові види базисних емоційних станів, котрі Ф. Джеймісон пропонує називати «інтенсивностями»; постмодерні мутації на рівні архітектурного простору (built space, тобто конструйований простір); змінення стратегій політичного мистецтва у заплутаному світовому просторі багатонаціонального капіталу і нової економіки. На думку Ф. Джеймісона, відбулася фундаментальна мутація як самого предметного світу (що став сьогодні набором текстів й симулякрів), так і конфігурації суб'єкта.

Все сказане підводить до характеристики, яку Ф. Джеймісон рекомендує називати «вгасанням афекту» у постмодерній культурі: ніби такі поняття, як тривога й відчуження, вже більше недоречні у світі постмодернізму. Зокрема, взірцевою демонстрацією модерністських тем відчуження, самотності, ізолюваності, краху цінностей, соціального занепаду дослідник називає картину Е. Мунка «Крик» (1893-1910), яка, за висловом Н. Кириллової [115] є справжньою програмною емблемою того, що прийнято називати «віком тривоги». Нинішнє ж змінення у динаміці «культурної патології» може бути охарактеризоване як зсув, унаслідок якого модерністське «відчуження суб'єкта» заміщується його постмодерністським «розпадом». Цей термін неминуче нагадує про відому в сучасній гуманітаристиці концепцію – «смерть суб'єкта»

М. Фуко – кінець автономної «буржуазної монади». У Ф. Джеймісона постмодернізм сигналізує про кінець описаної дилеми, замінюючи її новою: кінець буржуазного *ego* несе з собою й кінець психопатологій цього *ego* (що і називається «вгасанням афекту»). Але це також означає і *кінець стилю* як явища унікального і особистого, звільнення від екзистенціальної «тривоги», від всякого роду почуттів та емоцій.

Модерністські *стили* перетворюються на постмодерністські *коди*, і це перетворення супроводжується неупорядкованим поглинанням усіх стилів минулого, грою випадковими стилістичними алюзіями. Тут, однак, Ф. Джеймісон вказує на необхідність виявити той ступінь, в якому модерністське поняття стилю, і супутні йому суспільні ідеали художнього і політичного авангарду зберігаються або ж руйнуються разом із цим застарілим поняттям «центрованого» суб'єкта. Очевидно, що у різних суспільствах подібні процеси протікають по-різному. І за кількісним співвідношенням носії ідеології модерну поки що в рази перевищують число носіїв постмодерного мислення. Однак, поступово, із відкатами назад, із супротивом, але трансформація відбувається.

Окремі мислителі, втім, констатують занепад мистецтва, глухий кут у розвитку всієї сучасної культури. Так, О. Солженіцин оцінював постмодернізм як «небезпечне культурне явище», здатне «розмонтувати сучасний світ до стану кладовища». Він пропонував чітко ділити все мистецтво на реалістичне та авангард. Останній бачився ним як прояв руйнівної естетики, яка багато в чому підготувала революції та війни ХХ століття. Сучасна культура постмодернізму, на думку О. Солженіцина, є продовженням авангарду і не має реальної цінності, тому що замикається на собі, а в такому випадку у творця немає відповідальності ні перед ким. У відмові ж від традиції закладена ворожість до всякої духовності [136, с. 259]. Можна частково погодитися з наведеним твердженням, що у постмодерній культурі дійсно сильні позиції займають такі її атрибути, як нігілізм, деканонізація, десакралізація, ремінісценція, іронія та ін. Разом з тим, постмодерна культура адресована до людини, вільній у

своєму виборі, а значить, гіпотетично виникає новий простір для будь-яких творчих шукань.

Хоча існують й інші думки про природу постмодернізму. Ще більш безкомпромісні, ніж у О. Солженіцина, але не менш цікаві. Хтось стверджує, що це псевдокультура, що «постмодернізм – це культура без власного змісту, і вона використовує в якості будівельного матеріалу які завгодно напрацювання минулого, а своєю синтетичністю та штучністю найбільше нагадує соцреалізм» [357; 358]. Інші вважають, що постмодернізм взагалі не має реальних теоретичних основ, і являє собою «софістику та інтелектуальні виверти» [238].

А розпочалася ця безпрецедентно жорстка критика на адресу філософії постмодернізму із того, що професор фізики А. Сокал з Нью-Йоркського університету написав у 1994 р. сатиричну, псевдонаукову статтю під назвою «Переступаючи кордони: до питання про трансформативну герменевтику квантової гравітації» (англ. «Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity»). У своїй статті А. Сокал, обговорюючи деякі з поточних проблем математики і фізики, в абсолютно іронічному ключі «переносить» їхні наслідки у сфери культури, філософії та політики, розраховуючи привернути увагу «модних» академічних філософів, що ставлять під сумнів претензії науки на об'єктивність. Стаття являла собою майстерно написану пародію на сучасні філософські міждисциплінарні дослідження і, звісно ж, була позбавлена будь-якого реального наукового (зокрема, фізичного або фізико-математичного) сенсу. Філософський смисл також не проглядався, адже тези, наведені у статті, порушували закони логіки та були взаємовиключними. А. Сокал надіслав статтю до академічного журналу «Social Text», який, незважаючи на те, що він є рецензованим (peer-reviewed) науковим виданням, опублікував зазначену статтю, особливо не вдаючись до аналізу її змісту.

Дещо пізніше ця «наукова афера» була розкрита самим А. Сокалом у статті в іншому журналі, «Lingua Franca», де він пояснив, що його стаття у «Social

Text» була «рясно приправлена повною нісенітницею» і, на його думку, була прийнята до публікації тільки тому, що гарно виглядала для редакторів видання з точки зору витриманості в популярному нині постмодерністському руслі. Ще пізніше була видана ціла книга [238], яка «викривала» стиль розмірковувань багатьох сучасних філософів, включаючи стовпів французького постмодернізму – Ж. Лакана, Ю. Кристевой, Ж. Дельоза, Ж. Бодрійяра, Ф. Гваттарі та інших.

Згадану книгу із захватом було зустрійто окремими вченими-скептиками. Достатньо зазначити, що рецензія на цю книгу отримала назву «Postmodernism disrobed» (є її російськомовний переклад під красномовною назвою «Разоблачение постмодернизма»). В рецензії [383], зокрема, стверджується, що лінгвістичні ігри, нечітке мислення (котре допускає умовність будь-яких цінностей і фактів) та нескінченна рекомбінація всього написаного, що протягом тривалого часу підживлювали постмодернізм, стали в підсумку благодатним ґрунтом для розквіту в гуманітаристиці «метафізичних хитань» інтелектуалів, «естетствующого ірраціоналізму» й поширення величезної кількості текстів сумнівної наукової цінності, однак із явною претензією на науковість.

Р. Докінз, англійський біолог-еволюціоніст і популяризатор науки, а також родоначальник «меметики» (міждисциплінарної концепції щодо передачі культурної інформації) взагалі доволі різко висловлюється на адресу постмодерної філософії: «...Уявіть собі, що є самозваний інтелектуал, якому нема чого сказати в науці, але який з усіх сил прагне стати відомим вченим, зібрати навколо себе вдячних учнів і домогтися того, щоб студенти по всьому світові шанобливо мазали жовтим маркером сторінки його праць. Який літературний стиль він обрав би? Не простий та ясний, звісно ж, тому що ясність в такому випадку б викрила повну беззмістовність... Наприклад, фізика – насправді складний та глибокий предмет, тому фізикам варто старанно працювати ще й над тим, щоб зробити свою мову якомога простішою (але не простіше, ніж можна, як підкреслював А. Ейнштейн). Представники ж

гуманітаристики страждають від того, що П. Медавар назвав «заздрістю до фізики». Вони хочуть, щоб за ними також визнавали глибину думки, хоча в дійсності їхні предмети є часто доволі поверхневі. Тому «лірикам» їй доводиться перевантажувати свою професійну мову занадто специфічною лексикою в прагненні компенсувати нерівність із «фізиками»...» [71].

Десятиліттям раніше У. Еко, описуючи зсув у культурній самосвідомості західного світу, в своїх «Замітках на полях «Імені рози» приводить чудову аналогію в процесі роздуму про постмодерну специфіку: «Постмодерністська позиція нагадує мені положення чоловіка, закоханого в дуже освічену жінку. Він розуміє, що не може сказати їй «люблю тебе безумно», адже розуміє, що вона усвідомлює (а вона розуміє, що він це розуміє), нібито подібні фрази – прерогатива Ліала, автора другосортних мелодрам. Однак вихід є. Він мав би сказати: «За висловом Ліала, люблю тебе безумно»... Врешті-решт, чоловік доводить до відома жінки те, що й збирався довести, – тобто те, що він любить її, але й те, що його любов живе в епоху втраченої простоти» [351]. У цій невеличкій зарисовці У. Еко демонструє найбільш яркі риси постмодернізму – іронію, безмежне цитування та деконструкцію реальності, котра насправді може виявитися всього лише грою, маніпуляцією знаками.

4.2. Перспективи інтелектуальної власності у постмодерну епоху

У попередньому підрозділі було здійснено спробу осмислення і певної консолідації найбільш визначних ознак «постмодерності», враховуючи різні підходи багатьох відомих філософів некласичного і постнекласичного періодів. Намагаючись лаконічно сформулювати передумови формування постмодерного дискурсу, можна констатувати: «постмодерн» стає зрозумілий, якщо зрозумілий «модерн». В свою чергу, «модерн» зрозумілий, якщо зрозуміла «традиція». Все це елементи діалектичного заперечення фаз, які прожиті людством (якщо не всім, то найбільш прогресивною його частиною). Дуже інтенсивно було прожито фазу «премодерну» – зокрема, традиційного

суспільства християнсько-схоластичної культури. І ще більш інтенсивно було прожито модернізацію дискурсу, яка підірвала і обрушила європейську схоластику, створюючи іншу «територію смислів», з новими сукупностями знаків, символів, суджень, актів формулювання. Пафос модерну захоплює європейську культуру, стверджує індивідуалізм, мислячого суб'єкта, раціональні схеми, застосовні до всіх сфер життя. А потім і вони вичерпуються. Виникає структуралізм, який ставить під сумнів значимість індивідуальних чинників і стверджує існування певних структурних зумовленостей. На цьому фоні ведеться філософська полеміка з кантіанством, гегельянством, марксизмом, пропонуються альтернативні світоглядні моделі. Але і цей тренд виявляється не вічним, і в другій половині ХХ ст. виникає постструктуралізм, який вже говорить, що самі структури занадто тоталітарні. Постструктуралісти звинувачують своїх попередників у догматичності. Вони теж визнають існування структур, але впевнені в їхній децентралізованості. Розвивається поняття деконструкції як нового типу осмислення, по-новому усвідомлюються феномени тексту, ігор, авторства. Епістема, що виникла внаслідок тотального переосмислення різних аспектів реальності, в підсумку і визначається як «ситуація постмодерну» (а сам процес переосмислення – як постмодернізм, котрий свідчить про ідеологічні, ціннісні зрушення, про певний культурний поворот у розвитку західної цивілізації).

Спроби з'ясування перспектив інтелектуальної власності в ситуації постмодерну мали місце в інших наших роботах [253; 477; 479]. Певну користь для розкриття досліджуваної в даному підрозділі проблематики мають роботи інших дослідників [13; 335; 362; 415].

Протягом століть нові знання, інновації (та інтелектуальна власність – як наслідок юридичної інституціоналізації відповідних соціальних відносин навколо цих інновацій, з урахуванням як немайнових, так і прагматичних інтересів) стали одним з найважливіших факторів суспільного розвитку та зростання високотехнологічних галузей виробництва. Однак настав час, коли *постіндустріальна проблематика* накладається на *ситуацію постмодерну*. Цей

принциповий перетин *економіко-технологічного* та *соціокультурного* вимірів реальності спонукає до переосмислення ролей і сенсу чи не всіх існуючих соціальних інститутів. Звідси й народжується «постмодерна» проблематика інституту інтелектуальної власності.

Аналіз ситуації постмодерну посідає особливе місце в соціально-філософському дослідженні інституту інтелектуальної власності. Постмодерн бачиться в якості соціокультурного контексту, що вимагає по-новому подивитись на проблематику інтелектуальної власності (адже нинішня її концепція розвивалася переважно в рамках парадигми модерну).

Хоча культура й здатна чинити керівного впливу на економічне і політичне життя, настільки ж вірне й те, що значні соціально-економічні зміни переформовують саму культуру. Ця закономірність актуальна й для ситуації постмодерну. Нагадаємо, що в рамках досліджуваної тематики постмодерн розглядається як ймовірний *майбутній культурний контекст* функціонування і розвитку інституту інтелектуальної власності. Майбутній – тому що нині тільки частина людей живе у постмодерних реаліях. Натомість куди більша частина людства досі перебуває у соціокультурному просторі *модерну*. Звідси й виникає масив суперечностей у поглядах, у самому розумінні нинішньої ролі знань, інформації та інтелектуальної власності (і як різновиду інформації, і як специфічного соціального інституту), й тим більш – у баченні того, як ці інститути мають бути трансформовані.

Для розуміння наслідків приходу постмодерну для інтелектуальної власності важливим бачиться аналіз соціокультурних передумов, що сприяють постмодернізації. Ймовірно, їх варто шукати на рубежі модерну і постмодерну. Культура, як зазначає Р. Інглхарт, зазвичай змінюється повільно. Але врешті решт вона все-таки відповідає на виклик мінливого середовища. Зміни в соціально-економічному середовищі, впливаючи на життєвий досвід індивідів, істотно сприяють трансформації переконань, поглядів і цінностей на індивідуальному рівні. Культури не змінюються раптом [410].

Культура чинить опір змінам – почасти від того, що люди схильні вірити всьому, в чому їх переконують інститути їхнього суспільства, в тому числі й стосовно *інтелектуальної власності*. Проте на світовідчуття людини впливає і її власний безпосередній досвід: люди чутливі до тих аспектів реальності, що стосуються їх прямо. Це і виявляється вирішальним у зрушенні до цінностей постмодерну *одних*, захисті усталених цінностей модерну *іншими*, й прагненні *решити* взагалі повернутися до класичних, премодерних традицій.

Модернізація, яка стала можливою внаслідок індустріалізації, зосередилася на швидкому економічному зростанні як найкращому інструментарії стратегій максимізації виживання і добробуту. Але жодна стратегія не є універсальною на всі часи. Модернізація ознаменувалася приголомшливим успіхом у справі подовження загальної тривалості життя, але віддача від неї в передових індустріальних країнах поступово стала зменшуватися. Впроваджуючи імперативи конкуренції, глобалізму, масового споживання, тощо, індустріальна парадигма зменшує ризик голоду, однак призводить до наростання психологічного стресу, зокрема, стереотипів неуспішності. З переходом від модернізації до постмодернізації траєкторія соціальних змін також зсувається.

Постмодернізація є зрушенням у стратегіях буття. Вона рухається від максимізації виживання, безпеки та економічного зростання до максимального підвищення індивідуального добробуту і якості життя особи. Все більш важливими факторами поліпшення людського життя стають його неекономічні аспекти. Інструментальна раціональність поступається місцем ціннісній раціональності [98, с. 6].

Обертаючи погляд у минуле, неважко помітити, що упродовж всієї історії більшість людей навіть «західного світу» були постійно занепокоєні загрозою серйозних економічних нестатків, а то й навіть голоду. Однак історично безпрецедентний ступінь економічної безпеки, якого взнало післявоєнне покоління в індустріальних суспільствах, вів до поступового зрушення пріоритету від «матеріалістичних» цінностей (коли наголос робиться, перш за все, на фізичній та економічній безпеці) до цінностей «постматеріальних»

(коли на перший план висувається *якість життя*, включаючи право на добру екологію, свободу слова, совісті, вибору, самовираження та інформаційного обміну, доступність знань й інші аспекти).

Дані певних досліджень [408] вказують на тенденції фундаментальних змін у людських цінностях, розповсюджені всередині індустріальних суспільств по всьому світові. Зміни ці демонструють зв'язок із процесами зміни поколінь, й хоча відбуваються вони поступово, проте мають чималий довготривалий імпульс. У той самий час зрушення в напрямку від матеріалістичних до постматеріальних цінностей являє собою лише одну компоненту значно ширшого культурного зсуву [409].

Також відзначимо, що питання про те, чи не є «постмодернізація» по суті продовженням модернізації (а вся ця термінологія – просто гра словами), є достатньо дискусійним. Очевидним, однак, є те, що пост-модернізація точно не є «анти-модернізацією», але постмодерністський культурний процес набуває іншого характеру порівняно з модерністським (а останній відверто заперечував цінності традиціоналізму). Якщо це й нова модернізація, то вона є ще більш нелінійною. У передових індустріальних суспільствах напрямок соціального розвитку за останні 40-45 років змінився, й ті зміни, на думку ряду соціологів і філософів (Р. Інглхарт, Ж. Ліотар, Ю. Хабермас), були настільки ґрунтовні, що дослідники схильні характеризувати їх швидше як «постмодернізацію», аніж як просто новий виток модернізації.

Модернізація – історичний процес, в ході якого збільшуються економічні й політичні можливості суспільства: економічні – внаслідок індустріалізації, політичні – за допомогою бюрократизації. Модернізація на певному етапі дозволяє суспільству інтенсивно рухатися від стану бідності до стану багатства. У процесі індустріалізації економічне зростання стає домінуючою соціетальною метою, а на індивідуальному рівні визначальну роль починає відігравати мотивація матеріальної успішності. Перехід від доіндустріального суспільства в індустріальне характеризується, як зазначав М. Вебер, всепроникаючою раціоналізацією усіх сфер життя. Відбувається зрушення од

традиційних (патріархальних, релігійних, общинних) цінностей «премодерну» до раціонально-правових, секулярних цінностей в економічному, політичному й культурному житті [502, с. 37]. І не випадково, що саме на епоху Нового часу – епоху модерну – припадає *пік розвитку права інтелектуальної власності*, його найдетальніша розробка, інституціалізація й повсюдна імплементація.

Але модернізація – не фінальний етап історії. Становлення передового індустріального суспільства веде до ще одного особливого зрушення у базових цінностях – коли, як вже зазначалося, зменшується значення інструментальної раціональності, характерної для «старого» індустріального суспільства. Переважаючими стають цінності постмодерну, несучи із собою ряд різноманітних соціетальних змін, від гендерної рівноправності до максимальної політичної лібералізації й занепаду державно-соціалістичних режимів.

Так чому ж відбувається зрушення до постмодерну в найбільш прогресивних суспільствах? І як це впливає на *інститут інтелектуальної власності*?

Представляється, що постмодерн, як перегляд парадигми модерну, багато в чому ознаменований *занепадом протестантської етики*. Головною соціально-економічною причиною такого занепаду бачиться поступове зменшення корисної віддачі од економічного зростання в умовах відносної стабільності в житті західного світу (те, що називають «досягненням межі зростання»).

Зрушення до цінностей постмодерну – не перший в історії випадок великого культурного зсуву. Так, перехід від аграрного суспільства до індустріального супроводжувався не менш істотними зрушеннями, які означали відхід від соціальних відносин, сформованих малорухомою економікою і неприйняттям соціальної мобільності. У премодерному світі упор робився на патріархальні традиції, успадкований статус й зобов'язання перед общиною, підкріплені абсолютними релігійними нормами. Новий же час (Modern history) тому і стали іменувати «новим», що на зміну прийшов світогляд, який заохочував економічні досягнення, індивідуалізм, знання та інновації –

головний об'єкт охорони у праві інтелектуальної власності, – при соціальних нормах, що ставали все більш світськими.

Чимало з тих тенденцій, пов'язаних із переходом від «традиційного» суспільства до «модерного» (тобто *нинішнього*, тому що поки ще *модерн* належить теперішньому, доки *постмодерн* не утвердився в повній мірі), у даний час досягли лімітів свого розвитку в передових індустріальних суспільствах, де соціокультурні зміни поступово набувають нового напрямку. Як відзначають деякі дослідники [17; 33; 41; 90; 92; 96; 114; 154], постмодерне зрушення істотно проявляється в тому, що передові індустріальні суспільства нині змінюють свої соціально-політичні траєкторії у двох кардинальних відношеннях – відносно систем цінностей та інституційної структури.

Що стосується *системи цінностей*, потрібно зауважити, що передумови нинішньої трансформації закладені в індустріальну (модерну) епоху, коли зсув убік матеріальних пріоритетів зменшив значення зобов'язань перед общиною й актуалізував індивідуалізм та соціальну мобільність: соціальний статус стає скоріше чимось, що досягається, аніж чимось даним індивідові від народження. Тоді ж економічне зростання стало прирівнюватися до соціального прогресу й було проголошено вищим пріоритетом. У теперішній же час (якщо говорити про *постіндустріальні* суспільства, в яких і спостерігається зрушення до постмодерну) норми індустріальної епохи – з їхньою націленістю на дисципліну, самовідданість та економічні досягнення будь-якою ціною – поступаються місцем все більш широкій свободі *індивідуального вибору життєвих стилів і самовираження*.

Що стосується *інституційної структури*, передові суспільства тут також наближаються до меж розвитку ієрархічних бюрократичних організацій, які сприяли створенню сучасного суспільства. Бюрократична держава добробуту, з її стрункою ієрархічною системою, відіграла неймовірно важливу роль у мобілізації та організації енергії мас людей, уможливила промислову революцію, створення суспільства споживання та, в кінцевому рахунку, сприяла багатьом соціокультурним змінам. «Цифрова революція» наклала свою

специфіку на культуру соціуму. Але сьогодні *передові індустріальні* (тобто *постіндустріальні*) суспільства наближаються до меж своєї функціональної ефективності. І це створює певну соціальну кризу вже у сфері управління.

Функціональні межі розширення бюрократичної держави та її правових структур знаходять відображення в тому, що суспільство постмодерну характеризується *занепадом ієрархічних інститутів* та жорстких соціальних норм, й розширенням сфери індивідуального вибору і масової участі. До самої середини ХХ ст. у термін «модернізація» вкладався цілком визначений зміст. Він в основному мав на увазі урбанізацію, індустріалізацію, секуляризацію, бюрократизацію, а також засновану на бюрократизації культуру, що потребувала відходу від індивідуалізованих обов'язків у бік безособових ролей, зміщення до універсалізму і взаємозамінюваності.

Важливою причиною занепаду класичних бюрократичних інститутів індустріального суспільства є те, що вони за своєю внутрішньою суттю куди менш ефективні *в епоху інформації* та високих технологій, аніж на перших стадіях розвитку індустріального суспільства. Тобто, вони не відповідають в достатній мірі *реаліям постіндустріалізму*. Та інша причина – в тому, що вони закономірно стали менш прийнятні для людей в суспільстві постмодерну з їхніми зміненими ціннісними орієнтаціями.

Феномени економічного дива, що виникли після Другої світової війни, разом із державами добробуту, відкрили новий етап історії, та із необхідністю передували піднесенню цінностей постмодерну. Економічний «пиріг» став значно більшим. І це само по собі вже могло б сприяти більшому відчуттю економічної та фізичної безпеки. Глибокі зміни у досвіді особистісного формування сприяли складанню новітньої (постматеріальної) системи цінностей серед все більшої частини тих, хто виріс в передових індустріальних суспільствах після Другої світової війни.

Вплив безпрецедентного економічного процвітання, підкріплюваний фактором «держави добробуту», кумулятивно породили *відчуття екзистенціальної безпеки*. Вперше в історії люди в цивілізованих державах

(значна частина їх населення) зростали і сягали зрілості, засвоївши, що виживання можна приймати як належне. По мірі зміни поколінь розвивається процес *міжгенераційної зміни цінностей*, що поступово трансформує політику і культурні норми передових індустріальних суспільств [363; 364].

Із перетворенням (для більшості людей передових суспільств) небезпек війни і голоду з нагальною загрози – на малоїмовірну перспективу, цінності почали змінюватися. Економічна і фізична *безпека*, звісно ж, як і раніше є всіма бажаною, однак вона більш не є синонімом *щастя*. Із забезпечення *виживання* акцент зміщується на максимізацію *суб'єктивного благополуччя*.

У процесі зрушення до постмодерну, в передових суспільствах *два чинники* сприяють занепадові традиційних політичних, релігійних, гендерних, економічних, правових, інших соціальних норм. Перший – *психологічний* – полягає в тому, що посилення відчуття безпеки (звичність до неї) закономірно знижує суспільну потребу в абсолютних правилах.

Умовно кажучи, «постматеріалісти» – покоління, які вирости в умовах високого рівня безпеки, – здатні толерантніше ставитися до ситуації більшої *невизначеності*. Їм навряд чи потрібна та надійність абсолютних жорстких правил, яку забезпечують релігійні санкції. Постматеріалісти (як люди, особистісне становлення котрих відбувалося в умовах відносної стабільності та безпеки) можуть із більшою готовністю приймати відхилення від звичних моделей, аніж ті, хто відчуває тривогу за свої базові екзистенційні потреби. Отже, суспільства, в яких наявна велика питома вага постматеріалістів – «агентів» постмодерну, в порівнянні з іншими (премодерними і модерними суспільствами), демонструють значно більшу готовність прийняти культурні та соціальні зміни.

Другий чинник занепаду соціокультурних традицій епохи модерну обумовлений іманентною властивістю соціальних норм – тим, що вони, як правило, *історично-функціональні*. Так, наприклад, коли розірвання шлюбу ставило під загрозу фізичне виживання дітей – суспільство жорстко табувало розлучення, визнавало це явище абсолютно неприйнятними, таким що явно

підриває життєздатність суспільства. Сьогодні функціональна база цієї та інших подібних норм, націлених на зміцнення інституту сім'ї, виявилася розмитою. Чи означає це, що суспільство зазнає зміни базових цінностей? Адже, з одного боку, такі соціетальні норми мають чималу інерцією.

З іншого боку, сам по собі факт, що функція будь-якої культурної моделі послаблена або зникла, ще *не означає миттєвого зникнення самої соціальної норми*. Проте, вступаючи у конфлікт із сильними, інакше спрямованими імпульсами, такі важливі, системоутворюючі норми починають поступово слабшати, і врешті-решт стають більш гнучкими. Інститут шлюбно-сімейних відносин – лише один приклад. Щось подібне відбувається й у відношенні *інституту інтелектуальної власності*, в умовах наступаючого постмодерну та поступового послаблення існуючої інституційної ієрархії, у міру того як змінюється масова ідеологія.

Ймовірно, варто очікувати, що з утвердженням парадигми постмодерну ставлення до інституту інтелектуальної власності зазнає трансформації, за масштабом подібної до тих, що спіткають інститути сім'ї, шлюбу, релігії, національної держави та ін. Хоча робити які-небудь остаточні висновки про характер змін навіть в згаданих соціальних інститутах було б передчасним. Тому що на сьогоднішній день у нас, все ж таки, немає достатніх підстав стверджувати, що «постмодерне суспільство» реально сформувалося бодай в одній країні західного світу. Процес цей – тривалий, суперечливий, неоднозначний та доволі болісний, особливо для старших поколінь.

Як і будь-яка історично значуща культурна трансформація, народження постмодерну (в т.ч. й у сфері інтелектуальної власності) супроводжується відкатами у модерн, а часом – навіть у премодерн (традиціоналізм). Тим більше, що постмодерн, як вже зазначалося, в багатьох випадках все ж не можна вважати «анти-модерном». Досягнення модерну (перш за все, у соціально-економічній площині) стали необхідними передумовами для того культурного повороту, інтенції якого, по мірі їхнього наростання, стали

описувати терміном «постмодернізм», а загальний закономірний перспективний результат – позначати як «постмодерн».

Сам постмодерн як перспективний стан культури (у більшому або меншому ступені нині вже частково характерний для тих чи інших постіндустріальних суспільств) можна охарактеризувати рядом специфічних сутнісних ознак. І щоб оцінити характер тих змін, що спіткатимуть досліджуваній соціальній інститут в умовах постмодерну, можна здійснити екстраполяцію сутнісних ознак постмодерну у царину інтелектуальної власності. Серед таких ознак:

- *постматеріалізм* (критерій успіху – не стільки саме багатство, скільки якість життя у всьому розмаїтті її можливих аспектів. Тож у площині інтелектуальної власності ознака постматеріалізму може мати декілька проявів: а) поступових перехід від виключно комерційного підходу до комбінованих, приватно-суспільних відносин навколо інтелектуальної, творчої продукції, що супроводжується активним впровадженням таких концептуальних моделей, як «свободна ліцензія», «відкритий контент», «вільний софт», «відкритий код», «копілефт»; б) продукти, що підпадають під категорію об'єктів інтелектуальної власності, можуть бути придбані не тільки по утилітарних мотивах, але й із гедоністичною мотивацією – з метою підкреслення престижу, соціального статусу, естетичних вподобань, в цілях підвищення власного психологічного або фізичного комфорту, тощо; в таких випадках інтелектуальна власність може розглядатися в якості «символічного капіталу»),

- *плюралізм* (прагнення уникати всіх форм монізму, уніфікації, тоталітаризації; неприйняття єдиної загальнообов'язкової утопії; замість цього – прагнення до різноманіття, диверсивності, конкуренції парадигм і співіснування гетерогенних елементів, у т.ч. в інтелектуально-творчій сфері),

- *еклектизм* (відображенням дійсності стає колаж, мікс, калейдоскоп можливих поглядів, підходів, методів, теорій; відбувається гібридизація, тобто довільне комбінування елементів з різних моделей буття, конструювання альтернативної реальності та нової міфології; ці тенденції є спостережними в

різних сферах суспільного буття, однак особливих проявів вони набувають у царині мистецтва – інституту, відповідального за матеріалізацію творчості),

- *агностицизм* (істина – категорія відносна, істина будується на загальноприйнятих судженнях, що відбивають соціокультурні реалії того чи іншого суспільства; історія варіативна, тобто її не існує в якійсь єдиній та остаточній версії, а будь-які історичні факти – релятивні, тобто їхня оцінка та їхнє значення залежать від поточного соціального контексту і відповідного трактування, актуального в даному контексті; об'єктивність будь-якого факту в таких умовах стає питанням інтерпретації, а це, в свою чергу, відкриває можливість до необмежених протиправних маніпуляцій у площині інтелектуально-правових відносин),

- *інституційний нігілізм* (попередні жорстко-ієрархічні інститути, включаючи державно-правові, сприймаються як насильство над індивідуальністю, над вільно мислячою особистістю; тому в постмодерному суспільстві нинішня інституційна ієрархія, мабуть, зазнає лібералізації, а жорсткі закони стосовно інтелектуальної власності та інші юридичні інструментарії стануть більш гнучкими).

В наступному підрозділі ми розглянемо, як деякі з цих ознак втілюються у творчому процесі. Ми бачимо такий аналіз вкрай інформативним, наглядним і, отже, важливим для розуміння впливу постмодерної ситуації на одне з ключових джерел розвитку інтелектуальної власності – творчість.

4.3. Постмодерні тенденції в різних сферах творчості як ключового джерела у виникненні та розвитку інтелектуальної власності

Осмислення сутності постмодерних тенденцій в окремих сферах творчості (зокрема, в літературі, в образотворчому мистецтві) й авторський погляд дисертанта на сенс постмодерних трансформацій у мистецтві, інші важливі для даного підрозділу питання репрезентовано у наших попередніх роботах [38; 265; 480]. Вкрай важливу роль у дослідженні смислів постмодерну та проявів

феномену постмодернізму в різних площинах творчості мають роботи інших дослідників, що істотно вплинули на зміст даного підрозділу дисертації [11; 14; 23; 30; 115; 126; 159; 239; 241; 322; 430; 455; 469; 495].

Творчість, з одного боку, віддзеркалює культурні настрої епохи і духовні цінності суспільства. Культурно-ідеологічні зрушення і найбільш значущі символи грядущої зміни епох як раз у сфері творчості вперше і позначаються. Причому відбуватися це може набагато раніше, ніж в інших сферах – у політиці, у способах господарювання, у побуті. Ймовірно, такий випереджальний темп змін обумовлений самою природою творчості: вона є креативною, авангардною, їй притаманна більша пластичність і широта поглядів; творчість є більш відкритою для змін і, в окремих випадках, може мати пророчий характер – в тому сенсі, що деякі ідеї, удавані сьогодні футуризмом, навіть сюрреалізмом, насправді виявляються цілком реальними перспективами.

З іншого боку, творчість – не тільки «дзеркало життя». Вона й сама здатна бути каталізатором змін у житті соціуму, активно перетворюючи суспільну свідомість, сприяючи зміненню індивідуального світогляду. Іншими словами, творча еліта (особливо у відкритому суспільстві) нерідко задає нові естетичні та ідеологічні тренди, які за певних умов (в руслі дії закону «переходу кількісних змін у якісні») переростають у т.зв. культурні революції, якісно змінюючи структуру суспільства і уклад його життя.

Нарешті, творчість – це особливе семантичне поле, в якому функціонує та еволюціонує інститут інтелектуальної власності. Творчість збагачує й ускладнює структуру даного інституту, забезпечує видовий і кількісний приріст об'єктів, на охорону і захист яких спрямована дія права інтелектуальної власності.

Сукупність трьох зазначених вище груп передумов (а саме: творчість «віддзеркалює...», «перетворює...», «є контекстом...») актуалізує потребу в соціально-філософському дослідженні постмодерної специфіки розвитку творчості – як особливої сфери, заради процвітання якої багато в чому і був

початково задуманий концепт права інтелектуальної власності. В рамках даного підрозділу ми намагатимемося дати відповіді на питання: як змінилася царина творчості за останні десятиліття в процесі культурного зрушення від «модерності» до «постмодерності»? які складнощі виникають у справі інтелектуально-правової охорони нових (постмодерних) різновидів творів, і чи вони піддаються охороні взагалі?

Однак спершу слід усвідомити, на тлі яких ціннісних змін відбувається розвиток сфери творчості у нових культурно-інформаційних умовах. Будемо виходити з того, що трансформації ціннісних систем та зміни в області творчості, зокрема, в різних сферах мистецтва – процеси взаємопов'язані. Говорячи безпосередньо про трансформаційні процеси в ціннісних системах, варто згадати цитату П. Дракера: «Кожні декілька сотень років в західній історії ми перетинаємо межу, і протягом кількох коротких декад суспільство перебудовує себе – масовий світогляд, свої базові цінності, свої соціальні та політичні структури, свої ключові інститути. П'ятдесят років по тому це вже новий світ. І люди, народжені у цей час, не можуть уявити собі світ, в якому жили їхні бабусі й дідусі, та навіть той, в якому народилися їхні батьки» [390, с. 7].

Інформаційно-технологічні інновації, що супроводжувалися народженням нових соціально-філософських концепцій (нерідко – у контркультурних, андеграундних, артхаусних колах, які потім самі ставали «мейнстрімом»), прискорили вступ людської цивілізації в новий етап, який характеризується серйозними світоглядними змінами. Серед них можна назвати й пошуки нової ідентичності, й спроби переосмислення старої [251; 261], й створення «нової етики» [19; 243], що стала ідеологічною основою для розвитку концепції оновленого гуманізму (неогуманізму). На думку деяких авторів, почав формуватися феномен «інформаційної людини», яка поміщується чи то до «суспільства споживання», чи то до «постіндустріального», «інформаційного», «суспільства знань» [26; 49; 100; 110; 113; 166]. Фіксується зростання інтересу до внелогічного, недискурсивного знання, прагнення до цілісного сприйняття

світу [222, с. 39]. Замість вузько-раціонального наукового світогляду народжується концепція «цілісного світосприйняття», яка, втім, наражається на нещадну критику з боку консервативної науки.

Процес активного розвитку нових світоглядних ідей, переконань та стилів поведінки, перш за все, в західних суспільствах, знайшов відображення в різних сферах мистецтва. Можна сказати, що *постмодерне мистецтво візуалізувало ті культурно-ідеологічні зрушення*, що відбувалися в житті соціуму починаючи з другої половини ХХ століття.

Ю. Наріжний у своїй статті «Прощання з міфами модерну» [158] відзначає, що подібно тому, як велике полотно бачиться лиш на відстані, сучасники ніколи не помічають перелому в культурі – для цього необхідна історична і духовна дистанція. Тільки нове покоління, достатньо віддалившись від культури предків, може у повній мірі усвідомити ці переламні відмінності. Однак тут хотілося б доповнити: людина все одно інтуїтивно відчуває, якщо зміни ці носять глибинний, принциповий характер, тож людина починає розмірковувати, давати оцінки, інтерпретувати вже зараз.

В основі культури модерну лежали фундаментальні раціоналістичні принципи, котрі реалізовувалися європейцями як би підсвідомо протягом останніх трьох століть. Проте вже у ХІХ столітті філософська думка фіксує ментальні зсуви в культурі західної цивілізації, що знайшли відображення в ірраціоналізмі та екзистенціалізмі А. Шопенгауера, С. К'єркегора, Ф. Ніцше. Дещо пізніше (незалежно від філософії) ці зсуви знаходять відображення й у сферах мистецтва, про що сигналізують спостережувані хвилі імпресіонізму, експресіонізму, символізму, сюрреалізму, неореалізму та ін. Подальше переосмислення історії та культури відбите у першій половині ХХ століття в філософії А. Бергсона, К. Ясперса, М. Хайдеггера, Ж.-П. Сартра та інших мислителів, а також художників, письменників, учених. Нарешті, упродовж останньої третини ХХ століття й ці погляди були піддані ґрунтовній критиці філософами-постмодерністами, які намагалися довести, що реалізація тих

(некласичних) й попередніх (класичних) принципів заводять європейську цивілізацію у глухий кут. Настає період постнекласичної науки й філософії.

Так само ж понад чотири століття тому основоположник емпіризму, матеріаліст й раціоналіст Ф. Бекон, прагнучи звільнитися від середньовічного стилю мислення, проголосив головним завданням філософії боротьбу з «ідолами» мислення – догматизмом, упередженнями й схоластичними оманами, що зберігалися в європейській культурі майже півтора тисячоліття. Так і Ф. Ніцше пізніше буде говорити вже про необхідність позбавлення від «ідолів раціоналізму» [441], а постмодерністи – про «крах метанарративів» епохи Модерну.

Очевидно, для того щоб вирішити проблему усвідомлення сутності сучасної культурної ситуації, необхідно виконати аналогічне завдання – позбутися «ментальних ідолів» і застарілих міфів епохи, що минає. До таких «ідолів», на думку Ю. Наріжного, постмодерна парадигма відносить: міф про можливість *виключно раціонального світоустрою* на землі (або ж, іншими словами, міф про *«світле майбутнє»*); міф про *всемогутність науки* (сцієнтизм, «релігія розуму»); міф про *лінійний характер* історичного розвитку («релігія прогресу»); міф про *гуманізм* (антропоцентризм); міф про *рівність і свободу* (демократія, лібералізм); міф про *авторитет* (ієрархія); міф про можливість *однополярності* (єдиної, спільної ідеології на землі).

Щоб краще зрозуміти сутність соціокультурного зрушення, яке відбувається просто на наших очах, звернемося до наступної вдало сформульованої метафори [158]: наприкінці ХХ століття було створене нове покоління замків, для яких більше не потрібні традиційні ключі; ці нові замки відкриваються за допомогою цифрових кодів, реагують на біометричні ознаки власника, тощо. Філософські пошуки на початку III тисячоліття можуть бути уподібнені ситуації, коли людина, яка ніколи раніше не мала справи з подібним пристроєм, ламає голову, якого роду ключ підійде до такого нового замку, і при цьому не уявляє, що ключ може бути вже *нематеріальним*, тобто має зовсім *іншу природу*. Якщо уподібнювати Універсум до «замку», то до пошуків

«металевого» ключа змушує вся європейська раціоналістична традиція; тож більшість людей намагаються знайти «ключ» до розуміння світу серед нещодавніх філософських модифікацій. Лише деякі, подібно філософам-екзистенціалістам, намагалися знайти «ключ», повернувшись до першоджерел, до самої суті «замку» й «ключа», щоб переосмислити їхню природу, їхнє буття (можливе і дійсне), щоб усвідомити сам принцип їхньої взаємодії.

Постмодернізм же ж взагалі пропонує відмовитися від пошуку сутності буття на тій підставі, що «ключ» давно вже втрачений, а «замок» має надзвичайно складну конструкцію. Закономірно, що у постмодерністських колах дозріли світоглядні підходи на кшталт «Жити, не турбуючись про таємниці буття, і приймати світ таким, який він є», «Не прагнути до розуміння, але інтерпретувати».

Завдяки сучасним науково-технічним досягненням людина здобула нові модуси буття: життя стало «мультимодальним», адже виникли нові засоби вираження і передачі значень, а також «синтезована» реальність. Так, з'явилася технічна можливість «оживити великих мерців» і змусити їх жити новим, віртуальним, життям: синтезувати голоси легендарних співаків минулих епох, відтворити зображення динозаврів або прадавніх людей, відправитися у далеке майбутнє, змодельоване за законами еволюції. Таким чином, сучасна реальність доповнюється (інколи, навіть заміщується) багатьма альтернативними реальностями, а світ стає у повному сенсі багатовимірним, різноликим і поліваріантним.

Наприкінці II тисячоліття у багатьох людей почало формуватися все більш виразне відчуття, що в західній цивілізації й культурі відбувається якась фундаментальна мутація, що настає «інший час». Контури цієї нової епохи намагаються окреслити засобами науки вчені та філософи, та мовою мистецтва – художники. Однак для того щоб осмислити напрацювання *науки* в цьому напрямку, суспільству необхідно підтримувати достатньо високий мінімальний стандарт знань, постійно підвищувати загальний рівень освіченості. Механізм же ж пізнання реальності через *мистецтво* – інший. У частині сприйняття тут

від суспільства потрібно менше інтелектуальних зусиль (у порівнянні зі сферою науки), тому й мова мистецтва традиційно здавалася більш зрозумілою для соціуму в цілому. Принаймні, так було за часів Премодерну і Модерну.

Ми розглядаємо мистецтво як один з тих соціальних інститутів, що відповідають за матеріалізацію творчого процесу. Однак чи допомагає мистецтво епохи *Постмодерну* зрозуміти сутність і специфіку нинішніх змін у житті людства? Для відповіді на це питання, слід передусім відповісти на інше: що являє собою «постмодерне мистецтво», хоча б на відміну від «модерного»?

Осмислення сутності нової культурної ситуації також вимагає відповідей на питання: від якої «спадщини» ми відмовляємося? які установки перестали бути продуктивними і виявилися застарілими міфами? Нарешті, в світлі даного дослідження, логічним стає питання: як *постмодерне мистецтво* фіксує сучасні соціокультурні зрушення, та які нові ідеологічні установки пропонує замість старих? Не менш важливим видається усвідомити, як тепер співвідносяться форма і зміст творів мистецтва, адже розуміння даного співвідношення вельми важливе для інституту інтелектуальної власності.

Багато було сказано різними дослідниками стосовно того, що мистецтво інформаційного суспільства важко піддається традиційному поділу на «елітарне» і «народне» (масове) мистецтво. Зокрема, М. Кастельс зазначав, що Інтернет відкрив новий простір для мистецтва, і простір цей відрізняється від традиційного, елітного «закритого клубу» зі строгими правилами членства, чіткою ієрархією і жорсткими естетичними критеріями [109; 378]. На думку У. Еко, якщо вважати, що в наші дні ще існує якісна відмінність між мистецтвом «елітарним» і мистецтвом «народним», тоді елітарне мистецтво у цій атмосфері, що зветься постмодерном, пропонує одночасно як нові експерименти за межами традиції, так і нове звернення до традиції [352, с. 426].

Інформаційна епоха характеризується домінуванням мас-медіа, які серед іншого транслують і такий посил, що в царині мистецтва «...більше не існує ніякої універсальної моделі, ніякого єдиного ідеалу Краси, натомість пропонується ... оргія терпимості, тотального синкретизму, абсолютного і

нестримного політеїзму Краси» [352, с. 428]. За висловом Е. Тоффлера, «...консенсус похитнувся: людина «кліп-культури» обстрілюється розірваними і позбавленими сенсу «кліпами», миттєвими кадрами, вирваними із загального контексту» [310, с. 277]. Ми ж робимо висновок, що так згадані мислителі характеризують постмодерний етап розвитку мистецтва ознаками плюралізму, еkleктичності, гібридності, поліморфності, фрагментарності.

Вивчаючи специфіку розвитку мистецтва постіндустріального суспільства, доцільно звернутися, як це не дивно, до ідей попередньої епохи, зокрема, до бердяєвської концепції «нового мистецтва», яке, на його думку, «...творитиме вже не в образах фізичної плоті, а в образах іншої, більш тонкої плоті, і перейде від тіл матеріальних до тіл душевних...» [21, с. 21]. Чи мав М. Бердяєв на увазі цифрові технології, застосовувані сьогодні в мистецтві? Мабуть, ні. Водночас у публічній лекції, прочитаній ним у Москві 1 листопада 1917 року, лунають слова, сказані неначе про день сьогоднішній: «...Чимало криз мистецтво пережило за свою історію. Переходи від Античності до Середньовіччя і від Середньовіччя до Відродження ознаменовувалося такими глибокими кризами. Однак те, що відбувається з мистецтвом у нашу епоху, не може бути назване однією з криз в ряду інших. Ми присутні під час кризи мистецтва як такого, споглядаючи найглибші потрясіння у тисячолітніх його основах...

...Остаточно згас старий ідеал класично-прекрасного мистецтва і вже відчувається, що нема повернення до його образів. Мистецтво судорожно прагне вийти за свої межі. Порушуються грані, що відокремлювали одне мистецтво від іншого, та взагалі відділяли мистецтво від того, що ним вже не є, що є вищим або нижчим за нього. Ніколи ще так гостро не стояла проблема відношення мистецтва і життя, творчості та буття, ніколи ще не було такої жаги перейти від творення творів мистецтва до творення самого життя, нового життя... Визнається безсилля творчого акту людини, невідповідність між творчим завданням і мистецьким втіленням. Наш час однаково знає як нечувану творчу зухвалість, так і небувалу творчу слабкість. Людина «останнього творчого дня» хоче створити щось таке, чого ніколи ще не було, і в

своїй творчій несамовитості переступає всі межі та кордони. Але ця «остання творча людина» не створює вже таких досконалих і прекрасних творів, які являла більш скромна людина минулих епох... З протилежного боку, намічається криза старого мистецтва і пошук нових шляхів...» [21, с. 4].

«Постмодернізм», як вже позначалося в раніше опублікованих дослідженнях [252; 253], будемо розглядати в якості світогляду і як сукупність культурних напрямків, художніх практик, естетичних принципів, нарешті (користуючись термінологією Ф. Джеймісона), як культурну логіку відкритого постіндустріального суспільства. Всі ці аспекти візуалізувалися на зламі епох модерну і постмодерну. Терміни ж «постмодерн» і «постмодернізм» в більшості сучасних робіт з гуманітаристики постійно переплітаються. Не стане в цьому відношенні винятком і даний підрозділ дисертаційної роботи.

Однак ще більш важливим для даної частини дослідження є те, що постмодернізм можна розглядати і як певний *етап в розвитку мистецтва*. На цьому наполягають, по меншій мірі, Е. Гідденс [58], Ч. Дженкс [420]. Вони стверджують, що постмодернізм є напрямком мистецтва, котре відкидає всякі жорсткі правила та обмеження, вироблені попередньою культурною традицією. Основними його домінантами стають: іронія, плюралізм, невизначеність, фрагментарність, поверхневність, епатажність, ігровий принцип, втрата індивідуальності, інтертекстуальність та інші. Ч. Дженкс, зокрема, відзначає активізацію процесів синтезу мистецтв – музики, танцю, театру, літератури, кіно, відео, тощо – у масових карнавалізованих дійствах [419; 424; 425].

Риси постмодернізму плавно перетікають в естетику нового мистецтва. Головний його естетичний принцип говорить: дистанція між мистецтвом і реальністю має бути мінімальною або ж ліквідованою зовсім. Колишня «елітарність» мистецтва долається за рахунок зближення глядача і твору, глядача і художника.

Особливо яскраво ідеї й принципи постмодернізму простежуються в *образотворчому мистецтві* другої половини ХХ століття, тому що саме тоді й стає спостережний різкий контраст між естетичними ідеалами попередніх епох

і новою естетикою цивілізації, що пережила світові війни, а нині відчуває різноманітні наслідки нового технологічного буму. Мабуть, образотворче мистецтво, власне, і варто вважати однією з *найбільш наочних* демонстрацій постмодерних тенденцій в сфері творчості (та, на наш суб'єктивно-естетичний погляд, не самою вдалою в частині краси, хоча існують й окремі гарні зразки).

Тут, однак, слід було б зробити застереження, що не завжди вдається провести чітку границю між образотворчим мистецтвом модерністським й постмодерністським, тому що порою вони можуть використовувати схожі естетичні прийоми, які укладаються в загальне русло під назвою «авангард». І все ж можливо виділити такі етапи становлення образотворчого мистецтва, характерного для того періоду, коли всерйоз почали говорити про настання «епохи постмодерну». Тоді ж з'явився термін «концептуалізм» застосовно до образотворчого мистецтва.

Етапи ці хронологічно розмістилися між 1950-ми і 1970-ми роками. Серед чималої кількості *течій* «нового мистецтва» найбільш відомими можна вважати наступні: *поп-арт* (наприклад, роботи Р. Ліхтенштейна, К. Олденбурга, Е. Уорхола); *нео-дадаїзм*; *флюксус*; *акціонізм* (умовно-збірне позначення для акцій в дусі абстрактного експресіонізму, спонтанної абсурдистської творчості, а також провокаційного перформансу, який передбачає вторгнення радикального художника на неготову до цього публічну територію з подальшим скандалом, що провокує владу реагувати, а глядача – думати); *гіперреалізм* (наприклад, роботи П. Каддена, Е. Крістенсена, Г. Хельнвейна); *супрематизм* (й т.зв. *нео-гео* як його реінтерпретація на початку 1980-х: П. Хеллі, Ш. Скаллі, С. Парріно); *ассамбляж* (наприклад, роботи Д. Корнелла, Р. Раушенберга); *колаж*; *реді-мейд*; *мінімал-арт*, *арт-повера*; *оп-арт*; *ленд-арт* (ландшафт-мистецтво, енвайронмент-арт); *графіті* (як різновид стріт-арту); *кінетичне мистецтво*.

Та вже з кінця 1960-х років т.зв. *концептуальне мистецтво*, – найбільш відомі *течії* якого були згадані вище, і достатньо детально розглянуті в раніше опублікованих роботах [38; 265], – схоже, себе практично вичерпало.

Принаймні, всі «твори», виконані в такому ж дусі пізніше, вже відносили до того чи іншого з названих напрямів постмодернізму в мистецтві. У 1970–80-ті переважають варіації, стилізації, репліки, імітації, але не з'являється принципово нових форм репрезентації, якщо вести мову про *фізичний* простір. Натомість дана сфера мистецтва активно розвивається у просторі *віртуальному*.

Специфіка постмодерністського образотворчого мистецтва полягає у зверненні до повсякденного життя. Художники співвідносять своє мистецтво з зовнішнім світом, роблячи робоче оточення частиною мистецтва (до речі, аналогічний прийом використовували, наприклад, представники соцреалізму, натуралізму як етапу розвитку реалістичного живопису кінця ХІХ століття). Вони переносять мистецтво музеїв на вулицю або в природне середовище. Однак за рахунок зближення з реальністю твори постмодернізму інколи *втрачають художність*. Так, на виставках сучасного мистецтва часто можна констатувати відміну поділу творів на живопис, скульптуру, графіку. У багатьох випадках, як відзначають мистецтвознавці, буває складно не тільки кваліфікувати ці твори у рамках існуючих художньо-естетичних шкіл і напрямків, але навіть визначити їх матеріальну форму (а тим більше – зрозуміти їхній задум). Водночас, питання щодо об'єктивної форми є одним з важливих у відносинах інтелектуальної власності.

Постмодерні художники ж розглядають свою діяльність з таких позицій: вони надають шанс для самовираження кожному відвідувачу за допомогою використання таких форм спілкування, що не передбачають переваги автора перед глядачем, даючи можливість обговорення спонтанних питань, які виникають у процесі споглядання, спілкування та інших відносин художника і глядача, не запрограмованих заздалегідь (наприклад, у т.зв. хепенінгу). Форма, таким чином, являє собою «просторово-часову траєкторію», яка розгортається через символи, знаки, жести, дії у режимі реального часу, як це відбувається у перформансі, енвайронменті та різного роду інсталяціях.

Мова йде в даному випадку про окремі *творчі продукти*, які перебувають *на кордоні* «твору» і «виконання». Ймовірно, тут під приклади можна підвести

такі незвичайні, дивні, дивакуваті перформанси, які видавали свого часу І. Кляйн (монохромні роботи «International Klein Blue», експерименти з «пустотою», а також т.зв. «антропометрії», «космогонії», «вогненний живопис»), Й. Бойс та інші авангардисти-акціоністи.

Згадувані приклади (котрі, незважаючи на їхній зміст, звичайно ж, охороняються «копірайтом»), й чимало інших, змушують сучасників говорити про постмодернізм як про «втрату сенсу і краси, коли світ перебуває в хаосі та роздробленості» [12], і про те, що «...мистецтво ери постмодерну втратило споконвічний код, який раніше допомагав поринути в таємницю Всесвіту. Це мистецтво не вимагає істини, воно лише висловлює натяк на нібито існуючу таємницю, тим самим виявляючи свою безпорадність у репрезентації світу» [326].

Втім, якщо більш уважно подивитися на образотворче мистецтво постмодерну, то, незважаючи на (часом) його дивність і крайню суб'єктивність, все ж можна побачити, що воно прагне подолати роз'єднаність людини і світу. Почасти цей спосіб подолання визначає стилістку постмодернізму: іронію і невизначеність, дадаїстичну «заборону» на серйозність, на змістовність. Відсутність чіткого лінійного сюжету, ясного задуму, явного глузду компенсуються контекстуальною насиченістю.

Але в цілому ми можемо погодитися, що більшість негативних оцінок постмодерних тенденцій у сфері творчості засновані на тому, що багато постмодерністських актів у сучасному мистецтві *знеособлюють автора*, а ірраціональний компонент стає домінуючим і у мистецтві, і в пізнанні світу. Можливо, в цьому і варто шукати причини формування специфічного «мозаїчного світовідчуття». І все ж постмодерна соціокультурна парадигма наполягає на єдності світу і представляє його як *розмаїття у єдності*, стираючи перепони між природою, індустрією і суспільством, між людиною, природою і машиною. А універсальною субстанцією, яка пронизує і світ людей, і навколишню природу, і соціальне середовище, і технологічну надбудову сучасної цивілізації, є *інформація*.

Особливий різновид інформації – текст. Філософ-деконструктивіст і постструктураліст Ж. Дерріда сформулював відомі тези «світ – це текст», «текст – єдино можлива модель реальності». Якщо останнє твердження є вельми дискусійним (у частині «єдина можлива» модель), то такі поняття, як «текст», «інтертекстуальність», «нарратив», «контекст» [67] і ряд інших набули у постмодерній філософії категоріального статусу. Важливість категорії «інформація» також не заперечується, проте у постмодерному контексті підхід до розуміння смислу даної категорії зазнає змін: інформація виявляється продуктом інтерпретації, відповідно, і будь-які знання, засновані на такій інформації – не абсолютні, однак можуть бути однією з граней істини.

Пошуки істини, або ж хоча б шляхів для віддзеркалення окремих її граней, як ми вважаємо, завжди займали таку сферу творчості, як *література*. Прояв постмодерних тенденцій в цій ключовій творчій царині має свої особливості, та чинить істотний вплив на всі суміжні сфери – кіно, театр, музику, тощо. Справа в тому, що постмодернізм абсолютно свідомо піддає ревізії всю літературну спадщину. Вона стає сьогодні багатим культурним контекстом – величезною «культурною енциклопедією», де всі тексти так чи інакше відносяться один до одного як частини *інтертексту*. Будь-який текст виявляється цитатою іншого тексту в тому або іншому відношенні.

Все, що ми знаємо і дізнаємося, може бути виражене словами (котрі колись були сказані, почуті, написані, прочитані – стали засобом описання і пізнання). І навіть те, чого ми ще не знаємо, теж описується словами (найчастіше – новими словами). Мова створює уявлення людини про світ. Наша особиста культура визначається культурним контекстом. Література – фундаментальна, системоутворююча складова культурного контексту, в якому ми живемо. Це свого роду «картинка реальності», яка створюється різними творчими представниками епохи. Багато творів є віддзеркаленням тієї реальності, в якій жили їхні автори. Це з погляду інституту культури. Разом з тим, з позицій права література є традиційним простором реалізації принципів інтелектуальної власності на твори.

Хоча термін «постмодерністська література» не відноситься до усього написаного в період постмодернізму, деякі післявоєнні літературні течії (такі як «театр абсурду», бітники, магічний реалізм) демонструють ті чи інші згадувані постмодерні властивості. Іноді їх узагальнено відносять до постмодернізму, оскільки ключові (та дуже різні) фігури цих течій – С. Беккет, У. Берроуз, Х. Борхес, Г. Гарсія Маркес, А. Гінзберг, Д. Керуак, А. Камю, К. Кастанеда, К. Кізі, Х. Кортасар, У. Еко й інші (а також їхні попередники М. Пруст, Д. Джойс, В. Вульф) – зробили вагомий внесок в естетику постмодернізму. Аналіз саме їхніх творів дав підстави критикам ввести у літературний дискурс такі поняття, як «потік свідомості» (stream of consciousness), «метапроза», «антироман» (нелінійний роман), «імпліцитний автор», «подвійне кодування», тощо.

Особливий інтерес представляє лекція М. Фуко «Що таке автор» [323], прочитана в Колеж де Франс у 1969 році. Серед іншого, М. Фуко зазначає: недостатньо просто констатувати, що «автор зник». Те, що дійсно варто було б зробити, так це визначити простір, який внаслідок зникнення автора виявляється порожнім, й вистежити ті вільні місця і функції, котрі цим зникненням віднаходяться. М. Фуко задається питанням про те, як саме «ім'я автора» функціонує в літературі минулих епох та сучасності.

В результаті М. Фуко доходить висновку, що ім'я автора – найважливіший та багатофункціональний атрибут тексту твору, який дає, до того ж, основу для позначення *авторства*. Останнє, в свою чергу, є ключовим поняттям для визначення суб'єкта-власника особистих немайнових прав у відносинах інтелектуальної власності. Соціальна філософія (зокрема, теорія дискурсу М. Фуко) значно розширює межі розуміння та можливості інтерпретації феномену авторства й, можливо, надасть один з ключів до переосмислення інтелектуально-правових відносин в епоху інформації й постмодерну.

Відповідаючи на питання «що таке автор?» й «що вважати авторством?», М. Фуко виділяє ряд можливих (як явних, так і не таких вже очевидних)

інтерпретацій. Наше власне осмислення ідей М. Фуко, крізь призму досліджуваної проблематики, дозволяє виокремити наступні аспекти авторства:

- автор (ім'я автора) – це індивідуальна мітка твору, що служить як певний індикатор відмінності (техніко-юридичний аспект);
- автор – це деякий постійний рівень цінності (аксіологічний аспект);
- автор – це поле певної концептуальної або теоретичної зв'язності (семантична єдність);
- автор – це стилістична єдність (естетичний аспект);
- автор – це фігура, яка вказує на певний історичний момент, тому на автора можна подивитися і як на «точку зустрічі» деякого числа подій (темпоральний аспект).

Продовжуючи аналіз властивостей постмодерної літератури, слід окремо відзначити *інтертекстуальність* [103; 414]. Оскільки постмодернізм тяжіє до ідеї «децентрованого всесвіту», де будь-який творчий продукт не є ізольованим творінням, то й ознака інтертекстуальності має особливе значення в літературі постмодернізму. Вона припускає різномірні відносини і зв'язки між усіма текстами, неминучу залученість (включеність) кожного з них до контексту світової літератури. Критики постмодернізму бачать у цьому відсутність оригінальності і залежність від «штампів». В тому сенсі, що інтертекстуальність має на увазі використання алюзій, ремінісценцій і ретроспекцій, відсилань до іншого літературного твору або порівняння з ним, можливість запозичення його стилю або поєднання абсолютно різних стилів. Вже неодноразово згадуваний нами твір «Ім'я Рози» У. Еко приймає форму детективного роману, і при цьому інколи відсилає до філософських текстів Аристотеля, а також до оповідань А. Дойла і Х. Борхеса [446].

З ідеєю інтертекстуальності у постмодерністській літературі тісно пов'язаний такий стилістичний прийом, як *пастиши* (фр. *pastiche*) – комбінування, склеювання елементів різних творів. Під «пастишем» [452, с. 1005] мається на увазі вторинний художній твір, що являє собою імітацію стилю робіт одного або декількох авторів, але не є пародією на них. Ймовірно –

це один зі способів літературного віддзеркалення хаотичного, плюралістичного, перевантаженого інформацією постмодерного суспільства. Пастиш є свого роду данню стилям минулого (набагато рідше – пародією на них). Це може бути і комбінація різних жанрів, яка створює унікальне оповідання, або ж яка використовується для своєрідного коментування певних подій або явищ в ситуації постмодерну.

Інформаційна революція справила величезний вплив не тільки на мову, як одну з основних форм культурного буття і фіксації досягнень людства, але і на те, як людина ставиться до класичних форм словесності, як протікає літературний процес, і як це відбивається у повсякденному житті. За словами У. Еко, «...у якийсь момент здалося, що ера «галактики Гутенберга» завершилася, і почалася ера зображень. Всі стали «теле-неграмотними», доки не з'явився комп'ютер, який знов перевернув стан речей: щоб ним користуватися, необхідно читати, і читати дуже швидко...» [353, с. 194].

Колосальне зростання кількості персональних веб-сайтів і блогів призводить до «тиранічної авторської присутності», де зведення особистого і приватного на суспільний рівень створює «новий культ автора». Так, про будь-якого активного інтернет-користувача (наприклад, ведучого публічний онлайн-щоденник, «живий журнал», або навіть про такого, що просто має свою сторінку в соціальній мережі) справедливо сказано наступне: «...Ми всі – автори сьогодні. Ми всі – письменники, режисери, теоретики, бо те, що ми створюємо, пізніше теоретизує себе» [461, с. 437].

В інформаційному суспільстві літературний мережевий (цифровий, віртуальний) продукт розпочав незалежне повноправне існування. Наприклад, з 1997 року існує проект «Сітьова словесність». Він являє собою одночасно мережевий літературний журнал, електронну бібліотеку і «лабораторію сітьових літературних досліджень» [232]. Це багатоскладне визначення відображує специфіку інформаційного середовища, в якому виник даний проект. Інтернет розмиває кордони між традиційними інституціями та різними формами текстуальної активності. Так народжуються гібридні, невиразні,

небували форми, найменування і вигляд яких тільки-но формуються. Самі ж автори мережевого проекту називають його «лабораторією словесної творчості в електронному середовищі», адже в рамках цього літературного інтернет-проекту проводяться експерименти із побудови *гіпертекстових* та *мультимедійних* творів. При прийнятті рішень щодо публікації перевага надається творам, які використовують можливості електронного середовища.

Подібні віртуальні портали для зберігання текстів, а також персональні веб-сайти, електронні сервіси для створення онлайн-щоденників, ведення блогів, всякого роду хронологій, генеалогій і життєписів, піднімають проблему *скриптізації буття* [313; 356] в умовах інформаційного суспільства. Такі форми, як щоденник, спогади, хроніка, сповідь, листи, записки, в культурі інформаційного суспільства стають одним з провідних модусів буття, наповнюючи повсякденне медіа-середовище людини. Індивід самовіддано розлучається із приватним життям, оприлюднюючи його за власним бажанням. Інформаційне суспільство, за висловом О. Соловйова, породило феномени «нової щирості», «супернаївності» [239, с. 224], витоки яких, можливо, слід шукати в прийомі «потік свідомості», використовуваний ще у модерністській літературі («У пошуках втраченого часу» М. Пруста, «Улісс» Д. Джойса, «У дорозі» Д. Керуака, тощо).

На наш погляд, у найбільш тісному зв'язку із постмодерною літературою перебуває *постмодерний кінематограф*, оскільки чимало кінострічок за основу сюжету найчастіше беруть раніше опубліковані твори літератури – або шляхом їх безпосередньої екранізації (за погодженням із авторами чи іншими правовласниками), або шляхом запозичення їхньої центральної сюжетної лінії.

Постмодерний кінематограф розвивається у декількох основних векторах. Один з них – це жанровий напрям «*кіберпанк*» (часто сюди ж відносять т.зв. «стімпанк», «дизельпанк», «біопанк», «нанопанк», «кібергот», «постапокаліптику» та інші споріднені субкультури, що тяжіють до естетики кіберпанку і засновані на фантастичному сюжеті). Загальна атмосфера і головна ідея, культивована зазначеними субжанрами – *антиутопія*.

У багатьох сучасних фільмах спостерігається зсув до більшої гостросюжетності (action), а тематика емоційної втоми, самотності, відчуження і безвихідності, якою були сповнені картини кіномодерністів («Сьома печать» І. Бергмана, «Професія: репортер» М. Антоніоні та інші) неначе відходять у «постмодерному кіно» на другий план. Якщо *модерністські* кінострічки бачили своїм головним завданням задавати питання, залишаючи їх без однозначних відповідей (у цьому як раз розрахунок на «інтелектуального глядача»), то *постмодерністські* кінокартини вже не задають ніяких особливих питань: їхні сюжети найчастіше оповідають про те, що вже сталося щось глобальне і рокове, а головні герої у цих «постгуманістичних» умовах мають виконати якісь надзадачі. Тут, на відміну від кіно епохи модернізму, в сюжетах начебто все зрозуміло, хоча і вони не позбавлені певної долі фаталізму або песимізму стосовно майбутнього людства, та все ж явно лунають ноти надії на порятунок, відродження, продовження життя людської цивілізації.

Інший вектор – це різного роду *містика, трилери, фільми жахів*, більшість з яких побудовано за дуже схожим шаблонами. У цій жанровій категорії створюється безліч фільмів – від примітивних, стандартних (а часом і просто огидних, переповнених безглуздою жорстокістю у всіляких деталях) до великих, «складних», по-справжньому інтригуючих.

Нарешті, важливо позначити, що постмодерний кінематограф – це не тільки містифікації і не тільки постгуманізм (котрий найчастіше зводиться до кіберпанку), але також і ряд кінокартин, які представляють погляд на умовність загальноприйнятого *просторово-часового виміру*. Тут можливо назвати абсолютно різні за змістом, по духу й атмосфері фільми, де на просторово-часових метаморфозах будується основа сюжету.

Серед кінематографістів, які відіграли ключову роль в майбутньому становленні «постмодерного кіно», Н. Кириллова називає такі імена, як М. Антоніоні, І. Бергман, Л. Бунюель, Д. Вертов, Л. Вісконті, Л. Деллюк, О. Довженко, Ф. Коппола, Ф. Ланг, Ж. Мельєс, М. Ромм, А. Тарковський, Ф. Фелліні, М. Форман, Ч. Чаплін, С. Ейзенштейн і чимало інших [115].

Говорячи узагальнено, більшість згаданих режисерів можуть бути віднесені до епохи модернізму в кіно. Модернізм – не єдиний стиль, а скоріше сукупність художніх напрямків у мистецтві кінця XIX – першої половини XX століття. Модерністськими напрямками називають імпресіонізм, експресіонізм, символізм, сюрреалізм, соцреалізм, неореалізм, екзистенціалізм... Після того як модерністська парадигма була піддана розгорнутій критиці, власне, і почали говорити про розвиток постмодернізму, в тому числі й у кінематографі.

Тому розглядати постмодернізм у відриві від його «стартової платформи» – модернізму – було б необґрунтованим. До того ж, навряд чи проблеми, котрі ставляться у «постмодерному кіно», принципово відрізняються: змінюється антураж, декорації, проте центральною проблемою як і раніше залишається людина, її внутрішній світ, соціальні протиріччя й конфлікти, та інші проблеми, які хвилюють суспільство. Щоправда, розгортаються ці відносини вже в нових технологічних і соціокультурних умовах, і в цьому полягає одна з характерних відмінностей постмодерністського кінематографа від модернізму, порівняно з яким тональність нинішніх кінострічок дещо змінюється.

У царині *музичної творчості* найбільш очевидною постмодерною тенденцією є розвиток неймовірної кількості жанрів та ще більшого числа стилів, напрямів, течій всередині цих жанрів. Для демонстрації того, як проявляються в контексті постмодерного концепту раніше згадувані ознаки, такі як «деканонізація», «маргінальність», «іронія», цікаво розглянути деякі приклади у розвитку музики. Вони цілком наочно відображають специфіку нинішньої культурної ситуації, зокрема, той факт, що філософія постмодерну поставила під сумнів правомірність і прийнятність розподілення культури на «високу» і «низьку».

Яскравий приклад – фестивалі «нестандартної класики». Зараз вони дуже популярні в Європі, а тепер побачити подібне дійство можна вже і в Києві, і в інших містах України. Доволі дивним та незвичним виглядає концерт класичної музики, під час якого музиканти нарочито спілкуються між собою, чихають, кашляють, навіть їдять, і запрошують глядачів на сцену, щоб ті «підіграли»

оркестрові. Причому музичним інструментом тут може стати не тільки фортепіано чи віолончель, а і друкарська машинка, і дитяча писклява іграшка [42]. Для непідготовленого, необізнаного глядача це може здатися повним абсурдом. Однак така імпровізація – в руслі постмодернізму. Суміш перформансу та хепенінгу, маргінальність, навіть провокативність, зменшення ролі композитора та виконавця в музичному дійстві (що може виражатися у використанні випадковості як елементу композиторської техніки) стає, як бачимо, нерідким явищем навіть в академічній музиці постмодерної епохи.

Предтечею появи т.зв. алеаторичної (випадкової) музики можна назвати одного з піонерів електронної музики, американського композитора Д. Кейджа. Він декларує відмову від тотального детермінізму композитора і ставить в основу музичної композиції випадковість. Має місце гра – і не тільки на музичних інструментах, а й метафізична, що іноді приймає гротескні форми. У ряді «творів» (хоча, на наш погляд, там відсутнє творення) Д. Кейдж повністю «усуває» себе від композиторського процесу. Так, вийшовши до публіки в 1952 році, в т.зв. «п'єсі 4'33» учасники його ансамблю не вилучають жодного звуку зі своїх інструментів, а сама «композиція» тривалістю 4 хвилини 33 секунди містить виключно навколишній шум. На думку самого Д. Кейджа, *так* стираються кордони між виконавцем і аудиторією, або між музикантами і навколишнім середовищем [398, с. 154]. На цьому фоні явище «покемонів» не виглядає таким вже дивним, навіть якщо розглядати їх абстраговано від їхньої властивості «доповненої реальності», про яку буде сказано окремо.

Алеаторику можна впевнено назвати постмодерним явищем. Сам термін походить від латинського слова «alea». Якщо перекладати його як іменник, то alea означатиме «гральна кість», «жереб», та їхню характерну ознаку – «випадковість». Як прикметник alea має значення «ігорний», «гральний», «спонтанний», «випадковий». Даним терміном в другій половині ХХ століття стали позначати композиційну техніку в музиці, яка полягає у неповній фіксації музичного тексту в нотах, а натомість – у свободі реалізації (чи навіть акту співтворення) в процесі виконання музичного твору. Про подібне явище, що

розповсюджується не тільки на сферу музики, але й на інші види мистецтва і сучасної культури в цілому, вже йшлося, коли ми розглядали поняття «хепенінгу». Алеаторика ж, будучи специфічним композиторським напрямком, виникла як діалектична реакція на тотальний структуралізм, ставши його безпосереднім продовженням (та переглядом) в музиці.

Для нас же, враховуючи специфіку дисертаційного дослідження, стосовно наведеного прикладу важливо відзначити наступне: якщо для епохи модерну характерною була виразність кордону «мистецтво – немистецтво», то постмодернізм дозволяє собі застосування принципу «мистецтвом може називатися все». Варто акцентувати, що тут чинне законодавство про інтелектуальну власність в Україні та за її межами, як не дивно, вписується у постмодерні реалії: об'єктами авторського права (творів) та суміжних прав (виконань) може бути визнано будь-які форми творчості, незалежно від їхньої завершеності, соціальної затребуваності та оцінки, духовної та естетичної цінності, інших соціокультурних характеристик. Єдиною вимогою для визнання в якості творчого, інтелектуального продукту законодавство висуває (щодо всіх творів) ознаку новизни, оригінальності.

Для ілюстрації інших постмодерних ознак – «колажності», еkleктичності, гібридизації, цитувань і варіацій, тобто всіляких посилань на вже існуючі твори – в історії музики існують дуже різні, в тому числі й цілком гідні зразки (гідні, наприклад, з премодерних, традиційних позицій сприйняття). Так, в 15-й симфонії Д. Шостаковича містяться цитати з «Вільгельма Телля» Д. Россіні та з «Кільця нібелунга» Р. Вагнера.

Однак можна навести й куди ближчі до наших часів приклади. Так, рок-музика містить незліченну множину прикладів музичного колажу, із цитуванням найбільш виразних фрагментів з творів класики. Хоча більшість композиторів рок-жанру відмовляються від терміну «колаж», мотивуючи це тим, що посилання є не випадковими, а знаковими в концепції композиційного цілого. Відома музична тема «В печері гірського короля» з Сюїти № 1 (Опус 46) «Пер Гюнта», написаного в 1875 р. Е. Грігом до однойменної п'єси

Г. Ібсена, надихнула на створення самостійних композицій та музичних варіацій з назвою «In the Hall of the Mountain King» такі різні рок-колективи, як The Who (1967), Electric Light Orchestra (1973), Savatage (1987), Rainbow (1994), Apocalyptica (2000), Butterfly Temple (2002) та інших. Композиція групи Асерт «Metal Heart» (1985) містить у вступі обробку музичної теми зі «Слов'янського маршу» П. Чайковського та в сольній партії – відомий фрагмент фортепіанної п'єси «До Елізи» Л. ван Бетховена.

А, наприклад, stoner-metal гурт Cathedral теж не цурається експериментів із комбінацією стилів. Так, на одному зі своїх альбомів, в 1996 році, музиканти записали композицію «The devil's summit», у якій примудрилися поєднати такі стилістичні напрями, як джаз-фанк, блюз-рок (звучить саксофон, а сам вокал виконавця апелює, як нам здається, до манери Д. Хендрікса та інших схожих на нього хард-рокових і блюз-рокових співаків), прог-рок / арт-рок (адже в зазначеній композиції можна почути притаманний Deep Purple фірмовий органний саунд). І це був вже не перший стилістичний експеримент. В альбомі 1995 року «The Carnival Bizarre» гурт Cathedral поєднав рок 1970-х зі стилем doom-metal.

Існує чимало рок-колективів, котрі пішли ще далі: вони створили цілі концептуальні альбоми на основі цитування класичних і сучасних мотивів, та зі зверненням до переламних історичних моментів. Так, progressive metal група Savatage у 1995 р. презентувала публіці альбом «Dead Winter Dead», який оповідає про долю різних учасників та свідків Боснійської війни (1992-1995) між Сербією і Чорногорією з одного боку, Боснією і Герцеговиною з другого, та Хорватією з третього. Зокрема, описується трагічна участь старого міста Сараєва та простої людини, яка потрапила у гущу воєнних подій. Мабуть, ця тема сьогодні близька й українцям.

Цей альбом являє свого роду нарратив, в якому розкривається вигадана життєва історія (втім, така що цілком реально могла відбуватися) і показуються фрагменти із участю різних вигаданих героїв – молодого сербського солдата, боснійської дівчини-мусульманки, старого сербського віолончеліста. Також

подекуди виринають знеособлені фігури, які ототожнюються в текстах окремих пісень альбому із розпалювачами війни (політиками, фанатиками), її бенефіціарами (серед них – торговці зброєю). Атмосфера трагізму, дегуманізації, хаосу підсилюється пронизливими симфонічно-оркестровими партіями, які майстерно вплетені до музичної канви. Водночас окремі композиції, навпаки, містять натяки на перемогу людяності, милосердя, сподівання на настання миру і порозуміння.

Окрім гіперреалістичної, вкрай виразної сюжетної основи, хочеться відзначити не менш цікаву, постмодерну, ознаку в згаданому альбомі гурту Savatage – це активне використання музичних цитат, покликаних підкреслити гостроту тієї або іншої теми, яка фігурує у відповідній композиції. Ми зустрічаємо там цитати з Симфонії № 25 В. Моцарта й із «Оди до Радості» Ф. Шиллера, в інтерпретації Л. ван Бетховена (Симфонія № 9). Savatage у відповідних композиціях створює свої власні інтерпретації. Та, що особливо цікаво для нас, – в альбомі «Dead Winter Dead» можна почути майстерно виконані мотиви з української різдвяної обрядової пісні «Щедрик», яка стала всесвітньо відомою на початку ХХ століття завдяки геніальній музичній обробці українського композитора й хорового диригента М. Леонтовича. Український «Щедрик» звучить у композиції під назвою «Christmas Eve / Sarajevo». На наш погляд, цією композицією Savatage ніби намагається сказати: у житті завжди є місце для свята! В усі часи, у мирі або у війні, люди хочуть жити, і жадають, незалежно від конфесійних чи етнічних відмінностей, одного й того ж – безпеки, спокою, краси, любові, щастя, й завжди намагаються вилучати такі моменти, коли згадані тендітні матерії ніби поруч.

Інша progressive metal група Therion в 2012 році випустила студійний альбом «Les Fleurs du Mal» – безпрецедентну музичну суміш жанру symphonic metal з французьким шансоном, рясно супроводжуваний жіночим оперним сопрано, цілим оркестром, та звичайно ж, із явною відсилкою до однойменної скандальної збірки віршів «Квіти зла», опублікованої в 1857 р. Ш. Бодлером. Подібних музичних гібридів дедалі більше. Вже не кажучи про такі усталені

рок-колективи, котрі в своїй творчості постійно звертаються до академічних пасажів, до симфонічної музики (Lacrimosa, Haggard, Trans-Siberian Orchestra, окремі композиції Rage з альбомів «Lingua Mortis», «XIII», «In Vain», тощо), або застосовують оперну вокальну техніку (Candlemass) чи наближену до оперної (Nightwish, Dreams Of Sanity, Tristania, Epica, вже згадуваний Therion у своїх роботах з кінця 1990-х й до сьогодні, та інші).

Відродження інтересу до традиції, до міфології, до локальних культур також позначилося на розвитку рок-музики. Так, на північноєвропейському (зокрема, у скандинавському, фінському, ірландському) просторі «важкої музики» виникли споріднені субжанри: pagan / folk / celtic / viking metal (маючи на увазі такі колективи, як Bathory, Enslaved, Burzum, Finntroll, Korpiklaani, Amorphis, Cruachan). Тут варто згадати, що у відношенні «скандинавістики» в рок-музиці популяризаторську місію виконав свого часу ще Manowar, однак вони грають зовсім іншу музику. Основні ж риси, що зближують представників pagan / folk metal, можна звести до наступних: 1) тексти їхніх творів присвячено переважно германо-скандинавській, рідше кельтській міфології, язичництву, та інколи мають антихристиянську спрямованість, чи взагалі заперечують будь-який монотеїзм; 2) музиканти використовують не тільки стандартні для «металічної музики» інструменти, а ще й екзотичні, етнічні, які допомагають відродити традиції народної музики, фольклорну самотність, створюють особливу атмосферність звучання; 3) деякі гурти, що грають у згаданих субжанрах, пишуть тексти своїх пісень на давньоісландській, норвезькій, шведській, фінській мовах, й при цьому інколи навіть вдаються до використання т.зв. «білого віршу» – особливого поетичного прийому, що застосовувався ще давньоскандинавськими скальдами при дворах конунгів.

Постмодерн у музичному мистецтві також сприяв розвитку готичної субкультури, до якої залучається неймовірна кількість творчих колективів та окремих виконавців. І всі вони значно відрізняються один від одного. До gothic metal музичні критики відносять такі гурти, як Anathema (окремі періоди творчості), Cemetery Of Scream, Cradle Of Filth, EverEve, Grave Flowers,

Graveworm, Haggard, Lacrimosa, Lake Of Tears, Macbeth, Moonspell, On Thorns I Lay, Paradise Lost, Sirenia, Theatre Of Tragedy, Theatres des Vampires, Tiamat, Tristania... Їхня музика та ідеологія дуже різняться, однак загальний імідж й та естетика, до якої вони так чи інакше апелюють, дозволяє віднести їх до готичної музичної сцени.

Музикальні критики та історики музики, вивчаючи генеалогію субжанру gothic metal, відзначають, що ідейні основи цього різновиду рок-музики було закладено у творчості Black Sabbath (з їхнім «похмурим», «зловісним» звучанням), а також The Sisters of Mercy, Fields of the Nephilim. Подальше ж тяжіння постмодерної культури до гібридизації, еkleктизму продукує нові музичні течії. Так, наприклад, на стику готик-року, електронної музики, індастріалу утворився ще один специфічний субжанр, який позначають як darkwave (Deine Lakaie, Diary of Dreams). Зрештою в музичній царині утворюється цілий калейдоскоп субжанрів, стилі та напрямів, представники яких успішно комбінують новаторство й імітацію, запозичують класичні гітарні рифи та вводять у дискурс рок-мистецтва щось принципово нове. Ці процеси можна вважати такими, що віддзеркалюють загальні сутнісні ознаки постмодерну – багатоджерельність, поліморфність, гетерогенність, різноспрямованість.

Зовсім інша царина «аудіо-мистецтва» – це електронна музика, яка у своєму розвитку доволі сильно віддалилася від традиційних канонів. Не будучи шанувальником даного жанру, авторів доволі складно об'єктивно оцінювати характер тих змін, що мають місце у просторі електронної музики. Можна зі впевненістю констатувати лиш те, що це окрема «галактика», яка має свої особливості розвитку. Однак розвиток цей є ще більш обумовленим сучасними технологіями та постмодерністськими поглядами на світ. І кордон «мистецтво – немистецтво», про який згадувалося раніше, тут, мабуть, зовсім відсутній.

Піонером постмодерністського руйнування кордонів між шумом і музикою, й адептом синкретизму та холізму (як культурних концептів інформаційного суспільства) був один з родоначальників електронної музики

Е. Варец, який включав у свої композиції, наприклад, звуки сирен, та взагалі йменував себе «організатором звуку», а не музикантом. В його творах поєднувалися звучання традиційних музичних інструментів і звуки створеного людиною технологічного середовища. Подальший розвиток цифрових технологій призводить до того, що композиторами електронної музики можуть бути люди без музичної освіти. Їм не треба знати нот, щоб створити композицію. Вони можуть синтезувати електронну музику шляхом вдалої комбінації різних семплів (тобто оцифрованих звукових фрагментів, що імітують звучання музичних інструментів, і не тільки). Тому електронну музику інколи називають «звуковим мистецтвом» (sound art) [469, с. 85].

У царині електронної музики також панує постмодерна тенденція до плюралізму. Музичні критики пропонують виділяти всередині даного жанру такі напрями електронної музики, як техно, електро, драм-н-бейс, брейкбіт / біг-біт, герідж, хаус, транс, ембієнт, індастріал, тощо. В рамках згаданих напрямів також прийнято виокремлювати відповідні різновиди (наприклад, психоделік-транс як варіація трансу, або мінімал як різновид техно).

Незважаючи на вищенаведені приклади прояву постмодерних тенденцій в музиці, що, без сумніву, позначилися позитивно на розвитку окремих субжанрів (таких як прог-рок, арт-рок, progressive metal), не всі сфери культури можуть похвалитися подібним піднесенням. Музика, в силу своєї унікальної природи, не потребує якихось особливих коментарів чи пояснень, на відміну, скажімо, від сучасного образотворчого мистецтва, перформансу, літератури та деяких інших різновидів творчої діяльності, досліджуваних в даному підрозділі.

Існує ще одна унікальна сфера творчості, що зазнає істотного впливу постмодерних трендів та, подібно до музики, теж зазвичай не вимагає пояснень, адже вона або подобається та захоплює, або викликає змішані почуття (як мінімум, зацікавлює), або ж не подобається, дратує, чи взагалі не привертає уваги. Йдеться про «музику в камені» – про *архітектуру*. Вона стала однією з тих сфер, де масова свідомість вперше познайомилася із постмодерном.

Оскільки архітектура в повному розумінні (візуально й функціонально) здатна бути «сектором артикуляції» ідей постмодерну.

В якості повноправного терміну «постмодерн» утвердився в архітектурному дискурсі завдяки Ч. Дженксу. У 1977 році він «трансплантував» згаданий термін з літературного середовища до архітектурного, одночасно перенісши спори про постмодерн зі США до Європи, де з того часу архітектура стала улюбленою ареною, на якій розгорталася дискусія про модерн і постмодерн. Зокрема, йдеться про низку публікацій Ч. Дженкса, знайомство із якими прояснює чимало аспектів постмодерної проблематики [419-426].

В основі архітектурного постмодерну лежать і соціальна, і семантична мотивації. Щоб виділитися на фоні монолітів модернізму, постмодерна архітектура мала використовувати, щонайменше, два «архітектурних наріччя», тобто зводити разом, наприклад, традиційний і сучасний, елітарний і популярний, інтернаціональний і регіональний «коди». Це й мається на увазі у формулі «подвійного кодування», основоположному критерію постмодерної архітектури.

Ч. Дженкс вказує, що постмодерністська будівля «говорить», звертаючись одночасно принаймні до двох рівнів: 1) до архітекторів й зацікавленої меншості, яке хвилюють специфічні архітектурні значення, і 2) до публіки взагалі або ж до місцевих жителів, яких турбують інші питання, пов'язані з комфортом, традиціями у будівництві та способом життя. Таким чином, архітектура постмодерну виглядає гібридною і полівалентною.

Якщо скористатися образним порівнянням, її можна уподібнити фасадів класичного давньогрецького периптеру. Однак фасад цей має особливість: це і геометрична архітектура елегантно каннелюваних колон унизу, але й пишний «рекламний щит» із гігантами, що б'ються нагорі – фронтон, розфарбований кольоровими барвами. Архітектори можуть читати приховані метафори і тонкі значення барабанів колон, у той час як широка публіка реагує на явні метафори і звернення скульпторів. Безумовно, споглядаючи таку, постмодерну, будівлю,

кожен глядач якимось чином відгукується на обидва коди значень, але, звісно, з різним ступенем інтенсивності та розуміння.

Г. Клоц розставляє акценти інакше, ніж Ч. Дженкс. Він робить наголос не стільки на комунікативній, скільки на семантичній стороні. Вирішальним у постмодерній архітектурі є для нього той момент, що вона знову дає простір для вигадки, фікції та уяви. Ключовий критерій архітектури пізнього модерну (модернізму) – функція – доповнюється у постмодерні критерієм фікції. Відповідно і сутність архітектурного постмодерну за Г. Клоцем виражається формулою «не тільки функція, але і фікція». Далі вважаємо доречним навести його роз'яснення з цього приводу: «В області архітектури фіктивне є тільки одним аспектом цілого. Архітектурний об'єкт неможна вважати витвором *тільки* мистецтва. Більшою мірою, аніж будь-який інший вид мистецтва, архітектура безпосередньо пов'язана із життям і сильніше залежить від утилітарних інтересів. Однак за часів панування функціоналізму долю фікції, вимислу було повністю вигнано із архітектури, так що залишилася одна лиш будівельна техніка...

...Готичний собор, про який перший його будівельник абат Сугер (Сугерій з Сен-Дені) сказав, що це – образ Граду Небесного на землі, відблиск божественного світла у нашій дійсності, ніколи не міг би бути створений в епоху функціоналізму. Символічний і зображувальний характер архітектури, підхід до архітектурної споруди як до «вигаданого місця», як до художницької фікції були проголошені «дитячими казками», які начебто соромно розповідати серед дорослих... Сьогодні ми готові звільнити архітектуру зі світу чистої доцільності, повернути їй можливість творити вигадані місця» [428, с. 143].

Якщо ідеологія модернізму, за Ч. Дженксом, представляла собою утопічні, ідеалізовані теорії, засновані на єдиному (інтернаціональному) стилі, то постмодерністи відмовляються од якого б то не було єдиного стилю, від «стилю» як такого (якщо розуміти під ним щось універсальне, стандартизоване), узаконюючи плюралізм рішень. Характерна для модернізму інтернаціоналізація художніх прийомів змінюється виразним регіоналізмом,

локальністю естетичних пошуків, тісно пов'язаних із автентичним (місцевим) екологічним, національним, етнічним, іншим самобутнім контекстом. Такий підхід (із акцентом на унікальність) отримав у постмодерній архітектурі назву «адхокізм» (ad hoc-концептуалізм), маючи на увазі спосіб вирішення специфічної архітектурної задачі, що не адаптується для вирішення інших аналогічних завдань.

Модернізм в архітектурі здавався революцією проти класичної естетики. Постмодернізм же став свого роду контрреволюцією в архітектурі (революцією проти сірості й бездуховності модернізму). Так, безсумнівною позитивною тенденцією ми вважаємо ту, що поширення постмодерної ідеології в царині архітектури дещо сповільнило руйнацію історичних центрів міст (але поки що не в Україні – ми можемо, нажаль, це стверджувати, на прикладі Одеси), відродивши в цивілізованому світі інтерес і до старовинних будівель окремо, і до їх архітектурних ансамблів, до вулиці як містобудівної одиниці, до урбаністики в цілому. Можна сказати, що в певному ступені постмодерн в архітектурі відіграє роль контрфорсу, зміцнюючи «культурний брендмауер», що захищає сферу Традиції від невмолимої глобалізації, яка несе однаковість, стандартизацію, знеособлення, втрату ідентичності. Більш глибокі роздуми на цю тему було висловлено нами раніше [247, с. 11; 250, с. 146; 272, с. 117; 273, с. 331; 290, с. 128].

Все викладене в рамках даного підрозділу дисертації дає нам підстави сказати: постмодерні тенденції в різних сферах творчості проявляються неоднаково, та їхній вплив на ці сфери вельми непросто охарактеризувати у категоричних позиціях «позитивно – негативно». Проте, на наш суб'єктивний погляд, однак із обов'язковим посиленням на об'єктивно існуючі результати творчості (твори мистецтва і літератури) можемо відзначити, що у деяких з вивчених областей творчості вплив постмодерної ідеології все-таки може бути охарактеризовано тим чи іншим образом. Знову підкреслимо: викладене нижче – це суб'єктивна позиція.

Зокрема, якщо порівнювати візуальну, естетичну складову «модерної архітектури пізнього періоду» (функціоналізм, баухауз, конструктивізм, бруталізм) і ті результати архітектурної творчості, які вважаються прикладами «постмодерної архітектури», то тут ми можемо зі значною долею визначеності заявляти, що постмодерні зрушення позитивно позначилися на зовнішності сучасної архітектури (порівняно із модерністською), і при цьому абсолютно не погіршили її функціональних характеристик, але привнесли в багатьох випадках різноманітність, якусь індивідуальність, свіжі фарби, новаторські ідеї, звернення до місцевих традицій.

Постмодерні тенденції в образотворчому мистецтві (особливо якщо взяти до уваги великі тренди імпресіонізму, символізму, реалізму, сюрреалізму та інші, спостережувані у живопису епохи Модерну), на нашу думку, навпаки, вчинили негативний вплив на якість розвитку даної сфери творчості, а точніше – на його результати. Тут ми маємо на увазі дрейф убік абсурдизму, примітивізму, дадаїзму, невиразності творів образотворчого мистецтва, а також (часто) їх крайнього суб'єктивізму, неможливості зрозуміти задум художника, не будучи досконально знайомим із фактами його біографії. У цьому сенсі постмодерне образотворче мистецтво нерідко демонструє втрату того одвічного коду, який пов'язував воєдино реальне життя, художника, глядача. Образність та естетична форма у таких творах очевидно деградують, а зміст – залишається неясним як глядачеві, так часом і самому автору. Те ж саме можна сказати й у відношенні багатьох перформансів та хепенінгів, які інколи навіть несуть скандальний, епатажний, провокативний відтінок, однак не мають якоїсь конкретної соціально значимої мети.

Постмодерні зрушення у сферах літератури і кінематографу здаються нам настільки неоднозначними, що ми не вважаємо за можливе давати їм «скоріше позитивну» або ж «скоріше негативну» характеристику, особливо з огляду на ту неймовірну кількість великих (чи просто хороших) та примітивних, банальних продуктів творчості, які з'являються в культурному просторі людства упродовж останніх десятиліть. І далеко не всі з таких творів літератури й кіно можна

ідентифікувати як «постмодерні» (тобто такі, що використовують, як мінімум, прийоми «подвійного кодування», нелінійної побудови сюжету, звернення до культурних символів минулого і ведення діалогу з ними, й такі що володіють іншими специфічними ознаками). Однак всі твори незмінно супроводжуються універсальною соціальною надбудовою – правом інтелектуальної власності – незалежно від їхньої художньої, інтелектуальної або іншої цінності, затребуваності, завершеності, популярності або ж елітарності.

Висновки до розділу 4

Поняття «постмодерн» оцінюється по-різному. Як можна було переконатися, представники постмодерної філософії і творчості часто піддаються розгорнутій та ґрунтовній критиці, втім, не позбавленої певної об'єктивності. І все ж, незважаючи на дотепність і влучність згаданих вище критичних зауважень, заперечувати саме існування постмодерної філософії, постмодерної ідеології, постмодерних тенденцій у творчості немає сенсу.

Вихідним пунктом у поясненні генези та смислів постмодерну було з'ясування змісту пов'язаних явищ: постмодернізму, модерну, «премодерну». Постмодернізм бачиться пролегоменом до постмодерну. Тому в рамках даного дослідження вважатимемо в цілому правомірним твердження, що *постмодернізм* – це *світогляд*, який виражає основні тенденції, установки та орієнтири суспільства, котре сягнуло певного рівня розвитку. Причому, *він* не зводиться до якогось єдиного вчення або теорії. Швидше його слід розглядати як широкий спектр різноманітних підходів й точок зору стосовно різних областей знання, але, незважаючи на це, маючих щось спільне, об'єднуюче. Виникнення постмодернізму як культурного тренду сучасності може свідчити про початок культурного зрушення, подальший розвиток якого сприятиме глобальній зміні нині домінуючої модерної парадигми – на постмодерну. Витоки постмодерної ідеології слід шукати в історії попередніх культурних епох, насамперед, епохи модерну.

Висуванню цінностей постмодерну сприяє масове відчуття екзистенційної безпеки. Зрушення від модерну до постмодерну (від цінностей виживання, сталого економічного зростання до цінностей суб'єктивного благополуччя, пріоритетності якості життя, свободи самовираження), у свою чергу, веде до поступового занепаду багатьох з ключових інститутів індустріального суспільства. Зокрема, спостерігається *зниження авторитету* як приватної, так і державної *власності*, та посилюється тенденція до розширення вільного користування досягненнями у сфері культури, науки, техніки, інформації. У площині інтелектуальної власності ця тенденція знаходить віддзеркалення у розвитку таких філософсько-правових конструкцій, як «загальносуспільне надбання», «свободна ліцензія», «відкритий контент», «копілефт» тощо.

Поки ще парадигму модерну навіть в західних суспільствах не «переможено» остаточно: ідеологи модерну (раціоналісти, матеріалісти) чинять опір постмодернізму – сукупності ідеологічних тенденцій, що ведуть до утвердження парадигми постмодерну – в різних його проявах. Й до тих пір, поки модерн «не переможений», інститут інтелектуальної власності в його нинішньому вигляді залишатиметься впливовим соціальним інститутом.

Щоб оцінити характер тих змін, що спіткатимуть досліджуваний в дисертації соціальний інститут в умовах постмодерну, вважаємо доцільним здійснити екстраполяцію сутнісних ознак постмодерну у царину інтелектуальної власності. Серед найістотніших таких ознак назовемо постматеріалізм, плюралізм, еkleктизм, агностицизм, інституційний нігілізм.

Виходячи з позначених вище властивостей, відповідь на питання – чи є місце інститутові інтелектуальної власності *в його нинішньому статусі* в світі постмодерну (який, втім, ще не утвердився остаточно навіть у західній цивілізації) – вельми неоднозначна. Разом з тим, враховуючи специфіку інформаційної епохи, ми не можемо ігнорувати колосального значення інтелектуальної власності для подальшої стимуляції інновацій. Отже, пошук балансу інтересів різних суб'єктів інтелектуальної власності та інтересів відкритого інформаційного суспільства залишається перспективним завданням

суспільних наук, в т.ч. соціальної філософії. *На сьогодні ж не існує універсального рецепту емансипації інтелектуальної діяльності від юридичних імперативів.* Однак потреба домовитися стосовно нових стандартів в цій сфері, враховуючи зазначені вище новітні тенденції, в постіндустріальному суспільстві неминуче зростатиме.

В епоху інформації й постмодерну інститут інтелектуальної власності, беручи до уваги все вищезазначене, можна охарактеризувати як багатогранний, мультифункціональний, гетерогенний, різноспрямований, еkleктичний соціальний інститут. В силу своєї багатоаспектності, інститут інтелектуальної власності має системоутворююче значення для сучасного (тобто інформаційного та, у певному ступені, постмодерного) суспільства – оскільки динаміка розвитку даного інституту в різних суспільствах у значній мірі визначає рівень конкурентоспроможності, соціально-економічну формацію, культурний потенціал соціуму. Отже, ми *не очікуємо*, що його роль в епоху постмодерну може якось істотно зменшитися. Однак, найбільш ймовірною перспективою у розвитку інтелектуальної власності – як одного з ключових постмодерних соціальних інститутів – вважаємо його максимально можливу лібералізацію, що відбуватиметься під тиском інформаційного імперативу, який в недалекому майбутньому просто не дозволить беззмінного існування нинішньої інтелектуально-правової моделі.

Незважаючи на різні підходи і засоби, застосовувані творчими суб'єктами минулих часів й сьогодні, на різне індивідуальне бачення світу, неоднакову масову ідеологію, тощо, культура людства все ж бачиться як єдиний континуум. Постмодерні тенденції в культурі мають потенціал сприяти підвищенню респектабельності сучасних творів мистецтва (за допомогою звернення до естетичних методів «старої культури») і, водночас, допомагають зробити культуру минулого більш зрозумілою для нових поколінь, які відчують себе комфортно в інфраструктурі комп'ютерної мережевої епохи. Особливістю розвитку сучасної творчості є те, що поряд із фіксуванням авторського задуму в різноманітних матеріальних засобах вираження, одним з

важливих векторів нової естетики в культурі інформаційного суспільства можна назвати «розшифрування кодів» цифрових (і не тільки) творів мистецтва.

При цьому для мистецтва інформаційної постмодерної епохи часто властиві симулякри, що не належать світові природних речей, створювані людиною у вигляді віртуальних світів, альтернативної реальності, «розширеної» реальності, а у деяких випадках – також незбагненні акти окремих творчих осіб або колективів (перформанси, хепенінги, арт-моби, інші прояви акціонізму). До того ж, в культурі інформаційного суспільства важливим (хоч і невідчутним) засобом-носієм мистецтва стає програмне забезпечення, яке нерідко проєцирується у минуле культури, дозволяючи розглядати всю культурну спадщину людства в якості *універсальної інформаційної бази даних, «інтертексту»*, іншим аналогічним чином.

Аналіз характерних для останніх десятиліть змін у різних сферах мистецтва дозволяє констатувати розвиток декількох співіснуючих тенденцій. По-перше, це *розмаїття* форм, поєднань, версій, виглядів, сценаріїв, жанрів, стилів, звучань, смислів народжуваних творів образотворчого мистецтва, літератури, кінематографу, музики, архітектури. По-друге, це нечувана *еклектичність*, безпрецедентне змішування стилів і форм (які раніше вважалися непоєднуваними), ймовірно, з метою наділення сучасних творів новими смислами, або із метою творчого експерименту. Втім, не завжди авторський задум у творах сучасного мистецтва вдається розшифрувати без допомоги самого автора, та інколи навіть сам автор не в змозі пояснити свою творчість публіці. Це може свідчити про наявність у багатьох творів постмодерного мистецтва таких рис, як *екстравагантність, імпровізованість, спонтанність*. Нарешті, ще одна особливість – це *запозичення*, цитування творів минулого, використання усіляких алюзій, ремінісценцій, аналогій та інших стилістичних прийомів, що апелюють до культурного досвіду нашої спільної цивілізації. Ці висновки стосуються нашого бачення щодо впливу на сферу творчості *ситуації постмодерну*.

Інформаційний імператив справляє на сферу творчості дещо інший вплив. Стосується він, перш за все, *технологій дистрибуції та методів забезпечення доступу* до творів образотворчого мистецтва, літератури, кіно, музики та інших: їхнє оцифрування, організація вільного обміну поза рамками класичної системи права інтелектуальної власності, а також активний розвиток стрімінгових сервісів (насамперед, у музичній індустрії), котрі, навпаки, абсолютно не суперечать інтересам «копірайту» та сприяють легальній торгівлі музичними продуктами – об'єктами авторського права.

Іншими словами, питання про характер змін у сфері творчості, пов'язані з новими інформаційними реаліями, мають, головним чином, прикладне значення. Фундаментальними ж, такими що впливають на змістовну частину творчості, можна назвати саме постмодерні тенденції, хоча їхній тісний зв'язок з інформаційною складовою також не варто заперечувати. Якщо постмодерна ситуація – це *змістовний бік* еволюції сфери творчості, то право інтелектуальної власності – це *техніко-юридична сторона*, це необхідна організаційно-правова оболонка для результатів творчості. Але, як показує наше дослідження, це надмірно консервативна структура, яка потребує лібералізації, скорочення термінів інтелектуально-правової монополії, більш активного впровадження політики «свободних ліцензій», «відкритого коду», «копілефту». Тим більше що *культурні передумови* для такої реформації вже дозріли в постіндустріальних суспільствах цивілізованого світу, серед яких ми бачимо й українське.

Розділ 5

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ «КОПІРАЙТУ» В УКРАЇНІ ТА СВІТІ ПІД ВПЛИВОМ ІНФОРМАЦІЙНОГО ІМПЕРАТИВУ

5.1. Дуалізм «копірайту» в реаліях інформаційного суспільства

Як ми з'ясували у попередніх розділах, інститут інтелектуальної власності в сучасних реаліях зазнав чимало випробувань, причини яких можливо в цілому звести до двох головних чинників – технологічного (насамперед, це різноманітні інформаційні технології) та соціокультурного (маючи на увазі всі згадані постмодерні тенденції). Фундаментальною (і, мабуть, найбільш універсальною, всеохоплюючою) складовою інституту інтелектуальної власності є сфера авторського права (яку доволі часто також позначають терміном «копірайт»).

Амбівалентність сфери авторського права ставала предметом дослідження в інших наших роботах [270; 287; 299; 303]. Істотне значення для об'єктивного вивчення проблеми дуалізму «копірайту» також мають роботи інших дослідників, досягнення яких ми враховували в даному підрозділі [126; 376; 454; 510].

Соціально-філософську дилему авторського права (як різновиду відносин інтелектуальної власності), що постала перед сучасним суспільством, можна сформулювати наступним чином:

1. Якщо реалізований підхід «загального блага» (загальносуспільного надбання), коли власність на всі плоди інтелектуальної діяльності належить суспільству в цілому (нікому конкретно), тоді будь-які продукти інтелектуальної праці втрачають статус товару. З одного боку, це абсолютизує можливість вільного обміну інформацією, проліферацію ідей, розквіт необмеженого творчого запозичення, тощо. В цьому випадку виграють споживачі інтелектуальної продукції, але проблематичним стає матеріальне забезпечення творця. Виникають нові питання: як мотивувати авторів до

творення нових творів? Чи не зникне в результаті такого «усуспільнення» соціальна верства професійних авторів, які живуть на доходи від своєї творчої, інтелектуальної праці?

2. Якщо реалізований підхід «штучної рідкості» (власність на плоди інтелектуальної діяльності переважно належить приватним особам або компаніям), тоді продукти інтелектуальної праці зберігають за собою статус товару, що потенційно забезпечує можливість отримання певного доходу авторам, але змушує запроваджувати жорсткі законодавчі санкції й контроль – для створення і підтримки «штучної рідкості», інформаційного дефіциту. Це, природно, ускладнює обмін інформацією й закриває деякі можливості «проліферації ідей», можливості самоконституювання для авторів. Більш того, з'ясовується, що на практиці жоден (який завгодно жорсткий) законодавчий контроль не в змозі запобігти «розмиванню» прав власності. В цьому випадку програють споживачі інтелектуальної продукції, та проблематичним стає виконання законів, порушуваних переважною більшістю користувачів Інтернету, що знову ж таки призводить до недоотримання прибутку самими авторами та іншими правовласниками.

Очевидно, що подібна дилема не була б можливою в «до-інформаційну» епоху. Однак, наскільки ж інакше виглядав би рівень обізнаності людства сьогодні, якщо б не було «всесвітньої павутини», супутникового зв'язку, інших інформаційних благ сучасності? Мабуть, незаперечним є той факт, що віртуальний простір став повсякденним засобом передачі інформації будь-якого характеру, доступним кожному, хто має персональний комп'ютер із підключенням до мережі Інтернет, або ж приймає участь у «віртуальному житті» завдяки засобам супутникового зв'язку.

Інтернет є «мережею мереж». Він містить майже всю існуючу загальнодоступну (відкриту) інформацію, накопичену людством. І не тільки *відкриту*, як свідчать гучні скандали із міжнародним резонансом, наприклад, пов'язані з оприлюдненням таємного листування Х. Клінтон, або з іменами Д. Ассанжа, Е. Сноудена, Г. Грінвальда та інших апологетів «інформаційної

прозорості» відкритого суспільства. Вони знають про інформацію та віртуальні мережі дещо більше, ніж решта інтернет-користувачів, та ці знання, у поєднанні з вірою в свободу і права людини, призводять до «інформаційних вибухів» на кшталт WikiLeaks, що здійснив перше резонансне оприлюднення закритих даних в квітні 2010 року.

Хакерські атаки й інформаційні витoki спонукають до переосмислення таких понять, як «метадані» (інформація про інформацію), «HTTP cookie», інших неявних інформаційних слідів, що мають зв'язок із масивами даних та їхньою циркуляцією в Інтернет-мережі. Кількість складових цієї всесвітньої інформаційної павутини та обсяги її даних постійно зростають, тому достатньо важко надати точну оцінку щодо їхньої кількості та якості. Поряд із такими ознаками інформації, що циркулює у віртуальному просторі, як корисність, цінність, багатоманітність, доступність тощо, виникає чимало суперечливих питань, які обумовлені зазначеними ознаками та мають юридичну природу.

Перш за все, наявна у віртуальному просторі інформація може підпадати під категорію об'єктів, що потенційно охороняються авторським правом: літературних, музичних та аудіовізуальних творів, фотографій, ілюстрацій, картин, малюнків тощо. В свою чергу, оброблення і передача даних мережею та саме її функціонування відбувається завдяки іншому об'єкту авторсько-правової охорони – комп'ютерним програмам, а зберігання і пошук інформації часто здійснюється за допомогою електронних баз даних, які також можуть охоронятися авторським правом (т.зв. «копірайтом»).

Фіксація перелічених об'єктів авторсько-правової охорони в електронній формі та транскордонний характер Інтернету спрощують можливість порушення прав авторів та їхніх правонаступників. Збільшення ж обсягу авторських прав або введення складної процедури їх здійснення, натомість, невідворотно призвело б до обмеження прав користувачів Інтернету. Тому завданням сучасного авторського права є досягнення справедливого та життєздатного балансу інтересів володільців авторських прав та користувачів творів, розміщених у віртуальному просторі.

З філософсько-правового погляду, необхідністю бачиться вдосконалення правового світогляду щодо об'єктів інтелектуальної власності у віртуальному просторі. Також істотною потребою є підвищення ефективності регулювання діяльності суб'єктів інформаційних правовідносин у частині доступу до електронних інформаційних ресурсів всіх форм власності. Авторсько-правові аспекти функціонування глобальної інформаційної мережі Інтернет потребують всебічного вивчення з тим, щоб величезний потенціал Інтернету в усіх сферах суспільного життя міг бути реалізований в найбільш повній мірі.

Авторське право (copyright) є ключовим правовим інститутом в структурі підгалузі «Право інтелектуальної власності», яка, в свою чергу, інституційно, змістовно та семантично належить до галузі цивільного права. Чинний Цивільний кодекс України додержується саме такої концепції. Системний аналіз змісту *«копірайту» у віртуальному просторі* сприятиме глибшому розумінню даного юридичного, економічного, соціального феномену, і потенційно створює додаткові перспективи вдосконалення чинного авторсько-правового законодавства України у сфері охорони розміщених в Інтернеті творів.

Отже, центральним об'єктом наукового дослідження в даному підрозділі дисертаційної роботи є проблеми у сфері охорони авторського права, що постали внаслідок розвитку сучасних інформаційних технологій. З огляду на це, зазначені проблеми набувають не тільки юридичного, але й соціально-філософського значення. Щоб відповісти на поставлені питання, почнемо із вивчення юридичної природи авторських прав на розміщені в Інтернеті твори, та визначимо особливості їхньої охорони. Зокрема, уточнимо, які з матеріалів, доступних через глобальну віртуальну мережу, та які форми їхнього використання підлягають охороні за авторським правом.

Аналіз змісту та обсягу авторських прав у віртуальному просторі дає можливість виокремити майнові та немайнові аспекти права інтелектуальної власності щодо творів у мережі Інтернет. Українське законодавство закріплює принципове положення, що авторові (або іншому суб'єктові авторських прав)

належить виключне право на економічну експлуатацію твору в будь-який спосіб. Виключність цього права означає, що, за винятком передбачених законодавством випадків, без дозволу особи, якій належать авторські права на твір, жодна інша особа не вправі даний твір використовувати. Тобто лише автор та його правонаступники мають право вчиняти самі або дозволяти іншим вчинення певних дій, пов'язаних з користуванням твором.

Якщо порівняти та дещо узагальнити положення різних національних законодавств про авторське право, наприклад, України [184; 339] та США [382], й положення відповідних міжнародних нормативних актів [24; 53; 316; 367; 506], то побачимо, що серед основних *майнових аспектів* «копірайту» найчастіше згадуються наступні: 1) відтворення і розповсюдження (в т.ч. опублікування, копіювання, тиражування) твору; 2) відчуження твору шляхом продажу виключних прав або в інший спосіб; 3) здача твору в найом чи у прокат; 4) публічне виконання і публічне сповіщення твору; 5) публічний показ твору; 6) імпорту/експорту примірників твору; 7) створення похідних творів: творчий переклад, аранжування, адаптація, варіація та ін.

Окрім майнових, авторам також належать *особисті немайнові* права. В тій чи іншій мірі ця категорія прав авторів визнається в усіх країнах «Бернського союзу» та включає: а) право авторства – право визнаватися автором твору; б) право на ім'я – право використовувати чи дозволяти використовувати твір під справжнім ім'ям автора, псевдонімом або без зазначення імені (анонімно); в) право на недоторканість твору – юридичні гарантії захисту твору від будь-якого неправомірного редагування, спотворення чи іншої зміни змісту, а також від посягань на твір, здатних зашкодити честі та репутації автора.

Важливим тут представляється розглянути, які ж проблеми у сфері реалізації авторських прав виникли із впровадженням Інтернету, та які шляхи їх вирішення пропонуються на національному та міжнародному рівнях?

Авторське право надає авторам та їхнім правонаступникам, перш за все, виключне право на відтворення, тобто на виготовлення одного чи більше примірників (копій) твору в будь-якій матеріальній формі, в тому числі в аудіо-

і відеозаписі, а також у формі запису в пам'яті комп'ютера. Відповідно, примірники твору – це результати його відтворення у будь-якій матеріальній формі, або, як деталізує американський Акт, «...матеріальні об'єкти, в яких твір зафіксовано будь-яким методом, відомим зараз або тим, що буде винайдено пізніше, з якого вони можуть бути сприйняті, відтворені чи іншим чином повідомлені або безпосередньо, або за допомогою машини чи пристрою» [382, п. 101].

Для цілей даного дослідження інтерес становить, звичайно, саме відтворення шляхом фіксації творів у формі, «зрозумілій» комп'ютеру. Українське законодавство описує цей процес як «запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (у тому числі цифровій), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер» [184, ст. 1]. Як було справедливо визначено Вищим господарським судом України, з аналізу такого розуміння *відтворення* «...впливає, що розміщення творів у мережі Інтернет у вигляді, доступному для публічного споживання, є їх відтворенням в розумінні Закону України про авторське право і суміжні права» [208, с. 34].

Національні закони про авторське право зазвичай надають авторам та їхнім правонаступникам виключне право на розповсюдження творів шляхом продажу або відчуження в інший спосіб, та здачі в найом чи у прокат. Окремі дослідники зауважують, що Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 1979 року вважає право на *розповсюдження* частиною права на *відтворення*, яке закріплене статтею 9 зазначеної Конвенції [501, с. 31].

Окрім цього аргументу, деякими країнами на Дипломатичній Конференції було також висунуто аргумент, що право на розповсюдження не повинно застосовуватися в контексті Інтернету. Узгоджена Заява щодо статей 6 та 7 Договору ВОІВ про авторське право обмежує сферу дії права на розповсюдження зафіксованими копіями, «які можуть бути введені до обігу у вигляді матеріальних об'єктів». Наведене положення відображає позицію деяких країн, перш за все, європейських, за якою передача інформації через Інтернет є *послугою*, а не *товаром*. Наприклад, правила Європейського Союзу

стосовно вільного руху товарів та послуг розглядають трансакції, здійснені за допомогою Інтернету, як послуги [399, с. 18]. Така позиція Європейського Союзу пояснюється застосуванням його державами-членами «принципу вичерпання» – аналогу «доктрини першого продажу», сприйнятої авторсько-правовим законодавством США, України та багатьох інших країн.

Зазвичай застосування «принципу вичерпання» не становить будь-якої проблеми, оскільки набувач примірника твору втрачає його після передачі іншій особі. Застосування ж даного принципу до розповсюдження творів через Інтернет виглядає проблемним і може чинити негативний вплив на стан охорони авторських прав у віртуальному просторі. Варто лише володільцю авторських прав на твір розмістити його примірник в Інтернеті, як цей примірник може бути переданий всім користувачами глобальної мережі необмежену кількість разів. Це спричиняє конфлікт між правом на відтворення та правом на розповсюдження, оскільки в результаті кожної передачі твору створюється його примірник, в той час як оригінал залишається у того, хто здійснює передачу.

Якщо застосовувати право на розповсюдження до творів, які передаються Інтернетом, то автори та інші володільці авторських прав мають змиритися з незліченними випадками розповсюдження несанкціонованих ними примірників (результатів відтворення) творів в силу того, що їхнє виключне право на розповсюдження було вичерпано з моменту розміщення легального примірника твору в Інтернеті. Саме для того, щоби запобігти такому результату, деякі країни розглядають передачу інформації через Інтернет в якості послуги (а не товару), пропонуючи виключити Інтернет зі сфери дії «принципу вичерпання» [431, с. 112].

Дослідження проблем інтелектуальної власності в її авторсько-правовому аспекті дає підстави зробити певні узагальнення, які, можливо, прояснять суть головних протиріч ситуації, що склалася в сфері *охорони авторських прав* на літературні та художні твори, розміщені в *глобальній мережі*. З огляду на

важливість даного фактору для розвитку інформаційного суспільства, бачиться доречним відзначити наступне:

1. Всі види творів, зафіксованих в цифровій формі та розміщених в Інтернеті, відповідають критеріям охороноздатності, встановленим законодавством держав-членів Бернського Союзу і, таким чином, підлягають охороні авторським правом будь-якої з цих держав нарівні з творами, зафіксованими в більш традиційних формах, незалежно ані від виконання авторами чи їхніми правонаступниками будь-яких формальностей стосовно цих творів (реєстрації, депонування тощо), ані від факту опублікування твору.

2. В силу технологічних особливостей роботи мережі Інтернет та її транскордонного універсального характеру, одразу виявити неправомірне використання творів науки, літератури чи мистецтва, розміщених в глобальному віртуальному просторі, найчастіше немає можливості, що є істотним недоліком функціонування Інтернету в частині охорони майнових (комерційних) аспектів «копірайту». Легкість маніпулювання творами, зафіксованими в електронній формі, викликає водночас і численні питання щодо охорони немайнових прав в Інтернеті, де твори постійно модифікуються, видозмінюються та заново розповсюджуються як самими авторами, так й іншими користувачами мережі. Таким чином, застосування концепції немайнових прав щодо розміщених в Інтернеті творів є достатньо ускладненим.

3. Загальноприйнятою є практика, що добросовісний користувач, виявивши в мережі Інтернет твір, який його цікавить, повинен встановити автора цього твору чи інших суб'єктів авторського права, та отримати дозвіл на використання даного твору (за виключенням випадків, коли користувачу такий дозвіл непотрібен в силу закону), у разі необхідності уклавши з автором відповідний договір про умови використання зазначеного твору.

Законодавство США про авторське право (Copyright Act of 1976) вважає, що «добросовісне використання» (fair use) не порушує авторське право. Під «добросовісним використанням» слід розуміти відтворення об'єктів авторського права з метою критики, коментування, новинного репортажу,

навчання або дослідження [382, п. 107]. Майже аналогічне положення містить і цивільне законодавство України, яке дозволяє вільне використання твору в інформаційних, наукових, навчальних або культурних цілях, без згоди правовласника і без виплати йому авторської винагороди, але із дотриманням загальноприйнятих правил (щодо способів та обсягів цитування).

4. Автор (чи інша особа, яка має авторські права), розміщуючи свій твір в мережі Інтернет для загального вільного доступу, цим самим апріорі надає право використовувати даний твір всім бажаючим. При цьому дозвіл володільця авторських прав на вільне використання твору може мати чітко виражений характер або ж припускатися, виходячи з таких факторів, як необхідність, звичай чи загальноприйнята практика, або ж витікати з характеру відносин сторін.

Найсучаснішою тенденцією у сфері ліцензування (санкціонування) вільного використання творів у всесвітній мережі є запровадження останньої версії стандартної ліцензійної угоди, розробленої неприбутковою організацією CC (Creative Commons) під назвою Attribution 4.0 International (CC BY 4.0). Вона перекладається українською як «Міжнародна ліцензія CC із зазначенням Авторства, версія 4.0», та дозволяє будь-кому вільно (для будь-яких цілей, навіть комерційних): «ділитися» – тобто копіювати і розповсюджувати матеріал у будь-якому вигляді чи форматі; «змінювати» – реміксувати, трансформувати і брати матеріал за основу. При цьому ліцензіар не може відкликати ці дозволи, поки користувач дотримується умов ліцензії.

Термін «із зазначенням Авторства» означає, що будь-який користувач твору, вільно використовуючи його у своїх цілях, обов'язково має вказати автора, розмістити посилання на ліцензію та повідомити, чи було внесено якісь зміни до твору. Користувачеві надається право зробити це у будь-який розумний спосіб, але так, щоб не створювалося враження, нібито ліцензіар підтримує даного користувача або його способи використання твору.

В контексті вищезгаданої ліцензійної угоди, термін «без додаткових обмежень» означає, що ніхто не вправі висувати якісь додаткові умови або

застосовувати технологічні засоби захисту, що обмежують права інших на дії, дозволені ліцензією Attribution 4.0 International (CC BY 4.0). До того ж передбачається, що користувачі можуть не дотримуватись умов ліцензії у частині, що стосується елементів матеріалу, котрі вже і так знаходяться у суспільному надбанні, або коли конкретний спосіб використання вже дозволений застосовними виключеннями чи обмеженнями авторського права. Важливо усвідомлювати, що ця ліцензія може не надавати всіх необхідних дозволів та гарантій для використання матеріалу певним суб'єктом. Наприклад, інші права, такі як право на приватне життя або особисті немайнові права, можуть обмежувати реальні можливості користувача у використанні матеріалу, навіть якщо такі можливості декларуються стандартною ліцензійною угодою, про яку йшлося вище.

5. Судовий захист авторських прав на твори, розміщені в глобальній інформаційній мережі, в разі їх порушення численними користувачами з різних країн, нерідко здійснити практично неможливо через надзвичайну складність у встановленні особи кожного конкретного порушника. Зазначена проблема ускладнюється ще й необхідністю для позивача порушувати позови за юрисдикціями різних країн. Однак практика міжнародно-правового захисту «копірайту» все ж таки має поодинокі приклади успішного захисту порушених авторських прав на об'єкти, розміщені у віртуальному просторі. Основою такого захисту є принципи міжнародного приватного права та конвенційні положення щодо охорони інтелектуальної власності на твори.

Враховуючи все зазначене вище, доводиться констатувати, що на сьогодні інститут авторського права все ясніше демонструє ознаки глибокої кризи. Таке становище спонукає до пошуку іншого, більш досконалого правового механізму захисту авторських прав, який би забезпечував, з одного боку, справедливий доход авторів і, одночасно, – значно більшу свободу творчості, яка досить часто придушується в сучасному світі агресивною політикою «копірайту».

В означеному ракурсі, очевидним успіхом на шляху можливого вирішення

проблеми дуальності «копірайту» вбачається впровадження описаних стандартних ліцензійних угод Creative Commons (згадувана версія Attribution 4.0 – лише один їхній різновид). Однак, як ми бачимо, навіть вони не є універсальним рецептом для задоволення законних інтересів всіх сторін. Враховуючи це, вважаємо цікавим та корисним здійснити аналіз проблеми співвідношення старої концепції «копірайту» із новою – т.зв. «копілефтом», та не лише з позицій юриспруденції, але й з точки зору філософії.

Можливо, слід почати з питання про природу «копірайту». Чимало людей вважають, що «копірайт» – це те ж саме, що й класичне право власності. Отже, наприклад, скопіювати чужий твір без дозволу – на їхню думку, те ж саме, що здійснити угон автомобілю або іншу крадіжку. Але ж це не зовсім так.

Щоб розібратися із природою авторського права, варто звернутися до історії права інтелектуальної власності. Цьому питанню в рамках дисертації вже було присвячено спеціальний підрозділ, тому зараз ми висвітлимо лиш найвидатніші піки цього культурно-історичного й соціального процесу. Перший істотний законодавчий акт стосовно авторського права було видано в Англії у 1710 році королевою Анною. Тому він отримав назву Статуту Анни [487]. Проте найбільш дивним є той факт, що згаданий статут (по суті, прообраз закону про авторське право) насправді не був спрямований на захист інтересів самих авторів. І ця омана до сьогодні не полишає масової свідомості. На перший погляд здається, що закон про авторське право захищає права авторів (що логічно припустити виходячи з його назви). Насправді ж у першій редакції зазначеного статуту про авторів не було жодного слова. Фактично у творця (як у минулому, так і сьогодні) у переважній більшості випадків немає прямого виходу на широку аудиторію. Доведення твору до широкої публіки – це окрема професія, яку зазвичай беруть на себе не творчі особи, а комерційні агенти.

Розвиток Інтернету надає певну можливість безпосередньо презентувати власний твір (без посередництва комерційних агентів). Але на практиці цей механізм працюватиме тільки за умови, що авторський сайт вже популярний, а

досягти високої відвідуваності у кіберпросторі – непросте завдання. Тоді з'являється посередник, і саме «копірайт» встановлює рамки відносин автора із агентом [231]. І встановлює їх таким чином, що автор вже не може вступати в такі ж правовідносини (стосовно такого ж предмету) з іншим агентом. Інакше кажучи, «копірайт», так би мовити, «захищає» агента від автора та інших агентів, що можуть запропонувати авторові кращі умови співробітництва (виплату кращих роялті, дешевшу дистрибуцію його інтелектуального продукту, тощо).

З одного боку, позицію агента теж потрібно зрозуміти. Припустимо, що один агент домовився з автором на роялті у 20 %, вклав у розкрутку книги мільйон доларів, і книга стала всім відомою, популярною. У цей момент автор вирішує, що інший агент, який вже не несе жодних ризиків, видасть йому не 20 % роялті, а 50 %. Цей інший агент, знаючи, що твір вже популярний, просто додруковує тираж, відбираючи тим самим ринок у першого агента. Якщо б угоди між першим агентом і автором не було, описана ситуація траплялася би постійно. А коли кожен агент побоюється, що його майже на старті обійде недобросовісний конкурент, тоді неодмінно складається ситуація, що серед агентів (інвесторів у творчість) не знайдеться нікого, хто захоче бути першим.

З іншого боку, все ж ключовою фігурою в інтелектуально-правових відносинах (з моменту написання твору) має бути автор. Природнім усвідомлюється прагнення адекватно винагородити авторські труди. Проте у дійсності цього не відбувається: більшість літературних агентів сплачують авторам лиш 10-15 % роялті. Професійний літератор у розвиненій країні просто не може гідно жити на ці доходи. За таких умов він має писати не менш 4-5 книжок на рік, але у справжніх митців це не виходить, тому що неможливо поставити мистецтво «на потік». І саме в цьому криється каверза закону про «копірайт» та взагалі всієї комерціалізованої творчості. У кінцевому рахунку це нерідко призводить до відбору видавництвами авторів, що «творять» за принципом конвеєру, перетворюючи творчість на ремесло.

«Копірайт» (англ. *copyright* – «право на відтворення») зародився як місток між комерцією та мистецтвом, і це було непогано на певному історичному етапі, оскільки служило стимулюючим фактором. Проте чимало дослідників сьогодні збігаються у думках, що нині це вже застарілий інститут. Сучасна світова соціокультурна й економіко-правова система еволюціонувала таким чином, що народилися умови, майже несумісні з первинними завданнями «копірайту» [438, с. 34].

Первісною метою функціонування зазначеного інституту було створення стимулів для розвитку творчості. Однак згодом склалася ситуація, за якої в руках невеличкої купки комерсантів зосередилася величезна кількість авторських прав, що надає їм можливість контролювати весь літературний ринок. Очевидно, що вони тримають важелі, які дозволяють гальмувати процес видавництва незалежних авторів, що відмовилися від їхнього посередництва. Це одна з причин, чому з інституту стимулюючого «копірайт» перетворився на інститут, що створює бар'єри для творчості. Жоден з нових авторів по суті не може діяти самостійно, не йдучи у кабалу до великих, впливових видавництв. Якщо автор не згоден на їхні кабальні умови, він ризикує взагалі опинитися за межами культурного процесу. Вже тільки ці факти пояснюють причини виникнення радикальних «піратських» партій (у Швеції, США та інших країнах), які закликають до повного ігнорування «копірайту».

Тим не менш, інститут авторських прав є одним з центральних у праві інтелектуальної власності. І він, так чи інакше, забезпечує певну технологію дистрибуції творчої продукції, опосередковану правом. Тому заклики до простого скасування «копірайту» виглядають досить популістськими. Якщо є необхідність у відміні цієї технології дистрибуції, тоді існує й потреба у створенні іншої, яка була б здатна виконувати цю роль краще.

Насправді ефективність дії «копірайту» можна пов'язати із досить простим принципом: якщо хтось не здатен захистити те, що йому належить – значить, воно йому не належить. У цьому контексті доречним бачиться згадати концепцію «загальносуспільного надбання» і дослідження професора права

Стенфордського університету Л. Лессіга. Він приділив значну увагу вивченню історії авторського права. У своїх роботах Л. Лессіг неодноразово відзначає, що «копірайт» як форма захисту інтелектуальної власності інколи веде до парадоксів. Так, одного разу компанія звукозапису намагалася стягнути авторські відрахування з бойскаутів за аматорське виконання ними пісень, права на які належали цій компанії. І з формально-юридичних позицій компанія, за американським законодавством, мала таке право.

Фактично жоден автор не може бути впевнений, що його твір не буде визнано плагіатом, оскільки щось подібне було створено кілька десятиліть тому. Причина полягає у тривалих термінах дії «копірайту». Л. Лессіг підрахував, що за останні десятиліття Конгрес США подовжував строки дії авторських прав 11 разів. У 1998 році, коли це відбулося останнього разу (закон Copyright Term Extension Act), виключні права на твір було закріплено за автором до кінця його життя плюс 70 років після смерті автора. До речі, аналогічний термін дії майнових прав інтелектуальної власності на твір гарантується й Цивільним кодексом України [339, ст. 446]. Це на практиці означає, що величезні масиви інформації є потенційно недоступними для суспільства.

На думку окремих дослідників [496, с. 71], інститут авторського права віддзеркалює значно більше проблем, ніж економічні інтереси. Суспільство останніми роками стало свідком надзвичайного підвищення показників «культурного виробництва» та поширення його результатів. Однак постає питання, чи дійсно спостерігається інтенсифікація творчості в якісному відношенні, або ж мова йде лише про кількісні показники. І ще одне важливе питання непокоїть суспільство: жорсткі закони щодо захисту авторського права – це не тільки питання забезпечення регулярних ліцензійних платежів. Вони мають і зворотну сторону, адже це – ще й питання про доступність знань, вільний обіг інформації, свободу в інших її можливих аспектах. Тоталітарність «копірайту» інколи може сприйматися в якості загрози свободі.

У світлі подібних роздумів Л. Лессіг свого часу став ідейним натхненником групи інтелектуалів, що створили неформальний рух із умовною назвою «Copyleft». Спочатку цей термін використовували тільки програмісти, які прагнули цим сказати, що частина написаного ними програмного коду може бути вільно використана всіма бажаючими. Пізніше рух поширився й на інші об'єкти авторського права, став частиною більш масштабної концепції «Свободна культура» та знайшов відклик в діяльності неприбуткових громадських організацій із захисту інформаційних прав суспільства. Найвпливовішою з них можна назвати Creative Commons, вже згадувану раніше.

З точки зору Л. Лессіга та його однодумців, автори, що захищають права майнового характеру на свої твори, можуть цілком отримати компенсацію за свої труди протягом приблизно 15 років. Однак головними захисниками ідеї максимального подовження строків дії «копірайту» є правонаступники авторів, головним чином, компанії, які різними способами вступають у володіння спадщиною творця. Таким чином, прагнення максимально довго зберігати контроль над правом використання твору, з матеріальної точки зору, є цілком зрозумілим, проте від цього страждає все людство. Тому прихильники концепції «копілефту» (як своєрідної антитези «копірайту») прямо заявляють, що в сучасних умовах життя є безумством обмежувати вільний доступ до твору протягом кількох десятиліть (і більше) після його створення.

Будь-якій творчості передуює певний інформаційний та культурний обмін: майбутні митці в більшості випадків спочатку отримують освіту, вчаться на досягненнях попередників, нерідко запозичують чужі прийоми і техніки для власного творчого процесу. Тому існування тотальної системи диктатури «копірайту» вбачається у якості фактору, що робить світ менш свободним та послаблює дух творчості.

І на завершення даного підрозділу хочеться навести трошки статистики. Сумніватися в її об'єктивності не доводиться, адже її джерелом є бостонський журнал The Atlantic, одне з найстаріших і найбільш респектабельних

періодичних видань США. А враховуючи, як трепетно американське суспільство ставиться до авторського права, навряд чи можна запідозрити даний журнал в упередженості та підтримці противників копірайту. Західне суспільство в цілому традиційно вважалося апологетом глобальної абсолютизації інтелектуальної власності.

Стаття в журналі The Atlantic має назву «Діра в нашій колективній пам'яті: як копірайт призводить до зникнення середньовічних книг» [463]. В даній статті йдеться, що П. Хілд з Університету Іллінойсу проаналізував книжковий асортимент найбільшого в світі інтернет-магазину Amazon та з'ясував, що кількість доступних книг з 1910-х та з 2000-х в ньому є приблизно однаковою. При цьому, наприклад, книг із 1850-х вдвічі більше, ніж книг з 1950-х. Чому? – задається питанням дослідник. Копірайт, що поширився на твори, створені після 1923 року, буквально розтרוщив книжковий ринок в середині ХХ століття: цілі гори книг позбулися полиць та читачів. П. Хілд пише, що, значною мірою, копірайт пов'язаний саме зі зникненням книг, ніж з їхньою доступністю. Незабаром після того, як твори створені та «запатентовані», вони пропадають з відкритого доступу та повертаються назад, в кращому випадку, по закінченні терміну копірайту, але повертаються вже в значно меншому асортименті.

Дослідження П. Хілда виявило, що нові видання книг із 1910-х з'являються сьогодні значно частіше, ніж нові видання книг з 2000 х. Видання, що потрапили під дію копірайту, доступні приблизно в тій самій кількості, що й видання з першої половини ХІХ століття. Більш за все страждають книги останніх десятиліть, наприклад, з 1980-1990-х, і для них характерний особливо великий розрив між попитом і пропозицією. П. Хілд стверджує, що видавці не хочуть продавати свої книги на Amazon довше, ніж пару років після того, як вони були вперше видані. Існуюча модель видавничого бізнесу змушує книги зникати невдовзі після їхньої публікації та задовго до того, як вони потраплять у легальний відкритий доступ. Копірайт стримує перевидання книги на термін своєї дії.

Однак навіть такий критичний графік П. Хілда применшує ефект впливу копірайту, оскільки виходить з припущення, що в кожному десятилітті з'являлася однакова кількість нових книг. Насправді це не так: через поширення грамотності та розвиток технологій, щорічна кількість нових книг в XXI столітті значно перевищує щорічну кількість книг у столітті XIX. І хоча детальна статистика щорічної кількості книг за останні 200 років недоступна, П. Хілд фактично вирішив цю проблему, звернувшись до WorldCat – найбільшої у світі бібліографічної бази даних, яка налічує понад 240 млн. записів про всі види творів на 470 мовах світу, та містить дані більш ніж 72 тис. бібліотек зі 170 країн світу.

Дослідження бібліотечного каталогу WorldCat показало, що у 1980-х було опубліковано у вісім разів більше книг, ніж у 1880-х, однак кількість книг, доступних на Amazon (тобто тих, що з'явилися на світ у цих двох порівнюваних десятиліттях і можуть розповсюджуватися сьогодні), є приблизно однаковою. Це означає, що у книги, опублікованої у 1880-х, значно більше шансів опинитися сьогодні в друкарні, ніж у тієї, яка була створена у 1980-х. Таким чином, книга, опублікована ще за часів 21-го американського президента Ч. Артура, має набагато більше шансів бути виданою сьогодні, ніж книга, опублікована за часів 40-го президента Р. Рейгана.

Захисники копірайту довго та успішно нав'язували суспільству переконання, що інститут авторського права дозволяє правовласникам заробляти на своїй інтелектуальній власності, і що цей заробіток нібито стимулює доступність та поширення книг. Однак дослідження П. Хілда свідчить, що все може бути з точністю до навпаки: копірайт «змушує книги зникати»; закінчення термінів дії копірайту – ось що «повертає їх до життя». Якщо така логіка вірна, тоді авторське право не стільки стимулює творчість, скільки створює інформаційний дефіцит, тобто «копірайт» певною мірою навіть пригнічує розвиток культури.

5.2. Суперечності розвитку «копірайту» в Україні та світі в контексті проблем інформаційної цензури та зловживання правом

Важливі для даного підрозділу питання було частково досліджено в інших наших роботах [248; 262; 264; 271; 286; 288; 302]. До того ж, із метою усестороннього вивчення явищ інформаційної цензури, зловживання правом, інших пов'язаних питань, ми зверталися до робіт окремих українських й зарубіжних дослідників [8; 16; 37; 151; 319; 462].

Одразу ж зробимо застереження, що розвиток інституту інтелектуальної власності (і його складової – «копірайту») в Україні не має, на нашу думку, якихось принципових *якісних* відмінностей порівняно із розвитком аналогічних інституцій в більшості інших цивілізованих країн. Натомість можна вести мову про *кількісні* відмінності. Ми виходимо з того, що Україна, навіть беручи до уваги різноманітні соціально-економічні проблеми нашого буття, все ж є порівняно розвиненою в технологічному плані країною (в якій теж розвивається інформаційний та інші інноваційні сектори, і теж є розгалужена правова система), а українське суспільство має доволі високий індекс розвитку людського потенціалу. Тож можемо вважати, що всі досліджувані в даному підрозділі тенденції у розвитку «копірайту» (наприклад, характерні для країн Європи, США, Китаю, інших) в цілому застосовні й до України, із певними поправками на ментальність сучасного українського суспільства та економічну специфіку нашої країни.

Також важливим аспектом для осмислення суперечностей розвитку «копірайту» в Україні вважаємо укладену 27.06.2014 р. Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка містить Главу 9 «Інтелектуальна власність». В цій главі, у Частині 2 «Стандарти, що стосуються прав інтелектуальної власності» наявний Підрозділ 1 «Авторське право та суміжні права», у якому фактично підтверджуються вже існуючі та закріплені в українському національному законодавстві [184; 339] стандарти щодо охорони «копірайту». Також дана частина Угоди [315] містить посилання на взаємне

визнання сторонами Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів 1886 року [24], Всесвітньої конвенції про авторське право [53], Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, WCT [506]. Україна як член СОТ забезпечує виконання, в межах своєї юрисдикції, положень Угоди TRIPS [316], яка гарантує охорону законних інтересів власників прав інтелектуальної власності в Україні.

Характерно, що сама Глава 9 «Інтелектуальна власність» міститься у Розділі IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Цим ще раз підкреслюється загальносвітова (не тільки українська) практика сприйняття інтелектуальної власності, насамперед, як економічного інституту, у той час як його соціокультурна сторона якось випадає з уваги. Водночас, важливим соціально-економічним ефектом даної частини Угоди про асоціацію можемо вважати прагнення України та Євросоюзу досягти істотного спрощення у комерційному використанні інноваційних продуктів та продуктів творчої діяльності на території нашої країни та решти Європи і, разом з тим, забезпечити належний рівень охорони і захисту прав інтелектуальної власності в Україні.

Проблеми, досліджувані у даному підрозділі, обумовлені не тільки розповсюдженням «копірайту», а ще й, звісно ж, розвитком інформаційних технологій, значущість яких в різних сферах життя перманентно зростає. Інформаційні технології чинять неоднозначний вплив на весь існуючий життєвий уклад. Тому вони зазнають суперечливої філософської, наукової та загальносуспільної оцінки. Теоретичне осмислення деяких онтологічних, аксіологічних, соціологічних аспектів розвитку інформаційних технологій знайшло місце в роботах відомих мислителів, серед яких Д. Белл [18], І. Валлерстайн [500], М. Кастельс [109; 110; 111; 378], Е. Тоффлер [310; 311; 490], Ф. Фукуяма [324; 325] та ін. Однак контroversійний характер розвитку інформаційних відносин, разом із проблемами інформаційної цензури, зловживання правом (а також суспільні реакції на ці явища), знову актуалізують подальші соціально-філософські пошуки в окресленій сфері,

особливо з урахуванням впливу позначених факторів на розвиток інституту інтелектуальної власності в цілому, і авторського права зокрема.

В даному підрозділі дисертації спробуємо більш повно висвітлити протиріччя, що виникають в нинішньому інформаційному суспільстві, в т.ч. – експлікувати можливі негативні моменти, які постають внаслідок стрімкого розвитку інформаційних технологій, враховуючи проблеми захисту інтелектуальної власності, питання інформаційної безпеки та цензури. Що ж стосується сучасного значення інформації, то це питання представляється вже достатньо дослідженим у різних аспектах, тому не потребує окремого аналізу в рамках цієї наукової роботи. Куди більш цікавими бачаться наступні питання: яким чином інформація розповсюджується найбільш ефективно, та якими факторами ускладнюється зміст інформаційних відносин, в т.ч. й у царині «копірайту»?

В окресленому контексті доречно розглянути питання про особливості роботи пошукових систем, які функціонують в глобальній інформаційній мережі. Найбільш логічним в такому разі буде звернення до особливостей функціонування самої універсальної з пошукових систем сьогодення – Google, яка є не просто засобом пошуку. Це – справжнє технологічне цунамі. Google – наче «всесвітній пилосос», що засмоктує цифрові дані. Він обробляє щодня близько 24 петабайт користувацьких даних, що дорівнює приблизно 130 мільярдам фотографій. Пошукова система Google охоплює більш ніж 60 % світового ринку пошукових послуг в Інтернеті. Щоденно вона реєструє близько 50 мільйонів нових пошукових запитів та індексує понад 8 мільярдів веб-сторінок. Інтерфейс Google містить доволі складний язык запитів, який дозволяє обмежити область пошуку окремими доменами, мовами, типами файлів, тощо. Щомісяця Google обробляє понад 41 мільярд запитів. При цьому пошукова система здатна знаходити інформацію на 191 мові [401].

Google управляє більш ніж мільйоном серверів в центрах обробки даних по всьому світові, та обробляє понад мільярд пошукових запитів на день. Ці запити залишають «цифровий слід» кожного, хто заходить на сайт. Якщо

раніше звичайні пошукові системи сортували результати пошуку в залежності від того, скільки разів шукані терміни згадувалися на сторінці, то пошуковий движок Google використовує математичний алгоритм, який відстежує кількість посилань із сайту й на сайт: чим більше посилань – тим вища позиція в рейтингу. Таким чином, система аналізує відносини між сайтами. Ця технологія має назву «PageRank» [448]. Актуальність сайту в ній визначається кількістю й важливістю сторінок, що посилаються на цей сайт.

Нинішню транснаціональну публічну корпорацію, яка інвестує не тільки в інтернет-пошук та рекламні технології, а й в т.зв. «хмарні обчислення» та інші інноваційні проекти і сервіси, Google було засновано в 1996 як науково-дослідницький проект двома студентами факультету комп'ютерних наук Стенфордського університету в Каліфорнії – С. Бріном та Л. Пейджем. В якості приватної компанії Google було зареєстровано у вересні 1998. З самого початку заявленою місією компанії було «організувати та впорядкувати всю світову інформацію, зробити її доступною й корисною для всіх». По підрахунках корпорації Google, досягнення цієї мети може зайняти близько 300 років [411].

Головна сторінка пошукової системи Google нині є найбільш відвідуваним сайтом Інтернету, а численні безкоштовні сервіси від Google (як Gmail, Google Earth, YouTube, Google Translator, Google Maps тощо) входять до першої сотні за рейтингом відвідуваності. За версією компанії «Brand-Finance», Google – один з найпотужніших і найбільш дорогих світових брендів [503]. В 2011 році «Google» було визнано компанією з найкращою репутацією в США, що випередила за цим критерієм такі компанії, як «Microsoft» і «Sony» [451]. Домінуюче положення сервісів Google на віртуальному ринку закономірно призводить до критики компанії у питаннях «недоторканості приватного життя», «авторського права», «інформаційної безпеки» тощо.

З одного боку, Google прагне перетворитися на всезнаючу організацію з метою поліпшити світ. Однак суспільна думка не завжди на боці корпорації. Так, коли Google розпочала сканування й переведення у цифровий формат мільйонів книг, автори й (особливо) видавці не стали радіти з цього приводу –

вони прийняли подавати позови про порушення авторських прав. Корпорація стала об'єктом радикальної критики і з боку *друкованих* ЗМІ, які обвинуватили Google в підриві їхнього рекламного бізнесу й різкому скороченні доходів від продажу тиражів. Коли Google почала фотографувати вулиці (з метою розвитку безкоштовного сервісу Google Earth), обурилися захисники недоторканності приватного життя. У сервісі YouTube, який *безкоштовно* надає Google, представники музичної й відео-індустрії вбачають серйозного конкурента, що підриває традиційні методи заробляння грошей. Всі ці реакції на різносторонню активність Google є, в певному ступені, різновидами *інформаційної цензури*.

Отже, куди б і як би не розвивалася корпорація Google, це супроводжується повсюдною руйнацією старого укладу й протиріччями на цьому підґрунті. Разом з тим, для абсолютної більшості інтернет-користувачів (чисельність яких щороку зростає) вільний доступ до електронних джерел інформації є незаперечною та очевидною вигодою. Наприклад, далеко не всі бажаючі є матеріально спроможними відвідати найславетніші міста світу, однак, завдяки сервісу Google Earth люди можуть здійснити хоча б віртуальну подорож вулицями цих міст, не виходячи з дому. Втім, мабуть, корпоративний девіз «не нашкодь», використовуваний Google, в деяких аспектах втрачає актуальність, тому що стає все складніше сказати напевно, чи щось не приносить шкоди в тому або іншому відношенні.

Цікавий факт про пошук в Google: насправді, це база даних *про наміри*, наче неймовірна колекція того, про що ми думаємо в будь-який конкретний момент, й заснована на тому, що ми шукаємо або пишемо у своїх електронних повідомленнях. Гіпотетично це означає, що будь-хто сторонній, одержавши доступ до такої доволі конфіденційної інформації, матиме певну владу над нами й потенційно зможе нанести нам шкоду.

Варто відзначити, що Інтернет стає більшим, глобальнішим та ємнішим. «Джин настільного комп'ютера», випущений на волю в мільйонах будинків і офісів по всьому світові, без перебільшення, вже змінив людство. Тепер Google ставить за мету створити нову технічну революцію, усунувши потребу в

настільних комп'ютерах. Корпорація пропонує перенести якомога більшу кількість даних з персональних комп'ютерів на свої сервери, створюючи величезні обчислювальні потужності, що забезпечують безперервний потік даних – т.зв. «серверні ферми», тобто центри обробки та зберігання даних (на сухопутних територіях Землі їх сьогодні вже понад 30, а також існують проекти спорудження серверних ферм у відкритому морі).

На цьому й будується ідея т.зв. «хмарних обчислень» (або ж «хмарних технологій», cloud computing, cloud storage). На думку Google, проблема в тому, що зараз всі наші дані розташовані, головним чином, на персональних комп'ютерах, які можуть будь-коли вийти з ладу, і тоді інформація безповоротно загубиться. Тоді чому б не покласти всі свої важливі дані куди-небудь ще, у надійне місце, що перебуватиме під контролем? Можна буде користуватися ними в будь-який час на будь-якому пристрої, де б ми не знаходилися. Очевидно, втілення даної ідеї веде до перевероту в тому, як ми спілкуємося, як ми працюємо – нарешті, до еволюції в нашому образі життя в цілому, а може – й до істотних змін у свідомості.

З іншого боку, під *чийм ще* контролем перебуватиме наша персональна інформація? Мабуть, більшість з нас міркує: «Це мої банківські реквізити, мій паспорт, моя страховка... Що ж трапиться із цією інформацією, опинись вона в руках сторонніх осіб? Адже я більше не контролюю одноосібно ці дані, вони зберігаються десь там! Але мені потрібно знати напевно, що ніхто не зробить із ними нічого такого, чого б я не бажав». – Це питання психології, які є першою перепоною на шляху впровадження т.зв. «хмарних технологій» у сфері глобальної організації інформації. В цьому ж контексті бачиться правомірним питання: чи не відкриє такий перехід до «хмарних технологій» лазівку для урядів і корпорацій, що дозволить їм таємно мати доступ до даних про нас? І де гарантія, що сьогодні Google (або інша подібна корпорація) створить глобальну базу персональних даних, а завтра контроль над цією компанією не захопить якийсь уряд або спецслужба, яка принципово по-іншому інтерпретує принципи недоторканості приватного життя. Звісно, питання ці залишаються відкритими.

Очевидно, що для Google як гігантського накопичувача інформації питання *довіри* є ключовим з точки зору перспектив розвитку та подальшої інтеграції в суспільне буття.

Далі розглянемо власне проблему *інформаційної цензури*. Відомо, наприклад, що в Google не квапилися з відкриттям офісу в Китаї. Проте в 2009 році кількість китайських інтернет-користувачів перевищила все населення США. Китай – це, безсумнівно, вибуховий та жаданий інформаційний ринок. Однак ситуація на ньому ускладнюється китайським урядом, який вимагає встановлення деяких обмежень відносно контенту. Щоб відкрити офіс у Китаї, компанії Google довелося погодитися із блокуванням деяких сайтів, щоб вони не відображалися в результатах пошуку на території КНР. Отже, саме китайський уряд вирішує, кому можна пройти через їхню «велику китайську сітьову стіну».

Хоча китайський уряд закриває очі на кібер-піратство відносно *об'єктів права інтелектуальної власності*, він здається куди менш терпимим по відношенню до Google. Оскільки корпорація представлена офісом у Китаї, вона змушена координувати свою інформаційну політику на території цієї країни з китайськими законами. Виконання вимог китайського законодавства для Google, зокрема, означає, що коли, перебуваючи в Китаї, хтось стане шукати за допомогою Google інформацію, наприклад, про події на площі Тяньаньмень 4 червня 1989 року, або про незалежність Тибету, або на іншу «чутливу» для КНР тематику, тоді результати пошуку будуть відрізнятися від тих, що виводяться пошуковою системою за межами Китаю. Також протягом останніх років в країні має місце періодичне блокування доступу до окремих статей загальнодоступної багатомовної універсальної інтернет-енциклопедії Wikipedia [25], особливо до китайської й англійської версій. Компанія Google веде з урядом Китаю переговори про необхідність припинення подібної інформаційної цензури, і про скасування пошуку з фільтрацією інформації.

Втім, не лише китайський уряд застосовує механізми обмеження вільного інформаційного обігу. Так, після подій 11 вересня 2001 уряд США, взагалі не

проводячи ні з ким ніяких консультацій, просто прийняв закон, який наділив державу більшими повноваженнями у стеженні за громадянами, а також безмежним доступом до «інформаційного сліду» людей. Повноваження ці насправді досить великі: від одержання кредитної історії окремих людей до отримання доступу до їхньої переписки! Таким чином, в країні, що йменується «колискою свободи та демократії», порушення конституційних прав громадян виправдується «інтересами національної безпеки». При цьому самі громадяни не ставляться у звітку про подібні запити щодо них.

У зв'язку із цим, директор Центру конфіденційності інформації (EPIC) у Вашингтоні, М. Ротенберг, висловлює стурбованість стосовно того, що нова цифрова інформація переноситься в «хмари» комп'ютерних серверних ферм: «Я не говорю, що в урядів не повинно бути доступу до інформації при певних обставинах, але потрібний контроль, потрібні звітність та прозорість. А вся проблема в тому, що урядові буде набагато простіше таємно вести стеження, у той час як люди навіть не знатимуть, що хтось копається в їх особистій або діловій інформації» [393]. На офіційному сайті Electronic Privacy Information Center (EPIC) також знаходимо стилізований плакат з іронічним слоганом «I want Your Data for U.S. army» (у довільному перекладі «Ми хочемо Твої Дані для потреб Армії»).

Отже, ми бачимо, що як в західному, так і в східному цивілізованих суспільствах принцип вільного обігу інформації зазнає певних обмежень. Однак механізми створення таких обмежень дещо відрізняються. На Сході (зокрема, в Китаї) застосовується т.зв. «інформаційна цензура». На Заході обмежувальні механізми є дещо делікатнішими. Так, окрім конструкції «інтереси національної безпеки», в західному суспільстві для дозування інформаційного обміну не менш популярним є використання конструкції «захист інтелектуальної власності».

Однак, повертаючись до соціокультурних аспектів діяльності нових інформаційних гігантів (на прикладі активності Google у США та Китаї), варто відзначити прагнення корпорації привести модель корпоративної культури в

офісі Китаю якнайближче до тієї, котра використовується компанією Google у США і Європі. Просто скопіювати цю модель не представляється можливим, оскільки власне культури США та Китаю значно відрізняються. Насправді, мабуть ніщо не розділяє ці дві культури більше, ніж принципи використання Інтернету.

По-перше, вік середньостатистичного користувача Мережі в Китаї – 25 років (проти 45 у США). Відповідно, і характер користування значно відрізняється за змістовним критерієм: китайці молодші, тому їх більше цікавлять розваги в Інтернеті. Показово, що навіть за оформленням китайці більше люблять насичені рекламою, яскраві сторінки, а не простий користувальницький інтерфейс. Американські й європейські користувачі більше уваги приділяють електронній комерції та іншим видам роботи в Інтернеті.

По-друге, китайці тримають світове «лідерство» за обсягами скачування піратської інтернет-продукції, головним чином, неліцензійної музики. Абсолютна більшість користувачів в Китаї вважає цю практику абсолютно нормальною, у той час як, наприклад, у США ситуація із ставленням до об'єктів копірайту є діаметрально протилежною. Оскільки Google прагне перевести в цифровий формат усе на своєму шляху, діяльність корпорації отримує як нових прихильників, так і нових супротивників (серед останніх – захисники копірайту).

Як одна з найпрестижніших і найтехнологічніших компаній світу, Google одержує понад мільйон резюме на рік. Керівництво корпорації свого часу зрозуміло, що більшість творчих ідей народжуються в індивідуальних підприємців глибоко усередині компанії – найчастіше в тих, у кого є ідеї, але немає часу над ними працювати. Тому в Google винайшли «концепцію 20 % часу»: передбачається, що кожний технічний співробітник компанії (інженер) повинен витратити 20 % свого робочого часу на речі, які цікаві йому (а не ті, котрі роботодавець вважає цікавими). І компанія заохочує це.

Взагалі Google демонструє новий образ мислення. Наприклад, компанія відмовилася від використання паперу – більшість заміток робляться в електронній формі, щоб можна було миттєво поділитися цими ідеями з іншими людьми в середовищі корпорації. Вважається, що будь-хто з «гуглерів» здатен зробити що-небудь важливе, те що змінить світ на краще.

Google також активно співпрацює з іншими організаціями в різноманітних напрямках: від наукових досліджень до реклами і благодійності. Так, в 2004 р. Google створила некомерційну структуру «Google Foundation» зі стартовим капіталом в 1 млрд. доларів, головними напрямками діяльності якої є інформування суспільства по глобальних проблемах зміни клімату, бідності та охорони здоров'я, а також проектні роботи у сфері гібридного транспорту. В 2005 р. Google вела спільну роботу із Дослідницьким центром НАСА у створенні експериментальних проектів, пов'язаних з управлінням даними великих обсягів, нанотехнологіями, розподіленими обчисленнями у космічній галузі. В 2008 р. компанія Google представила проект, в якому всі бажаючі можуть запропонувати та спільно обрати ідеї, котрі здатні допомогти якомога більшій кількості людей (на момент початку голосування вже надійшло понад 150 тисяч ідей від людей зі 170 країн). На допомогу в реалізації обраних пропозицій Google виділяє відповідне фінансування. В лютому 2010 компанія офірувала 2 млн. доларів на підтримку Вікіпедії. Отримані інвестиції було спрямовано на вдосконалення технічної інфраструктури Свободної енциклопедії (вільної, перш за все, від реклами; саме така підтримка у вигляді періодичних донацій і дозволяє сайтам Wikipedia жити без реклами). Також в 2010 році Google здійснила своє перше інвестування у проект освоєння відновлювальних джерел енергії [440]. Іншими словами, Google позиціонує себе не тільки як пошуковий сервіс. Вона заробила репутацію соціально-спрямованої корпорації, крупного інвестора та мецената. Ця транснаціональна компанія і справді робить чимало корисного у справі глобалізації культури та забезпечення доступності й відкритості знань у всесвітньому масштабі.

Однак – і це дуже прикро – будь-яке благо має і свій зворотній бік. Не є виключенням з цього правила і Google. Все більше людей в самому західному суспільстві відчувають певне занепокоєння з приводу зростаючої потужності й впливовості Google, та її всепроникаючого інтересу. Все більше людей задають питання: якщо так багато сервісів корпорації не переслідують очевидних комерційних цілей (оскільки доступні безкоштовно), то навіщо вони запускаються, нащо вони взагалі потрібні самій Google?

Можливі відповіді здатні розчаровувати. Так, в 2010 році компанія опинилася в центрі гучного міжнародного скандалу після того, як стало відомо, що в 2008 році, під час роботи над сервісом Street View з метою створення загальносвітових міських віртуальних карт, співробітники Google сканували комп'ютерні адреси (IP) і паролі простих громадян, а також юридичних осіб. Мотиви цих дій залишилися нез'ясованими. За повідомленнями британських ЗМІ [379], під час зйомок відеокамерами (зі спеціальних автомобілів) вулиць і площ багатьох міст світу для створення віртуальної глобальної карти, фахівці Google також займалися скануванням сигналу безпроводних мереж Wi-Fi. В результаті компанія отримала паролі та іншу конфіденційну інформацію для входу в електронну пошту, з можливістю перегляду контенту листування приватних осіб і співробітників компаній, що користуються цим видом послуг у світовій мережі. Один з керівників Google, А. Юстейс, визнав даний факт і приніс свої вибачення з цього приводу. Він заявив, що компанія вкрай засмучена тим, що сталося: «Ми розуміємо, що дуже сильно помилилися і всіх підвели», – підкреслив представник Google.

У 2012 році Google видала владі США дані декількох своїх користувачів – працівників WikiLeaks: зміст їхніх поштових відправлень, метадані, інформацію про підписки, тощо, і тільки через 2,5 роки повідомила користувачів про це. У 2013 році завдяки колишньому співробітнику американських спецслужб Е. Сноудену стало відомо про те, що американський уряд платив компаніям Google, Yahoo, Microsoft і Facebook мільйони доларів за розкриття інформації про інтернет-користувачів (в рамках державної програми

розвідки США – PRISM). Витрати держави, згідно зі звітними документами, були покриті підрозділом Агентства національної безпеки (NSA), відомим як Відділ по роботі зі спеціальними джерелами.

На підставі всіх наведених фактів, звичайно, неможна зробити однозначний висновок, чи є Google та інші великі інформаційно-інтелектуальні корпорації «завербованими» і працюючими на спецслужби. Проте незаперечним є той факт, що їхня діяльність зазнає значного впливу з боку органів державної безпеки найбільш впливових країн – від прямого тиску до латентної співпраці з окремих питань.

І в нинішній час компанію Google серйозно критикують за зловживання правом, зокрема, за можливі порушення *прав інтелектуальної власності*, і навіть прав людини у зв'язку з реалізацією проекту Google Glass – спеціально розробленої гарнітури для смартфонів на базі Android, що стала загальнодоступною в 2014 році. Носіння окулярів Google Glass вже заборонено в американських кінотеатрах, казино і стриптиз-клубах. Їхні власники побоюються, що відвідувачі в таких окулярах будуть записувати все, що відбувається у закладі, на відео, і не будуть при цьому привертати до себе уваги. Крім того, рішення про заборону подібних окулярів незабаром можуть прийняти американські банки, ресторани, інші публічні заклади.

Концепція Google Glass, за задумом винахідників, в кінцевому рахунку має реалізовувати одночасно три окремі функції, зводячи їх воедино: доповнену реальність + мобільний зв'язок + інтернет-відеощоденник. Перша версія окулярів повноцінно реалізує відеощоденник і лише частково – доповнену реальність й комунікаційну складову. Сутність же різних претензій зводиться до технічної можливості окулярів знімати високоякісне відео. Відповідно, у кінотеатрах збільшується ризик створення за допомогою Google Glass незаконних відеозаписів кінематографічного матеріалу (т.зв. «кам-ріпів», англ. camrip) у HD-якості, тобто мова йде про грубі порушення «копірайту». У стриптиз-клубах і казино взагалі традиційно заборонені будь-які відеозйомки,

тому що це суперечить політиці безпеки подібних закладів та принципам захисту недоторканності приватного життя клієнтів і співробітників.

Також аксесуари із камерами, здатні вести непомітну відео- і фотозйомку, одним з яких і є Google Glass, у багатьох країнах можуть потрапити під дію законодавчих заборон як «засоби для негласного збирання чи отримання інформації». І в якомусь ступені їх можна вважати «шпигунським» пристроєм, оскільки за допомогою цих окулярів цілком можливо вести фото- і відеозйомку непомітно для людей, що знаходяться поблизу.

Конвенція про захист прав людини і основних свобод [82, ч. 1 ст. 8] передбачає, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя. У зв'язку з цим багато хто вважає, що «окуляри Google» дане право порушують. Однак межі поваги особистого життя в конвенції не прописані. Як вважає Європейський суд з прав людини, що застосовує цей документ на практиці, поняття *приватного життя* є доволі широким і не може бути визначене вичерпно.

Так чи інакше, але подібні новації в реальному житті неоднозначно сприймаються та оцінюються суспільством. У цьому зв'язку виникають вельми яскраві прецеденти. Наприклад, в березні 2013 року в Сіетлі власник бару «The 5 Point» Д. Мейнерт став першим бізнесменом, який заборонив носіння Google Glass на приватній території.

Незважаючи на описані вище звинувачення, лише частину яких визнано, деякі ж – взагалі не коментуються компанією Google, ця корпорація є найбільш потужним генератором видатних інформаційних інновацій сучасності. При цьому левову долю коштів на реалізацію зазначених заходів Google отримує від т.зв. «спрямованої реклами». Наприклад, якщо ви користуєтеся безкоштовним поштовим агентом Gmail (Google Mail), і вам приходить електронний лист про катання на лижах, ви побачите тематичну рекламу – про гірськолижне екіпірування. Тобто програма сканує поштові повідомлення й видає відповідні оголошення, що можуть зацікавити користувача.

Через популярність пошукової системи в англійській мові навіть з'явився неологізм *to google* – «гуглити». В комп'ютерному тезаурусі цей термін використовується для позначення процесу пошуку інформації в Інтернеті за допомогою Google. Саме із такою дефініцією дієслово «google» було занесене до Оксфордського словника англійської мови [385]. Згодом цей термін стали вживати по відношенню до інтернет-пошуку як такого (свого часу те ж саме сталося зі словом «ксерокс»). Побоюючись можливої втрати товарного знаку, нині Google не схвалює використання дієслова «google» в якості загального терміну. Так, у 2006 році Google виступив із публічною заявою про вимогу використовувати слова, утворені від назви «Google», тільки коли мова йде про Google Inc. або про його сервіси.

Безсумнівно, Google – це незвичайна компанія. Місія Google – зібрати *всю* інформацію світу, і зробити її доступною та корисною. Фотографуючи вулиці, оцифровуючи книги, створюючи величезні сховища даних (серверні ферми) тощо, корпорація Google залишається технологічним феноменом. Але, на власне переконання компанії, «...майбутнє Google все-таки лежить у чомусь досить ненауковому: у довірі, у впевненості, що наші дані будуть надійно захищені від хакерів та шпигунських урядів, що компанія не зловживе персональними даними і, зрештою, у вірі в те, що діяльність Google завжди відповідатиме принципам «Не будь злом» (англ. *Don't be evil*)...» [411].

Природно, що у компанії Google також є конкуренти. Наприклад, Facebook – ще один феномен інформаційної культури – є безперечним сучасним лідером в сегменті соціальних мереж. Але це зовсім інша компанія, зі своїм власним обличчям. Google не став вдиратися до індустрії соціальних мереж. Можливо, почасти пов'язане це з тим, що «...для інженерів з Google беззмістовні розмови із друзями не є пріоритетом. Куди більш важливою є інформація об'єктивного (наукового) характеру. Google цікавить інформація одразу всього світу. Серце компанії належить саме цій ідеї...» [411]. Facebook же далекий від холодних розважливих алгоритмів Google. Він базується на принципі: світ – це відносини

між людьми, це безперервне встановлення контактів й багатоманітних зв'язків одних людей з іншими.

Встановленню зв'язків сприяють сучасні соціальні мережі. Однак їхнє функціонування інколи має й негативний зворотний бік – неконтрольоване розпорядження чужими творами, які підпадають під дію «копірайту». Можна сказати, що у цьому відношенні «український сегмент» інформаційного суспільства і соціальні мережі, які функціонують в Україні, потрапляють до кола головних порушників майнових прав інтелектуальної власності не тільки в Європі, але й у світовому масштабі. Про це свідчить офіційна статистична інформація.

Так, американське урядове агентство USTR (United States Trade Representative, Торгове представництво США) щороку складає звіт зі списком найбільш злісних порушників копірайту в світі. Точніше, списків таких три. Окремо ведуться списки країн, сайтів та найбільших в світі офлайнових ринків, де відкрито продається контрафакт. Згаданий документ має назву «Список 301» (Special 301 Report), тобто Спеціальний звіт 301 за відповідний рік. Вважається, що країни, котрі регулярно потрапляють до нього, не забезпечують адекватну та ефективну правову охорону інтелектуальної власності. Списки ці щорічно направляються до Адміністрації Президента США й до американських посольств, щоб ті на вищому рівні забезпечили дипломатичний тиск на владу провинених країн.

В усіх минулорічних звітах USTR починаючи з 2012 року такі країни, як Україна, Китай, Індія, Росія, Аргентина, Чилі, Еквадор, Індонезія та деякі інші стабільно потрапляють у Priority Watch List – список за категорією «головні порушники копірайту в світі». Серед популярних в Україні веб-ресурсів найчастіше у звітах Торгового представництва США згадувалися «The Pirate Bay», «Rutracker», «Вконтакте», «Warez-bb», «EX.ua», а серед звичайних ринків, де поширюється контрафакт – «Петровка» у Києві, «7-й кілометр» в Одесі.

У звіті USTR за 2015 рік навіть міститься примітка, що в 2013 і 2014 Україну було віднесено до особливої категорії – Priority Foreign Country (PFC). Власне про Україну сказано наступне: «Україна залишається у Priority Watch List в 2015 році. Одразу три фактори дають підстави для віднесення України до категорії PFC: (1) недобросовісне й непрозоре адміністрування системи товариств, що мають відповідати за збір та розподіл роялті, належних правовласникам у США та інших країнах; (2) широке застосування і неприховане використання нелегального програмного забезпечення (софту) навіть серед державних установ України; (3) відсутність прогресу в запровадженні ефективних засобів для боротьби з вкрай поширеним онлайн-порушенням авторських і суміжних прав в Україні, в тому числі відсутність прозорості та системної концепції стосовно відповідальності на посередницькому рівні – провайдерів і третіх осіб, які полегшують піратство, зокрема, шляхом недотримання ними обов'язків щодо повідомлення про порушення онлайн-контенту». Разом з тим, у звіті рекомендується не вживати зараз санкційних заходів у відношенні України у зв'язку із недотриманням стандартів охорони копірайту, «...враховуючи ту кризову політичну ситуацію, що нині склалася в країні» [397, с. 55].

Ще один аспект гідний того, щоб освітити його в рамках даного підрозділу дисертації, хоча він не належить ані до проблеми інформаційної цензури, ані до випадків зловживання правом у сфері інформаційних та інтелектуально-правових відносин. Йдеться про феномен «доповненої реальності», на який також роблять ставку майже всі прогресивні медіа-корпорації сучасності.

Доповнена реальність (англ. AR, augmented reality – дослівно «розширена реальність») є результатом введення у поле сприйняття будь-яких сенсорних даних з метою доповнення відомостей про навколишній світ і поліпшення сприйняття інформації. Іншими словами, доповнена реальність має місце, коли реальні об'єкти доповнюються накладеною на них інформацією. Це явище набуло широкої реалізації в абсолютно різних сферах людської діяльності – від високоінтелектуальних (ультрасучасне озброєння, медичні оперативні процеси)

до буденних. Наприклад, в торгових точках на товарах побутового призначення, в громадському транспорті, на вулицях, у об'єктів історико-культурної спадщини, повсюдно впроваджуються QR-коди та інші засоби інформування. За допомогою спеціальних програм-браузерів, встановлених на планшети і смартфони, користувачі, скануючи мітки, отримують доступ до додаткового контенту про об'єкт реального світу.

Мабуть, саме феномен доповненої реальності деяких людей і приваблює в «покемонах». Про цю популярну серію комп'ютерних ігор, що захопила молодь у багатьох передових країнах, вже згадувалося раніше у тексті дисертації. «Покемони» є одночасно і *медіавірусом* (враховуючи, наскільки ця гра захопила масову свідомість у певній віковій категорії), і *медіафраншизою* (різновидом інтелектуальної власності). Існують й інші комп'ютерні ігри, що здійснюють обробку відеосигналу з камери та накладають на зображення реального навколишнього світу додаткові (віртуальні) елементи.

Ще в 1994 році П. Мілграм й Ф. Кішино описали континуум «віртуальність-реальність» [439] (англ. Milgram's Reality-Virtuality Continuum) – простір між реальністю й віртуальністю, в якому знаходиться й т.зв. доповнена реальність (ближча до реальності, але із віртуальними атрибутами). Доповнена реальність виникає як результат додавання уявних об'єктів, що сприймаються як елементи реального світу (зазвичай в якості допоміжної інформації). Сам же термін «доповнена реальність» був запропонований дослідником з корпорації «Boeing» Т. Коделлом ще у 1990 році. Посилання на цей факт знаходимо в журналі WIRED у статті з назвою «Якщо ти не бачиш даних, ти не бачиш» [381].

Доповнена реальність – змішана реальність, придатна до сприйняття (англ. mixed reality), створювана з використанням «доповнених» за допомогою комп'ютера елементів звичайної реальності (коли реальні об'єкти супроводжуються віртуальними даними, і в такому вигляді монтується у поле сприйняття). Іноді в якості синонімів використовують терміни «розширена реальність», «вдосконалена реальність», «збагачена реальність», «збільшена

реальність», «покращена реальність». Однак, таке використання названих термінів у загальному випадку некоректне: терміни «розширена реальність», «збільшена реальність», «збагачена реальність» застосовні лише для позначення певних форм й аспектів практичного застосування доповненої реальності, тоді як застосовність терміну «покращена реальність» є взагалі сумнівною в силу своєї крайньої суб'єктивності.

5.3. Антиномії сучасної антиконтрафактної політики

Даний підрозділ є завершальним в нашому дисертаційному дослідженні. Його лейтмотивом є таке явище, як антиконтрафактна політика. Однак крім цього поняття, у підрозділі фігурують ще й інші пов'язані з інтелектуальною власністю явища – лобізм «копірайтерів» з одного боку, та кібер-піратство з іншого. З огляду на позначений комплекс проблем у досліджуваній сфері, зміст цього підрозділу складатиметься з трьох логічно пов'язаних частин, присвячених відповідно аналізу феноменів *кібер-піратства* (у множині його проявів), *лобізму* (як негласної активності з боку представників «копірайту») та, власне, *антиконтрафактної політики* (як кульмінації лобістських зусиль, їхнього видимого прояву в сфері інтелектуально-правових відносин).

Також звернемо увагу, що в контексті дисертаційної тематики термін «копірайт» слід інтерпретувати *розширено*. Вживаючи це слово (зазвичай в «лапках»), ми звісно маємо на увазі, насамперед, авторське право, але не тільки. До змісту «копірайту» в окремих випадках також відносимо і суміжні права, і патентні правовідносини, і засоби індивідуалізації товарі та послуг (торговельні марки, товарні знаки, комерційні найменування), та інші можливі різновиди інтелектуальної власності. З *юридичної* точки зору це не зовсім коректно, однак варто робити поправку на *соціально-філософський* характер даного дослідження. Тому для лаконічності дозволимо собі вживати термін «копірайт» саме в такому розширеному розумінні, вкладаючи (залежно від контексту) в це

поняття *всі зазначені аспекти* права інтелектуальної власності, але перш за все – авторське та суміжні права.

Важливі для даного підрозділу «найгостріші кути» сучасної антиконтрафактної політики – особливої суспільної сфери, що сформувалася внаслідок симбіозу організаційно-правових, економічних, культурних практик, спрямованих на підвищення ефективності охорони і захисту інтелектуальної власності в Україні та світі – вже було частково висвітлено раніше в деяких наших роботах [257; 260; 281; 283; 292; 295; 481]. Істотне значення для об'єктивного вивчення проблем охорони і захисту інтелектуальної власності, а також деяких суміжних питань (корупції, лобізму, інших) мають роботи окремих дослідників, на які ми спиралися в даному підрозділі [35; 75; 80; 396].

Почнемо з соціально-філософського дослідження кібер-піратства як *засобу ідеологічного впливу* в інформаційному суспільстві. Актуальність філософського аналізу цього соціокультурного явища обґрунтовується неоднозначністю його суспільних оцінок. Одна сторона в цій «глобальній суперечці» заявляє, що кібер-піратство (та його істотна складова – порушення авторського права в інтернет-просторі) є безперечним злочином, тож має каратися за всією строгістю закону. Проте існує й протилежна думка: сьогодні «копірайт» (та звинувачення в його порушенні) все частіше використовується в якості інструменту пресингу на незалежні (в т.ч. й дисидентські) ЗМІ та різного роду ресурси в Інтернеті, які нерідко надають достатньо цінну інформацію на безоплатних умовах невизначеному колу користувачів. В цьому контексті неможливо не звернути увагу на той очевидний факт, що «копірайт» є джерелом збагачення, перш за все, медійних компаній, яким автори об'єктів інтелектуальної власності передали свої авторські права. Так чи інакше, окреслене *ідеологічне* та, в значній мірі, політичне, економічне, юридичне *протистояння* продовжує загострюватися.

Зазначене протистояння, головний фронт якого розгорнутий в інтернет-просторі, має своє втілення в матеріальному світі. Так, наприклад, в 2006 р. у Швеції з'явилася перша в світі «Піратська партія», що висловлюється за

корекцію авторського й патентного права. Вона досягла певного визнання, оскільки в 2009 р. її представник навіть отримав в Європарламенті одне з 18 місць, закріплених за Швецією. Аналогічні партії з'явилися пізніше і в інших країнах, вимагаючи скорочення строків дії авторського права, законодавчого захисту від негласного збору інформації про приватне життя, недопущення цензури в Інтернеті, тощо.

А почалося все саме з цензури. Як вже зазначалося, на початку 2006 р. у Швеції було засновано «Піратську партію» (швед. Piratpartiet). 31 травня 2006 року відбувся рейд шведської поліції на сервери хостингу, де розміщувався файлообмінний сайт «The Pirate Bay» та понад 200 інших сайтів, що стало приводом до першого публічного виступу партії та призвело до високого інтересу ЗМІ до неї. Якщо до цього щодня реєструвалося близько десяти нових членів партії, то лише за два дні після цієї події кількість учасників зроста майже удвічі та склала 3 611 чоловік.

На знак протесту проти дій поліції у відношенні «The Pirate Bay» 3 червня 2006 партія організувала масові акції у Стокгольмі та Гетеборзі, відомі як «піратські демонстрації». У своїй промові лідер партії Р. Фальквінге порівняв *обмеження на файлообмін* із середньовічною монополією церкви на розповсюдження знань, та закликав боротися за право на вільний обмін інформацією.

Політична партія «Piratpartiet» існує у Швеції і нині, хоча не має своїх представників у владі (не має жодного місця ані в Риксдагу, ані в Європарламенті). Вона виступає проти існуючого законодавства в області інтелектуальної власності стосовно патентів та копірайту (однак не заперечує торговельні марки й товарні знаки), і ратує за припинення участі Швеції в міжнародних організаціях із захисту авторських прав, таких як ВОІВ і СОТ. Всупереч поширеній помилковій думці, «Piratpartiet» *не виступає* проти авторських прав як таких, а лише прагне дозволити необмежений *некомерційний* обмін об'єктами авторських прав, зберігаючи заборону на їх

нелегальний комерційний обіг. Крім того, партія вимагає захисту приватності в мережі Інтернет та конфіденційності в повсякденному житті.

Окремо хочеться сказати про існування (вже понад 13 років) та величезну популярність шведського BitTorrent-трекера «The Pirate Bay». Він є одним з найбільших у світі файлообмінних порталів, а також служить як пошуковий індекс для .torrent файлів. Через агресивне переслідування з боку різних корпорацій – тримачів авторських прав, «The Pirate Bay» досить часто «переїжджає» з країни в країну, хоча його сервери залишаються у Швеції. Діяльність порталу неодноразово знаходила підтримку з боку різних сил – «Піратської партії Швеції», «Anonymous» та навіть окремих авторів й виконавців. Наприклад, в 2007 році учасники industrial-гурту Nine Inch Nails розмістили на своєму офіційному сайті посилання для завантажування пісень зі свого нового альбому через «The Pirate Bay», проте це ніяк не завадило альбому в майбутньому посісти друге за популярністю місце в списку Billboard.

У березні 2012 представники «The Pirate Bay» заявили про можливість розміщення частини обладнання свого сервісу на безпілотному літальному апараті під управлінням GPS, запущеному над нейтральними водами океану, з метою хостингу проекту поза юрисдикцією будь-якої держави. І справді: якщо існують офшори, які дозволяють в цілому легально уникати сплати податків, або держави із «зручними прапорами» для спрощення життя судноплавним компаніям, тоді чому ж щось подібне не може бути застосоване у сфері інтелектуальної власності (коли екстериторіальність унеможливить притягнення до відповідальності, оскільки буде неясно, за якою юрисдикцією це можна зробити)?

Представники порталу «The Pirate Bay» висувають деякі новаторські ідеї щодо можливого досягнення компромісу між авторами (тобто *первинними* суб'єктами права інтелектуальної власності на свої твори) та споживачами творчої продукції – користувачами порталу. Зокрема, розглядається можливість створення спеціального сервісу, за допомогою якого музиканти зможуть напряму продавати свої треки чи пісні, заробляючи 90 % з їхнього продажу.

Решту (10 % від вартості кожної композиції) утримуватиме в якості комісії сам сервіс. Ще раніше подібні ідеї лунали в деяких роботах [482, с. 197; 492, с. 11].

На думку прибічників цієї концепції, впровадження подібних механізмів реалізації творчих продуктів дозволить знизити їхню вартість для споживачів, адже в такому разі *усувається* величезний ланцюг традиційних посередників, які зазвичай забезпечують дистрибуцію творчої продукції. І останні це добре розуміють. Власне, тому ці посередники й тримаються так міцно за інструменти «копірайту» та стоять на вкрай консервативних позиціях щодо продовження життя існуючих схем його реалізації. Вони бажають продовжувати «паразитувати» на результатах чужої творчості, тому що без їхніх послуг в нинішніх (ними ж вибудованих) умовах автор не може повноцінно презентувати свій твір суспільству [9; 88; 126; 365; 396; 432; 462; 499; 511].

Звісно, поки що ніхто не пропонує взагалі скасувати «копірайт». Однак він повинен визначити свою долю в процесі конкуренції з альтернативними інститутами дистрибуції (із такими інструментами, як «рекомендаційний сервіс», «постфактумні платежі» та інші можливі альтернативи майбутнього). А *нині* все, що пов'язано з копірайтом, у декілька разів здорожчує продукцію для добросовісних користувачів, та при цьому не робить авторів багатшими [467].

Боротьба з інакомисленням в Інтернеті спонукає ідейних борців за вільний інформаційний обмін шукати нові технічні й технологічні можливості для свого існування та функціонування, всупереч пресингу з боку урядів та корпорацій. Іншими словами, боротьба спонукає до творчості. В даному випадку йдеться про досить незвичну концепцію «I²P» (скор. від англ. «Invisible Internet» Project, український дослівний переклад – проект «Невидимий Інтернет»). Це відкрите програмне забезпечення, створене для організації надстійкої анонімної, зашифрованої мережі, і застосовуване для веб-серфінгу, анонімного хостингу (тобто створення анонімних сайтів, форумів і чатів, файлообмінних серверів, систем обміну миттєвими повідомленнями, ведення блогів), а також для файлообміну. Іншими словами, I²P – це анонімна самоорганізована розподілена комп'ютерна мережа, яка працює «поверх» звичайної Інтернет-мережі.

До подібних новацій можна зарахувати і т.зв. «дзеркала». У контексті інтернет-технологій *дзеркало* (англ. mirror) – це точна копія даних одного серверу на іншому. У всесвітній павутині дзеркалом сайту називають точну копію іншого сайту. Найчастіше дзеркала сайтів використовують для надання декількох джерел однієї й тієї ж інформації, особливо якщо основне, найбільш відоме джерело знаходиться під загрозою блокування або знищення. Серед основних причин «віддзеркалювання сайтів» можна назвати прагнення *захистити дані* від пошкодження, спотворення або руйнації, *зберегти копії веб-сайту* (особливо коли він на грані закриття), *забезпечити доступ до недоступної інформації* (заблокованої, видаленої, засекреченої). Всіма цими досягненнями активно користуються хакери. Кібер-піратство взагалі було б неможливим без подібних технологічних трюків.

Аналіз впливу феномену кібер-піратства на ідеологію, й на загальну динаміку розвитку інформаційного суспільства і його інститутів (в т.ч. й на інтелектуальну власність) ґрунтується на висвітленні подій, що спричиняють безпосередній результат у різних сферах суспільних відносин і в різних країнах. Мабуть, кращого прикладу для демонстрації подібного впливу, ніж діяльність угруповання «Anonymous», знайти було б достатньо важко. Детальний розгляд активності цієї організації було наведено у науковій статті, опублікованій раніше [292].

Діяльність «Anonymous» торкнулася й України, коли в 2012 році під дипломатичним тиском США та за участю представників міжнародних софтверних корпорацій «Adobe Systems Inc.», «Microsoft Corporation» та ін. правоохоронними органами України було закрито найбільший український файлообмінник EX.ua та розпочато кримінальне провадження за підозрою у порушенні авторського та суміжних прав. Невдовзі після цього на знак протесту було проведено серію DDoS-атак на урядові сайти (Кабінету Міністрів, Президента України, МВС, СБУ, Верховної Ради України), внаслідок чого їхнє функціонування тимчасово порушилось. Пізніше EX.ua відновив свою роботу. Втім, 16 листопада 2016 року сайт оприлюднив заяву про

майбутнє припинення роботи ресурсу. Таке рішення, ймовірно, було прийнято під тиском українського уряду, на виконання положень Глави 9 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [315], однак ініційовано одним з найвпливовіших лобістів копірайту в нашій країні – компанією «Microsoft Україна».

Згадування акцій кібер-піратського руху «Anonymous» є важливим для усвідомлення того, що в сучасному інформаційно-залежному світі з'являються нові типи суб'єктів інформаційного впливу, які здатні також певною мірою впливати на розвиток інституту інтелектуальної власності. Сутнісні ознаки «Anonymous» зводяться до наступного: це угруповання 1) не має конкретної національності, політичного або релігійного забарвлення (оскільки неодноразово діяло проти іміджу різних політичних сил в абсолютно різних країнах, й проти різних релігійних організацій – церков, сект тощо); 2) не має ані єдиного центру дислокації, ані устрою за ієрархічним принципом; 3) покладається на колективну силу окремих однодумців, які діють таким чином, що їхні сукупні зусилля приносять очікуваний ефект; 4) не переслідує матеріальні інтереси; 5) створює собі репутацію свого роду «сітьової машини відплати» – знеособленої, безпощадної та всюдисущої.

В інтерв'ю газеті «Baltimore City Paper» учасник руху заявив, що кожен, хто хоче, може бути «Анонімом» і рухатися до певного набору цінностей. У «Анонімів» є програма, із якою всі вони згодні, й всі їхні дії координуються. Але при цьому всі діють незалежно й без усякого прагнення до визнання.

«Anonymous» складається з різних учасників, в т.ч. і користувачів т.зв. «іміджбордів» (анонімних веб-форумів – тип форуму з відсутністю реєстрації). Також досить міцно цей рух асоціюється у свідомості інтернет-користувачів із соціальними мережами й віртуальними сервісами «Facebook», «MySpace», «Twitter», «YouTube», що використовуються «Анонімами» в якості майданчиків для розміщення публічних звернень, і ресурсним джерелом для мобілізації людей на протести в реальному світі, для створення неформальних груп за інтересами.

Вивчаючи можливості кібер-піратства як *засобу ідеологічного впливу*, доречно звернутися до «меметики» – міждисциплінарного підходу до вивчення еволюційних моделей передачі інформації, заснованого на концепції т.зв. «мемів». Дана концепція розглядає ідеї як «одиниці культурної інформації» в різних сферах, розповсюджені між людьми. При цьому під терміном «мем» у меметиці розуміють «одиницю передачі людської культурної еволюції» (за аналогією з геном у генетиці). Англійський еволюціоніст Р. Докінз стверджує, що «мем» – це одиниця інформації, що перебуває в мозку і є «мутуючим реплікатором у культурній еволюції людства». Він розглядає «меми» як закономірності, здатні впливати на своє оточення й спроможні до розмноження – реплікації [384]. Разом з тим, у науковому середовищі ведеться чимало спорів щодо правомірності екстраполяції концепції генетики на інформаційну сферу. Головна ж складова «концепції мемів» – власне «мем» – нині є частиною масової культури, особливо – її віртуальної сфери.

Одним зі значимих різновидів «мемів» є т.зв. «інтернет-меми», які мають свої закономірності розповсюдження. На думку деяких дослідників, спонтанному неконтрольованому поширенню від одного інтернет-користувача до іншого піддається не всяка інформація, а тільки та, котра яким-небудь образом залишає багатьох користувачів небайдужими до неї [39]. У цьому зв'язку також представляється необхідним згадати термін «медіавірус», запроваджений американським фахівцем в області засобів масової інформації Д. Рашкоффом для позначення «медіа-подій, що прямо або побічно викликають певні зміни в житті суспільства» [223]. Медіавіруси – це розповсюджені в інформаційній сфері «меми», інформація яких здатна змінювати сприйняття людьми локальних і глобальних подій. Рух «Anonymous» також у значній мірі пов'язаний із концепціями «інтернет-мемів» й «медіавірусів».

Медіавіруси породжують нові запитання, а не «готові відповіді», як, наприклад, піар-акції. Найпростіший спосіб відрізнити медіавірус від піар-трюку – визначити, чи «спрощується» питання, чи зводиться воно до емоцій, або ж, навпроти, стає надзвичайно складним. Вірус завжди змушує соціальну

систему, яку він атакує, виглядати заплутаною й незбагненою (якою вона і є насправді). Прийоми спрощення, відволікання, переключення уваги після «атаки медіавірусу» безнадійно застарівають. Адже медіавіруси здатні нейтралізувати спроби застосування до них «прийому маргіналізації». Так, типовою першою реакцією на контркультурну (незвичну) ідею стає прагнення дискредитувати її (вистіяти, звести до абсурду, тощо; наприклад, якщо хтось проти війни, то на нього провоєнне лобі спробує наклеїти ярлик «непатріота», «боягуза», «слабака» й таке інше). Однак «оболонка» добре сконструйованого медіавірусу дозволяє його «мемам» поширюватися перш, ніж вони будуть маргіналізовані. В свою чергу, медіавіруси, що виходять за рамки «офіційної точки зору», не дозволяють експлуатувати «право на єдину репрезентацію реальності». Вони виражають себе в іронії й апелюють до здатності аудиторії скласти об'єктивні судження. Завдяки цьому люди усвідомлюють складність, що приховується за видимою простотою репрезентацій нашого світу [166].

В певному ступені положення концепції «медіавірусу» правомірно поширювати й на феномен кібер-піратства в особі «Anonymous». Проте не всі кібер-пірати є такими «ідейними» (якими поки що бачаться активісти «Anonymous»). Дехто з них переслідує суто матеріальні інтереси: отримати доступ до персональних даних, комерційної таємниці, інсайдерської інформації, ноу-хау, грошових рахунків тощо. Діяльність інших може бути спрямована на різного роду маніпуляції – від звичайного політичного шантажу (наприклад, погроз поширити компрометуючі чи дискредитуючі відомості, з метою примусити публічну особу вчинити або ж утриматись від вчинення якихсь дій), до більш витончених, латентних вимагань (наприклад, поширення вірусних програм з метою створення вимушеного попиту на розробку відповідних антивірусів).

Таким чином, з огляду на все зазначене вище, кібер-піратство цілком правомірно вважати не тільки юридичною, але й соціально-філософською проблемою сучасності. І у філософському контексті ця проблема має діалектичну природу. Так, з одного боку, політична активність кібер-піратів є

потужним засобом ідеологічного впливу на суспільні процеси, який, хоч і реалізується у віртуальному просторі, та неминуче знаходить своє матеріальне віддзеркалення в реальному житті сучасного, інформаційного суспільства. Цей вплив триває постійно і, так би мовити, «он-лайн» (тобто в миттєвому й безперервному режимі). І він триватиме доти, поки існує Інтернет (в такому вигляді, як він функціонує нині).

З іншого боку, об'єктами атак кібер-піратів (навіть якщо ці атаки немеркантильного спрямування) можуть стати не тільки офіційні сайти державних установ чи веб-ресурси корпорацій, але й секретні відомчі архіви, й грошові рахунки фізичних осіб в платіжних системах, і навіть персональні дані, що просто зберігаються на комп'ютерах у вигляді електронних версій документів. Іншими словами, жертвами в такому разі можуть стати будь-які користувачі Інтернету, безвідносно до їхнього соціального статусу, політичних вподобань, ідеологічних поглядів, світоглядних установок тощо. В такому разі кібер-пірати однозначно перетворюються на кібер-злочинців, і виникає очевидна потреба в активізації інформаційно-правових механізмів юридичного захисту.

Взагалі ж варто відзначити, що осмислення тієї межі, коли кібер-піратство з «правопорушення» (в його загально-правовому розумінні) перетворюється на власне «злочин», є проблемою, яка потребує окремої уваги та має широкі перспективи для відповідного філософсько-правового дослідження. Соціально-філософський же аналіз *кібер-піратства* як новітнього суспільного явища, притаманного інформаційному суспільству (зокрема, розгляд окремих, найбільш істотних епізодів з практики організації «Anonymous»), надає можливість зробити певні узагальнення стосовно перспектив розв'язання цієї актуальної проблеми розвитку сучасного людства.

Звісно ж, будучи сучасником подій, завжди непросто оцінити їхню роль для майбутнього, та ще важче відповісти на питання: може це і є переламний момент історії? Майже нічого сьогодні не можна сказати або зробити таємно. Преса і раніше оприлюднювала зміст різних неявних подій, проте інтернет-

технології дозволяють робити це анонімно та незрівнянно швидше, масштабніше та ефектніше.

Діяльність групи «Anonymous» можна назвати різновекторною. «Аноніми» реагують практично на всі значимі події, що відбуваються в різних регіонах земної кулі. Можливо, ми є свідками народження принципово нового глобального механізму висловлення громадської позиції суспільними групами по найрізноманітніших питаннях. Тут також виникають питання: чия саме ця позиція? громадяни яких держав найчастіше беруть участь в анонімних акціях? хто їх інспірує та які кінцеві цілі при цьому переслідуються? І ряд інших.

На сьогоднішній день однозначних відповідей на подібні питання, ймовірно, ніхто надати не зможе. Поки що загальне уявлення про діяльність «Анонімів» таке, що переважно вона спрямована на демонстрацію незадоволеності групи людей (безсумнівно, людей технологічно прогресивних, широко інформованих і політично активних) поточним станом речей у світі, зокрема, численними зловживаннями з боку владних структур і багатьох корпорацій у відношенні таких суспільних цінностей, як свобода слова й принцип вільного поширення інформації. Інколи прикриттям для подібних зловживань служать, як це не парадоксально, правові інститути. Для того щоб запустити механізм легального пресингу, держава і корпорації нерідко апелюють до універсальних правових категорій «авторське право», «інформаційна безпека» і таке інше.

Не заперечуючи важливості питань *захисту інформаційної безпеки* (як фундаментальної складової сучасної концепції національної безпеки), *розвитку інституту інтелектуальної власності* (як одного з важливих показників загального рівня наукового потенціалу нації) та інших соціальних інститутів, все-таки хочеться акцентувати увагу ось на чому: сьогодні все частіше простежується тенденція всезагального усвідомлення, що інформація є суспільним надбанням, і може підлягати обмеженню в доступі лише в тих рідких випадках, коли потенційна шкода від її розкриття значно превалює над суспільною користю й правом суспільства володіти нею. На користь визнання

даної тенденції в нашій країні свідчить динаміка розвитку вітчизняного інформаційного законодавства (зокрема, прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації»). Однак ідеологічний вплив Інтернету на суспільні процеси є питанням, яке потребує подальшого вивчення, а феномен кібер-піратства являє собою перспективний об'єкт для осмислювання з позицій різних гуманітарних наук.

Досліджуване у першій частині даного підрозділу явище кібер-піратства має різноманітні соціальні чинники. Звісно, необхідно розрізнити нетотожні види кібер-піратства. У залежності від мотивів, піратство у віртуальному просторі можна кваліфікувати і як *звичайне хуліганство* (коли молоді ІТ спеціалісти жадають випробувати свої ідеї та вміння у сфері інформаційних технологій), і як *цілеспрямовану злочинну діяльність* (коли головним мотивом є заволодіння чужою інформацією з метою протизаконного збагачення різними способами). Однак в даному дослідженні *кібер-піратство розглядається як соціокультурний феномен*, коли головним мотивом хакерських атак є суспільний протест, конфлікт ідеологій та принципово різне розуміння сучасних завдань інтелектуальної власності, яка неминуче трансформується під тиском інформаційного імперативу.

В значній мірі феномен кібер-піратства обумовлений і *політичним чинником*. Політика щодо інтелектуальної власності, у свою чергу, може бути розділена на окремі змістовні частини: 1) лобістська політика з боку найбільш впливових правовласників щодо повсюдного впровадження безкомпромісних механізмів охорони і захисту копірайту, патентів, засобів індивідуалізації товарів та послуг, тощо; 2) антиконтрафактна політика на державному, міждержавному та всесвітньому рівнях, у багатьох аспектах сформована саме внаслідок активності інтелектуально-правового лобі.

Таким чином, ми закономірно наближуємося до логічної необхідності проаналізувати ще один соціальний феномен – *лобізм (лобіювання)* у сфері відносин інтелектуальної власності. Лобізм при цьому бачиться в якості *ключової передумови* і до сплеску кібер-піратства (як форми суспільного

протесту щодо можливих перспектив абсолютизації «копірайту»), і до активізації антиконтрафактної політики на національному та глобальному рівнях у самих різних її проявах.

Актуальність дослідження проблеми лобізму в соціально-філософському ракурсі обумовлена тим, що дане соціальне явище істотно впливає на весь політичний процес. А оскільки різнорівнева політика, опосередкована правовою системою, є атрибутом будь-якого цивілізованого суспільства, то спроби чинити явний або латентний вплив на політичний (у т.ч. законотворчий) процес породжують у суспільстві спектр протиріч, які можуть мати як соціально-економічні, так і духовно-культурні виміри. Отже, лобізм – це фактор, що задає певні тенденції й формує деякі закономірності суспільного розвитку. В інформаційному суспільстві механізми лобіювання здобувають власну специфіку. Спробуємо проаналізувати найбільш актуальні моделі лобізму, а також оцінити *ступінь його впливу* на культуру законотворчості в інформаційному суспільстві, і власне на право інтелектуальної власності, і на суспільне буття в цілому.

Як свідчить історія, окрім волі й суспільної думки широких мас населення (умовно кажучи, «середнього класу»), на законотворчий процес найчастіше впливають окремі соціальні групи, що мають інтереси, відмінні від «загальних». Їхній вплив на законотворчий процес змушує законодавців враховувати розходження в інтересах різних сил у структурі соціуму. Такі групи впливають на законотворчість за допомогою інституту лобі. Одразу зробимо певне термінологічне уточнення: терміни «лобізм» і «лобіювання» мають майже тотожний зміст, однак під *лобізмом* зазвичай мається на увазі специфічний інститут політики, у той час як *лобіювання* позначає процес, певний алгоритм дій з метою впливання на інші політичні інститути (законотворчість, виборчий процес, тощо). А слово «лобі» зазвичай означає певну групу людей, що озвучують у владних колах свої інтереси, або ж інтереси інших суб'єктів, прямо не вхожих у владні структури (бізнесу, різноманітних общин, тощо), за їхнім дорученням.

Лобізм (точніше, його роль у законотворчому процесі) – у найвищому ступені дискусійний інститут законодавчої техніки. Його необхідність у системі законотворчості, характер впливу на процес формування системи законодавства, можливості й технології використання є предметом численних дискусій політологів, філософів, соціологів та інших дослідників. Сам термін «лобіювання» («лобізм», «лобі») загалом можна визначити як спроби будь-яких приватних осіб впливати на діяльність урядів чи парламентів у державах [435].

Іншими словами, лобіювання в сфері законотворчості являє собою діяльність певних промислових, фінансових, національних або інших соціальних груп, з метою втілення своїх інтересів у створюваних нормативних правових актах. Лобі давно вже є невід'ємною складовою частиною сучасного законотворчого й політичного процесу. Традиційно сам термін «лобі» сприймається негативно, оскільки асоціюється із брудними політичними технологіями, з авантюрами в законодавчих структурах, із підкупом та іншими корупційними діями. Однак не можна заперечувати і той факт, що лобіювання існує в переважній більшості сучасних держав. Це й обумовлює необхідність філософського дослідження даного явища.

Терміни «лобі», «лобізм», «лобіювання» англійського походження (від англ. «lobby» – «подвір'я», «кулуари»). Так в XVII-XVIII ст. називали криту галерею між залами засідань палат у будівлі британського парламенту, в якій постійно перебували посередники, здатні чинити вплив на парламентаріїв. Тобто тут представники законодавчої влади мали змогу конфіденційно спілкуватися з особами, зацікавленими в прийнятті тих або інших законів, та з їхніми посередниками (серед яких нерідко зустрічалися й авантюристи). Дуже скоро встановилася й певна такса як за голоси лордів, так і за послуги лобістів.

Із середини XIX ст. лобізм приходить у США й стає нормальною практикою в Конгресі. В умовах бурхливого розвитку промислового капіталізму головним предметом лобі стають інтереси фінансових і промислових угруповань. Дещо пізніше, з урахуванням британського й

американського досвіду, з початку ХХ ст. лобіювання законопроектів активно входить у практику континентальної Європи.

Для розвитку лобістської діяльності в ході законотворчості необхідний ряд умов: наявність у суспільстві угруповань, здатних сформулювати свої об'єднуючі цілі в нормативній формі й мобілізувати відповідні зусилля, організаційні можливості й матеріальні кошти для втілення цих цілей у чинному законодавстві; визнання державою диференціації інтересів усередині суспільства й готовність враховувати цей факт у законотворчій діяльності, тобто ідеологічний плюралізм; можливість участі в законотворчій діяльності різних політичних і соціальних груп (реальний парламентаризм). Тому лобізм у законотворчості більшості сучасних країн є неминучим явищем. Невластивий лобізм, мабуть, тільки тоталітарним державам, у яких не існує можливості диференціювати інтереси різних суспільних груп і реально досягати соціального консенсусу в законотворчості [493].

Лобізм проявляється в найрізноманітніших формах. Найбільш відома й у минулому найпоширеніша форма впливу на законодавців з боку зацікавлених груп – *матеріальне лобіювання*. Дана форма звичайно асоціюється із простим підкупом – врученням учасникам законотворчої діяльності грошових сум готівкою або перерахування на банківський рахунок. Однак нині, в умовах існування в розвинених державах реальних антикорупційних механізмів, включаючи уважний моніторинг доходів і витрат законодавців, застосування цього способу лобіювання ускладнюється, тому й зустрічається рідко. Навпроти, подібне асигнування коштів є класичним способом дискредитувати політичного супротивника.

Набагато частіше використовуються методи непрямого, прихованого матеріального лобіювання, встановити факт застосування яких не так просто. Для ілюстрації таких методів можна навести видання книг, авторами яких є учасники законотворчого процесу (із виплатою їм нісенітно гігантських авторських гонорарів), здійснення оплати інших видатків, надання учасникам законотворчого процесу матеріальних благ безкоштовно або за заниженими

цінами, призначення родичів законотворців на високі посади без реальних обов'язків (але із гарним доходом), укладення з підприємствами, щодо яких законодавці є афілійованими особами, винятково вигідних договорів, тощо. Сюди ж може належати й надання матеріальних коштів політичним партіям – наприклад, у формі оплати передвиборної кампанії. У більшості сучасних держав, щоправда, всі ці методи заборонені. Але не у США. Як це не парадоксально, але в «колисці демократії» практично не існує обмежень у лобіюванні законопроектів за умови підконтрольності цього процесу – реєстрації лобістів і повної їхньої підзвітності у своїй діяльності. Дозволене також і матеріальне лобіювання. При цьому лобіст не має права приховувати свої видатки, пов'язані з лобіюванням законопроектів. І ці видатки обкладаються величезними податками!

Американська модель лобіювання законотворчості передбачає високе оподаткування. Такий механізм робить вплив на законотворчий процес достатньо дорогим. І це дуже важливо, тому що практично виключає з числа «носіїв інтересів» явний криміналітет (для якого було б значно дешевше просто порушувати прийняті закони, використовуючи корупційні зв'язки для прикриття), а також випадкових осіб. Врешті у лобіюванні можуть брати реальну участь тільки великі промислово-фінансові групи, що висловлюють інколи інтереси цілого напрямку в економічному житті країни. І вони здатні асигнувати на лобіювання законопроектів підчас астрономічні суми.

Ще один різновид впливу на законотворчий процес – т.зв. *психологічне лобіювання*, яке являє собою здійснення психологічного тиску на учасників законотворчого процесу з метою спрямування їхньої діяльності в певне русло. В якості прикладів застосовуваних методів психологічного лобіювання можна навести такі: «завалювання» учасників законотворчого процесу фіктивними письмовими зверненнями, що імітують громадську активність; проведення кампаній психологічного тиску в засобах масової інформації; організація «тематичних» вуличних акцій та демонстрацій; погрози, провокування різного

роду обструкцій, які виводять політиків з рівноваги; нарешті, звичайний шантаж (наприклад, погрози розповсюдити компрометуючі матеріали).

Інтелектуальне лобіювання – інша модель (або механізм) впливу на законотворчий процес. Цей вид лобіювання найбільш делікатний. Він може являти собою інтелектуальну допомогу учасникам законотворчості, що, між іншим, має на меті спрямування діяльності політиків, законотворців, парламентаріїв, урядовців у певному напрямку. Таке лобіювання здійснюють особи, які володіють законодавчою технікою або є фахівцями в регульованій сфері суспільних відносин. Для законотворчої діяльності це навіть може бути істотною формою допомоги, а не тільки фактором впливу.

Інтелектуальне лобіювання може знаходити реалізацію в наступних формах: консультування учасників законотворчої діяльності (як з питань законодавчої техніки, так і по суті регульованих відносин); надання законодавцям готового альтернативного законопроекту; демонстрація результатів незалежних досліджень, що мають значення для законодавчого регулювання; виступ у профільних комітетах із аналізом обговорюваного законопроекту; наукова розробка питань правового регулювання певних відносин; доведення до відому осіб, зайнятих у законотворчому процесі, думки широких мас населення; проведення науково-практичних конференцій за участю представників законодавчої й виконавчої влади, тощо. Інтелектуальне лобі також може супроводжуватися певними психологічними маніпуляціями та матеріальним стимулюванням, але зазвичай в опосередкованих формах.

Суб'єктами лобіювання є: 1) носій інтересів, 2) учасники законотворчої діяльності, 3) самі лобісти (як посередники в діалозі між першими й другими, якщо вони не ототожнюються з носіями інтересів).

Головними джерелами лобіювання (носіями інтересів) виступають суспільні групи, що мають власні стратегічні інтереси, які вони воліють втілити в законодавстві. Найчастіше в якості таких суб'єктів виступають фінансові, промислові й торговельні угруповання, бажаючі захистити в ході законотворчості певні економічні інтереси. Саме вони найчастіше й виступають

як сторона, що впливає на процеси створення, корекції або скасування законів і підзаконних актів. Навіть у країнах з багатими демократичними традиціями лобізм переслідує переважно соціально-економічні цілі, пов'язані з: вирішенням питань власності й прав розпорядження нею; наданням ексклюзивних прав на ведення конкретної діяльності (експорту сировинних ресурсів, виробництва озброєння й ін.); із державним замовленням, квотами, ліцензіями, дотаціями, кредитами, тарифами на енергоресурси, економічними й податковими пільгами; із фінансуванням соціальних програм. Саме великі промислові й фінансові угруповання, що репрезентують ті або інші галузі суспільного виробництва, здатні найбільш оперативно мобілізувати найефективніші засоби лобізму – гроші, які так чи інакше необхідні для реалізації кожної з форм лобіювання. Для них лобізм виступає просто вкладенням коштів у вигідну справу, у створення привілеїв для бізнесу. Інколи це може створювати позитивний соціальний ефект (наповнення бюджетів, покращення зайнятості, стабілізацію курсу національної валюти, збільшення торгових оборотів).

Втім, носіями інтересів можуть виступати не лише бізнес-структури, але й інші соціальні групи – політичні, інтелектуальні, творчі, етнічні, релігійні, культурні. Вони частіше використовують з метою впливу на законодавчий процес неекономічні форми лобіювання (психологічні й інтелектуальні). Лобіювання ними певних законопроектів зазвичай не настільки потужне.

В якості суб'єктів законотворчості та, у той самий час, об'єктів для лобі виступають учасники законодавчої діяльності. При цьому помилковим було б вважати, що лобізм має на меті вплив на поведінку одних тільки парламентаріїв. Лобіювання спрямоване на діяльність кожного із суб'єктів законотворчості. Об'єктом матеріального, психологічного або інтелектуального впливу може стати будь-який учасник процесу підготовки й прийняття нормативного правового акту. Тому що діяльність кожного з них є невід'ємною складовою законотворчого процесу в цілому й може вчинити значний вплив на його результати. Ступінь впливу лобістів на органи державної влади залежить від сформованих у країні правових норм і політичної практики. В авторитарних

державих при відсутності парламенту (або виконанні ним суто номінальних функцій) зусилля лобістів спрямовуватимуться на співробітництво із урядом або керівником держави, тобто із фактично законотворчою владою. І навпаки, в країнах, де реальні повноваження виконавчої влади у сфері законотворчості обмежені, лобіювання ведеться, відповідно, на парламентському рівні.

У сучасних умовах для повноцінного лобіювання необхідна й наявність лобістів – посередників між бажаними закріпити свої інтереси в законодавстві й відповідними учасниками законотворчості. Особливо важливими є функції лобістів при використанні методів економічного лобіювання. І справа тут не тільки в організаційних проблемах. Лобісти виступають не просто як посередники, не просто як люди обізнані, до кого й за чим звертатися, і чії послуги скільки коштують. Лобісти виступають в певній мірі як фахівці з висловлення абстрактних соціальних інтересів у конкретній нормативній правовій формулі. Вони визначають, у якій саме формі та в якому виді нормативних актів необхідно відобразити ті або інші зацікавленості.

Інакше кажучи, лобісти виступають як фахівці з формулювання інтересів у нормативних розпорядженнях. Вони мають допомагати своїм клієнтам – носіям стратегічних інтересів – віддзеркалювати ці інтереси в текстуальній формі законопроектів або поправок до них. Саме з цієї причини (з урахуванням ролі лобізму в законодавчій практиці сучасності) лобісти повинні розглядатися як повноцінні учасники законотворчості, яким необхідні системні знання у сфері законодавчої техніки. Професіоналізм лобістів є запорукою не тільки ситуативної ефективності їхньої дії, але й самої можливості системного, широкого й планомірного лобістського впливу на діяльність законодавців. Тому в США лобістами є зазвичай відставні сенатори або колишні члени Верховного суду, які мають практичний досвід законотворчої роботи. Ймовірно, саме їхній професіоналізм багато в чому й обумовлює ту роль, яку лобізм традиційно грає в роботі американських парламентаріїв. «Випадковій людині» стати лобістом у Конгресі США або в законодавчих органах штатів практично неможливо. Звісно, лобіст – це не професія у формально-

юридичному розумінні, але це безумовно професія з точки зору вимог до професійних якостей, наявних у цих посередників. Вони мають бути не тільки «своїми хлопцями» у владних коридорах, мають не тільки володіти гарними комунікативними здібностями, а ще й повинні мати найвищий рівень інтелектуальної (зокрема, юридичної) підготовки.

Головною умовою «позитивного» характеру лобізму для законотворчого процесу виступає те, щоб самі «носії інтересів» дійсно представляли значну частину суспільства, об'єднану спільними соціальними інтересами (в т.ч. культурними, ментальними, економічними, тощо). Лобізм тільки тоді потрібний і корисний для суспільства, і позитивно впливає на законотворчу культуру, коли він здатен реально сформулювати й артикулювати інтереси певної соціальної групи, а не особисті інтереси конкретних політиків або вузькі (нерідко, антисуспільні) потреби приватного, монопольного характеру. В останньому випадку лобізм стає лиш однією з форм корупції.

В зазначеному контексті лобізм (як форма представлення інтересів досить широкої соціальної групи) може ставати інструментом диференціації суспільних інтересів, виділяти основні групи інтересів, встановлювати пріоритет тих або інших з урахуванням рівня суспільної підтримки.

Однак справи із застосуванням інституту лобі насправді не такі вже позитивні для переважної більшості суспільства повсюдно. І наступний приклад проілюструє деструктивні риси, що може нести лобізм для принципів соціальної справедливості та суспільних інтересів в цілому. Оскільки нинішня епоха розвитку людства характеризується процесом формування *інформаційного* суспільства, то розглянемо *приклад лобіювання* в одній з найбільш чутливих для даного суспільства сфер – у просторі інтелектуальної власності.

Так, наприклад, в екваторіальній Африці близько 25 млн. людей є ВІЛ-інфікованими. Як відомо, від СНІДу поки що немає ліків, однак є препарати, які дозволяють значно сповільнити перебіг хвороби. Ці доволі ефективні види антиретровірусної терапії наразі ще експериментальні, але їхнє застосування

вже істотно позначилося на ситуації. У цивілізованих країнах пацієнти, що регулярно приймають коктейль із цих препаратів, подовжують своє життя на декілька десятиліть. Це дорогі препарати. Коли вони вперше з'явилися в США, лікування однієї людини обходилося в 10-15 тисяч доларів на рік. Сьогодні деякі річні курси терапії коштують близько 25 тис. доларів. За такими цінами, зрозуміло, жодна африканська країна не в змозі дозволити собі лікувати більшу частину населення. Так, сума навіть в 15 тис. доларів перевищує валовий національний дохід Зімбабве на душу населення у тридцять разів [412].

Ціни такі високі не тому, що інгредієнти ліків дорого коштують. Ціни завищені через те, що препарати захищені патентами. Фармацевтичні компанії, які нині виготовляють ці рятівні суміші, користуються, щонайменше, двадцятилітньою монополією на свої винаходи. І вони, природно, свою законну монополію використовують, щоб витягти з ринку якнайбільше. Своє лобі вони застосовують також і для *підтримки високих цін* усюди в світі [126, с. 233].

Фармацевтика об'єктивно має потребу в патентах. Адже патент надає фармацевтичній компанії впевненість у тому, що в разі винаходу справді успішних ліків від якої-небудь хвороби, гарантовано повернуться інвестиції й можна буде навіть добре заробити. Для суспільства це надзвичайно цінний стимул. У той самий час, коли лідери африканських країн стали усвідомлювати спустошливий розмах епідемії СНІДу, вони почали вишукувати способи ввезення препаратів проти ВІЛ за цінами, істотно нижчими за ринкові. Так, в 1997 році ПАР прийняла закон, що дозволяв країні ввозити (без узгодження з власником патенту) до Південно-Африканської Республіки патентовані (закордоном) ліки, вироблені під контролем власника патенту в іншій країні, або офіційно реалізовані на ринку іншої країни. Наприклад, якщо препарат був виготовлений за ліцензією в Єгипті, або імпортований і поступив у продаж в Єгипті, його можна було б увозити в ПАР з Єгипту. Це називається «паралельним імпортом». У цілому, подібна практика дозволена міжнародним торговельним правом, і особливо заохочується в рамках Європейського Союзу як прояв принципу вільного ринку й боротьби з монополіями [389].

Паралельний імпорт – явище досить цікаве і неоднозначне з позицій офіційної доктрини інтелектуальної власності. *Паралельний імпорт* означає імпорт товарів за рамками офіційних каналів розподілу, про які є домовленість з виробником. Оскільки виробник (найчастіше він же – і власник патенту) не має прямого договірної зв'язку із паралельним імпортером, то імпортовані таким способом товари іноді називаються «товарами сірого ринку», що насправді не зовсім коректно, оскільки самі імпортовані товари є цілком оригінальними. Вони не є контрафактом. Однак ті додаткові (неофіційні, неузгоджені) канали розподілу потрапляння «сірих» товарів до певної країни не контролюються виробником-інтелектуальним правовласником.

Виходячи з права на імпорт, яким право інтелектуальної власності (ІВ) наділяє володільця ІВ, останній може спробувати заперечити проти такого імпорту з тим, щоб розділити ринки. Однак, якщо особливості маркетингу продукції за кордоном, застосовувані самим власником ІВ або з його згоди, призводять до *вичерпання* внутрішнього права інтелектуальної власності (наприклад, шляхом «першого продажу»), тоді й *право на імпорт* також вичерпується (після першого продажу кожної окремої партії запатентованого товару закордон), і на *нього* не можна надалі посилаючись в діях проти такого паралельного імпорту [507].

Паралельний імпорт не має нічого спільного із поставками підробленої, контрафактної продукції, з махінаціями на митниці (у яких доречніше звинувачувати митників, аніж незалежних імпортерів), та нічого спільного із недотриманням зобов'язань і домовленостей (оскільки їх просто не було від початку). Експерти наводять численні приклади ситуацій, коли товари, поставлені до якоїсь країни ексклюзивними дистриб'юторами, обходяться місцевим споживачам у разі дорожче, аніж такі самі вироби тієї ж якості й походження, ввезені незалежними імпортерами (т.зв. «сірими дилерами»). Причому – і це принципово важливий момент – йдеться про повністю законне ввезення оригінальних виробів, з дотриманням всіх формальностей: коректним декларуванням, оплатою мита, тощо.

Найбільш незадоволеною стороною у разі застосування паралельного імпорту, звісно ж, є офіційний дилер. Паралельний імпорт – це, як вже було сказано вище, лише *додатковий*, і що не менш важливо, *незалежний* канал поставки. Його наявність не дозволяє власникам товарних знаків (та їхнім дилерам) монополізувати ринок й необґрунтовано накручувати ціни, і, до речі, затримувати запуск у продаж нових продуктів (а затримки ці – знову ж таки в маркетингових цілях, для створення споживчого ажіотажу і роздування цін). Якщо ж вдається ліквідувати монополії з боку офіційних дилерів, які працюють на території певної країни, то ціни (не важливо на що – на імпортні медпрепарати, автомобільні запчастини, тощо) можуть впасти більш ніж вдвічі, до 60 %. І тут розпочинається вже доволі звична істерія власників патентів – головних монополістів та, відповідно, перших бенефіціарів на ринку продукції, що так чи інакше підпадає під категорію інтелектуальної власності. Отже, як і у сфері авторського права (копірайту), так і в патентній (включаючи засоби індивідуалізації товарів) *витрати на дистрибуцію* неодмінно закладаються в кінцеву вартість захищеної патентом продукції та роблять її неймовірно дорогою, а отже – менш доступною.

Тому приклад із ПАР, наведений раніше, є класичною ситуацією в сучасному глобалізованому світі. Як зазначалося, ПАР в 1997 р. прийняла важливий закон, коректний з соціальної й гуманітарної точки зору. Проте уряд США виступив проти нього. До влади ПАР було спрямовано «прохання» відмовитися від практики «паралельного імпорту», змінити закон, і для більшої переконливості в 1998 році ПАР включили до списку кандидатів на запровадження торговельних санкцій. У тому ж році понад 40 фармацевтичних компаній ініціювали судові процеси проти дій південноафриканського уряду. Їхня позиція була підтримана США та ЄС.

Зрозуміло, що така політика ще раніше була ґрунтовно пролобійована самими фармацевтами-монополістами всередині США й країн ЄС. Природно, що фармацевтичні компанії заявляли, нібито ПАР порушує зобов'язання в рамках міжнародного права, піддаючи дискримінації один з видів патентів –

фармацевтичний. Вимоги урядів декількох країн на чолі зі США зводилися до «необхідності поважати ці патенти як і всякі інші, безвідносно до того, який ефект такий порядок речей матиме для боротьби зі СНІДом у ПАР» [405]. Примітно, що зупиняючи поставку ліків проти ВІЛ за низькими цінами до Африки, уряд Сполучених Штатів не прагнув зберегти ці препарати для громадян США. Адже антиретровірусні засоби – це ж не провіант (в тому розумінні, що у випадку з ними не працює логіка на кшталт «якщо вони це з'їдять, нам нічого не залишиться»).

Фактично дії США тоді були спрямовані на блокування можливого поширення інформації про те, як взяти препарати, наявні в Африці, та змішати їх у ліки, які, можливо, врятують 25 мільйонів життів. У той же час втручання США було нездатне захистити реальний прибуток американських фармацевтичних компаній. Бо справа в тому, що африканські країни все одно не були готові купувати ліки по їхній оголошеній вартості. Тому заборона «паралельного імпорту» цих препаратів ніяк не могла істотно підвищити обсяги продажів американських компаній в тому регіоні. Дешеві медикаменти в Африку не пустили саме через «замах» на непорушний принцип інтелектуальної власності світових монополістів у фармацевтиці [465].

Втручання Сполучених Штатів тут можна розглядати в певному контексті. Безсумнівно, воно не є головною причиною, чому африканці не одержують медикаментів у достатніх обсягах за доступними цінами. Масова бідність і фактична відсутність системи охорони здоров'я в цих країнах – більш істотні причини. Але ціни на ліки впливають на попит, а самі ціни формуються патентами. Приток медикаментів у Африку не тільки суперечив би регіональним інтересам фармацевтів, які контролюють світовий ринок антиретровірусних препаратів, у частині одержання прибутку. Він створював би загрозу для існуючої *монополії на інформацію*, що лежить в основі виробництва даної продукції. Аргументом на користь обмеження потоку інформації, необхідної для порятунку мільйонів життів, став принцип недоторканості інтелектуальної власності. В свою чергу, це стало можливим

саме завдяки фактору наймогутнішого і безкомпромісного лобізму в сфері інтелектуальної власності.

Показово, що в іншому випадку американське «копірайтерське» лобі спрацювало у зворотному напрямку – зробило *неможливе* з точки зору чинних й загально визнаних міжнародних стандартів у сфері інтелектуальної власності *реальністю*. Мова тут ведеться про дуже сумнівний судовий прецедент, коли строк дії виключних майнових авторських прав було подовжено, незважаючи на вичерпання цих прав. То був ще один дуже яскравий приклад анти-суспільного лобізму. Однак це вже предмет окремої дискусії [262, с. 148].

Спробуємо тепер дещо резюмувати все вищевикладене щодо лобізму.

Соціально-філософський характер питання стосовно ролі лобізму в законотворчому процесі розкривається в онтологічній та аксіологічній площині суспільного буття. Зокрема, лобізм як фактор впливу на законодавчу політику породжує дихотомію наступного змісту: 1) чи є право як таке реальною соціальною цінністю, тобто механізмом, спрямованим на охорону та захист збалансованих суспільних і приватних інтересів? 2) або ж право (що втілюється в нормах законів та підзаконних актів) є переважно результатом потужного всепроникаючого лобі впливових груп, які трансформують правову систему під свої вузькокласові, кланові інтереси, що завжди превалюють над загальносуспільними, а інколи є й взагалі антагоністичними відносно останніх? В такому разі право можна вважати лише легальним інструментом маніпуляцій з боку різних еліт, що існують в тому чи іншому суспільстві.

Нажаль, у світлі вищенаведених ілюстрацій (на прикладі тенденцій у розвитку законодавства про інтелектуальну власність, навіть в країнах, що вважаються прогресивними) погляд на «право як інструмент еліт» бачиться більш обґрунтованим, ніж ідеалістична концепція права як «всезагальної міри свободи, рівності й *справедливості*», чи «універсальної суспільної цінності». Проте надати однозначну відповідь, чи є сучасне право виключно продуктом лобізму, або ж в якому ступені це справедливо для різних суспільств, не представляється можливим (й, очевидно, не є потрібним) у рамках даного

дисертаційного дослідження. Окреслене питання вимагає спеціального, філософсько-правового дослідження, однак певні його грані все ж знайшли соціально-філософське осмислення в рамках нашої роботи. Це продиктоване багатоаспектністю досліджуваної нами наукової проблеми, а також суперечливістю розвитку сучасного інформаційного суспільства.

Нарешті, ми наблизилися власне до антиномій *антиконтрафактної політики*. Вона в значній мірі є логічним продовженням політики лобізму з боку власників копірайту, патентів, торгових марок та інших об'єктів права інтелектуальної власності. Отже, тепер проаналізуємо соціально-філософські та деякі філософсько-правові аспекти *сучасної моделі* антиконтрафактної політики, та спробуємо сформулювати новий погляд щодо значення *інституту інтелектуальної власності* в контексті можливої реалізації різних антиконтрафактних заходів, здатних впливати на загальну динаміку розвитку інформаційного постмодерного суспільства.

Таке явище, як антиконтрафактна політика, належачи, на перший погляд, лише до сфер юриспруденції та економіки, безпосередньо торкається значно більшого кола інтересів сучасного суспільства. Очевидно, що доволі неоднозначне впливання антиконтрафактної політики на розвиток інституту інтелектуальної власності – невід'ємний атрибут постіндустріального суспільства – одночасно чинить суперечливий вплив й на інші сфери життя сучасного інформаційно-залежного соціуму.

Антиконтрафактна політика може бути визначена як комплекс юридичних, економічних і організаційних заходів, реалізація яких має, на думку її ініціаторів, попередити або перешкодити вчиненню можливих порушень у сфері інтелектуально-правових відносин. Антиконтрафактна політика виходить за межі юриспруденції та власне політики, і «вторгається» в область філософії, отже, вона закономірно стає предметом соціально-філософської рефлексії. Навіть у самому слові «антиконтрафактна» вже закладене *подвійне заперечення*. Тому й парадоксальність її наслідків не так вже дивує.

Як показують попередні підрозділи даного дослідження, в «епоху інформації» статус інтелектуальної власності змінюється. На початку ХХІ ст. відбувається масовий перехід від моделі розповсюдження інформації, заснованої на речовому відтворенні копії, до нової моделі, що заснована на глобальному цифровому обміні. До соціально-філософських аспектів даного очевидного процесу можна віднести зміну онтологічного статусу інформації, трансформацію суспільних стереотипів передачі інформації та, як слідство, деформацію існуючої моделі антиконтрафактної політики (яка в певному ступені втрачає свою актуальність в нових інформаційних реаліях).

Незважаючи на це, закони про інтелектуальну власність в переважній більшості продовжують орієнтуватися на попередню концептуальну модель, і такий стан речей фактично стає джерелом протиріч у справі створення ефективної правової системи захисту інтелектуальної власності в умовах інформаційно-залежного суспільства. Про існування проблеми недостатнього філософського осмислення інституту інтелектуальної власності й специфіки антиконтрафактної політики, на нашу думку, ясно свідчить конфлікт, що утворився на фоні спроб ратифікації в різних країнах єдиного законодавства про захист інтелектуальної власності. Мова ведеться про Антиконтрафактну Торговельну Угоду (Anti-Counterfeiting Trade Agreement, далі – АСТА), суспільне ставлення до якої є неоднозначним в силу суперечливого характеру можливих наслідків її імплементації. В різних розвинених країнах на момент, коли мала місце вкрай наполеглива і вельми непрозора акція – швидко запровадити згадану угоду на всіх континентах (з обов'язковою ратифікацією парламентами країн-учасниць), в 2011-2012 рр. – спостерігалось відверте громадське занепокоєння, пов'язане із перспективою безпрецедентного розширення правових меж втручання в сферу приватної інформації під приводом боротьби з контрафакцією, шляхом реалізації відповідних заходів примусового характеру.

На фоні окресленої філософсько-правової проблеми – пошуку адекватних (з точки зору правової етики) антиконтрафактних інструментів для

регулювання суспільних інформаційних процесів – постає не менш складна *соціально-філософська* проблема. Вона пов'язана із пошуком відповідей на питання: наскільки впливовим для суспільного розвитку є фактор антиконтрафактної політики? та, зрештою, *як зміниться суспільне значення інституту інтелектуальної власності, якщо пропоновані зміни в антиконтрафактне законодавство стануть глобальною реальністю?*

Динамічний характер розвитку інформаційних правовідносин в цілому, й виникнення «антипіратських» законопроектів, що спричинили значний суспільний резонанс в багатьох країнах, створюють необхідність провести аналіз суспільної думки та здійснити експлікацію суперечливих моментів антиконтрафактної політики з позицій соціальної філософії й правової аксіології. При цьому інтелектуальна власність постає не тільки в розумінні соціального інституту, але і як об'єкт впливу антиконтрафактної політики. Відповідно, буде здійснено спробу не тільки вивчити роль та соціальні наслідки антиконтрафактної політики в механізмі регулювання інформаційного обігу і доступу до знань, але і проаналізувати *інститут інтелектуальної власності як соціальну цінність*, що забезпечується *правом*, та окреслити соціокультурний конфлікт, що утворюється на перетині традиційної правової культури та новітньої культури «суспільства знань».

Що ж є АСТА з погляду юриспруденції, та які правові й соціокультурні наслідки може мати впровадження такої моделі, тобто повсюдна ратифікація даної угоди в пропонованому вигляді?

Ініціатори прийняття Антиконтрафактної Торговельної Угоди (АСТА) мотивують необхідність її повсюдного впровадження тим, що швидке зростання обсягів контрафактної (піратської) продукції, а також сервісів, які поширюють дані з порушенням прав інтелектуальної власності, руйнує легальну торгівлю й стійкий розвиток світової економіки, заподіює істотні фінансові збитки правовласникам і легальному бізнесові, а також, у деяких випадках, служить джерелом доходів організованої злочинності й представляє інші погрози для суспільства [367]. Декларуючи свій намір протидіяти

зазначеним процесам, ряд держав вже підписали дану угоду, із застереженням, що вона є доповненням угоди TRIPS [316], з урахуванням відмінностей в правових системах і практиці захисту інтелектуальної власності в різних країнах.

Не заперечуючи загального змісту задекларованих в АСТА принципів, громадянське суспільство країн-ініціаторів було обурене тим фактом, що перемовини про підписання АСТА велися в секретному режимі й не були частиною діяльності тієї чи іншої міжнародної організації. Єврокомісія, Конгрес США, Міністерство зовнішніх справ і торгівлі Австралії та інші вищі державні органи визнали свою участь у переговорах про підписання АСТА, однак відмовилися від оприлюднення їхніх проміжних результатів і від публічного обговорення можливих умов договору. Проте, 22 травня 2008, природно, без санкції від ініціаторів АСТА, проект Угоди був оприлюднений активістами Wikileaks. Поки що не вдаючись до змісту самої АСТА, хочеться задати риторичне питання: як можна оцінити таку політику провідних демократичних держав щодо питань, які стосуються загальносуспільних інтересів?

На думку знову спадає термін «лобізм», адже *конфіденційний характер* переговорів про АСТА мав на меті блокувати громадську думку по проблемах правової охорони і захисту інтелектуальної власності, відверто ігноруючи фундаментальні принципи демократії – відкритість, гласність, транспарентність. Однак скритність влади щодо питань, які стосуються всіх, не можна вважати прийнятною для такої системи суспільних цінностей, яку прийнято йменувати демократією. На лобістську сутність пропонованої людству Угоди натякає Р. Тауз, що достатньо критично висловлюється на адресу «копірайту». Зокрема, як зазначає дослідник, «...поняття інтелектуальної власності стало віддзеркалювати не стільки права авторів на їхні власні творчі досягнення, скільки права суб'єктів, що вкладають кошти в такі розробки» [492, с. 17].

Вивчення протиріч антиконтрафактної політики (як порівняно нового явища в системі суспільних інформаційних відносин) було б неповноцінним без звернення до соціально-філософської дефініції категорії «інтелектуальна власність». Оскільки сама антиконтрафактна політика має сенс тільки у контексті відносин щодо об'єктів права інтелектуальної власності. Проведене у попередніх розділах дисертації дослідження різних аспектів «інтелектуальної» проблематики дозволяє стверджувати, що для розуміння викликів та загроз суспільному прогресові в епоху інформації й постмодерну, сферу інтелектуальної власності необхідно вважати однією з ключових міждисциплінарних проблем гуманітаристики. Якщо раніше відповідь на питання щодо сутності інтелектуальної власності переважно надавала юриспруденція, тоді як всім іншим соціальним наукам в даному питанні відводилася допоміжна роль, то нині вже очевидно, що прийшов час змінити цю ситуацію, сформулювавши філософську відповідь щодо природи й особливостей розвитку сучасної інтелектуальної власності.

З огляду на *все* вищевикладене, *соціально-філософська* дефініція інтелектуальної власності може виглядати наступним чином: *інтелектуальна власність – це система гетерогенних, поліморфних, різновекторних суспільних відносин у будь-яких сферах інтелектуальної, творчої (та суміжної із ними) діяльності, що можуть бути реалізовані шляхом творення, володіння, користування, розпорядження, дистрибуції, охорони і захисту, обміну інформацією, або іншими можливими актами, котрі у своїй сукупності чинять фундаментальний вплив на динаміку розвитку сучасного людства, і на якість життя людини в інформаційно-залежному світі, який до того ж поступово набуває ознак постмодерності.*

Як бачимо, виведене соціально-філософське розуміння інтелектуальної власності істотно відрізняється від *правової* дефініції. Остання пропонує розуміти інтелектуальну власність як сукупність особистих немайнових і майнових прав виключного характеру, що дозволяють особі реалізувати передбачені законом інтереси стосовно охоронюваного об'єкту. Законодавство

фіксує можливі форми реалізації зазначених виключних майнових і особистих немайнових прав, однак звертає увагу, що пропонований перелік форм реалізації цих прав не є вичерпним.

Ми ж, визначаючи інтелектуальну власність, пропонуємо змістити акценти убік власне *соціальних відносин*, які регулюються правом інтелектуальної власності. Не заперечуючи важливості самих прав, свобод та інтересів правовласників, ми пропонуємо дещо інший ракурс погляду на проблематику інтелектуальної власності, що дозволяє істотно розширити її розуміння, та побачити в даному різновиді власності не просто сукупність юридичних норм, не просто підгалузь цивільного права, а складну систему відносин, багатокomпонентну і різнорівневу форму організації суспільної діяльності – соціальний інститут, як специфічний продукт спільної культурної діяльності людства.

Механізми розповсюдження інтелектуальної власності принципово відрізняються від аналогічних у сфері власності матеріальної (речової). Відповідно, й моделі регулювання доступу суспільства до об'єктів права інтелектуальної власності мають свою особливу специфіку. Спробуємо зіставити вищенаведені теоретичні положення із тими *фактами, що мають місце в сучасній світовій практиці* регулювання доступу суспільства до інформації, яка має статус інтелектуальної власності. Об'єктивна оцінка цих фактів навряд чи можлива без аналізу суспільних реакцій в різних країнах світу на пропоновані *антиконтрафактні заходи*.

В першу чергу, йдеться про згадувану вище угоду АСТА, яка станом на сьогодні вже схвалена рядом країн (США, Канадою, Австралією, Новою Зеландією, Японією, Сінгапуром, Південною Кореєю і Марокко). 5 жовтня 2011 року зазначені країни підписали угоду АСТА. Натомість інші країни, суспільне незадоволення всередині яких було особливо відчутним, фактично не приєдналися до цієї неоднозначної угоди. Європейський Союз (під тиском своїх ключових партнерів, головним чином, північноамериканських) все ж підписав АСТА (однак без участі Німеччини, Нідерландів, Естонії, Латвії, Кіпру і

Словаччини). Проте чинності дана торгова угода в ЄС так і не набула, оскільки 4 липня 2012 Європейський парламент відхилив ратифікацію АСТА і тим самим унеможливив її дію в об'єднаній Європі.

Аналізуючи гостру суспільну реакцію на АСТА, варто звернути увагу, що навіть на вищому політичному рівні ставлення до даної угоди також не можна вважати однозначним. Так, доповідач Європарламенту по АСТА, К. Аріф, подав у відставку й засудив договір самим рішучим образом, реалізуючи свій намір послати чіткий сигнал і попередити громадську думку про реальну небезпеку обмеження громадянських свобод в інформаційному просторі [449, с. 13]. Відомий канадський юрист М. Гейст, провідний експерт у правових питаннях в Інтернеті, критично оцінив засекречений процес переговорів і сам проект АСТА не тільки через відсутність прозорості та громадської дискусії, а також з тієї причини, що, на його думку, «...боротьба з кібер-піратством у цьому законопроекті є фікцією, оскільки більшість реальних небезпек інтернет-піратства були просто проігноровані» [466].

Окремі політики навіть висловлювали своє глибоке каяття за те, що підписали угоду АСТА із громадської недбалості, не приділивши достатньої уваги вивченню її нюансів. Пізніше вони заявили, що на той момент не мали чіткого розуміння, що саме їм було доручено підписати угоду, котра обмежує та стримує свободу участі в найбільш значній мережі у людській історії, послаблюючи таким чином потенціал громадянського суспільства. Протести проти прийняття АСТА проходили більш ніж в 200 європейських містах. Найчисельнішими вони були в Нідерландах, Німеччині, Чехії, Польщі, Болгарії, Румунії, Франції. Соціокультурною особливістю даної ситуації є той факт, що АСТА стала об'єктом критики з боку представників всіх основних етнічних спільнот Європи – і германської, і слов'янської, і романської.

Боротьба проти ратифікації безкомпромісних антиконтрафактних законів має місце й у самому віртуальному просторі. Наприклад, на сайті «Свободної енциклопедії» з'явилося повідомлення наступного змісту: «...Понад десятиліття, тисячі годин ми витратили на створення найбільшої енциклопедії,

що будь-коли існувала в історії людства. А просто зараз Конгрес США викарбовує законодавство, яке здатне завдати фатального удару свободному і відкритому Інтернетові...» [407].

Насправді, положення законів АСТА, SOPA, Protect IP Act дозволяють реалізувати ситуацію, коли будь-який учасник діяльності у всесвітній мережі, починаючи з провайдерів, пошукових і платіжних систем, а також інтернет-магазини, рекламодавці, непублічні володільці веб-сторінок, громадські організації – будь-хто, за зверненням правовласника зобов'язані призупинити надання своїх послуг ресурсів, який звинувачується у порушенні прав інтелектуальної власності (тобто заявникові пропонується вірити на слово). На практиці це означатиме вимогу щодо припинення будь-якої взаємодії з підозрюваним порушником (хоча провина його гіпотетична, адже поки що не доведена належним чином) – наприклад: закриття каналу оплати контенту, призупинення рекламного контракту, обмеження роботи платіжної системи, виключення сайту з пошукової видачі, видалення посилань на сайт підозрюваного у порушенні копірайту, блокування сайту для всіх відвідувачів, заборона платіжним системам (на кшталт Visa, PayPal) проводити трансфери за використання сервісів заблокованого сайту, тощо. Якщо цього зроблено не буде, АСТА, SOPA, Protect IP Act пропонують розглядати будь-якого контрагента (безпосереднього чи опосередкованого) обвинувачуваного сайту в якості співучасника правопорушення проти права інтелектуальної власності. Однак проблеми розвитку суспільних відносин у досліджуваній сфері не обмежуються зазначеними законами.

За останні півстоліття Конгрес США узяв за правило *подовжувати існуючі терміни дії* авторських прав. І в такому контексті конституційне положення про обмежені строки «копірайту» просто втрачає будь-який сенс. Якщо кожного разу до моменту настання часу закінчення «копірайту» Конгрес прийматиме рішення про подовження строків його дії, тоді фактично виникає можливість домогтися того, що Конституцією США заборонено – довічних «термінів у розстрочку» [126, с. 199].

Поправка до Закону США «Про авторське право» (1976) щодо подовження термінів дії «копірайту», ініційована конгресменом С. Боно (в минулому музикантом, який був співавтором хіту 1960-х «Needles and Pins»), отримала назву «СТЕА» (Copyright Term Extension Act). У 1998 році Закон «Про продовження терміну охорони авторських прав» був прийнятий Конгресом США (і схвалений президентом).

Таким чином, в одинадцятий раз за сорок років Конгрес США подовжив терміни дії «копірайтів» (цього разу на цілих 20 років). Це означає, що жодна охоронювана у США книга чи інша авторська робота, створена після 1923 року, не стане суспільним надбанням аж до 2019 року (і це за умови, що Конгрес знову не захоче продовжити термін). Для порівняння: за той же період у розряд суспільного надбання перейдуть понад мільйон патентів [377].

До речі, Конгрес США не вбачає нічого непристойного в практиці продовження термінів копірайту. До того ж, така практика стала надзвичайно прибутковою справою: конгресмени знають, що правовласники з готовністю профінансують будь-яку виборчу кампанію за «послугу» щодо продовження терміну дії виняткових авторських прав (адже це продовження монополії збереже величезні фінансові надходження від роялті, ліцензій, контрактів). У лобіюванні прийнятого «закону Сонні Боно» (СТЕА) про подовження строків чинності копірайту вищеописана «теорія стимулювання» матеріалізувалася. Тоді десять з тринадцяти ініціаторів закону в Палаті представників Конгресу отримали максимальні внески від «політичного комітету» компанії Disney. А з дванадцяти сенаторів, що підтримали зазначений білл, «пожертвування» дісталися вісьмом [368]. Для незаангажованого спостерігача було б вельми непросто розібратися, чим же наведений приклад лобіювання у сфері інтелектуальної власності відрізняється від звичайної корупції? Мабуть, лише тим, що фінансування конгресменів з боку провідних корпорацій (під час виборчих кампаній) у США дозволене законом, а паралелі – між прийняттям окремих законів і таким фінансуванням – можна і не проводити.

За приблизними підрахунками, найбільші американські національні об'єднання правовласників RIAA (Recording Industry Association of America) і МРАА (Motion Picture Association of America) витратили понад півтора мільйони доларів на лобіювання своїх інтересів у виборчому циклі 1998 року, і виплатили більш ніж 200 000 доларів у вигляді пожертвувань на виборчі кампанії. А компанія Disney в тому ж циклі витратила більше 800 000 доларів у вигляді внесків на фінансування піар-кампаній з переобрання зговірливих конгресменів [447].

Важко нехтувати очевидним: якщо Конгрес США вправі постійно продовжувати існуючі терміни «копірайту», то конституційна вимога про обмеження монополій втрачає силу. І якщо їх продовжили одного разу, то напевне будуть подовжувати і надалі. Філософсько-правовий характер вищеописаного протиріччя полягає в тому, що, з одного боку, конституційна система вимагає обмеження «копірайту», і таке обмеження є засобом, що не дозволяє правовласникам «узурпувати розвиток» і блокувати поширення досягнень культури (хай це і масова культура, а не «висока»). Проте, як виявляється, у США було вибудовано систему, яка гарантує можливість *необмеженого продовження термінів дії авторських прав*. На переконання Л. Лессіга, «...було створено досконалу зброю проти суспільного надбання. «Копірайти» не сплинуть, доки Конгрес можна безперешкодно підкупити, щоб виключні майнові права інтелектуальної власності на твори подовжили ще разок» [126, с. 204].

Висновком зі сказаного можна вважати наступне: наявні випадки продовження виняткових прав на об'єкти інтелектуальної власності, строк дії яких витік (зокрема, на твори, які мали стати «суспільним надбанням») є джерелами дисбалансу у відносинах інтелектуальної власності. Подібні випадки вступають в явне протиріччя із *принципом розумного співвідношення прав авторів з інтересами суспільства*, та є чинниками, що підсилюють правовий нігілізм стосовно об'єктів інтелектуальної власності, сприяють розвитку кібер-піратства з ідеологічним підґрунтям.

Описана законодавча практика в цілому оцінюється суспільством як несправедлива, така що порушує принципи свободи інформаційного обміну і вільного доступу до досягнень культури. Таким чином, представляється, що неадекватна політика у сфері «копірайту» стає новим *фактором соціальної напруженості*, й сприймається як щось неприйнятне в інформаційно-залежному соціумі – щось, що входить в явну суперечку із загальними закономірностями розвитку постіндустріального (та почасти постмодерного) суспільства.

Ми спостерігаємо небезпечну тенденцію, коли окремі країни світового авангарду дозволяють собі ситуативно переглядати загальноприйняті «правила гри» в інтелектуально-правовій сфері. Вони приймають кон'юнктурні рішення у порушення правил, які самі ж встановили, і цим самим завдають істотного удару по авторитетові всієї нормативно-правової системи стосовно інтелектуальної власності. Описані шкідливі прецеденти (необґрунтоване подовження термінів копірайту, що за всіма правилами мав би скінчитися), на наш погляд, неминуче прискорюють *руйнацію нинішньої соціокультурної моделі*, у якій функціонує інститут інтелектуальної власності.

Нажаль, вимоги щодо максимального обсягу даної дослідницької роботи не дозволяють занурюватися ще глибше. Однак вивчення інституту інтелектуальної власності у *соціально-філософському ракурсі* дає підстави зробити певні узагальнення, які, можливо, прояснять суть головних протиріч ситуації, що склалася в сфері глобальної антиконтрафактної політики як впливового фактору для розвитку інформаційно-залежного суспільства.

Висновки до розділу 5

Проблема неадекватного захисту інтелектуальної власності дійсно існує та має суперечливі прояви в інформаційно-залежному постмодерному суспільстві. За умови прогресування існуючих негативних тенденцій зрештою може скластися ситуація, коли істотна частка зусиль буде витрачатися суб'єктами «копірайту» не на створення нового, а на захист старого. Тому найбільш

очевидним висновком з викладеного вище матеріалу, мабуть, має стати всезагальне усвідомлення необхідності створення менш агресивних, більш ефективних, універсальних, справедливих механізмів захисту авторських прав, пошук збалансованих підходів у реалізації концепцій «копірайту» (виключних майнових авторських прав) та «копілефту» (свободних ліцензій, загальносуспільного надбання, звісно, із збереженням особистих немайнових, моральних прав авторів).

Особливістю нинішньої ситуації в розвитку інформаційного суспільства є оформлення суперечливого тріумвірату взаємно детермінованих категорій: *інформаційний обмін – інформаційна цензура – зловживання правом на інформацію*. Будь-яка з них може бути пов'язана із порушенням «копірайту». Наряду із «традиційними гравцями» (державами та старими медіа-гігантами), які тяжіють до монополії в інформаційній сфері та встановлюють правила для всіх інших суб'єктів, також існують (й активно розвиваються) не менш потужні суб'єкти інформаційних правовідносин, але іншого роду – глобальні мережеві корпорації (Google, Facebook тощо). Останні, маючи транснаціональний і транскультурний характер, нерідко надають різноманітні безкоштовні послуги, і користуються підтримкою мільйонів так би мовити «менших» учасників інформаційних правовідносин (приватних інтернет-користувачів, інвесторів, невеличких венчурних компаній).

Природно, що новостворені інформаційні гіганти конфліктують із традиційними, та їхня боротьба знаходить своє втілення у юрисдикційній (судовій) та неюрисдикційній (іміджевій) формах. Такий стан речей в цілому вписується до змісту діалектичного закону «про єдність і боротьбу протилежностей», та є необхідним моментом в процесі формування т.зв. «суспільства знань». Використання тих або інших інформаційних технологій врешті-решт визначатиме те, як ми спілкуємося, як ми думаємо – адже все це так багато значить у визначенні того, *як і навіщо* живе людство. «Копірайт», на наше переконання, знаходиться десь поруч із всіма цими процесами.

Проведений аналіз тенденцій, які реально мають місце в сучасній практиці, дозволяє констатувати, що антиконтрафактна політика (як фактор, що чинить вплив на розвиток інформаційного суспільства *через трансформацію його провідного інституту – інтелектуальної власності*) призводить до ускладнення системи соціальних норм стосовно власності на новітні знання. Подібне ускладнення не сприяє кращому розумінню, як подолати вище згадувані парадокси у розвитку «копірайту». В такому контексті важливим завданням соціального філософа бачиться спрямовувати законодавців і громадянське суспільство на переосмислення існуючих норм, які регламентують доступ людини до об'єктів інтелектуальної власності.

Антиконтрафактна політика – це специфічний імперативний механізм правового регулювання суспільного доступу до нової інформації (що має статус інтелектуальної власності). Механізм цей виходить за межі юриспруденції, торкаючись проблем культури, етики, економіки, геополітики. Адже доволі часто ті об'єкти, що захищені правом інтелектуальної власності, можна вважати ще й ресурсами для розвитку «суспільства знань». Розмірковуючи про можливі соціокультурні наслідки імплементації пропонованої моделі антиконтрафактної політики в механізмі регулювання інформаційного обігу та доступу до нових знань, варто висловити певні побоювання, що її обмежувальний характер не сприятиме подальшому активному інформаційному розвитку людства.

Аналізуючи інститут інтелектуальної власності як соціальну цінність, яка забезпечується правом, можна дійти висновку, що неадекватне сприйняття інтелектуальної власності, спроба прилаштувати її до юридичних вимірів та аксіологічних критеріїв, характерних для власності матеріальної, – породжує соціокультурний конфлікт на перетині консервативних правових підходів та проявів культури «суспільства знань».

Інтелектуальна власність в широкому розумінні – це власність на новітні знання, на об'єктивовані нові ідеї, на будь-які інноваційні досягнення або творчі результати. Однак не завжди це – власність приватна. Нове розуміння інтелектуальної власності (та її оформлення у вигляді оновленого

філософського концепту) має вийти за вузькі рамки авторського й патентного права. Соціально-філософський підхід до інтелектуальної власності, на відміну від юридичного, робить наголос на її інтерпретації в якості соціального інституту, що має особливий культуротворчий потенціал. Отже, й антиконтрафактна політика як серйозний фактор впливу на інститут інтелектуальної власності не може ігнорувати принцип: приватне без суспільного – несправедливе, суспільне без приватного – неефективне.

Нарешті, особисте переконання дисертанта полягає у наступному: немайнові права інтелектуальної власності (право авторства та інші) мають гарантуватися, поважатися і додержуватися всіма учасниками різноманітних суспільних відносин, без виключень. Водночас, це в жодному разі не виключає принципу, що кожна людина повинна мати доступ до нових знань і надбань науки й культури – із мінімальними витратами, без зайвих перешкод, паразитуючих посередників та несправедливих обмежень. Саме такий порядок і може стати одним з важливих чинників загального соціального добробуту та підвищення якості життя кожної окремої людини в епоху інформації й постмодерну.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертаційної роботи проводиться теоретичне узагальнення та пропонується нове вирішення **наукової проблеми** – виявлення особливостей розвитку та суперечливих змін у царині інтелектуальної власності, що породжують певні протиріччя в житті інформаційно-залежного суспільства.

Проведене соціально-філософське дослідження дає підстави в узагальнено-теоретичній формі зробити наступні висновки:

1. Розмірковуючи про онтологічні засади інтелектуальної власності, ми приходимо до розуміння, що сутністю об'єкта інтелектуальної власності є, перш за все, унікальна інформаційна структура, втілена на певному матеріальному носії. Отже, інтелектуальна власність, в контексті соціальної філософії, являє собою особливу форму суспільних відносин, що виникають з приводу створення, володіння, використання, розпорядження, інших екзистенційних форм об'єкту, котрий містить ту унікальну інформаційну структуру, охоронювану законом.

Оскільки сама інформація після її опублікування об'єктивно втрачає свою «природну рідкість», а її законний власник не встигає так швидко отримати позитивний ефект від результатів творчості, для підтримки подальшого попиту на неї використовується законодавчо санкціонований механізм «штучної рідкості». Його реалізація пов'язана із обмеженням вільного доступу до унікальної інформаційної структури захищеного об'єкту упродовж тимчасового періоду, позначеного у вигляді термінів правової охорони для різних видів інтелектуальної власності.

2. Вивчення проблематики співвідношення інформації, знань та інтелектуальної власності було здійснено шляхом соціально-філософського аналізу взаємозв'язків між категоріями «інформація», «ідея», «знання», «інновація», «інтелектуальна власність», що й дозволило зробити висновки про характер їхнього співвідношення в сучасних соціокультурних реаліях. Зокрема, між «інформацією» і «знанням» можливо виділити закономірні

взаємопереходи: інформація в процесі своєї суб'єктивізації за допомогою когнітивного механізму перетворюється на знання; в свою чергу, суб'єктивне знання (у вигляді окремих думок, ідей, задумів, концепцій, теорій, тощо) може вдосконалюватися й піддаватися подальшій трансляції та, у випадку належної об'єктивізації, «перевтілюється» у соціокультурну інформацію (стає таким знанням, що має загальногуманітарний смисл). Часто об'єктивоване знання, яке знайшло своє матеріальне вираження (і, як правило, має затребуваність, користується попитом) у духовній, науковій, виробничій, комерційній сферах, трансформується в інтелектуальну власність, за умови застосування відповідних юридичних алгоритмів.

3. Розроблення оновленої типології інтелектуальної власності спонукало нас до виходу за рамки юриспруденції, яка трактує інститут інтелектуальної власності обмежено, та ставить в основу можливої класифікації для даного різновиду власності тільки один критерій – змістовний. Аналіз менш очевидних підстав для здійснення класифікації інтелектуальної власності дозволяє побудувати її соціально-філософську типологію, яка не спростовує юридичних підходів, однак значно їх доповнює.

Така розширена типологія ґрунтується на можливості розрізняти інтелектуальну власність за критеріями новизни та розповсюдженості: 1) «генеровану» (нововідкрити, поки що не обнародовану) та 2) «дисеміновану» (вже обнародовану, введена в цивільний обіг). За критеріями походження та сутності: 1) «апріорну» (об'єкти авторських та суміжних прав) й 2) «апостеріорну» (всі інші творіння розуму, стосовно яких виникнення виключних прав вимагає обов'язкових юридичних процедур). За критерієм кількісно-суб'єктного складу: 1) «особисту» інтелектуальну власність (індивідуальну, закріплену за одним правовласником – фізичною особою); 2) «колективну» (її джерела – або спільне первинне право інтелектуальної власності двох і більше фізичних осіб – співавторів; або ж – вторинне право, що належить юридичній особі, яка є набувачем виключних прав). За критерієм обґрунтованості заволодіння: 1) таку, що виникла «природним шляхом» (як

результат власного інтелектуального, творчого труда, тобто внаслідок безпосереднього творення); 2) «присвоєну» (права щодо якої суб'єкт придбав за договором, за законом, у спадщину, іншими загально визнаними способами). За темпоральним (терміновим) критерієм, із прив'язкою до законодавства конкретної країни, доцільно розрізняти: 1) таку інтелектуальну власність, що поки ще містить повний спектр прав – особистих немайнових та виключних майнових, і 2) таку, що вже перетворилася на загальносуспільне надбання (коли від статусу «інтелектуальна власність» залишаються тільки немайнові аспекти – безстрокове право авторства).

4. Аналіз культурогенезу інтелектуальної власності – сукупності соціально-економічних, духовно-культурних, технологічних, юридичних, ідеологічних закономірностей і тенденцій, що простежуються на шляху її інституціалізації (перетворення з сукупності розрізнених відносин у цілісний соціальний інститут) – сприяє осмисленню глибинних причин тієї кризи, яку сьогодні переживає інститут інтелектуальної власності.

Історичні корені формування інтелектуальної власності сягають стародавніх часів, коли різні цивілізовані осередки людства почали усвідомлювати відмінності між інтелектуальною / творчою працею, та звичайними побутовими видами діяльності (хоча й розумними, осмисленими, однак такими, що не призводять до принципового розвитку суспільства, до виникнення чогось нового, оригінального, раніше невідомого).

Соціокультурні корені інституціалізації інтелектуально-правових відносин можливо простежити приблизно з середини XV століття, коли був винайдений друкарський станок як засіб ретрансляції творів, а також видані перші патентні грамоти як засоби охорони винаходів. Оформлення інституту інтелектуальної власності (і в соціологічному, і в економічному, і в юридичному розумінні) є закономірним результатом культурного, технологічного й соціально-економічного розвитку суспільства.

Активний розвиток відносин інтелектуальної власності та їхній перехід на новий рівень (власне – інституціалізація інтелектуальної власності та

міжнародно-правова уніфікація відповідних суспільних відносин) розпочалися ще в індустріальну епоху, протягом XVIII-XIX століть. Якщо порівнювати соціальну динаміку розвитку інтелектуально-правових відносин до середини XVIII ст., в «доіндустріальні» часи, та в наступну епоху т.зв. «першої» і особливо «другої промислової революції» (коли було винайдено електрику, конвеєр, коли відбувся перехід від вугілля до нафти, тощо), можна констатувати: до початку індустріальної ери найбільш активно розвивався «копірайт», тобто авторське право, після – право промислової власності (в першу чергу, патентне). Закономірно, що першим міжнародним правовим актом у сфері інтелектуальної власності стала Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 р.

Однак найбільшій інтенсивності зазначений процес інституціалізації набув із переходом цивілізованого людства в постіндустріальну епоху, початок якої пов'язаний з т.зв. «третьою промисловою революцією» – цифровою, що розпочалась в 1980-х і триває й нині. Нові інформаційні реалії спонукають до реінтерпретації окремих аспектів інституту інтелектуальної власності. Адже, з одного боку, саме сьогодні інтелектуальна власність – як особливий різновид інформації – набуває найвагомішого соціально-економічного значення і найвищого правового статусу за всю історію існування даного феномену. З іншого боку, з технологічної точки зору вчинення протиправних діянь у досліджуваній сфері стає значно простішим, ніж у всі попередні часи.

Зрештою, про повноцінну трансформацію інтелектуальної власності у соціальний інститут можна говорити в епоху постіндустріальної економіки, коли виник новий клас людей, що працюють винятково в інноваційній сфері й мають справу переважно з інформаційними технологіями. Оскільки саме в постіндустріальному суспільстві інформація стає особливою сферою та особливим предметом суспільних відносин, то й інтелектуальна власність стає в такому суспільстві одним з ключових соціальних інститутів.

5. В епоху інформації й постмодерну постає необхідність осмислити існуючі та визначити найбільш прийнятні підстави для обґрунтування буття

інституту інтелектуальної власності, роблячи поправку ще й на глобалізаційний контекст. Основні способи «виправдання» різних форм буття інтелектуальної власності можна розділити на підставі двох критеріїв – інституційного та змістовного.

Інституційний критерій пропонує обґрунтовувати «легітимність» володіння інтелектуальною власністю з позицій таких соціальних інститутів, як право (закон), мораль, традиція. Змістовний підхід пов'язаний з існуванням таких «виправдовувальних схем» інтелектуальної власності: 1) за результатами праці; 2) за первісним заволодінням; 3) за договором; 4) за принципом «інфраструктурного вкладу» у створення інтелектуальної власності («інструментальне» виправдання); 5) за принципом максимізації суспільної користі.

Якщо виходити з принципу «повного виправдання» інтелектуальної власності, тоді найбільш сильним та переконливим буде виправдання її за результатами праці – тобто у залежності від особистого, безпосереднього творчого, інтелектуального внеску в процес творення. Дещо слабшими виглядають аргументи щодо обґрунтування за принципом «інфраструктурного вкладу» у створення об'єкту інтелектуальної власності та «виправдання за договором». Значно менш переконливим уявляється «виправдання за первісним заволодінням» та «виправдання за принципом максимізації суспільної користі».

В цілому, законодавство про інтелектуальну власність більшості країн світу виходить саме з таких позицій. Таким чином, суспільство і держава із максимально можливим ступенем гарантії визнають морально виправданим і легітимним право суб'єкта володіти, користуватися і розпоряджатися інтелектуальним майном у тому випадку, якщо в якості обґрунтування правовласник пред'являє докази власної інтелектуальної праці. У той самий час, з урахуванням реалій громадянського суспільства, глобалізації, постіндустріалізму, а також приватноправової специфіки самого інституту інтелектуальної власності, обґрунтування згідно із законом, за договором і за принципом «інфраструктурного вкладу» також мають право на існування.

Що ж стосується взаємної детермінації глобалізаційних та інтелектуальних відносин, можна констатувати, що вони відіграють ключову роль у такому складному, багатоаспектному діалектичному процесі, як розвиток соціальної системи. Як би не оцінювали феномен глобалізації, звідки б не вели відлік початку даного процесу, стає очевидним той факт, що глобалізація істотно сприяла універсалізації інтелектуальної власності та інтенсифікувала процес її інституціалізації в цивілізованому світі.

6. Повноцінний розвиток інституту інтелектуальної власності можливий лише у відкритому суспільстві, де заохочується ідеологічний, економічний та інший плюралізм, де присутні конкуренція і соціальна мобільність, гарантуються індивідуальні права і свободи, непорушність та недоторканість власності. Сам же феномен інтелектуальної власності цілком правомірно розглядати у якості однієї з фундаментальних цінностей відкритого суспільства.

Статус інтелектуальної власності у відкритому суспільстві визначається її соціально-функціональним навантаженням. Як і будь-якому соціальному інституту, інтелектуальній власності притаманні свої соціальні функції. Основними серед них є: 1) функція закріплення та відтворення суспільних відносин – складається певний алгоритм, що забезпечує стабільні моделі соціальної взаємодії стосовно різних видів і форм інтелектуальної власності; 2) регулятивна функція – здійснюється розбудова взаємовідносин між членами суспільства шляхом створення певних зразків поведінки, встановлення рамок і забезпечення порядку, за якого учасники відносин у сфері інтелектуальної власності (в абсолютній більшості) демонструють передбачуваність і стандартну поведінку, виконують ролеві вимоги та задовольняють очікуванням; 3) інтегративна функція – забезпечується сполученість, зв'язок, детермінованість та взаємна відповідальність учасників інтелектуально-правових відносин, з опорою на створені соціальні норми, цінності, правила, систему ролей і санкцій; 4) транслуюча функція – оскільки суспільство не в змозі розвиватися без передачі соціального досвіду, то й інтелектуальна

власність як соціальний інститут для свого нормального функціонування потребує постійного залучення нових людей, які засвоїли загально визнані правила поведінки у цій сфері; таким чином, соціальні кордони інституту інтелектуальної власності змінюються по мірі зміни поколінь, чим забезпечується наступність й подальша соціалізація; 5) комунікативна функція – реалізується через засвоєння інформації, виробленої в процесі функціонування інституту інтелектуальної власності, та розрахованої на споживання різними соціальними групами, до яких можуть належати суб'єкти права інтелектуальної власності; 6) гедоністична функція – пов'язана зі здатністю об'єктів інтелектуальної власності виконувати роль «символічного капіталу», володіння яким надає певні постматеріальні переваги – повагу, статусність, престиж, підвищення самооцінки, задоволення від володіння ексклюзивним продуктом або ж брендовою річчю; психологічний комфорт від монополії на інформацію, що може породжувати почуття власної переваги в даному суспільстві.

Наведений перелік соціальних функцій інституту інтелектуальної власності не є вичерпним, однак їх можна позначити як невід'ємні, адже саме вони й забезпечили свого часу формування досліджуваного інституту (процес інституціоналізації), та підтримують його розвиток, трансформацію, адаптацію і постійне функціонування нині.

7. В умовах NBIC-конвергенції інтелектуальна діяльність набуває специфічні риси, в цілому характерні для постнекласичного етапу розвитку науки. NBIC-конвергенція, зокрема, означає міждисциплінарність, коли природничі, точні та суспільствознавчі науки, передові технології й гуманітаристика демонструють інтенсивне зближення, посилення взаємозалежності та співпраці. По мірі того, як цивілізоване суспільство змінює свої підходи до пізнавальної діяльності, NBIC-конвергенція чинить вплив і на розвиток інституту інтелектуальної власності – головним чином, через трансформацію принципів інтелектуальної діяльності. Розвиток останньої характеризується посиленням залежності від обміну інформацією в різних

наукових галузях. Успіхи від реалізації конвергентних тенденцій в науці й винахідництві мають і такий очевидний наслідок, як істотне збільшення числа новітніх технологій та технічних досягнень, що відповідають умовам патентоздатності. Таким чином, NBIC-конвергенція стає одним з важливих джерел у виникненні інтелектуальної власності. Втім, наукові відкриття є об'єктами права інтелектуальної власності лиш в аспекті авторства (особистих немайнових прав). Що ж до інших («повноцінних») об'єктів, то NBIC-конвергенцію можна вважати їхнім джерелом лише опосередковано.

8. Інновація є ядром інтелектуальної власності, особливо у сфері патентного права. З огляду на дослідження інтелектуальної власності в якості соціального інституту, проблема інновації мала бути переосмислена в соціокультурному розумінні. Адже, будучи не тільки економіко-правовим, а ще й соціальним і культурним явищем, інновація не тільки віддзеркалює новітні тенденції сучасної матеріальної культури, але й цілком правомірно може бути названа духовним змістом інтелектуальної власності, її серцевиною. В інтелектуально-правовій площині зазначена соціально-філософська категорія позначається (наряду з терміном «інноваційність») такими термінами, як «оригінальність», «новизна», «неочевидність» та деякими іншими, що віддзеркалюють головні ознаки тих або інших об'єктів права інтелектуальної власності.

Закономірно, що вектор соціальних перетворень, пов'язаних із впровадженням інформаційно-комунікативних та інших визначальних інновацій, нині просувається з техніко-економічної та правової сфер у соціокультурну площину. Слідом за виробничою, й інші сфери культури стають об'єктами свідомої цілеспрямованої інноваційної діяльності, що дозволяє констатувати перехід цивілізованого людства до інноваційної моделі розвитку, та відповідне збільшення значення інституту інтелектуальної власності у постіндустріальному світі.

9. Розвиток права інтелектуальної власності в епоху Інтернету має свої особливості. Всесвітня мережа – один з найістотніших чинників застарівання

«класичної моделі» права інтелектуальної власності. Адже новітні інформаційні технології змінюють ментальність і спосіб життя людства. Звідси й виникає закономірна потреба у принциповому реформуванні інституційної й нормативно-правової систем охорони об'єктів права інтелектуальної власності, з урахуванням новітніх технологічних і соціокультурних реалій.

У зазначеному контексті необхідними вбачаються такі кроки, як: розширення участі у міжнародному співробітництві з питань інтелектуальної власності країн, що розвиваються; підсилення їхньої ролі у формуванні глобальної політики, спрямованої на покращення можливостей вільного використання ресурсів інтелектуальної власності; встановлення міжнародного паритету в питаннях охорони і захисту інтелектуальної власності (адже сьогодні такий паритет відсутній, і країни світового авангарду нав'язують решті людства свої односторонні вимоги); сприяння трансформації організаційно-правової структури з метою полегшення використання інтелектуальної продукції в інтересах суспільства; інші можливі форми співпраці з питань інтелектуальної власності (зокрема, підтримка соціальних ініціатив від Creative Commons й інших подібних організацій, котрі нині виступають в якості ефективних платформ для взаємодії між користувачами, споживачами інформації, прибічниками «свободного контенту», авторами та іншими суб'єктами «копірайту»).

10. В інформаційно-залежному суспільстві на перетині різних сфер соціального буття виникають специфічні відносини, осмислення яких має вкрай важливе значення для розуміння інформаційної природи та етичної сутності інтелектуальної власності. В даному дослідженні йдеться про вивчення взаємних кореляцій і детермінацій між інститутами суспільної моралі, публічної та масової інформації, інтелектуальної власності, та враховуючи «інформаційну силу».

Феномен «інформаційної сили» пов'язаний з інститутом інтелектуальної власності функціонально: країни-інноватори докладають максимальних організаційних (політичних, юридичних) й технологічних зусиль, щоб якомога

довше зберігати монополію на продукцію інтелектуальної власності. У першу чергу це стосується тих об'єктів, що охороняються правом промислової власності (тобто захищених патентами), і об'єктів копірайту (на твори літератури, програмне забезпечення, іншу інтелектуально-містку продукцію). Від ефективності захисту цієї монополії залежить перспектива домінування відповідних країн у постіндустріальному світі. Інколи застосування «інформаційної сили» ігнорує принципи суспільної моралі, йдучи у розріз з ідеями гуманізму, рівності, свободи інформаційного обміну, вільного доступу до знань і технологій, та іншими шляхетними принципами.

Інститут суспільної моралі, в свою чергу, має важливе значення для обґрунтування інтелектуальної власності, для легітимізації даного різновиду «монополії на знання» в інформаційно-залежному суспільстві. Від стану суспільної моралі залежить формування ідеології різних суспільств, а також ментальні прояви їхнього ставлення до власності як такої, та інтелектуальної власності зокрема.

«Публічна інформація», у контексті інтелектуальної власності, найбільш застосовна до випадків, коли термін дії інтелектуально-правової монополії спливає, і відповідний продукт творчості, інтелектуальної праці переходить у категорію загальносуспільного надбання. Якщо обмежуватися термінологією інформаційного законодавства України, тоді можна зробити висновок, що такий різновид інформації, як публічна, майже несумісний із будь-якими монополіями на інформацію; а отже право на поширення «інформації, що є предметом суспільного інтересу» (публічної інформації) вступає у логічне протиріччя з правом інтелектуальної власності. І надалі все залежатиме вже від філософської інтерпретації, адже будь-який інтелектуальний продукт має свою користь для потенціалу суспільства, відповідно, і будь-який об'єкт права інтелектуальної власності може априорі розглядатися в якості такого, що є «предметом суспільного інтересу». Однак необхідно пам'ятати і про конституційні принципи недоторканості приватної власності, та поваги до

виключного права автора володіти, користуватися й розпоряджатися результатами власної інтелектуальної, творчої праці.

Термін «масова інформація», на відміну від «публічної», не стільки має відношення до змістовного наповнення, скільки до аудиторії, на яку розраховане її поширення (на необмежене коло осіб), та до засобів і способів ретрансляції (за допомогою різноманітних ЗМІ). Суспільна значимість масової інформації теж варіюється, вже у залежності від її змісту. Інститут інтелектуальної власності «зустрічається» з інститутом масової інформації в комунікативному просторі, та засоби масової інформації здатні вельми ефективно сприяти комерціалізації інтелектуальної власності. ЗМІ часто виконують популяризаторську, дистрибутивну функцію щодо новостворених об'єктів права інтелектуальної власності; останні ж, в свою чергу, чинять безпосередній вплив на рейтинговість ЗМІ, наповнюючи їхні ефіри і сторінки різноманітною творчою продукцією, яка знаходить свою аудиторію.

11. Створювана вже майже шість століть складна, багатокомпонентна концепція інтелектуальної власності протягом всього часу свого існування й функціонування зазнавала безпосереднього впливу культурних парадигм «премодерну» (традиціоналізму) в різних його проявах, модерну (приблизно протягом останніх трьох століть), а тепер і постмодерну (протягом останніх десятиліть). Викарбовуваний століттями соціальний інститут інтелектуальної власності був цілком адекватний в реаліях епохи премодерну, достатньо адаптивний – до реалій епохи модерну (коли й відбулася його тотальна інституціоналізація і формування знайомого нам вигляду). Проте він виявився надто негнучким та обмеженим у нових, постмодерних та інформаційних, реаліях, передумовами до поступового настання яких є технологічні чинники й відповідні ідеологічні зрушення.

12. Постмодерні зрушення у площині інтелектуальної власності знаходять віддзеркалення у розвитку таких філософсько-правових конструкцій, як «загальносуспільне надбання», «свободна ліцензія», «відкритий контент», «вільний софт», «відкритий код», «копілефт». Екстраполяція ознак

постмодерну (таких як еkleктизм, плюралізм, постматеріалізм, агностицизм, інституційний нігілізм) на сферу відносин інтелектуальної власності ставить під сумнів можливість її незмінного існування в нинішньому вигляді у постмодерних реаліях.

Разом з тим, враховуючи специфіку інформаційної епохи, ми не можемо ігнорувати колосального значення інтелектуальної власності для подальшої стимуляції інновацій. Отже, пошук балансу між інтересами різних суб'єктів інтелектуальної власності та інтересами відкритого інформаційного суспільства залишається перспективним завданням суспільних наук, в т.ч. соціальної філософії. На сьогодні ж не існує універсального рецепту емансипації інтелектуальної діяльності від юридичних імперативів. Однак потреба домовитися стосовно нових стандартів у цій сфері в постіндустріальному постмодерному суспільстві неминуче зростатиме.

13. Дослідження з соціально-філософських позицій феномену творчості як ключового джерела у виникненні постмодерної інтелектуальної власності дає підстави сформулювати наступну дефініцію: творчістю є процес людської діяльності, котрий створює якісно нові матеріальні та духовні цінності, які є важливими для людства і для людини як творця (тобто автора, у широкому розумінні).

Тут можливо також виділити: «соціальну творчість», що є вищою формою соціальної діяльності, процесом творення, спрямованим на розбудову якісно нових форм соціальних відносин, моделей суспільного буття, нових художньо-соціальних засобів та образів; «соціокультурну творчість», під якою ми пропонуємо розуміти комплексне поняття, направлене на позначення свідомої, цілеспрямованої, активної соціокультурної діяльності людини або групи людей, орієнтованої на пізнання, вдосконалення, перетворення навколишньої дійсності, створення самобутніх, оригінальних за задумом духовних і матеріальних цінностей, необхідних або ж корисних у повсякденному житті.

Підходи до реалізації творчості (тобто як до діяльності, до процесу) й до результатів творчості (до творів мистецтва, до продуктів масової культури,

тощо), а також до розуміння феномену творчості та її похідної – мистецтва (у різних його формах) в епоху інформації та постмодерну змінюються. В еволюції постмодерної творчості домінує розвиток концептів «відкритого твору», «свободного контенту», що в інтелектуально-правовій термінології може бути віднесено до таких родових понять, як співавторство й колективна творчість. Постмодерні зрушення відбуваються у царині творчості раніше за інші сфери людської діяльності. Тож у своєму творчому аспекті право інтелектуальної власності, будучи лише формально-юридичною оболонкою для різноманітних результатів творчості й мислення, вже зазнає відповідних змін.

Найбільш спостережними змінами змістовного характеру є активний розвиток концепцій «відкритого твору», «подвійного кодування», впровадження понять «імпліцитний автор», «імпліцитний читач / глядач», «антироман», «метапроза», «флуксус», «пастиш», «ассамбляж», «інтертекст», «скриптизація», «вікі-спільнота» та ряду інших, що мають ключове значення для осмислення сутності постмодерних тенденцій в різних сферах матеріалізованої творчості – образотворчому мистецтві, літературі та словесності, кіно, музиці, архітектурі.

Відчутним наслідком «постмодернізації» мистецтва можна назвати постійну готовність до творення нових форм, причому різними засобами: акціонізм, кінетичне мистецтво, гіперреалізм (в т.ч. літературний, фотореалізм), реді-мейд, всілякі інсталяції, енвайронмент-арт, хеппенінг (в т.ч. алеаторика), оп-арт, мінімал-арт, нео-гео, графіті та інші різновиди стріт-арту, кібер-мистецтво у багатьох його різновидах, еkleктичні тенденції та плюралізм в музиці, «ад-хок концептуалізм» і «гетерополіс» в архітектурі, тощо.

14. Аналіз діалектичної природи «копірайту» в житті сучасного інформаційно-залежного суспільства дозволяє констатувати наявність глибокого соціального конфлікту в сфері охорони та реалізації авторського права як в українському суспільстві, так і в інших (західних і незахідних). Розвиток інформаційних технологій істотно загострив проблему неадекватного захисту інтелектуальної власності.

Некоректна оцінка різних нюансів технологічної революції неминуче призводить до зростання витрат власників авторських прав на відстеження відповідних правопорушень. У майбутньому цілком реально може скластися ситуація, коли власники «копірайту» більшість своїх зусиль витратять не на створення нового, а на захист старого. Тому найбільш нагальною потребою є всезагальне усвідомлення необхідності створення менш агресивних, більш ефективних – гнучкіших, універсальних, справедливих – механізмів охорони прав інтелектуальної власності, та пошук збалансованих підходів у реалізації концепцій «копірайту» (виключних майнових авторських прав) і «копілефту» (свободних ліцензій, загальносуспільного надбання, звісно, із збереженням особистих немайнових, моральних прав авторів).

15. Зміст головних суперечностей у розвитку «копірайту» в Україні та світі розкривається через аналіз контроверсійного тріумвірату взаємно детермінованих категорій: інформаційний обмін – інформаційна цензура – зловживання правом на інформацію. Будь-яка з них може бути пов'язана із порушенням інтересів суб'єктів інтелектуально-правових відносин. При цьому для різних типів сучасних цивілізованих суспільств, як на Заході, так і на Сході, актуальною є тотожна проблема: прагнення певних суб'єктів (держав, медіа-гігантів) до встановлення контролю над інформацією, а інколи – й до обмеження свободи інформаційного обміну.

Однак аналіз наведених в дисертації фактів дозволяє зробити висновок, що на Заході згадані суб'єкти частіш за все вдаються до інструментів приватноправового тиску, що в своїй сукупності об'єднуються в категорію «антиконтрафактна політика». На Сході ж більш розповсюдженими є адміністративні механізми, які в цілому зводяться до категорії «інформаційна цензура». Не зважаючи на різні (на перший погляд) характер та зміст зазначених категорій, і на відмінні механізми реалізації, їхнє застосування нерідко має однакову мету, оскільки вони закономірно призводять до схожих результатів – обмеження свободи інформаційного обміну, встановлення монополії на розповсюдження знань.

Питання інформаційної цензури та зловживання правом на інформацію у контексті інтелектуальної власності розкриваються особливим чином: час від часу прикриттям для подібних зловживань служать, як це не парадоксально, правові інститути. Для того щоб запуснути механізм легального пресингу (політичного або економічного), держави і корпорації нерідко апелюють до універсальних правових категорій «авторське право», «інформаційна безпека» та ін. Тобто інститут інтелектуальної власності може ставати інструментом політичного тиску, економічного впливу, виходячи далеко за межі свого головного призначення – стимулювати творчість.

16. Антиконтрафактна політика (як правовий механізм регулювання суспільного доступу до нової інформації) представляє собою явище, котре, переступаючи рамки юриспруденції, особливим образом преломлюється в соціально-філософській площині, неминуче породжуючи проблему справедливості в розподіленні прав інтелектуальної власності (як ключового ресурсу для розвитку «суспільства знань»). Перспективи розв'язання окресленого конфлікту пов'язані з усвідомленням, що «ера» протиставлення приватної та суспільної власності завершується, оскільки в постмодерних і постіндустріальних умовах змінюється суспільний світогляд. Тож протиріччя «приватного» та «суспільного» у площині інтелектуальної власності поступово втрачає антагонізм, і в майбутньому цей різновид власності, ймовірно, органічно поєднуватиме в собі обидва зазначені аспекти.

Однак станом на сьогодні несправедлива і лобістська політика у сфері «копірайту» стає новим фактором соціальної напруженості в інформаційно-залежному (та почасти – постмодерному) суспільстві, оскільки входить в явну суперечку із загальними закономірностями розвитку сучасної цивілізації. При цьому ми не стверджуємо, що інститут інтелектуальної власності втратив актуальність як такий. Він має змінитися, і вже поступово змінюється (хоч і надто повільно) як в Україні, так і в більшості інших країн світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин. Творения / Перевод Киевской духовной академии (1879-1908, в 11 ч.); переизд-е перевода в 4 т.: сост. С. И. Еремеева. – С.-Пб.: Алетейя; Киев: Уцимм-пресс, 1998. – Т. 2. Теологические трактаты. – 768 с.
2. Айген М., Винклер Р. Игра жизни / Пер. с нем. Андреева В. М., под ред. Волькенштейна М. В. – М.: Наука, 1979. – 214 с.
3. Амелина О. Ю. Интеллектуальная собственность в условиях формирования хозяйственной системы нового типа: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.01. – Москва, 2009. – 220 с.
4. Андрос Є. І. Інтелект у структурі людського буття : монографія; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – Київ: Стилос, 2010. – 358 с.
5. Антисери Д., Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. – Т. 3: От Возрождения до Канта / Под ред. и в переводе С. А. Мальцевой. – С.-Пб., 2002. – 880 с.
6. Апресян Р. Г. Понятие общественной морали (опыт концептуализации) // Вопросы философии. – 2006. – № 5. – С. 3-17.
7. Аристотель. Сочинения : в 4 т. – Т. 4. Политика / Перевод С. А. Жебелева. – М.: Мысль, 1983. – С. 376-644.
8. Базилевич В. Д., Ільїн В. В. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку : монографія; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ: Знання, 2008. – 687 с.
9. Бакулина Ю. В. Социально-философский анализ интеллектуальной собственности: автореф. дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11. – Уфа, 2012. – 19 с.
10. Барлоу Дж. Декларация независимости киберпространства / Barlow J. P.; перевод с англ. // Информационное общество: сборник. – М., 2004. – С. 349-352.

11. Барт Р. Смерть автора / Ролан Барт. Избранные работы: Семиотика. Поэтика // пер. с фр., сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
12. Бауман З. Жизнь во фрагментах: Эссе о постмодернистской морали [Bauman Z. Life in Fragments: Essays on Postmodern Morality. London: Blackwell, 1995]; пер. Оберемко О. А. // Социологический журнал. – М.: Институт социологии РАН, 1997. – № 4. – С. 228-234.
13. Бауман З. Индивидуализированное общество / Под ред. и в переводе В. Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2002. – 390 с.
14. Бахтин М. М. Собрание сочинений: в 7 т.; Институт мировой литературы им. А. М. Горького РАН. – Т. 3. Теория романа (1930-1961 гг.). – М.: Языки славянских культур, 2012. – 880 с.
15. Бачинін В. А., Панов М. І. Філософія права. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2002. – 472 с.
16. Безмолитвенный А. С. Социально-философские аспекты интеллектуальной собственности в сети Интернет: дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11. – М.: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, 2010. – 154 с.
17. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 383 с.
18. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Изд. 2-е, исправл. и дополн. – М.: Academia, 2004. – 788 с.
19. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / Пер. с англ. Е. Руткевич; Моск. философский фонд. – М.: Academia-Центр; Медиум, 1995. – 323 с.
20. Бергсон А. Два источника морали и религии / Пер. с франц., послесл. и прим. А. Б. Гофмана. – М.: Канон, 1994. – 384 с.
21. Бердяев Н. А. Кризис искусства. – М.: Интерпринт, 1990. – 48 с.
22. Бердяев Н. А. Смысл истории. – М.: Мысль, 1990. – 175 с.

23. Бердяев Н. А. Философия творчества, культуры и искусства: в 2 т. – М.: Искусство, 1994. – Т. 1. – 542 с.; Т. 2. – 508 с.
24. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (1886 р.), Паризький Акт від 24 липня 1971 р., змінений 2 жовтня 1979 р. / Закон України від 31.05.1995 р. № 189/95-ВР «Про приєднання України до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів» // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 21. – Ст. 55.
25. Блокирование Википедии в КНР // Wikipedia – Свободная энциклопедия. – [Электронный ресурс]. – 2016. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%92%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B8_%D0%B2_%D0%9A%D0%9D%D0%A0
26. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. – М.: Республика, 2006. – 269 с.
27. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Пер. с франц. и предисл. С. Н. Зенкина. – М.: Добросвет; Изд-во «КДУ», 2011. – 392 с.
28. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция [Jean Baudrillard. Simulacres et simulation, 1981] ; перев. с франц. А. Качалова. – М.: Постум, 2015. – 238 с.
29. Боринштейн Е. Р. Взаимная социальная адаптация как фактор коэволюции общества // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики». – Вип. 20: Актуальні проблеми державного управління і місцевого самоврядування / КНУ імені Тараса Шевченка, Запорізький державний університет, ОНУ імені І. І. Мечникова, ЗІДМУ. – Запоріжжя: Вид-во ГУ «ЗІДМУ», 2003. – С. 20-25.
30. Боринштейн Е. Р. Молодіжна культура і субкультура як фактор соціокультурної модернізації і постмодернізації // Перспективи. – Одеса, 2005. – № 2 (30). – С. 18-24.

31. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурних трансформаційних процесів в Україні // Вісник Одеського національного університету. – Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2006. – Т. 11. – Вип. 10. – С. 116-125.
32. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства : монографія. – Одеса: Астропринт, 2006. – 400 с.
33. Борінштейн Є. Р. Постмодернізм і його культурно-трансформаційний зміст // Культура і сучасність: Альманах. – К.: ДАККиМ, 2003. – № 2. – С. 113-118.
34. Боринштейн Е. Р. Правовая свобода как ценностная ориентация современного общества // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Одеса, 2013. – № 1 (30). – С. 20-25.
35. Боринштейн Е. Р. Прологомены коррупции: точка зрения социальной философии // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Країни східного партнерства V4: проблеми і перспективи співпраці». – Одеса, 2016. – С. 22-26.
36. Борінштейн Є. Р. Соціально-філософський аналіз економічної сфери життя суспільства // Перспективи. – Одеса, 2015. – № 1 (63). – С. 38-44.
37. Борінштейн Є. Р. Соціокультурні проблеми інформатизації та Інтернету і їх особливості в Україні // Перспективи. – Одеса, 2001. – № 1 (13). – С. 7-12.
38. Борінштейн Є. Р., Стовпець О. В. Філософська проблематика співвідношення «інтелектуального» і «творчого» в сучасних інформаційних реаліях // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Одеса, 2015. – Вип. 2 (35). – С. 41-47.
39. Броуди Р. Психические вирусы. Как программируют ваше сознание / Пер. с англ. Л. Афанасьева. – М.: Поколение, 2006. – 304 с.
40. Бурдьє П. Социальное пространство и символическая власть [Pierre Bourdieu. Espace social et pouvoir symbolique. Paris: Éditions de Minuit, 1987]; пер. В. И. Иванова // THESIS. – 1993. – Вып. 2. – С. 137-150.

41. Бурдые П. Социология социального пространства. – М.: Институт экспериментальной социологии; С.-Пб.: Алетейя, 2007. – 288 с.
42. В Киеве музыканты шокируют нестандартной классикой // «Ранок з Інтером», 02.11.2016. – [Электронний ресурс]. – Режим доступу: http://inter.ua/ru/video/episode/faces_utro/2016/11/02/nonstandart-classic
43. Вебер М. Избранные произведения / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
44. Вебер М. Основные социологические понятия // Избранные произведения; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко; коммент. А. Ф. Филиппова. – М.: Прогресс, 1990. – С. 602-643.
45. Веблен Т. Теория праздного класса: экономическое исследование институций [Thorstein Bunde Veblen. Theory of The Leisure Class: An Economic Study of Institutions, 1899]; пер. с англ. С. Г. Сорокиной; общ. ред. В. В. Мотылева. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
46. Вельш В. «Постмодерн». Генеалогия и значение одного спорного понятия // Путь. Международный философский журнал. – М.: Информ-Прогресс, 1992. – № 1. – С. 109-136.
47. Вико Д. Основания новой науки об общей природе наций [Principi di una scienza nuova d'intorno alia comune natura delle nazioni]; пер. с итал. – Киев, 1994. – 628 с.
48. Вико, Джамбаттиста // Новая философская энциклопедия. – [Электронный ресурс]. – 2017. – Режим доступа: <http://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphilenc/document/HASH0147b7dcf887b53fe851af47>
49. Висоцька О. Є. Комунікація як основа соціальних перетворень (у контексті становлення постмодерного суспільства) : монографія. – Дніпропетровськ: Інновація, 2009. – 316 с.
50. Висоцька О. Є. Феномен комунікації у ситуації Постмодерну: дис. ... доктора філос. наук: 09.00.03; Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. – Київ, 2010.

51. Витгенштейн Л. Философские работы / Людвиг Витгенштейн. – М.: Мысль, 1994. – 764 с.
52. Вольтер (Ф. Аруэ). Кандид, или оптимизм // Избранные сочинения; пер. с фр. Ф. Сологуба. – М.: Рипол Классик, 1997. – 848 с.
53. Всесвітня конвенція про авторське право 1952 р. (переглянута ЮНЕСКО в Парижі 24 липня 1971 р.) / набула чинності для України 17.01.1994 р. // Офіційна база законодавства України. – [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/952_006
54. Гадамер Х.-Г. Игра искусства / Пер. с нем. А. В. Явецкого // Вопросы философии. – 2006. – № 8. – С. 164-168.
55. Гансова Е. А. Соціальна держава як базова засада процесів гуманізації суспільства // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання : Кол. монографія / наук. ред. Борінштейн Є. Р. – Одеса, 2016. – С. 223-236.
56. Гегель Г. В. Ф. Философия права. Пер. с нем. // Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
57. Гедікова Н. П. Ідейні та політико-правові засади лібералізму: світовий досвід та українська практика (політологічний аспект) : монографія / Н. П. Гедікова; Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. – Одеса: Оптімум, 2009. – 330 с.
58. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2005. – 528 с.
59. Глинчикова А. Г. Может ли быть товаром интеллект и продукт его труда // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С. 6-19.
60. Гоббс Т. Сочинения: в 2 т. Т. 2. – Москва, 1991. – 731 с.
61. Гриценко Г. Д. Право как социокультурное явление (Философско-антропологическая концепция) / Г. Д. Гриценко // дисс. ... доктора филос. наук: 09.00.13. – Ставрополь, 2003. – 407 с.
62. Гриценко О. Мас-медіа у відкритому інформаційному суспільстві й гуманістичні цінності: Монографія. – К.: Видавництво Київського університету, 2002. – 296 с.

63. Декларация прав человека и гражданина [La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen, 1789]; Тексты важнейших основных законов иностранных государств / Пер. Ф. Ф. Кокошкина. – М., 1905. – Ч. 1. – 109 с.
64. Делягин М. Г. Глобализация: влияние нового уровня открытости на международную конкуренцию и общественные отношения // Информация и информирование (14.10.2000) URL: <http://www.pseudology.org/information>
65. Демченко М. В. Проблема конструювання суспільної реальності в англо-американській професійній традиції // Грані (серія «Політологія»), № 1 (69), січень-лютий 2010. – С. 165-168.
66. Деррида Ж. Вокруг вавилонских башен // Комментарии. – № 11. – М., 1997. – С. 82-116.
67. Деррида Ж. Поля философии / Пер. с фр. Д. Кралечкина. – М.: Академический проект, 2012. – 376 с.
68. Деррида Ж. Структура, знак и игра в дискурсе гуманитарных наук / Жак Деррида. Письмо и различие [Writing and Difference, a collection of Jacques Derrida's essays written between 1959-1966]; пер. с фр. Д. Кралечкина. – М.: Академический проект, 2007. – 478 с.
69. Деякі питання використання доменних імен державними органами в українському сегменті Інтернету: Постанова Кабінету Міністрів України № 851 від 21.10.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 04.11.2015. – № 205.
70. Добролюбська Ю. А. Філософія історії: типи та моделі : монографія. – Одеса: Астропринт, 2010. – 232 с.
71. Докинз Р. Капеллан дьявола. Размышления о надежде, лжи, науке и любви [Richard Dawkins. A Devil's Chaplain: Reflections on Hope, Lies, Science and Love]; пер. с англ. П. Петрова. – М.: Corpus; АСТ, 2013. – 416 с.
72. Долгин А. Экономика символического обмена. – М.: Инфра-М, 2006. – 632 с.
73. Долженков О. А. Порівняльний аналіз як метод політологічних досліджень // Social-science. Український науковий журнал. – № 1, 2013. – URL: <http://social-science.com.ua/article/983>

74. Дракер П. Посткапиталистическое общество // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 631 с.
75. Дроб'язко Р. Договори Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право та про виконання і фонограми // Право України. – 1998. – № 12. – С. 80-87.
76. Дрожжина С. В., Ширкова І. В. Проблема взаємодії права і моралі як ціннісних регуляторів суспільних відносин у контексті соціально-філософського дискурсу // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць (Філософські науки) / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – Київ: ВІР УАН, 2011. – Випуск 47(5). – С. 265-271.
77. Дугин А. Г. Реконструкция парадигм (взгляд из XXI века). Эволюция социально-политических идентичностей в парадигмальной системе координат // Геополитика постмодерна: времена новых империй (очерки геополитики XXI века). – С.-Пб.: Амфора, 2007. – 381 с.
78. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / под ред. А. Б. Гофмана. – М.: Наука, 1991. – 572 с.
79. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
80. Егоров С. В. Философско-методологические аспекты интеллектуальной собственности и её правовой защиты / С. В. Егоров; автореф. дисс. ... канд. философских наук: 09.00.08. – Москва: Московский государственный технический университет гражданской авиации, 2006. – 26 с.
81. Елисеев А. Н. Институциональный анализ интеллектуальной собственности: юридические аспекты / А. Н. Елисеев, И. Е. Шульга; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 192 с.

82. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 1950 р.) / ратифікована Україною 17.07.1997 р. // База законодавства на офіційному порталі Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
83. Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм від 29 жовтня 1971 року / Закон України від 15 червня 1999 р. № 738-XIV про приєднання до Конвенції про охорону інтересів виробників фонограм. – [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_124
84. Жукова Е. А. Высокие технологии: между наукой и чудом // Вестник ТГПУ. – 2012. – Выпуск 5 (120). – С. 221-228.
85. Загальна декларація ООН з прав людини 1948 р. // Офіційна база законодавства України. – [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
86. Зобнин А. В. Пространство и время в мировой политике и международных отношениях // материалы 4-го Конвента РАМИ. В 10 т. / под ред. А. Ю. Мельвиля. – М.: МГИМО-Университет, 2007. – Т. 6: Новые тенденции в мировой политике / под. ред. В. С. Ягья, В. С. Денисенко. – 152 с.
87. Иванов В. Аспекты массовой коммуникации. Часть III. Теории и модели массовой коммуникации. – Монография. – К.: ЦВП, 2009. – 330 с.
88. Иванова М. Г. Управление интеллектуальной собственностью в решении задач инновационного развития / М. Г. Иванова // автореф. дисс. ... докт. социол. наук: 22.00.08. – Москва, 2008. – 51 с.
89. Идрис К. Интеллектуальная собственность – мощный инструмент экономического роста. – М.: ВОИС, 2008. – С. 29-54.
90. Ильин В. В. «Постчеловек» – образ новой идентичности // Софія. Культурологічний журнал. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2011. – № 11. – С. 3-13.

91. Ільїн В. В. Від інтелекту до інтелектуальної власності: трансформації людини в «людський капітал» / В. В. Ільїн // Людина, суспільство, комунікативні технології. – Харків-Красний Лиман, 2015. – С. 104-111.
92. Ільїн В. В. Епоха «пост»: людина в перспективі «нової духовності» // Соціогуманітарні проблеми людини. Західний науковий центр НАН України та МОН України. – Львів, 2010. – № 5. – С. 43-49.
93. Ільїн В. В. Концепт «інновації»: історія, сучасність, смисл // Феномен інновації: освіта, суспільство, культура. – К.: Педагогічна думка, 2008. – С. 48-73.
94. Ільїн В. В. Проблема «позитивного» і «нормативного» в економічній науці / В. В. Ільїн // Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст. – Київ, 2015. – С. 9-12.
95. Ільїн В. В. Самоствердження особи за умов фінансового світу: інтелект як творчість / В. В. Ільїн // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей : зб. наук. пр. / редколегія; відп. секр. З. Е. Скринник. – К.: УБС НБУ, 2015. – С. 64-69.
96. Ільїн В. В. Синергійний зміст соціокультурного простору епохи «пост-»: методологічний аспект / В. В. Ільїн // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції. – Одеса, 2014. – С. 8-11.
97. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин // Собр. соч.: в 10 т. – Т. 4. – М.: Русская книга, 1994. – 498 с.
98. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Полис. Политические исследования. – 1997. – № 4. – С. 6-32.
99. Иноземцев В. Л. Собственность в постиндустриальном обществе и исторической ретроспективе // Вопросы философии: Научно-теоретический журнал РАН. – 2000. – № 12. – С. 3-13.
100. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М.: Логос, 2000. – 304 с.

101. Институт социальный // Новая философская энциклопедия. – [Электронный ресурс]. – 2017. – Режим доступа: <http://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphilenc/document/HASHd07a46272f09e63e74c0d0?p.s=TextQuery>
102. Интервью с директором музея «Государственный Эрмитаж» М. Б. Пиотровским // Познер (авторская программа В. В. Познера). – Выпуск от 13 марта 2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.1tv.ru/prj/pozner/vypusk/13.03.2011>
103. Интертекстуальность (постструктурализм) // Новая философская энциклопедия. – [Электронный ресурс]. – 2017. – Режим доступа: <http://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphilenc/document/HASHe582c8604b992ee6c8eae5?p.s=TextQuery>
104. Иванов В. Механізм доступу до інформації (зарубіжний досвід) // Вісник Київського університету (серія «Журналістика»). – 1997. – № 3. – С. 23-34.
105. Кавалеров А. И., Байрамова Е. В. Знание и сознание : монография; Южноукраинский гос. педагогический ун-т им. К. Д. Ушинского. – Одесса: Астропринт, 2008. – 160 с.
106. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант // Сочинения: в 6 т. – Т. 3. – М.: Мысль, 1964. – 799 с.
107. Кант И. О форме и принципах чувственно воспринимаемого и умопостигаемого мира / И. Кант // Сочинения: в 6 т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1964. – 510 с.
108. Касавин И. Т. Знание и коммуникация: к современным дискуссиям в аналитической философии // Вопросы философии. – 2013. – № 6. – С. 46-70.
109. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ., под научн. ред. и с предисл. О. И. Шкаратана – М.: ГУВШЭ, 2000. – 608 с.

110. Кастельс М. Информационное общество и государство благосостояния: финская модель / М. Кастельс, П. Химанен // пер. с англ. А. Калинина, Ю. Подороги. – М.: Логос, 2002. – 219 с.
111. Кастельс М. Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 492-505.
112. Кастлер Г. Возникновение биологической организации. – М.: Мир, 1967. – 91 с.
113. Каюмов А. Т. Информационное общество: концептуальное осмысление динамики социокультурного развития: автореф. дисс. ... докт. филос. наук: 09.00.11. – Уфа, 2007. – 44 с.
114. Кирдина С. Г. Теория институциональных матриц: в поисках новой парадигмы // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2001. – Том IV. – № 1. – С. 101-115.
115. Кириллова Н. Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну / 2-е изд.; перераб. и доп. – М.: Академический проект, 2006. – 448 с.
116. Князева Е. Н. От открытия к инновации: синергетический взгляд на судьбы научных открытий // Эволюция, культура, познание: сб. научн. ст. – М.: ИФ РАН, 1996. – С. 76-92.
117. Кобина Ю. Е. Антропологизация духовных ценностей в современной культуре: дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.13. – Ставрополь, 2004. – 156 с.
118. Кондратьев Н. Д. Особое мнение. Избранные произведения. – М.: Наука, 1993. – Кн. 1. – 654 с.
119. Кондратьев Н. Д. Особое мнение. Избранные произведения. – М.: Наука, 1993. – Кн. 2 – 717 с.
120. Коновець О. Масова комунікація: теорії, моделі, технології. – Навчальний посібник. – Київ: ЛГУ, 2007. – 266 с.

121. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (в редакції від 30.09.2016).
122. Конт О. Общий обзор позитивизма [Comte A. Discours sur l'ensemble du positivisme, 1848]; пер. с франц. И. А. Шапиро; под ред. Э. Л. Радлова. Изд. 2-е. – М., 2011. – 296 с.
123. Курок І. С. Творчість та інноваційність у контексті науки доби глобалізації: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.02; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 19 с.
124. Кушерець В. І. Аналіз знання як стратегічного ресурсу трансформації суспільства (світоглядно-методологічний аспект): дис. ... доктора філософ. наук: 09.00.03; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2003. – 411 с.
125. Лавелэ Э. Первобытная собственность [Emile Louis Victor de Laveleye. De la propriete et de ses formes primitives, 1874]; пер. с франц. – С.-Пб., 1875. – 381 с.
126. Лессиг Л. Свободная культура [Lawrence Lessig. FREE CULTURE: How Big Media Uses Technology and the Law to Lock Down Culture and Control Creativity. The Penguin Press, 2004 ©creative commons]; Перевод с англ. О. Данилова под ред. В. Ильина. – М.: Прагматика Культуры, 2007. – 272 с.
127. Лиотар Ж.-Ф. Заметки о смыслах «пост» / Пер. с франц. А. В. Гараджи. – М.: Иностранная литература, 1994. – № 1. – С. 54-66.
128. Лиотар Ж.-Ф. Ответ на вопрос: что такое постмодерн? // На путях постмодернизма: Сборник обзоров и рефератов. – М.: ИНИОН РАН, 1995. – С. 183-184.
129. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна (1979) / Пер. с франц. Н. А. Шматко. – М.: Институт экспериментальной социологии, 1998. – 159 с.
130. Лисеенко Е. В. Политическая модернизация украинского общества : монография. – Одесса: Астропринт, 2008. – 208 с.

131. Локк Д. Сочинения: в 3 т. – Т. 3.: Джон Локк. Два трактата о правлении. – М.: Мысль, 1988. – 668 с.
132. Макеев С. А. Социальные институты: классические трактовки и современные подходы к изучению // Социология: теория, методы, маркетинг. Журнал Института социологии НАН Украины. – 2003. – № 4. – С. 5-21.
133. Мамардашвили М. К. Картезианские размышления. – М.: Прогресс; Культура, 1993. – 352 с.
134. Мамардашвили М. К. Классический и неклассический идеалы рациональности / М. К. Мамардашвили. – Тбилиси: Мецниереба, 1984. – 82 с.
135. Мантатова Л. В. Ценностные основания современного цивилизационного развития: автореф. дисс. ... докт. филос. наук: 09.00.11. – Улан-Удэ, 2004. – 40 с.
136. Маркова М. Т. Культура постмодернизма и русские диссиденты // Метаморфозы истории. Научный альманах Псковского государственного университета. – 1997. – № 1. – С. 256-260.
137. Маркс К. К критике гегелевской философии права // Маркс К., Энгельс Ф. Собр. соч., изд. 2, т. 1. – М.: Политиздат, 1955. – 698 с.
138. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / Карл Маркс; пер. И. И. Скворцова-Степанова. – Т. I. – М.: Политиздат, 1978. – 907 с.
139. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология // Собр. соч., изд. 2, т. 3. – М.: Политиздат, 1955. – 689 с.
140. Маркс К., Энгельс Ф. К. Маркс – П. В. Анненкову, 28 декабря 1846 г. // Собр. соч., изд. 2, т. 27. – М.: Политиздат, 1962. – 695 с. – [Электронный архив сочинений и писем К. Маркса и Ф. Энгельса]. – Режим доступа: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/M/MARKS_Karl,_ENGEL'S_Fridrih/_Marks_K.,_Engel's_F..html#050

141. Марычев В. В. Научная картина мира в культуре современного общества / В. В. Марычев // дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.13. – Ставрополь, 2004. – 200 с.
142. Мелик-Гайказян И. В. Информационные процессы и реальность. – М.: Наука, 1998. – 192 с.
143. Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура. – М.: АСТ; Хранитель, 2006. – 873 с.
144. Мертон Р. К. Эффект Матфея в науке, II. Накопление преимуществ и символизм интеллектуальной собственности // THESIS. – 1993. – Вып. 3. – С. 256-276.
145. Минков А. М. Международная охрана интеллектуальной собственности. – С.-Пб.: Питер, 2001. – 720 с.
146. Мисик І. Г. Специфіка філософствування в аспекті освіти // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Одеса, 2011. – № 1 (26). – С. 64-68.
147. Моль А. Социодинамика культуры. – М.: Прогресс, 1973. – 403 с.
148. Моль А. Теория информации и эстетическое восприятие / Пер. с франц. В. Власюка, Ю. Кичатова, А. Теймана. – М.: Мир, 1966. – 352 с.
149. Монтескье Ш. Л. О духе законов. – Москва, 1999. – 672 с.
150. Мораль чи цензура? // Матеріали інформаційного випуску «Підсумки тижня» на каналі «Новини 24» від 30 жовтня 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://24tv.ua/home/showSingleNews.do>
151. Надибська О. Я. Політика, право, інформація: методи й способи їх філософського розуміння в соціальному контексті / О. Я. Надибська // Особливості та тенденції розвитку правотворчості в умовах трансформації суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції – Одеса, 2015. – С. 112-116.
152. Надибська О. Я. Політико-правове регулювання інформаційних пріоритетів в Україні / Соціальні технології: заради чого? яким чином? з яким результатом? : колективна монографія; за наук. ред.

- В. І. Подшивалкіної. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2015. – С. 147-155.
153. Надибська О. Я. Право приватної власності в теорії лібералізму: український контекст // Південноукраїнський правничий часопис. – 2016. – № 3 – С. 48-51.
154. Надибська О. Я. Раціональне осмислення вибору пріоритетних напрямів суспільного розвитку як альтернатива ідеологічним інтерпретаціям / Час вибору: виклики інформаційної епохи : колективна монографія / за заг. ред. О. А. Івакіна, Д. В. Яковлева. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 25-38.
155. Надибська О. Я. Стратегія розвитку українського суспільства як складової частини європейського виміру / О. Я. Надибська // Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень : матеріали міжнародної науково-практичної конференції – Дніпропетровськ: Наукове об'єднання «Відкрите суспільство», 2016. – С. 63-65.
156. Надибська О. Я. Формування координаційних механізмів суспільного розвитку в період трансформаційних процесів // Молодий вчений. – № 12 (39) 2016. – С. 37-42.
157. Най Д. Гибкая сила: Как добиться успеха в мировой политике / Джозеф Най. – М.: Тренд, 2006. – 397 с.
158. Нарижный Ю. А. Культурная ситуация начала 21 века. Прощание с мифами модерна. – 01.11.2013. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://postmodern.in.ua/?p=1674>
159. Нарижный Ю. А. Философия и культура эпохи постмодерна : монография // Ю. А. Нарижный. – Днепропетровск: Днепропетровский гуманитарный университет, 2008. – 464 с.
160. Норт Д. К. Институты и экономический рост: историческое введение // THESIS. – Москва, 1993. – Т. 1, вып. 2. – С. 69-91. – URL: http://ecsocman.hse.ru/data/161/670/1216/2_1_4north.pdf

161. Норт Д. К. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
162. Норт Д. К. Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики. – Москва, 1997. – № 3. – С. 6-17.
163. Норт Д. К., Уоллис Д., Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества [Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History, 2009]. – М.: Издательство Института Гайдара, 2011. – 480 с.
164. Огляд ринку доменних імен й видів кіберсквотингу. – [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: <http://www.cybersquatting.ru/>
165. Оконская Н. К. Социогенез интеллектуальной собственности: дисс. ... доктора философских наук: 09.00.11. – Пермь, 1999. – 327 с.
166. Опенков М. Ю. Введение в философию общества знаний: Курс лекций для студентов философских факультетов / М. Ю. Опенков. – М.: МОО ВПП ЮНЕСКО «Информация для всех», 2007. – 127 с.
167. Орехов А. М. Интеллектуальная собственность: опыт социально-философского исследования: диссертация ... доктора философских наук: 09.00.11; Российский университет дружбы народов. – Москва, 2009. – 304 с.
168. Пальчинська М. В. Віртуальний простір в умовах соціокультурних трансформацій : монографія. – Одеса: ВМВ, 2016. – 400 с.
169. Пантин В. И. Циклы и волны глобальной истории. Глобализация в историческом измерении. – М.: Новый век, 2003. – 276 с.
170. Парсонс Т. Прологомены к теории социальных институтов / Толкотт Парсонс; пер. с англ. А. Д. Ковалева // Глобализация и социальные институты: социологический подход / Отв. ред. И. Ф. Девятко. – М.: Институт социологии РАН, 2010. – С. 295-330.

171. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року (переглянута та змінена у Стокгольмі 2 жовтня 1979 року) / набуття чинності для України: 25 грудня 1991 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990 р. – № 1. – Стор. 320.
172. Петрушенко В. Л. Знання як форма зв'язку свідомості і буття: дис. ... доктора філософ. наук: 09.00.02; Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2003.
173. Плавич В. П. Проблеми взаємозв'язку та взаємозалежності права і економіки // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Одеса, 2016. – Вип. 1 (36). – С. 18-23.
174. Платон. Сочинения // Полное собрание сочинений. – Москва: Мысль, 1971. – Т. 3. Ч. 1. – 542 с.
175. Попков В. В. Концепция «открытого общества» в контексте глобализационных процессов начала XXI века // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – Одеса, 2012. – № 23 (175). – С. 4-14.
176. Попков В. В. Социокультурный смысл глобальных изменений в XXI веке // Актуальні проблеми економіки і менеджменту: теорія, інновації та сучасна практика. – Херсон, 2016. – Кн. 4. – С. 455-489.
177. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги: в 2-х т. – Т. 1: Чары Платона / Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. – М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – 448 с.
178. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги: в 2-х т. – Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы / Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. – М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – 528 с.
179. Пригожин А. И. Современная социология организаций. – М.: Интер-пракс, 1995. – 295 с.
180. Пригожин И. Р. От существующего к возникающему: Время и сложность в физических науках. – М.: Наука, 1985. – 328 с.

181. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
182. Принципи делегування та адміністрування доменів верхнього рівня кодів країн: ICANN; Міжнародний документ від 23.02.2000 р. / Офіційний переклад. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_364
183. Припхан І. І. Суспільна мораль як категорія юридичної науки / І. І. Припхан // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: серія Юридична. – 2010. – № 1. – С. 494-501.
184. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64 (в редакції від 27.10.2016).
185. Про адміністрування домену ".UA": Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 липня 2003 р. № 447-р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/447-2003-%D1%80>
186. Про внесення змін до Закону України «Про інформацію»: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2938-VI // ВВР України. – 2011. – № 32. – Ст. 313.
187. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23 вересня 1997 р. № 540/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 50. – Ст. 302 (в редакції від 01.01.2016).
188. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93 (в редакції від 09.08.2015).
189. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України): Оглядовий лист Вищого господарського суду України від 19.11.2013 р. № 01-06/1658/2013 // Вісник господарського судочинства. – 2013. – № 6. – Ст. 20.

190. Про доступ до офіційних документів: Рекомендації Ради Європи № R (2002) 2 від 21 лютого 2002 року / Пер. з англ. В. Брижко // Правова інформація. – № 4 (24). – 2009.
191. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI // ВВР України. – 2011. – № 32. – Ст. 314 (в редакції від 01.05.2015).
192. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1 (в редакції від 01.01.2016).
193. Про затвердження Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2004 р. № 326 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 11. – Ст. 665 (в редакції від 11.03.2016).
194. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 7 червня 1996 р. № 236/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 36. – Ст. 164 (в редакції від 03.03.2016).
195. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР // ВВР України. – 1994. – № 31. – Ст. 286 (в редакції від 19.04.2014).
196. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV // ВВР України. – 2004. – № 14. – Ст. 192 (в редакції від 09.12.2015).
197. Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні: Указ Президента України від 27 квітня 2001 р. № 285/2001 // Урядовий Кур'єр. – 05.05.2000 р. – № 79. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/285/2001>
198. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266 (в редакції від 05.12.2012). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/40-15>

199. Про інформаційні агентства: Закон України від 28 лютого 1995 р. – № 74/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 13. – Ст. 83 (в редакції від 21.05.2015).
200. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650 (в редакції від 01.01.2017).
201. Про ліквідацію Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2015 р. № 333. – [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: <http://www.moral.gov.ua/announcements/111/>
202. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 3. – Ст. 25 (в редакції від 01.08.2016).
203. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102 (в редакції від 09.01.2007).
204. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-ХІІ // ВВР України. – 1994. – № 7. – Ст. 32 (в редакції від 05.12.2012).
205. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3689-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 36 (в редакції від 21.05.2015).
206. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3688-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 34 (в редакції від 05.12.2012).
207. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 21 квітня 1993 р. № 3116-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 21. – Ст. 218 (в редакції від 30.06.2016).

208. Про питання захисту авторських прав в Інтернеті: Постанова Вищого арбітражного суду України № 04-1/5-7/82 від 05.06.2000 р. // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pu.if.ua/inst/ndc/intelect/39.htm>
209. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23 вересня 1997 р. № 539/97-ВР // ВВР України. – 1997. – № 49. – Ст. 299 (в редакції від 10.04.2015).
210. Про приєднання України до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (Паризького акта від 24 липня 1971 р., зміненого 2 жовтня 1979 р.): Закон України від 31 травня 1995 р. // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 21. – Ст. 155.
211. Про приєднання України до Договору про авторське право Всесвітньої організації інтелектуальної власності: Закон України від 20 вересня 2001 р. // Голос України. – 16.10.2001 р. – № 187.
212. Проект Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. – С. 11-30 // Стратегічні пріоритети: журнал Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України. – 2009. – № 3 (12). – 248 с.
213. Прудон П. Ж. Что такое собственность? или Исследование о принципе права и власти. – М.: КРАСАНД, 2014. – 280 с.
214. Пунченко О. П. Знання в структурі інформаційних ресурсів общества // Економіка та управління в умовах побудови інформаційного суспільства. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2015. – С. 44-47.
215. Пунченко О. П., Козленко П. Е. Информационные ресурсы общества: сущность, структура, формы репрезентации и роль в общественном развитии // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2014. Вип. 2 (33). С. 129-136.

216. Пунченко О. П. Інформатизація як засіб репрезентації інформаційних ресурсів суспільства // Удосконалення механізмів інформаційного суспільства як цивілізаційної парадигми розвитку сучасної України за умов глобалізації. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 19-20 листопада 2015 р. – Запоріжжя: ЗДІА, 2015. – С. 108-111.
217. Пунченко О. П. Нарратив как методологическая новация постнеклассической рациональности // Актуальные проблемы современного социогуманитарного знания. – Гродно: ГрГУ, 2015. – 13 кн. – С. 102-109.
218. Пунченко О. П. Освіта як інтелектуальний мегатренд глобалізуючого світу // Труды БГТУ. Научный журнал. – № 5 (152). – Минск, 2012. – С. 96-99.
219. Пунченко О. П. Про фундаментальні сутнісні складові матриці техноінформаційної цивілізації // Гуманітарний вісник ЗДІА. – Запоріжжя, 2013. – № 53 (2013). – С. 121-130.
220. Пунченко О. П. Сущность и структура концепта «инновационное развитие» // Матеріали 70-ї науково-технічної конференції професорсько-викладацького складу, науковців, аспірантів та студентів, 1-3 грудня 2015 р. – Одеса: ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2015. – С. 81-83.
221. Пунченко О. П. Цивилизационное измерение истории человечества. – Монография / Пунченко Олег Петрович. – Одесса: Астропринт, 2013. – 448 с.
222. Раушенбах Б. В. На пути к целостному рационально-образному мировосприятию // О человеческом в человеке. – М.: Политиздат, 1991. – С. 22-40.
223. Рашкофф Д. Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание / Дуглас Рашкофф // Пер. с англ. Д. Борисова. – М.: Ультра-Культура, 2003. – 368 с.
224. «Репортери без кордонів» стурбовані наміром українських депутатів обмежити свободу ЗМІ // Інтернет-видання «Українська Правда» від

- 28 жовтня 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.pravda.com.ua/news/2011/10/28/6711923/>
225. Руснак Н. А. Соціокультурні маркери і особливості трансформації образу і знака в художественному творчестві / Н. А. Руснак // дисс. ... канд. філос. наук: 09.00.13. – Ставрополь, 2003. – 161 с.
226. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Переклад з французької та коментарі О. Хома. – Київ: Port-Royal, 2001. – 349 с.
227. Руткевич М. Н. Філософське значення концепції устійливого розвитку / М. Н. Руткевич // Вопросы философии: Научно-теоретический журнал РАН. – 2002. – № 11. – С. 24-36.
228. Савельев Н. Н. Река времени: История глобализации мирового развития / Н. Н. Савельев. – Краснодар: Пересвет, 2002. – 260 с.
229. Санто Б. Инновации как средство экономического развития / Б. Санто // пер. с венг. под общ. ред. Б. В. Сазонова. – М.: Прогресс, 1993. – 295 с.
230. Свідзинський А. Культура як феномен самоорганізації / А. Свідзинський // Сучасність. – 1992. – № 4. – С. 141-155.
231. Сергеев А. Копилефт против копирайта. Альтернатива авторскому праву / Александр Сергеев // интервью на Радио Свобода. – [Электронный ресурс]. – 23.06.2007. – Режим доступа:
<http://www.svobodanews.ru/content/article/399031.html>
232. Сетевая словесность: лаборатория сетевой литературы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.netslova.ru/common/slova_about.htm
233. Скловський І. З. Соціальні протиріччя та їх зняття в національній ідеї: філософсько-історичний ракурс етнополітологічної футурології // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2006. – № 18. – С. 197-201.
234. Скловський І. З. Феномен метафізики економіки в динаміці надії етносоціальних змін // Наукові праці Кіровоградського національного

- технічного університету. Серія: Економічні науки. – 2015. – Випуск 28. – С. 254-262.
235. Скловський І. З. Формування шляхетного типу людини в Україні: футурологічні мрії та конфесійно-ювентологічні реалії // Філософія науки, техніки та архітектури: постмодерністський проект / Ред. кол.: В. Рижко та ін. – Київ, 2002. – С. 196-206.
236. Скубашевська О. С. Філософія інноваційного розвитку освіти в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні: дис. ... докт. філософ. наук: 09.00.10 / О. С. Скубашевська // Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2010.
237. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов (книги I-III) / Пер. с англ., вводная статья и комментарии Е. М. Майбурда. – М.: Наука, 1993. – 572 с.
238. Сокал А., Брикмон Ж. Интеллектуальные уловки: критика современной философии постмодерна / Alan D. Sokal, Jean Bricmont. Fashionable nonsense: postmodern intellectuals' abuse of science, 1998 // Пер. с англ. А. Костиковой и Д. Кралечкина. Предисл. С. П. Капицы. – М.: Дом интеллектуальной книги, 2002. – 248 с.
239. Соловьев А. В. Культурная динамика информационного общества: от пост-к протокультуре / А. В. Соловьев // диссертация ... доктора философских наук: 24.00.01. – С.-Пб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2009. – 358 с.
240. Сорокин П. А., Мертон Р. К. Социальное время: опыт методологического и функционального анализа // Социологические исследования. – 2004. – № 6. – С. 112-119.
241. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений; [Social & Cultural dynamics: A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships] /

- Питирим Сорокин; пер. с англ. В. В. Сапова. – Санкт-Петербург: Изд-во Рус. Христиан. Гуманитарного института, 2000. – 1054 с.
242. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин // пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
243. Стёпин В. С. Новые ориентиры цивилизации // Экология и жизнь. – 2000. – № 4. – С. 4-7.
244. Стёпин В. С. Философия науки и техники / В. Стёпин, В. Горохов, М. Розов. – М.: Гардарики, 1996. – 400 с.
245. Стовпець О. В. Ні-Нуме как разновидность социальных манипуляций в глобальных масштабах: негативные последствия // Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії. Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції (Рівне, 10 грудня 2015 р.). – Рівне, 2015. – С. 58-60.
246. Стовпець О. В. Актуальні правові протиріччя у контексті існуючих моделей розповсюдження масової інформації // Право і суспільство. – Дніпропетровськ, 2011. – Випуск 1. – С. 127-133.
247. Стовпець О. В. Вплив глобалізації на культуру й цінності людства // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки». – Харків, 2008. – № 829. – С. 11-16.
248. Стовпець О. В. Деякі світоглядні орієнтири сучасного суспільства в контексті інформатизації (філософські аспекти) // Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рівне, 11 грудня 2014 р.). – Рівне, 2014. – С. 99-101.
249. Стовпець О. В. Деякі соціально-філософські аспекти дослідження сучасної специфіки інтелектуальної діяльності // Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Одеса-Дніпропетровськ, 15-16 квітня 2016 р.). – Одеса, 2016. – С. 88-91.

250. Стовпець О. В. Закономерности и противоречия процесса глобализации национальных культур // Філософські пошуки. Всеукраїнська асоц. філософ. спілок; Львівська філософ. спілка "Cogito" ; Ін-т філософії, логіки і соціології Одеського нац. ун-та ім. І. І. Мечникова, Філософський ф-т. – Львів-Одеса, 2007. – Вип. XXIV. – С. 146-156.
251. Стовпець О. В. Идентичность как социокультурная категория (философско-политические аспекты) // Науковий діалог: Схід – Захід. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Кам'янець-Подільський, 25 травня 2015 р.). – Кам'янець-Подільський, 2015. – Ч. 2. – С. 111-114.
252. Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності в епоху інформації й постмодерну: соціально-філософський ракурс // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. – Маріуполь, 2016. – № 3 (143). – С. 93-100.
URL: <http://skhid.com.ua/article/view/74858> ; [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3\(143\).74858](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3(143).74858)
253. Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності в епоху інформації й постмодерну: соціально-філософський ракурс : монографія; ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса). – Херсон, 2017. – 348 с.
254. Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності в контексті соціально-філософського бачення проблеми співвідношення інформації, знань та інновацій // Філософські обрії. – Полтава, 2016. – Випуск 35. – С. 27-38.
URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.57499>
255. Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності у відкритому суспільстві: соціально-філософські аспекти // Гілея: науковий вісник. – Київ, 2016. – Випуск 111 (№ 8). – С. 217-221. –
URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=135>
256. Стовпець О. В. Інформація та інтелектуальний розвиток людства у контексті NBIC-конвергенції (соціально-філософські аспекти) // Вітчизняний та світовий досвід правового регулювання відносин у сфері

- інтелектуальної власності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Черкаси, 17-18 квітня 2013 р.). – Черкаси, 2013. – С. 152-156.
257. Стовпець О. В. Кібер-піратство як засіб ідеологічного впливу в інформаційному суспільстві // Історико-філософські читання молодих учених. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Суми, 12 квітня 2012 р.). – Суми, 2012. – С. 205-207.
258. Стовпець О. В. Концепция «информационной силы» и её реализация в международной политике // Південна Україна в міжнародних відносинах: історія та сучасність. Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Миколаїв, 18 жовтня 2013 р.). – Миколаїв, 2013. – С. 220-224.
259. Стовпець О. В. Культурогенез інтелектуальної власності: соціально-філософське дослідження історичних передумов трансформації інтелектуально-правових відносин у соціальний інститут // Вісник Харківського національного пед. університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Філософія. – Харків, 2016. – Випуск 46. – С. 204-215. – URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.58744>
260. Стовпець О. В. Лоббизм как один из факторов влияния на культуру законотворчества в информационном обществе (философско-правовые аспекты) // Особливості та тенденції розвитку правотворчості в умовах трансформації суспільства. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої святкуванню 85-річного ювілею ОДАБА (Одеса, 17 квітня 2015 р.). – Одеса, 2015. – С. 149-152.
261. Стовпець О. В. Национальная культурная идентичность как атрибут общества и государства // National Identities in Intercultural Dialogue: Unity through Diversity. International Scientific Conference (Moldova State University, Chisinau, 28-31 October 2015). – Chisinau, Republic of Moldova, 2015. – P. 76-78.
262. Стовпець О. В. Некоторые философско-правовые противоречия в современном процессе развития «копирайта» // Сучасні соціально-

- гуманітарні дискурси. Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р.). – Дніпропетровськ, 2015. – Ч. 1. – С. 147-150.
263. Стовпець О. В. Онтологічні засади інтелектуальної власності // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Одеса, 2015. – Вип. 1 (34). – С. 179-186.
264. Стовпець О. В. Переосмислення морально-етичних та інформаційних аспектів життя соціуму у філософському дослідженні інституту інтелектуальної власності // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. – Маріуполь, 2016. – № 6 (146). – С. 120-127. – URL: <http://skhid.com.ua/article/view/91801>
265. Стовпець О. В. Постмодерні тенденції у розвитку мистецтва в контексті дослідження інституту інтелектуальної власності // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Одеса, 2016. – Вип. 1 (36). – С. 98-106.
266. Стовпець О. В. Постмодернізм в контексте «культурного повороту» (соціально-філософские аспекты) // Науковий діалог: Схід – Захід. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кам'янець-Подільський, 7 червня 2014 р.). – Кам'янець-Подільський, 2014. – Ч. 2. – С. 116-119.
267. Стовпець О. В. Про практику Європейського Суду щодо захисту суспільної моралі в сфері діяльності ЗМІ // Дослідження проблем права в Україні очима молод. вчених. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Запоріжжя, 24 квітня 2012 р.). – Запоріжжя, 2012. – С. 130-132.
268. Стовпець О. В. Проблема інновації в контексті дослідження інтелектуальної власності: від економіко-правової парадигми до соціокультурної // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2016. – № 7 (135). – С. 6-12. – URL: <https://doi.org/10.15421/171625> ;
<https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/397>

269. Стовпець О. В. Проблема обґрунтування буття інституту інтелектуальної власності в реаліях сьогодення // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Серія: Філософія. – Запоріжжя, 2016. – № 66. – С. 206-218.
270. Стовпець О. В. Проблеми охорони авторського права в інформаційному суспільстві // Альманах права. Правовий світогляд: людина і право. – Київ, 2014. – Випуск 5. – С. 512-517.
271. Стовпець О. В. Проблеми реалізації правових механізмів забезпечення інформаційних свобод людини у контексті глобальних процесів // Участь України у глобалізаційних процесах. Матеріали Всеукраїнського семінару молодих учених (Сімферополь, 14-15 квітня 2011 р.). – Сімферополь, 2011. – С. 272-273.
272. Стовпець О. В. Протиріччя глобалізації в національній культурі: дис. ... кандидата філософських наук: 09.00.03 / Стовпець Олександр Васильович; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – Одеса, 2010. – 212 с.
273. Стовпець О. В. Соотношение категорий «культура» и «цивилизация» в социально-философском дискурсе // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Україна перед глобальними викликами сучасності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 5 червня 2014 р.). – Харків, 2014. – № 4 (23). – С. 331-333.
274. Стовпець О. В. Соціально-філософська проблематика охорони інтелектуальної власності в умовах глобального інформаційного обміну // Гілея: науковий вісник. – Київ, 2016. – Випуск 110 (№ 7). – С. 211-216. – URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=134>
275. Стовпець О. В. Соціально-філософське осмислення проблеми співвідношення інформації, знань та інтелектуальної власності / Электронный научный журнал Scientific World // Наука в жизни

современного человека. Материалы Международного научного интернет-симпозиума. – 18-25 февраля 2013 г. – URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/c113-11/16368-c113-189>

276. Стовпець О. В. Соціально-філософський аспект проблеми трансформації власності // Практична філософія. – Київ, 2011. – Вип. 2 (№ 40). – С. 142-147.
277. Стовпець О. В. Социально-философский взгляд на онтологию интеллектуальной собственности // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали III Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (Одеса, 27 травня 2016 р.). – Одеса, 2016. – С. 158-160.
278. Стовпець О. В. Соціально-філософський зміст концепції «інформаційної сили» та її реалізація в міжнародній політиці // Мультиверсум. Філософський альманах. – Київ, 2013. – Випуск 9 (127). – С. 100-111.
279. Стовпець О. В. Социально-философский контекст в парадигмах современной глобалистики // Політика: теорія та практика в сучасному суспільстві. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Берегове, 29 квітня 2015 р.). – Берегове-Дніпропетровськ, 2015. – С. 77-81.
280. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на етнічні й державні проблеми в умовах глобалізму // Стратегія майбутнього: соціально-філософський вимір. Матеріали міжкафедрального круглого столу, присвяченого Всесвітньому дню філософії (Одеса, 19 листопада 2015 р.). – Одеса, 2015. – С. 152-155.
281. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на кібер-піратство як засіб ідеологічного впливу в інформаційному суспільстві // Філософські обрії. – Полтава, 2012. – Випуск 27. – С. 69-79.
282. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на культурно-історичні типи глобалізації // Наукові записки «Острозької академії». Серія: Філософія. – Острог, 2012. – Вип. 11. – С. 75-81.

283. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на лобізм як один з факторів впливу на культуру законотворчості в інформаційному суспільстві // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Одеса, 2014. – Вип. 2 (33). – С. 154-161.
284. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на типологію інтелектуальної власності // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. – Чернігів, 2016. – № 2 (8). – С. 169-180.
285. Стовпець О. В. Соціально-філософські аспекти інституціалізації інтелектуальної власності // Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Дніпропетровськ, 29-30 червня 2016 р.). – Дніпро, 2016. – С. 263-265.
286. Стовпець О. В. Соціально-філософські аспекти розвитку інформаційних технологій в контексті проблем інформаційної цензури та захисту інтелектуальної власності // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2012. – Вип. 66. – С. 16-20.
287. Стовпець О. В. Соціально-філософські аспекти розвитку права інтелектуальної власності в епоху Інтернету // Нова парадигма. Науковий журнал НПУ імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2012. – Вип. 105. – С. 64-75.
288. Стовпець О. В. Соціально-філософські аспекти розвитку сучасної концепції інтелектуальної власності: українські та світові реалії // Актуальні проблеми філософії та соціології. – Одеса, 2016. – Випуск 10. – С. 145-149.
289. Стовпець О. В. Специфіка інтелектуальної діяльності в умовах NBIC-конвергенції: соціально-філософські аспекти дослідження інституту інтелектуальної власності // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Дніпропетровськ, 2016. – Випуск 1 (10). – С. 226-236.
290. Стовпець О. В. Сторонники и противники глобализации национальных культур // Перспективи. Науковий журнал. Серія: філософія, історія, соціологія, політологія. – Одеса, 2006. – № 4 (36). – С. 128-135.

291. Стовпець О. В. Суперечності системи охорони права інтелектуальної власності в умовах глобалізації // Часопис Київського університету права. – Київ, 2011. – Вип. 2011/2. – С. 180-184.
292. Стовпець О. В. Сучасна антиконтрафактна політика як фактор розвитку інформаційного суспільства (соціально-філософський погляд) // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. – Донецьк, 2012. – № 6 (120). – С. 178-182.
293. Стовпець О. В. Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження інтелектуальної власності в якості соціального інституту // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Одеса, 2015. – Вип. 2 (35). – С. 114-121.
294. Стовпець О. В. Філософские интерпретации категории «культура» в международных отношениях // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (Дніпропетровськ, 22 березня 2014 р.). – Дніпропетровськ, 2014. – Ч. 1. – С. 169-172.
295. Стовпець О. В. Філософско-правовий взгляд на современную антиконтрафактную политику // Від громадянського суспільства – до правової держави. Матеріали VII Міжнародної наукової інтернет-конференції (Харків, 27 квітня 2012 р.). – Харків, 2012. – С. 475-479.
296. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти імплементації Закону України «Про доступ до публічної інформації» // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2011. – Випуск 4. – С. 118-123.
297. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти імплементації проекту змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Харків, 2012. – № 3 (13). – С. 52-63.

298. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти комерціалізації інституту інтелектуальної власності // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Одеса, 2011. – Вип. 1 (26). – С. 92-98.
299. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти охорони інтелектуальної власності у контексті розвитку інформаційного суспільства // Закарпатські правові читання. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Ужгород, 28-29 квітня 2011 р.). – Ужгород, 2011. – Том I. – С. 69-71.
300. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти споживання інтелектуальної продукції // Сучасна цивілістика: тези наукових робіт учасників VI Міжнародна цивілістична наукова конференція (Одеса, 8 квітня 2011 р.). – Одеса, 2011. – С. 182-184.
301. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти формування глобального ринку інтелектуальної власності // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених. Матеріали XIII Всеукраїнської наукової конференції (Черкаси, 14-15 квітня 2011 р.). – Черкаси, 2011. – С. 79-81.
302. Стовпець О. В. Філософсько-правові проблеми державної політики у сфері формування інформаційного суспільства // Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки. – Київ, 2012. – Том 129. – С. 84-87.
303. Стовпець О. В. Філософсько-правові проблеми співвідношення концепцій «копірайту» і «копілефту» в сучасному праві інтелектуальної власності // Правова система: вітчизняні та світові виміри. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19-20 квітня 2011 р.). – Київ, 2011. – Т. 3. – С. 119-121.
304. Стовпець О. В., Самойловская В. П. Социокультурные факторы дезинтеграционных процессов в глобализованном мире // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри. Матеріали V Міжнародної наукової конференції (Одеса, 24-25 квітня 2015 р.). – Одеса, 2015. – С. 328-332.

305. Стовпець О. В., Стовпець В. Г. Соціально-філософські аспекти розвитку інституту інтелектуальної власності у відкритому суспільстві // Соціальні трансформації: сім'я, шлюб, молодь, середній клас та інноваційний менеджмент у країнах Нового Шовкового шляху. Матеріали І Міжнародної українсько-китайської науково-практичної конференції (Одеса, 15-18 вересня 2016 р.) : колективна монографія; [авт. колект.: Руденко С. В., Чен Гуангжин та ін.]. – Одеса, 2016. – С. 124-127.
306. Судебно-юридическая газета, выпуск от 22 ноября 2016 г. / шеф-редактор С. Пограничный. – [Электронный ресурс]. – 2016. – Режим доступа: <http://sud.ua/news/2016/11/22/97732-v-velikobritanii-prinyali-samij-zhestkij-zakon-o-slezhke?BPCTRY=1>
307. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / Пер. с фр. Вайнера О. С., Садовского Н. А. – М.: АСТ, 2012. – 381 с.
308. Теркина А. В. Инновация как социокультурный феномен: дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11. – М.: Московский гуманитарный университет, 2006. – 166 с.
309. Тойнби А. Дж. Исследование истории: в 3 т. / Пер. с англ., вступ. статья и комментарии К. Я. Кожурина. – С.-Пб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2006. – 1333 с.
310. Тоффлер Э. Третья волна / Пер. Бурмистрова Л. М., Татарина К. Л., Заритовская З. А.; ред. Гудимова С. А. – М.: АСТ, 2010. – 800 с.
311. Тоффлер Э. Шок будущего [Alvin Toffler. Future shock]; пер. с англ. – М.: АСТ, 2002. – 557 с.
312. Третяк Т. Ключ до інформаційного замка // Іменем Закону. – № 28 (5778) від 14 липня 2011 р. – С. 10-11.
313. Тульчинский Г. Л. Скриптизация бытия как проблема и жанр философствования // Философские науки. ISSN 0235-1188. – 2008. – № 8. – С. 29-31.
314. Уайтхед А. Н. Символизм, его смысл и воздействие / Пер. с англ. С. Г. Сычевой. – Томск: Водолей, 1999. – 64 с.

315. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014 р. / Угоду ратифіковано Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р. // Офіційний вісник України. – 26.09.2014 р. – № 75, том 1, стор. 83, стаття 2125 (в редакції від 30.11.2015). – Глава 9. Інтелектуальна власність.
316. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності TRIPS (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) / прийнята СОТ 15 квітня 1994 р. // Інтелектуальна власність – 1999. – № 5-7; Офіційний вісник України від 12.11.2010 р. – № 84. – Ст. 2989. – [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/981_018
317. Уёмов А. И. Метод аналогий как основа прогнозирования развития социально-экономических систем. – Одесса, 1992. – 98 с.
318. Уёмов А. И. Философское значение атрибутивных общесистемных параметров // Вопросы философии. – 2003. – № 2. – С. 77-89.
319. Улир П. Руководящие принципы политики совершенствования государственной информации, являющейся общественным достоянием / подготовлены Полом Ф. Улиром. – Париж: ЮНЕСКО, 2004. – 39 с.; пер. с англ. Роговой Н. С. – Санкт-Петербург: Издательство «Российская национальная библиотека», 2004. – 54 с.
320. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Пер. с англ. под ред. Е. Л. Вартановой. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
321. Фрейд З. Художник и фантазирование / Пер. с нем. К. М. Долгова. – М.: Республика, 1995. – 400 с.
322. Фуко М. Дискурс и истина // Логос. – 2008. – № 2 (65). – С. 159-262.
323. Фуко М. Что такое автор / Мишель Фуко. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности // Работы разных лет; составление, перевод с франц., комментарий и послесловие С. Табачниковой; общая редакция А. Пузыря. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.

324. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Пер. с англ. М. Б. Левина. – М.: АСТ, 2004. – 592 с.
325. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее. – М.: АСТ, 2004. – 349 с.
326. Хабермас Ю. Модерн – незавершённый проект // Вопросы философии. – 1992. – № 4. – С. 40-52.
327. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. под ред. Д. В. Скляднева. – Санкт-Петербург: Наука, 2000. – 380 с.
328. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология». – М.: Праксис, 2007. – 208 с.
329. Хайдеггер М. Бытие и время. – Харьков: Фолио, 2003. – 503 с.
330. Хайек Ф. А. Дорога к рабству. – М.: Экономика, 1992. – 176 с.
331. Хайек Ф. А. Использование знаний в обществе // American Economic Review, XXXV, № 4, сентябрь 1945. – С. 519-530.
332. Хайек Ф. А. Контрреволюция науки. Этюды о злоупотреблениях разумом. – М.: ОГИ, 2003. – 288 с.
333. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. – М.: Изд-во «Новости» при участии изд-ва «Catallaxy», 1992. – 304 с.
334. Халапсис А. В. Постнеклассическая метафизика истории : монография. – Днепропетровск: Инновация, 2008. – 278 с.
335. Халапсис А. В. Цифровые технологии и перековка железных людей // ScienceRise. – 2016. – Т. 7, № 1 (24). – С. 55-61. – URL: <http://journals.uran.ua/sciencerrise/article/view/69141/70212>
336. Хартія глобального інформаційного суспільства (Окінава, 22.07.2000 р.) // Дипломатичний вісник. – Київ, 2000. – № 8. – С. 51-56.
337. Хартія про партнерство заради інформаційних прав і свобод та захисту суспільної моралі від 19.03.2009 р. // Офіційна база законодавства України. – [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-09>

338. Хелд Д. Глобальные трансформации: политика, экономика, культура / Д. Хелд, Э. Макгрю, Д. Гольдблатт, Д. Перратон; пер. с англ. Сапова В. В., Рубанова Б. Л. [и др.]. – М.: Праксис, 2004. – 575 с.
339. Цивільний кодекс України / Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461 (в редакції від 02.11.2016).
340. Цибра М. Ф. Фактор самоствердження в соціалізації // Освіта та соціалізація особистості. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції (Одеса-Дніпропетровськ, 25-26 березня 2015 р.). – Одеса, 2015. – С. 76-80.
341. Цицерон. Философские трактаты // Серия «Памятники философской мысли» / Пер. М. И. Рижского. Отв. ред., сост. и вступ. ст. Г. Г. Майорова. – М.: Наука, 1985. – 384 с.
342. Чумаков А. Н. Глобализация: контуры целостного мира. – М.: Проспект, 2005. – 430 с.
343. Чумаков А. Н. Метафизика глобализации: культурно-цивилизационный контекст. – М.: Канон, 2006. – 516 с.
344. Шенаев В. Глобализация – объективный мировой процесс // Многоликая Европа: пути развития / Институт Европы РАН; отв. ред. М. В. Каргалова. – М.: Интердиалект, 2002. – С. 123-131.
345. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике. – М.: Изд. иностранной литературы, 1963. – 830 с.
346. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление: [афоризмы и максимы] / Arthur Schopenhauer. Die Welt als Wille und Vorstellung, 1818 // пер. с нем. Ю. Айхенвальд, Ф. Черниговец, Р. Кресин. – Минск: Харвест, 2011. – 1280 с.
347. Шрам У., Сиберт Ф., Питерсон Т. Четыре теории прессы / Пер. с англ. – М.: Фонд научных исследований «Прагматика культуры»; Институт экспериментальной социологии, 1998. – 198 с.
348. Штомпка П. Роберт Мертон: динамический функционализм // Современная американская социология / под ред. В. И. Добренькова. – М., 1994. – С. 78-93.

349. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / Пер. с польск. С. М. Червонной. – М.: Логос, 2005. – 664 с.
350. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. – 454 с.
351. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» // Иностранная литература, 1988. – № 10. – С. 88-104.
352. Эко У. История красоты. – М.: Слово, 2005. – 437 с.
353. Эко У. Картонки Минервы. Заметки на спичечных коробках / Пер. с итал. М. Визеля и А. Миролубовой. – С.-Пб.: Симпозиум, 2008. – 412 с.
354. Эко У. Открытое произведение / Пер. с итал. А. Шурбелева. – М.: Академический проект, 2004. – 384 с.
355. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // пер. с нем. [Friedrich Engels. Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats, 1884]. – С.-Пб.: Азбука-классика, 2010. – 252 с.
356. Эпштейн М. Homo Scriptor: Введение в антропологию, персонологию и футурологию письма / Михаил Эпштейн // Культура письменной речи. – № 35-39. – [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа: <http://grammar.ru/RUS/?id=1.51>
357. Эпштейн М. Н. Знак пробела. О будущем гуманитарных наук. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 864 с.
358. Эпштейн М. Н. Информационный взрыв и травма постмодернизма // Звезда. – 1999. – № 11. – С. 216-227.
359. Юм Д. Исследование о человеческом познании (1748) // Сочинения в двух томах. Том 2. – М., 1965. – 927 с.
360. Яременко О. І. Публічна інформація як об'єкт правових відносин в Україні // Інформація і право: Науковий журнал. – № 2 (2), 2011. – С. 39-45.
361. Ясперс К. Смысл и назначение истории: пер. с нем. / Карл Ясперс; [вступ. ст. П. П. Гайденко, с. 5-26]. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.
362. Abramson P. R. Critiques and Counter-Critiques of the Postmaterialism Thesis: Thirty-four Years of Debate / Paul R. Abramson // CSD Working Papers, 04-20-

- 2011; The California Digital Library. – [Electronic source]. – 2011. – Access link: <http://escholarship.org/uc/item/3f72v9q4#page-1>
363. Abramson P. R. Generational Replacement and Value Change in Eight West European Societies / P. Abramson, R. Inglehart // *British Journal of Political Science*. – 1992. – Vol. 22, Issue 02. – P. 183-228.
364. Abramson P., Inglehart R. Value change in global perspective. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998. – 180 p.
365. Acemoglu D., Robinson J. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty / Daron Acemoglu, James Robinson. – Crown Business; 1st edition, New York, 2012. – 544 p.
366. Anonymous and the global correction // Al Jazeera English. – Opinion, 16 February 2011. – [Electronic source]. – Access link: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/02/201121321487750509.html>
367. Anti-Counterfeiting Trade Agreement // Original text of ACTA. – [Electronic source]. – Access link: http://www.mofa.go.jp/policy/economy/i_property/pdfs/acta1105_en.pdf
368. Associated Press: “Disney Lobbying for Copyright Extension No Mickey Mouse Effort; Congress OKs Bill Granting Creators 20 More Years” // *Chicago Tribune*, 17.10.1998, # 22. – [Electronic source]. – Access link: <http://www.public.asu.edu/~dkarjala/commentary/ChiTrib10-17-98.html>
369. Bainbridge W. Massive Questionnaires for Personality Capture // *Social Science Computer Review*. – 2003. – № 21 (3). – P. 267-280.
370. Barlow J. P. Selling Wine Without Bottles: The Economy of Mind on the Global Net (The Economy of Ideas) // *Wired*, # 2.03, 03.01.1994. – [Electronic source]. – Access link: <http://www.wired.com/1994/03/economy-ideas/>
371. Barnett H. G. Innovation: The Basis of Culture Change / Homer G. Barnett. – New York: McGraw-Hill Book Company, 1953. – 462 p.
372. Bauman Z. Legislators and Interpreters: On Modernity, Post-Modernity and Intellectuals. – Hoboken: Wiley, 2013. – 361 p.

373. Bell G., Gray J. Digital Immortality // Communications of the ACM. – 2001. – № 44 (3). – P. 28-31.
374. Boyle J. A Politics of Intellectual Property: Environmentalism for the Net / James Boyle // Duke Law Journal, Vol. 47: 87, 1997. – P. 87-116.
375. Boyle J. Shamans, Software and Spleens: Law and the Construction of the Information Society. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997. – 288 p.
376. Boyle J. The Public Domain: Enclosing the Commons of the Mind / James Boyle. – New Haven, Conn.: Yale University Press, 2008. – 315 p.
377. Brown N. Fair Use No More? Copyright in the Information Age / Nick Brown. – [Electronic source]. – Access link: <http://www.cis.ohio-state.edu/~brown/funm/FUNM.txt>
378. Castells M. The Rise of the Network Society / Manuel Castells. – Malden, Mass.: Blackwell Publishers, 1996. – 556 p.
379. Cellan-Jones R. Google Street View – a closer look / Rory Cellan-Jones // BBC News, 7 March 2013. – [Electronic source]. – 2013. – Access link: <http://www.bbc.com/news/technology-21689940>
380. Center for Responsible Nanotechnology // CRN Official web-site. – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <http://www.crnano.org/>
381. Chen B. If you're not seeing Data, you're NOT seeing / Brian X. Chen // Wired, 25 August 2009. – [Electronic source]. – Access link: <https://www.wired.com/2009/08/augmented-reality/#more-22882>
382. Copyright Act of 1976 (with amendments to Title 17 enacted through December 9, 2010; signed into law December 4, 2014) // U.S. Copyright Law. – §§ 101-106, 602 (a). – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <http://www.copyright.gov/title17/>
383. Dawkins R. Postmodernism disrobed / Richard Dawkins // Nature, vol. 394, 9 July 1998. – P. 141-143.
384. Dawkins R. The Selfish Gene. – New York; Oxford: Oxford University Press, 1989. – 352 p.

385. Definition of «google» (verb) in English // Oxford Dictionaries. – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <http://oxforddictionaries.com/definition/english/google>
386. Deutsch K. W. Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality. – Cambridge (Massachusetts): MIT Press, 1966. – 345 p.
387. Deutsche Bank to fight Department of Justice's \$ 14 bln. fine // The Guardian, Friday 16 September 2016. – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <https://www.theguardian.com/business/2016/sep/16/deutsche-bank-must-pay-14bn-fine-to-settle-us-mortgage-case>
388. Dorr R., Munch C. Protecting trade secrets, patents, copyrights and trademarks / Robert C. Dorr, Christopher H. Munch. – New York: J. Wiley, 1995. – 495 p.
389. Drahos P., Braithwaite J. Information Feudalism: Who Owns the Knowledge Economy? – New York: The New Press, 2003. – 37 p.
390. Drucker P. Post-capitalist society / 1st edition. – New York, NY: Harper Business, 1993. – 232 p.
391. Drucker P. The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society. – New Brunswick, United States, 1994. – 376 p.
392. Eigen M., Winkler R. Das Spiel: Naturgesetze steuern den Zufall. – München; Zürich: Piper, 1975. – 403 p.
393. Electronic Privacy Information Center (EPIC). – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <http://epic.org/>
394. Fantz A. Who is “Anonymous”? Everyone and No one // CNN, February 9, 2012. – [Electronic source]. – Access link: <http://edition.cnn.com/2012/02/09/world/anonymous-explainer/>
395. Findlay C. S., Lumsden Ch. J. The Creative Mind. Towards an Evolutionary Theory of Discovery and Innovation // Journal of Social and Biological Structures. – January 1988. – Vol. 11, Issue 1. – P. 3-55.
396. Fishman S. Public Domain / Stephen Fishman. – Berkeley, USA: Nolo, 2008. – 475 p.

397. Froman M. 2015 Special 301 Report / Ambassador Michael B. G. Froman, United States Trade Representative // Executive Office of the President of the United States. – 78 p. – [Electronic source]. – Access link: <https://ustr.gov/sites/default/files/2015-Special-301-Report-FINAL.pdf>
398. Gann K. No Such Thing as Silence: John Cage's 4'33" // Kyle Gann. – New Haven [Conn.]: Yale University Press, 2010. – 272 p.
399. Gaster J. Copyright and Related Rights in the Information Society / Dr. Jens Gaster // SOFTIC Symposium 1995; Problems of Intellectual Property Rights in the Context of the Information Networks. – Tokyo, 1995. – P. 18-22.
400. Gomez-Arostegui H. T. The Untold Story of the First Copyright Suit under the Statute of Anne in 1710 // Berkeley Technology Law Journal. – 2010. – # 25. – P. 1247-1350.
401. Google Inc. // Encyclopædia Britannica. – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <https://www.britannica.com/topic/Google-Inc>
402. Halapsis A. Urbis et Orbis: Non-Euclidean Space of History [Халапсис А. В. Город и мир: неевклидово пространство истории] // Evropský filozofický a historický diskurz. – 2015. – Vol. 1, Issue 2. – P. 37-42. URL: <http://halapsis.net/gorod-i-mir>
403. Hassan I. The postmodern turn: essays in postmodern theory and culture // Ihab Hassan. – Columbus: Ohio State University Press, 1987. – 267 p.
404. Haunss S., Shadlen K. Politics of intellectual property: contestation over the ownership, use, and control of knowledge and information / Sebastian Haunss; Kenneth C. Shadlen // European Consortium for Political Research; Joint Sessions of Workshops. – Cheltenham, U.K.; Northampton, MA: Edward Elgar Pub., 2009. – 249 p.
405. I I P I: Patent Protection and Access to HIV/AIDS Pharmaceuticals in Sub-Saharan Africa / доклад для Всемирной организации по проблемам интеллектуальной собственности // Международный институт интеллектуальной собственности, Вашингтон, округ Колумбия, 1999 г.

406. IDC, International Data Corporation: Объем информации в Интернете удваивается каждые полтора года. – [Electronic source]. – Access link: www.idc.com ; <http://www.securitylab.ru/news/379852.php>
407. Imagine a World Without Free Knowledge // Wikipedia – The Free Encyclopedia. – [Electronic source]. – 18.01.2012. – Access link: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Wikipedia_Blackout_Screen.jpg
408. Inglehart R. Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006 / Ronald Inglehart // West European Politics, Vol. 31, Issue 1-2. – P. 13-146.
409. Inglehart R. Culture shift in advanced industrial society / Ronald Inglehart. – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1990. – 484 p.
410. Inglehart R. The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles. – Princeton: Princeton University Press, 1977. – 496 p.
411. Inside: Google // National Geographic channel. – [Electronic source]. – 2010. – Access link: <https://www.youtube.com/watch?v=ONei0Wu5Udw>
412. Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy: Final Report, London, 2002 / Прес-реліз Всесвітньої організації охорони здоров'я; доповідь Комісії з права інтелектуальної власності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iprcommission.org/> ; http://www.iprcommission.org/graphic/documents/final_report.htm
413. Internet Live Stats. – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <http://www.internetlivestats.com/>
414. Intertextuality // The Encyclopedia of Philosophy, 2nd Edition / Ch. editor Donald Borchert; Published by: Macmillan Reference USA, 2006. – 7799 p.
415. Jameson F. Postmodernism and Consumer Society / Fredric Jameson // The Anti-Aesthetic: Essays on Post-Modern Culture. – Seattle: Bay Press, 1989. – P. 111-125.
416. Jameson F. Postmodernism, or The cultural logic of late capitalism // Fredric Jameson. – Durham: Duke University Press, 1991. – 438 p.

417. Jantsch E. The Self-Organizing Universe. Scientific and Human Implications of the Emerging Paradigm of Evolution. – New-York: Pergamon Press, 1980. – 343 p.
418. Jefferson T. // Thomas Jefferson Papers: An Electronic Archive at the Massachusetts Historical Society. – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <http://www.masshist.org/thomasjeffersonpapers/>
419. Jencks C. Critical modernism: where is post-modernism going? / Charles A. Jencks. – London: Wiley-Academy, 2007. – 240 p.
420. Jencks C. Post-Modernism, The New Classicism in Art and Architecture / Charles Alexander Jencks. – New York: Rizzoli, 1987. – 360 p.
421. Jencks C. The architecture of the jumping universe : a polemic: how complexity science is changing architecture and culture / Charles Jencks. – London: Academy Editions, 1997. – 192 p.
422. Jencks C. The Language of Post-Modern Architecture / Charles A. Jencks. – London: Academy Editions, 1977. – 104 p.
423. Jencks C. The new paradigm in architecture: the language of post-modernism / Charles A. Jencks. – London; New Haven: Yale University Press, 2002. – 279 p.
424. Jencks C. The Story of Post-Modernism: Five Decades of the Ironic, Iconic and Critical in Architecture. – Chichester: Wiley, 2012. – 413 p.
425. Jencks C. What is post-modernism? / Charles Jencks. – London: Academy Editions, 1989. – 67 p.
426. Jencks C. 13 Propositions of Post-Modern Architecture // Theories and Manifestoes of Contemporary Architecture. – Chichester, 1997. – P. 131-132 // перев. Добрицына И. А. От постмодернизма – к нелинейной архитектуре: Архитектура в контексте современной философии и науки. – М.: Прогресс-Традиция, 2004.
427. Justinian, Emperor of the East. The Institutes of Justinian: text, translation, and commentary by J. Thomas. – Amsterdam: North-Holland Pub. Co.; New York: American Elsevier Pub. Co., 1975. – 355 p.

428. Klotz H. Postmodern visions: drawings, paintings, and models by contemporary architects / Heinrich Klotz; Volker Fischer. – New York: Abbeville Press, 1985. – 357 p.
429. Landes W. M., Posner R. A. The Economic Structure of Intellectual Property Law. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003. – 442 p.
430. Le Corbusier. The Modulor: A harmonious measure to the human scale, universally applicable to Architecture and Mechanics (1954). Boston; Basel: Birkhäuser, 2004. – 133 p.
431. Lehman B. Intellectual Property and the National Information Infrastructure: The Report of the Working Group on Intellectual Property Rights / Bruce A. Lehman. – U.S. Department of Commerce, Information Infrastructure Task Force: Library of Congress, 2005. – P. 110-117.
432. Lemley M. Dealing with Overlapping Copyrights on the Internet / Mark A. Lemley // Stanford Law School; University of Daytona Law Review, Vol. 22. – 1997. – P. 547. – [Electronic source]. – Access link: <https://ssrn.com/abstract=41607> ; <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.41607>
433. Libicki M. C. Information War, Information Peace // Journal of International Affairs. – Vol. 51. No. 2. Spring 1998. – P. 411-428.
434. Lloyd S. Programming the Universe: a quantum computer scientist takes on the cosmos / Seth Lloyd. – New York: Alfred A. Knopf, 2006. – 221 p.
435. Lobbying // Encyclopædia Britannica. – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/345407/lobbying>
436. May C. The Global Political Economy of Intellectual Property Rights: The new enclosures / Christopher May // Second edition. – Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2010. – 193 p.
437. May C. Thinking, Buying, Selling: Intellectual Property Rights in Political Economy / Christopher May // New Political Economy, vol. 3. – No. 1. – March 1998. – P. 59-78.

438. MacQueen H., Waelde C., Laurie G. Contemporary Intellectual Property: Law and Policy / Hector L. MacQueen, Charlotte Waelde, Graeme T. Laurie. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2008. – 960 p.
439. Milgram P., Kishino F. A Taxonomy of Mixed Reality Visual Displays // IEICE Transactions on Information and Systems, # 77 (12). – Tokyo: Institute of Electronics, Information and Communication Engineers, 1994. – P. 1321-1329.
440. Morrison S., Sweet C. Google Invests in Two Wind Farms / Scott Morrison, Cassandra Sweet // The Wall Street Journal. – May 3, 2010. – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704342604575222420304732394.html>
441. Nietzsche F. Götzen-Dämmerung, oder Wie man mit dem Hammer philosophiert / Friedrich Wilhelm Nietzsche, 1888. – Frankfurt am Main: Insel, 1985. – 123 p.
442. Nye J. S. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. – N.Y.: Basic Books, 1990. – 307 p.
443. Nye J. S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. – New York: Public Affairs Group, 2004.
444. Nye Jr. J. S., Owens W. A. America's Information Edge // Foreign Affairs. Vol. 75. – No. 2, March-April 1996. – P. 20-36.
445. Onis F. Antologia de la poesia espanola e hispano-americana 1882-1932 / Federico de Onis // Madrid, 1934. – 1212 p.
446. Orr M. Intertextuality: debates and contexts / Mary Orr. – Cambridge, UK: Polity; Malden, MA: Distributed in the USA by Blackwell Publishing, 2008. – 246 p.
447. Ota A. Disney in Washington: The Mouse That Roars / Alan K. Ota // CNN All Politics, 10.08.1998. – [Electronic source]. – Access link: <http://edition.cnn.com/ALLPOLITICS/1998/08/10/cq/disney.html>
448. Page L., Brin S., Motwani R., Winograd T. The PageRank Citation Ranking: Bringing Order to the Web / Technical Report (1999) // Stanford InfoLab. –

- Stanford University. – [Electronic source]. – 2016. – Access link:
<http://ilpubs.stanford.edu:8090/422/>
449. Paltry W. An ACTA Call to Arms: No more secret government / William Paltry, formerly copyright counsel to the U.S. House of Representatives // The Sunday Times. – January 30, 2011. – P. 13-14.
450. Pannwitz R. Die Krisis der europäischen Kultur / Rudolf Pannwitz // Nürnberg, 1917. – 207 p.
451. Parr B. Google named most reputable company in U.S. / Ben Parr // CNN, 03.05.2011. – [Electronic source]. – Access link:
<http://edition.cnn.com/2011/TECH/web/05/03/google.named.mashable/>
452. Pastiche / C. Bowen // The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics [editors: R. Greene; S. Cushman; C. Cavanagh; J. Ramazani; P. Rouzer; H. Feinsod; D. Marno; A. Slessarev]. – P. 1005. – [Electronic source]. – 2012. – Access link:
https://books.google.com.ua/books?id=MJVlZjle5o8C&pg=PA1005&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
453. Paul R. Security expert used Tor to collect government e-mail passwords / Ryan Paul // ArsTechnica, 09.10.2007. – [Electronic source]. – Access link:
<http://arstechnica.com/security/2007/09/security-expert-used-tor-to-collect-government-e-mail-passwords/>
454. Perelman M. Steal This Idea: Intellectual Property Rights and the Corporate Confiscation of Creativity / Michael Perelman. – New York; Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003. – 242 p.
455. Postmodern American Fiction: Excerpts from novels // A Norton Anthology; edited by Paula Geyh; Fred Leebron; Andrew Levy. – New York: W. W. Norton & Company, 1998. – 672 p.
456. Qualitative survey about Public Opinion on Future Innovations, Science and Technology // Eurobarometer surveys Public Opinion. – [Electronic source]. – 2015. – Access link:
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/quali_en.htm#futureofscience2015

457. Rand A. *Capitalism: The Unknown Ideal*. – New York: Signet; New American Library, 2nd edition, 1967. – 349 p.
458. Richards J. *Hackers Declare War on Scientology* / Johnathan Richards // *The Times*, Fox News Network LLC. – January 25, 2008. – [Electronic source]. – Access link: <http://www.foxnews.com/story/2008/01/25/hackers-declare-war-on-scientology.html>
459. Roco M., Bainbridge W. *Converging Technologies for Improving Human Performance: Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science* // NSF report, edited by Mihail C. Roco and William Sims Bainbridge. – Arlington, Virginia: National Science Foundation, 2002. – 468 p.
460. Roco M., Bainbridge W. *Managing Nano-Bio-Info-Cogno Innovations: Converging Technologies in Society* // NSF report, 2005. – 390 p.
461. Rombes N. *The Rebirth of the Author* // *Critical Digital Studies: a reader*; editors: Kroker A., Kroker M. – Toronto: University of Toronto Press, 2008. – 583 p.
462. Rosen J. *Individualism and collectiveness in intellectual property law* / Jan Rosen // *International Association for the Advancement of Teaching and Research in Intellectual Property (Congress)*. – Cheltenham, UK; Northampton, MA: Edward Elgar, 2012. – 370 p.
463. Rosen R. *The Hole in Our Collective Memory: How Copyright Made Mid-Century Books Vanish* / Rebecca J. Rosen // *The Atlantic*. – July 30, 2013. – [Electronic source]. – Access link: http://www.theatlantic.com/technology/archive/2013/07/the-hole-in-our-collective-memory-how-copyright-made-mid-century-books-vanish/278209/?utm_source=buffer&utm_content=buffer87a5c
464. Rothkopf D. J. *Cyberpolitik: The Changing Nature of Power in the Information Age* // *Journal of International Affairs*. – Vol. 51. No. 2. Spring 1998. – P. 325-359.

465. Russell S. New Crusade to Lower AIDS Drug Costs: Africa's Needs at Odds with Firms' Profit Motive / Sabin Russell // San Francisco Chronicle, 24.05.1999, A1.
466. Saarinen J. Michael Geist about ACTA: A brief chat with a global expert on the ACTA treaty // ITnews. – April 13, 2010. – [Electronic source]. – Access link: <http://www.itnews.com.au/News/171926,q--acta-with-michael-geist.aspx>
467. Scott R. Institutions and organizations: ideas, interests and identities / Richard W. Scott; 4th edition. – Los Angeles; London; New Delhi: Sage, 2013. – 345 p.
468. Sell S. Private power, public law: the globalization of intellectual property rights / Susan K. Sell. – Cambridge, U.K.; New York: Cambridge University Press, 2003. – 218 p.
469. Sexton J. Reflections on Sound Art / Jamie Sexton // Music, Sound and Multimedia: from the Live to the Virtual. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. – 204 p.
470. Silverman H. Postmodernism: philosophy and the arts / Hugh J. Silverman. – New York: Routledge, 1990. – 319 p.
471. Shultz G. P. Diplomacy in the Information Age // Virtual Diplomacy Conference, Peaceworks No. 18. – September-October 1997. – Washington: U.S. Institute of Peace. – P. 12-16.
472. Social Institutions // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – [Electronic source]. – 2011. – Access link: <https://plato.stanford.edu/entries/social-institutions/>
473. Spencer H. First principles / Herbert Spencer. – New York: D. Appleton and Company, 1916. – 550 p.
474. Spencer H. Social statics. The conditions essential to human happiness specified, and the first of them developed / Reprint 2010; originally published: New York: D. Appleton and Co., 1883. – 523 p.
475. Stovpets O. V. A philosophic view of the social-cultural roots for Intellectual Property's institutionalization // ISJ Theoretical & Applied Science. – Philadelphia, USA, 2017. – № 02 (46). – P. 173-179. – SoI: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-02-46-29> ; DoI: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2017.02.46.29>

476. Stovpets O. V. Juridical and legal-philosophic aspects of “intellectual property”, “information” and related categories’ correlation // Legal education in modern University: Project-based approach to the work organization according to the guidelines of the European qualifications framework (experience of the Danubius University). International scientific and pedagogical internship (Sladkovicovo, Slovak Republic. March 22-24, 2017). – Sladkovicovo, 2017. – P. 119-122.
477. Stovpets O. V. Postmodernity as the most probable socio-cultural context of Intellectual property institution’s development // ISJ Theoretical & Applied Science. – Philadelphia, USA, 2017. – № 01 (45). – P. 145-152. – SoI: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-01-45-28> ; DoI: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2017.01.45.28>
478. Stovpets O. V. Premodernity and Modernity: prolegomenon to the designation of Postmodernity in the context of research for Intellectual Property institution // ISJ Theoretical & Applied Science. – Scranton, USA, 2016. – № 12 (44). – P. 115-123. – SoI: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-12-44-22> ; DoI: <http://dx.doi.org/10.15863/TAS.2016.12.44.22>
479. Stovpets O. V. Social-philosophic view of the Intellectual Property institution: contemporary features, main problems & development prospects // Cogito: Multidisciplinary Research Journal (REVISTĂ DE CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ PLURIDISCIPLINARĂ). – Bucharest, Romania, March 2017. – Vol. IX, no.1. – P. 49-64. – URL: <http://cogito.ucdc.ro/cogito-march2017.pdf> ; <http://cogito.ucdc.ro/arhiva.html>
480. Stovpets O. V. The Creativity phenomenon in the focus of social-philosophic research for Postmodern Intellectual Property // ISJ Theoretical & Applied Science. – Philadelphia, USA, 2017. – № 03 (47). – P. 200-204. – SoI: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-03-47-29> ; DoI: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2017.03.47.29>
481. Stovpets O. V. The phenomenon of lobbyism and its influence upon lawmaking culture of information society // Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Одеса, 26-27 травня 2015 р.). – Одеса, 2015. – С. 67-70.

482. Sullivan P. Value-driven intellectual capital: How to convert intangible corporate assets into market value / Patrick H. Sullivan. – New York: John Wiley & Sons Inc., 2000. – 276 p.
483. Tehranian J. Infringement Nation: Copyright Reform and the Law // Norm Gap. – Utah Law Review, # 3, 2007. – P. 537-550.
484. The Art World online. – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <http://www.artnet.com>
485. The Routledge Critical Dictionary of Postmodern Thought / by Prof. Stuart Sim. – Routledge, New York, 1999. – 416 p.
486. The size of the World Wide Web (The Internet). – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <http://www.worldwidewebsite.com/>
487. The Statute of Annæ Reginae (1710) // The History of Copyright: A Critical Overview with Source Texts in Five Languages (a forthcoming book by Karl-Erik Tallmo). – [Electronic source]. – Access link: <http://www.copyrighthistory.com/anne.html>
488. The Zettabyte Era – Trends and Analysis // Cisco Systems Inc. – June 2, 2016. – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <http://www.cisco.com/c/en/us/solutions/collateral/service-provider/visual-networking-index-vni/vni-hyperconnectivity-wp.html>
489. Thompson J. B. Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication. – Stanford University Press (Social Science), 1990. – 362 p.
490. Toffler A. Powershift. Knowledge, wealth and the violence at the edge of the 21st century. – New York: Bantam books, 1990. – 622 p.
491. Tonn B. E. Coevolution of Social Science and Emerging Technologies / Bruce E. Tonn // Managing Nano-Bio-Info-Cogno Innovations: Converging Technologies in Society; edited by Bainbridge W. S., Roco M. C. – Dordrecht: Springer, 2006. – 390 p.

492. Towse R. Copyright and Cultural Policy for the Creative Industries / Ruth Towse // KCW Faculty of History and Arts. – Rotterdam: Erasmus University, 2002. – 23 p.
493. Towse R., Holzhauser R. The economics of intellectual property / Ruth Towse, Rudi Holzhauser // 4 vol. – Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar Pub., 2002. – 645 p.
494. Travis A. "Snooper's charter" bill becomes law, extending UK state surveillance / Alan Travis // The Guardian, 29 November 2016. – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <https://www.theguardian.com/world/2016/nov/29/snoopers-charter-bill-becomes-law-extending-uk-state-surveillance>
495. Tyler S. Post-Modern Ethnography: From Document of the Occult to Occult Document / Stephen A. Tyler // Writing Culture; edited by James Clifford and George Marcus. – Berkeley, 1986. – P. 122-140.
496. Vaidhyathan S. Copyrights and Copywrongs: The Rise of Intellectual Property and How It Threatens Creativity? – New York: New York University Press, 2001. – 243 p.
497. Vaidhyathan S. The Anarchist in the Library: How the Clash between Freedom and Control is Hacking the Real World and Crashing the System. – New York: Basic Books, 2004. – 253 p.
498. Venetian Statute on Industrial Brevets (Venice, 1474) / Primary source: Scanned from the Manuscript held in the Venetian State Archives: ASV, Senato Terra, reg. 7, c. 32r. // Primary Sources on Copyright (1450-1900); editors: L. Bently, M. Kretschmer. – Access link: <http://www.copyrighthistory.org/> ; http://www.copyrighthistory.org/cam/tools/request/showRepresentation?id=representation_i_1474
499. Walker K. Jacob Tonson, Bookseller // The American Scholar. – Vol. 61, No. 3, Summer 1992. – P. 424-430.
500. Wallerstein I., Moge A., Schoen R. Global dimensions of intellectual property rights in science and technology. – National Research Council, National Academy Press, Washington, D.C., 1993. – 442 p.

501. Walter M. Copyrights and Related Rights in a Network Environment – The Integration of Digital Diffusion in Existing Legal Systems / Michael W. Walter // SOFTIC Symposium 1995; Problems of Intellectual Property Rights in the Context of the Information Networks. – Tokyo, 1995. – P. 30-39.
502. Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism / Max Weber; [translated by T. Parsons; introduction by A. Giddens]. – N.Y.: Routledge, 2005. – 271 p.
503. Whitney L. Google tops list of world's most valuable brands / Lance Whitney // CNET, 25.03.2011. – [Electronic source]. – Access link: http://news.cnet.com/8301-1023_3-20047137-93.html ;
<https://www.cnet.com/news/google-tops-list-of-worlds-most-valuable-brands/>
504. Why is it called Tor? // The Tor Project, Inc. – [Electronic source]. – 2016. – Access link: <https://www.torproject.org/docs/faq.html.en#WhyCalledTor>
505. Winter P., Lindskog S. How China Is Blocking Tor. – Karlstad, Sweden: Karlstad University, 2012. – 21 p. – [Electronic source]. – Access link: <https://arxiv.org/pdf/1204.0447.pdf>
506. WIPO Copyright Treaty (April 12, 1997) // World Intellectual Property Organization Treaty DOC. NO. 105-17. – 1997. – Art. 6. – [Electronic source]. – Access link: http://www.wipo.int/treaties/en/notifications/wct/treaty_wct_2.html
507. WIPO, World Intellectual Property Organization (Geneva, Switzerland). – [Electronic source]. – 2016. – Access link: http://www.wipo.int/sme/ru/ip_business/export/international_exhaustion.htm
508. Worldmapper: The World as you've never seen it before. – Internet Users (Statistics 2002). – Map No. 336. – [Electronic source]. – Access link: <http://www.sasi.group.shef.ac.uk/worldmapper/display.php?selected=336>
509. Wriston W. B. Bits, Bytes and Diplomacy // Virtual Diplomacy Conference, Peaceworks No. 18. – September-October 1997. – Washington: U.S. Institute of Peace, 1997. – P. 172-182.

510. Yu P. Copyright Wars & Music / Prof. Peter K. Yu. – Michigan State University College of Law, 2006. – [Electronic source]. – Access link: <http://www.peteryu.com/music/syllabus.htm>
511. Yu P. Intellectual Property and Information Wealth: issues and practices in the digital age / edited by Prof. Peter K. Yu. // Copyright and related rights. – Vol. 1. – Westport, Conn.: Praeger, 2007. – 480 p.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Стовпець О. В. Соціально-філософський аспект проблеми трансформації власності // Практична філософія. Київ, 2011. Вип. 2 (№ 40). С. 142-147.
2. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти комерціалізації інституту інтелектуальної власності // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2011. Вип. 1 (26). С. 92-98.
3. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на кібер-піратство як засіб ідеологічного впливу в інформаційному суспільстві // Філософські обрії. Полтава, 2012. Випуск 27. С. 69-79.
4. Стовпець О. В. Соціально-філософські аспекти розвитку права інтелектуальної власності в епоху Інтернету // Нова парадигма: Науковий журнал НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2012. Вип. 105. С. 64-75.
5. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти імплементації проекту змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків, 2012. № 3 (13). С. 52-63.
6. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на культурно-історичні типи глобалізації // Наукові записки «Острозької академії». Серія: Філософія. Острог, 2012. Вип. 11. С. 75-81.
7. Стовпець О. В. Сучасна антиконтрафактна політика як фактор розвитку інформаційного суспільства (соціально-філософський погляд) // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. Донецьк, 2012. № 6 (120). С. 178-182.
8. Стовпець О. В. Соціально-філософські аспекти розвитку інформаційних технологій в контексті проблем інформаційної цензури та захисту інтелектуальної власності // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Житомир, 2012. Вип. 66. С. 16-20.

9. Стовпець О. В. Соціально-філософський зміст концепції «інформаційної сили» та її реалізація в міжнародній політиці // Мультиверсум. Філософський альманах. Київ, 2013. Випуск 9 (127). С. 100-111.
10. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на лобізм як один з факторів впливу на культуру законотворчості в інформаційному суспільстві // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2014. Вип. 2 (33). С. 154-161.
11. Стовпець О. В. Онтологічні засади інтелектуальної власності // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2015. Вип. 1 (34). С. 179-186.
12. Борінштейн Є. Р., Стовпець О. В. Філософська проблематика співвідношення «інтелектуального» і «творчого» в сучасних інформаційних реаліях // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2015. Вип. 2 (35). С. 41-47.
13. Стовпець О. В. Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження інтелектуальної власності в якості соціального інституту // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2015. Вип. 2 (35). С. 114-121.
14. Стовпець О. В. Специфіка інтелектуальної діяльності в умовах NBIC-конвергенції: соціально-філософські аспекти дослідження інституту інтелектуальної власності // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Дніпропетровськ, 2016. Випуск 1 (10). С. 226-236.
15. Стовпець О. В. Соціально-філософські аспекти розвитку сучасної концепції інтелектуальної власності: українські та світові реалії // Актуальні проблеми філософії та соціології. Одеса, 2016. Випуск 10. С. 145-149.
16. Стовпець О. В. Проблема інновації в контексті дослідження інтелектуальної власності: від економіко-правової парадигми до соціокультурної // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. Дніпропетровськ, 2016. № 7 (135). С. 6-12. URL: <https://doi.org/10.15421/171625> ;
<https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/397>

17. Стовпець О. В. Культурогенез інтелектуальної власності: соціально-філософське дослідження історичних передумов трансформації інтелектуально-правових відносин у соціальний інститут // Вісник Харківського національного пед. університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Філософія. Харків, 2016. Випуск 46. С. 204-215. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.58744>
18. Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності в контексті соціально-філософського бачення проблеми співвідношення інформації, знань та інновацій // Філософські обрії. Полтава, 2016. Випуск 35. С. 27-38. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.57499>
19. Стовпець О. В. Постмодерні тенденції у розвитку мистецтва в контексті дослідження інституту інтелектуальної власності // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса, 2016. Вип. 1 (36). С. 98-106.
20. Стовпець О. В. Проблема обґрунтування буття інституту інтелектуальної власності в реаліях сьогодення // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Серія: Філософія. Запоріжжя, 2016. № 66. С. 206-218.
21. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на типологію інтелектуальної власності // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. Чернігів, 2016. № 2 (8). С. 169-180.
22. Стовпець О. В. Соціально-філософська проблематика охорони інтелектуальної власності в умовах глобального інформаційного обміну // Гілея: науковий вісник. Київ, 2016. Випуск 110 (№ 7). С. 211-216. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=134>
23. Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності у відкритому суспільстві: соціально-філософські аспекти // Гілея: науковий вісник. Київ, 2016. Випуск 111 (№ 8). С. 217-221. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=135>
24. Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності в епоху інформації й постмодерну: соціально-філософський ракурс // Схід: Аналітично-

інформаційний журнал. Маріуполь, 2016. № 3 (143). С. 93-100.
URL: <http://skhid.com.ua/article/view/74858> ; [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3\(143\).74858](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.3(143).74858)

25. Стовпець О. В. Переосмислення морально-етичних та інформаційних аспектів життя соціуму у філософському дослідженні інституту інтелектуальної власності // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. Маріуполь, 2016. № 6 (146). С. 120-127. URL: <http://skhid.com.ua/article/view/91801>
26. Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності в епоху інформації й постмодерну: соціально-філософський ракурс : монографія. Херсон, 2017. 348 с.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти споживання інтелектуальної продукції // Сучасна цивілістика: тези наукових робіт учасників. VI Міжнародна цивілістична наукова конференція (Одеса, 8 квітня 2011 р.). Одеса, 2011. С. 182-184.
2. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти формування глобального ринку інтелектуальної власності // Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених. Матеріали XIII Всеукраїнської наукової конференції (Черкаси, 14-15 квітня 2011 р.). Черкаси, 2011. С. 79-81.
3. Стовпець О. В. Проблеми реалізації правових механізмів забезпечення інформаційних свобод людини у контексті глобальних процесів // Участь України у глобалізаційних процесах. Матеріали Всеукраїнського семінару молодих учених (Сімферополь, 14-15 квітня 2011 р.). Сімферополь, 2011. С. 272-273.
4. Стовпець О. В. Філософсько-правові проблеми співвідношення концепцій «копірайту» і «копілефту» в сучасному праві інтелектуальної власності //

Правова система: вітчизняні та світові виміри. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19-20 квітня 2011 р.). Київ, 2011. Т. 3. С. 119-121.

5. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти охорони інтелектуальної власності у контексті розвитку інформаційного суспільства // Закарпатські правові читання. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Ужгород, 28-29 квітня 2011 р.). Ужгород, 2011. Т. I. С. 69-71.
6. Стовпець О. В. Кібер-піратство як засіб ідеологічного впливу в інформаційному суспільстві // Історико-філософські читання молодих учених Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Суми, 12 квітня 2012 р.). Суми, 2012. С. 205-207.
7. Стовпець О. В. Про практику Європейського Суду щодо захисту суспільної моралі в сфері діяльності ЗМІ // Дослідження проблем права в Україні очима молод. вчених. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Запоріжжя, 24 квітня 2012 р.). Запоріжжя, 2012. С. 130-132.
8. Стовпець О. В. Філософсько-правовий погляд на сучасну антиконтрафактну політику // Від громадянського суспільства – до правової держави. Матеріали VII Міжнародної наукової інтернет-конференції (Харків, 27 квітня 2012 р.). Харків, 2012. С. 475-479.
9. Стовпець О. В. Соціально-філософське осмислення проблеми співвідношення інформації, знань та інтелектуальної власності / Электронный научный журнал Scientific World // Наука в жизни современного человека. Материалы Международного научного интернет-симпозиума (18-25 февраля 2013 г.). URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/c113-11/16368-c113-189>
10. Стовпець О. В. Інформація та інтелектуальний розвиток людства у контексті NBIC-конвергенції (соціально-філософські аспекти) // Вітчизняний та світовий досвід правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної

- інтернет-конференції (Черкаси, 17-18 квітня 2013 р.). Черкаси, 2013. С. 152-156.
11. Стовпець О. В. Концепция «информационной силы» и её реализация в международной политике // Південна Україна в міжнародних відносинах: історія та сучасність. Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Миколаїв, 18 жовтня 2013 р.). Миколаїв, 2013. С. 220-224.
 12. Стовпець О. В. Философские интерпретации категории «культура» в международных отношениях // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (Дніпропетровськ, 22 березня 2014 р.). Дніпропетровськ, 2014. Ч. 1. С. 169-172.
 13. Стовпець О. В. Соотношение категорий «культура» и «цивилизация» в социально-философском дискурсе // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Україна перед глобальними викликами сучасності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 5 червня 2014 р.). Харків, 2014. № 4 (23). С. 331-333.
 14. Стовпець О. В. Постмодернизм в контексте «культурного поворота» (социально-философские аспекты) // Науковий діалог: Схід – Захід. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кам'янець-Подільський, 7 червня 2014 р.). Кам'янець-Подільський, 2014. Ч. 2. С. 116-119.
 15. Стовпець О. В. Деякі світоглядні орієнтири сучасного суспільства в контексті інформатизації (філософські аспекти) // Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рівне, 11 грудня 2014 р.). Рівне, 2014. С. 99-101.
 16. Стовпець О. В. Некоторые философско-правовые противоречия в современном процессе развития «копирайта» // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції з

- міжнародною участю (Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р.). Дніпропетровськ, 2015. Ч. 1. С. 147-150.
17. Стовпець О. В. Лоббизм как один из факторов влияния на культуру законотворчества в информационном обществе (философско-правовые аспекты) // Особливості та тенденції розвитку правотворчості в умовах трансформації суспільства. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої святкуванню 85-річного ювілею ОДАБА (Одеса, 17 квітня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 149-152.
 18. Стовпець О. В., Самойловська В. П. Социокультурные факторы дезинтеграционных процессов в глобализованном мире // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри. Матеріали V Міжнародної наукової конференції (Одеса, 24-25 квітня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 328-332.
 19. Стовпець О. В. Социально-философский контекст в парадигмах современной глобалистики // Політика: теорія та практика в сучасному суспільстві. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Берегове, 29 квітня 2015 р.). Берегове-Дніпропетровськ, 2015. С. 77-81.
 20. Стовпець О. В. Идентичность как социокультурная категория (философско-политические аспекты) // Науковий діалог: Схід – Захід. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Кам'янець-Подільський, 25 травня 2015 р.). Кам'янець-Подільський, 2015. Ч. 2. С. 111-114.
 21. Stovpets O. The phenomenon of lobbyism and its influence upon lawmaking culture of information society // Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Одеса, 26-27 травня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 67-70.
 22. Стовпець О. В. Национальная культурная идентичность как атрибут общества и государства // National Identities in Intercultural Dialogue: Unity through Diversity. International Scientific Conference (Moldova State

- University, Chisinau, 28-31 October 2015). Chisinau, Republic of Moldova, 2015. P. 76-78.
23. Стовпець О. В. Соціально-філософський погляд на етнічні й державні проблеми в умовах глобалізму // Стратегія майбутнього: соціально-філософський вимір. Матеріали міжкафедрального круглого столу, присвяченого Всесвітньому дню філософії (Одеса, 19 листопада 2015 р.). Одеса, 2015. С. 152-155.
 24. Стовпець О. В. Ни-Нуме как разновидность социальных манипуляций в глобальных масштабах: негативные последствия // Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії. Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції (Рівне, 10 грудня 2015 р.). Рівне, 2015. С. 58-60.
 25. Стовпець О. В. Деякі соціально-філософські аспекти дослідження сучасної специфіки інтелектуальної діяльності // Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Одеса-Дніпропетровськ, 15-16 квітня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 88-91.
 26. Стовпець О. В. Социально-философский взгляд на онтологию интеллектуальной собственности // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали III Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (Одеса, 27 травня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 158-160.
 27. Стовпець О. В. Соціально-філософські аспекти інституціалізації інтелектуальної власності // Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Дніпропетровськ, 29-30 червня 2016 р.). Дніпро, 2016. С. 263-265.
 28. Стовпець О. В., Стовпець В. Г. Соціально-філософські аспекти розвитку інституту інтелектуальної власності у відкритому суспільстві // Соціальні трансформації: сім'я, шлюб, молодь, середній клас та інноваційний

менеджмент у країнах Нового Шовкового шляху : колективна монографія; [авт. кол.: Руденко С. В., Чен Гуангжин та ін.]. Матеріали І Міжнародної українсько-китайської науково-практичної конференції (Одеса, 15-18 вересня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 124-127.

29. Stovpets O. V. Juridical and legal-philosophic aspects of “intellectual property”, “information” and related categories’ correlation // Legal education in modern University: Project-based approach to the work organization according to the guidelines of the European qualifications framework (experience of the Danubius University). International scientific and pedagogical internship (Sladkovicovo, Slovak Republic. March 22-24, 2017). Sladkovicovo, 2017. P. 119-122.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Стівпець О. В. Філософсько-правові аспекти імплементації Закону України «Про доступ до публічної інформації» // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ, 2011. Випуск 4. С. 118-123.
2. Стівпець О. В. Суперечності системи охорони права інтелектуальної власності в умовах глобалізації // Часопис Київського університету права. Київ, 2011. Вип. 2011/2. С. 180-184.
3. Стівпець О. В. Актуальні правові протиріччя у контексті існуючих моделей розповсюдження масової інформації // Право і суспільство. Дніпропетровськ, 2011. Випуск 1. С. 127-133.
4. Стівпець О. В. Філософсько-правові проблеми державної політики у сфері формування інформаційного суспільства // Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки. Київ, 2012. Том 129. С. 84-87.
5. Стівпець О. В. Проблеми охорони авторського права в інформаційному суспільстві // Альманах права. Правовий світогляд: людина і право.

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2014. Випуск 5. С. 512-517.

6. Stovpets O. V. Premodernity and Modernity: prolegomenon to the designation of Postmodernity in the context of research for Intellectual Property institution // ISJ Theoretical & Applied Science. Scranton, USA, 2016. № 12 (44). P. 115-123. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-12-44-22> ; Doi: <http://dx.doi.org/10.15863/TAS.2016.12.44.22>
7. Stovpets O. V. Postmodernity as the most probable socio-cultural context of Intellectual property institution's development // ISJ Theoretical & Applied Science. Philadelphia, USA, 2017. № 01 (45). P. 145-152. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-01-45-28> ; Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2017.01.45.28>
8. Stovpets O. V. A philosophic view of the social-cultural roots for Intellectual Property's institutionalization // ISJ Theoretical & Applied Science. Philadelphia, USA, 2017. № 02 (46). P. 173-179. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-02-46-29> ; Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2017.02.46.29>
9. Stovpets O. V. The Creativity phenomenon in the focus of social-philosophic research for Postmodern Intellectual Property // ISJ Theoretical & Applied Science. Philadelphia, USA, 2017. № 03 (47). P. 200-204. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-03-47-29> ; Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2017.03.47.29>
10. Stovpets O. V. Social-philosophic view of the Intellectual Property institution: contemporary features, main problems & development prospects // Cogito: Multidisciplinary Research Journal (REVISTĂ DE CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ PLURIDISCIPLINARĂ). Bucharest, Romania, 2017. Vol. IX, no.1 / March, 2017. P. 49-64. URL: <http://cogito.ucdc.ro/cogito-march2017.pdf> ; <http://cogito.ucdc.ro/arhiva.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ
Стовпця Олександра Васильовича

<i>№</i>	<i>Назва наукового заходу</i>	<i>Місце і дата проведення</i>	<i>Результат участі</i>
1.	Теоретичні і методологічні семінари кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»	м. Одеса, 27 червня 2016 р.; 22 лютого 2017 р.	обговорення і затвердження теми дисертаційного дослідження; представлення основних результатів, їхнє обговорення
2.	«Сучасна цивілістика», VI Міжнародна цивілістична наукова конференція	м. Одеса, Національний університет «Одеська юридична академія», 8 квітня 2011 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
3.	«Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених», XIII Всеукраїнська наукова конференція	м. Черкаси, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 14-15 квітня 2011 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
4.	«Участь України у глобалізаційних процесах», Всеукраїнський семінар молодих учених	м. Сімферополь, Кримський економічний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 14-15 квітня 2011 р.	заочна участь, опубліковані тези наукової доповіді

5.	«Правова система: вітчизняні та світові виміри», Міжнародна науково-практична конференція	м. Київ, Центр правових наукових досліджень, 19-20 квітня 2011 р.	заочна участь, опубліковані тези наукової доповіді
6.	«Закарпатські правові читання», III Всеукраїнська науково-практична конференція	м. Ужгород, Закарпатський державний університет, 28-29 квітня 2011 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
7.	«Історико-філософські читання молодих учених», I Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю	м. Суми, Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, 12 квітня 2012 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
8.	«Дослідження проблем права в Україні очима молодих вчених», II Всеукраїнська науково-практична конференція	м. Запоріжжя, Запорізький національний університет, 24 квітня 2012 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
9.	«Від громадянського суспільства – до правової держави», VII Міжнародна наукова інтернет-конференція	м. Харків, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 27 квітня 2012 р.	дистанційна участь, опубліковані в електронному вигляді тези наукової доповіді
10.	«Наука в жизни современного человека», Международный научный интернет-симпозиум	он-лайн, м. Одеса, 18-25 лютого 2013 р.	дистанційна участь, опубліковані в електронному вигляді тези наукової доповіді

11.	«Вітчизняний та світовий досвід правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності», Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція	он-лайн, Державна служба інтелектуальної власності України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 17-18 квітня 2013 р.	дистанційна участь, опубліковані тези наукової доповіді
12.	«Південна Україна в міжнародних відносинах: історія та сучасність», VII Всеукраїнська науково-практична конференція	м. Миколаїв, Чорноморський державний університет імені Петра Могили, 18 жовтня 2013 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
13.	«Сучасні соціально-гуманітарні дискурси», IV Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю	м. Дніпропетровськ, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 22 березня 2014 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
14.	«Україна перед глобальними викликами сучасності», Всеукраїнська науково-практична конференція	м. Харків, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 5 червня 2014 р.	заочна участь, опубліковані тези наукової доповіді
15.	«Науковий діалог: Схід – Захід», III Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю	м. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 7 червня 2014 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді

16.	«Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії», IV Всеукраїнська науково-практична конференція	м. Рівне, Рівненський інститут Київського університету права НАН України, 11 грудня 2014 р.	доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
17.	«Сучасні соціально-гуманітарні дискурси», V Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю	м. Дніпропетровськ, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 21 березня 2015 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
18.	«Особливості та тенденції розвитку правотворчості в умовах трансформації суспільства», Міжнародна науково-практична конференція, присвячена святкуванню 85-річного ювілею ОДАБА	м. Одеса, Одеська державна академія будівництва та архітектури, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 17 квітня 2015 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
19.	«Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри», V Міжнародна наукова конференція	м. Одеса, Одеський національний морський університет, 24-25 квітня 2015 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
20.	«Політика: теорія та практика в сучасному суспільстві», Всеукраїнська науково-практична конференція	м. Берегово, м. Дніпропетровськ Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 29 квітня 2015 р.	доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді

21.	«Науковий діалог: Схід – Захід», IV Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю	м. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 25 травня 2015 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
22.	«Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства», Міжнародна наукова конференція	м. Одеса, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 26-27 травня 2015 р.	заочна участь, опубліковані тези наукової доповіді
23.	«National Identities in Intercultural Dialogue: Unity through Diversity», International Scientific Conference	м. Кишинів, Республіка Молдова Moldova State University, 28-31 жовтня 2015 р.	заочна участь, опубліковані тези наукової доповіді
24.	«Стратегія майбутнього: соціально-філософський вимір», Міжкафедральний круглий стіл, присвячений Всесвітньому дню філософії	м. Одеса, Одеський державний університет внутрішніх справ, 19 листопада 2015 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
25.	«Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії», V Всеукраїнська науково-практична конференція	м. Рівне, Рівненський інститут Київського університету права НАН України, 10 грудня 2015 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді

26.	«Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання», Міжнародна наукова конференція	м. Одеса, ДЗ «ПНПУ ім. К.Д.Ушинського» м. Дніпропетровськ, ДНУ ім. Олеса Гончара, 15-16 квітня 2016 р.	заочна участь, опубліковані тези наукової доповіді
27.	«Методологія та технологія сучасного філософського пізнання», III Міжнародна наукова конференція, присвячена 200-річчю Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського	м. Одеса, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 27 травня 2016 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
28.	«Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики», Всеукраїнська наукова конференція	м. Дніпро, Дніпропетровський національний університет імені Олеса Гончара, 29-30 червня 2016 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
29.	«Соціальні трансформації: сім'я, шлюб, молодь, середній клас та інноваційний менеджмент у країнах Нового Шовкового шляху», I Міжнародна українсько-китайська науково-практична конференція	м. Одеса, Одеський національний морський університет, 15-18 вересня 2016 р.	присутність на пленарному засіданні, доповідь на секційному засіданні, опубліковані тези наукової доповіді
30.	«Legal education in modern University: Project-based approach to the work organization according to the guidelines of the European qualifications framework (experience of the Danubius University)», International scientific and pedagogical internship	м. Sladkovicovo, Slovak Republic, Danubius University, VYSOKÁ ŠKOLA DANUBIUS, FAKULTA PRÁVA JANKA JESENSKÉHO, 22-24 березня 2017 р.	дистанційна участь, опубліковані тези наукової доповіді